SÛRE - İ NİSA

﴾1﴿ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu sûre-i kerime; Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. Yüz yetmiş beş âyeti hâvidir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ

[Ey nas! Sizi nefs-i vahideden halk eden Rabbinize ittika edin.]
Yani; Ey Uhûd ve mevâsıkı unutmak şanından olan insanlar! Sizi şahs-ı vahid olan Âdem (A.S.)'dan enva-ı kesireyle halk ederek hüsn-ü terbiyeyle terbiye eden Rabbinizin emrine muhalefetten içtinab edin.
Bu âyette h i t a p ; ehl-i Mekke'ye olmak ihtimali varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile esah olan bilumum beni Âdeme hitaptır. Zira; (النَّاسُ) lâfzı cemi-i efrada şamil olduğu gibi ittika ile emir de nâsın kâffesine şamil ve ittikanın illeti olan rububiyet ve halikıyetin cemi-i mükellefine nispeti müsavidir. Binaenaleyh; hitabın cümle beni Âdem'e şamil olması enseptir. Sûre-i celilenin evvelinde insanın mebdeini ve hilkatini bilmesi lâzım olduğuna işaret için ittikanın illetinde muhataplarının nefsi vahideden halk olunduğu beyan olunmuştur. Çünkü Cenab-ı Hakkın bizim halikımız olması; bizim ubudiyet ve inkıyadımızı icabeder. Zira; vücut üzere terettüp eden cemi-i kemalâtımızı ve cemi-i kemalâtın mevkufun aleyhi olan vücudumuzu ihsan edince bizim için evamirine imtisal ile rızasını tahsile sayetmekten başka çare yoktur. Ancak sebeb-i necatımız; onun rızasını tahsil etmektir.
Nefs-i vahideden bizlerin halk olunması Vâcib Tealâ'nın kemal-i kudretle kadir ve fail-i muhtar olduğuna delâlet ettiğinden bizim kemal-i ubudiyetle meşgul olmaklığımızı iktiza eder. Çünkü; şahs-ı vahidden bu kadar milyonlarca eşhası ayrı ayrı eşkâl ve tabiatta yani beyaz, siyah, kırmızı, san, güzel, çirkin, iyi ve kötü olarak halketmek kadir-i muhtarın icad ve ihtiyarıyla olup tabiat vasıtasıyla olmadığına delâlet eder. Zira; tabiat tesiriyle olsa tabi' atın te'siri taaddüd etmediğinden cümlesi şekl-i vahid, tabiat-ı vahide ve reng-i vahid üzere olurdu. Halbuki insanlar

muhtelif eşkâl ve tabiattadırlar. Binaenaleyh şu ihtilâf; halikın, mümkünatın küllisine kadir ve malûmatın kâffesine âlim bir fail-i muhtar olduğuna delâlet eder. Şu halde cemi-i tekâlifine ve evamir ve nevahisine inkıyad etmek bizim üzerimize vâcib olduğundan ittika ile emretmiştir.
Vâcib Tealâ bu âyette nâsın birbirine hüsn-ü riâyet etmesine ve muamelenin lüzumuna dahi işaret buyurmuştur. Çünkü; nâsın cümlesi nefs-i vahideden olunca beyinlerinde karabetin muktezası olan şefkat ve merhamet ve muvasalet ve ziyade-i muhabbet lâzımdır. Zira şahs-ı vahidden çoğalmalarını beyan etmek; yekdiğerine riayetin lüzumunu beyan etmektir. Cümlesinin şahs-ı vahid neslinden olması beyinlerinde tevazu' edip yekdiğerine karşı müfaharet ve mübahatı terketmek lâzım olduğunu müş'ir olduğu gibi şahs-ı vahidden bu kadar çok evlâd-ı icada kadir olan Cenab-ı Hakkın ölüyü diriltmeye kadir olduğu evleviyetle sabit olduğundan bu âyet haşr-ı emvata ve ahval-i âhirete dahi delâlet eder.
N e f s - i v a h i d e y l e murad; Âdem (A.S.) olduğunda müfessirinin ittifaklan vardır. Binaenaleyh; cümle îmanların Âdem (A.S.) neslinden olduğuna âyet-i celile delil-i vazıhtır.
Hulâsa; cümle insanların Hz. Âdem evlâdı olup yekdiğerine karşı kardeş muamelesi yapmak lâzım ve aksi olan zulüm ve çevrile birbirinin hukukuna tecavüzde Allah'tan korkmak vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nefs-i vahide olan Âdem (A.S.)'dan nâsın kâffesini halkettiğini beyandan sonra izdivaç için Hz. Âdem'den Havva'yı halk etmekle tarîk-ı tenasülü temin eylediğini ve ikisinin izdivacından birçok rical ve nisvan meydana geldiğini beyan etmek üzere:

وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاء وَاتَّقُواْ اللهَ الَّذِي تَسَاءلُونَ بِهِ وَالأَرْحَامَ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿1﴾

buyuruyor.

[O nefs-i vahideden Allah-u Tealâ zevcesini halk etti ve ikisinden birçok erkekleri ve kadınları halk ederek yeryüzüne dağıttı ve bazı umurunuzu kendisini vesile ittihaz ederek istediniz. Allah-u Tealâ'ya muharremattan içtinapla ittika edin ve erhamı kat'etmeyip sıla etmekle muhafaza edin. Zira; Vâcib Tealâ sizin üzerinize gözeticidir.]
Yani; Allah-u Tealâ vakt-i mukadderine kadar beni Âdem'in bekası için cümlenin pederi olan Âdem'den zevcesi Havva'yı icadetti ve nikâh-ı manevi ile Âdem'le Havva'yı yekdiğerine raptile aralarında birçok oğlan ve kız evlâdını halk edip âleme neşretti ve itikadat-ı hakka ve a'mâl-i salihayla cümlesini mükellef kıldı. Şu halde ey beni Âdem! Siz, bazınız bazınızdan birşey sualinde zat-ı ulûhiyetime yemin ederek sual ettiniz. Allah-u Tealâ'ya ve hukukuna riayet lâzım olan erhama ittika edin ki, her ikisinin hukukunu muhafaza etmiş olasınız. Zira; Allah-u Tealâ sizin üzerinize hafızdır ve her umurunuza âlim ve ef'alinizi murakıptır.
Hz. Havva'nın hilkatinde rivayet muhtelifse de, ekser-i müfessîrinin beyanları veçhile meşhur olan rivayet; Cenab-ı Hak Âdem (A.S.)'ı halketükten sonra uyku ihsan etti. Âdem'in uykusu üzerine Havva'nın madde-i asliyesini sol eğe kemiğinden alarak Havva'yı halketti. Âdem (A.S-) uykudan
uyanınca Havva'yı yanında oturur gördü ve kendisiyle ünsiyet için halkolunduğunu bildi ve ünsiyete başladı. Ancak (İbn-i Abbas) ve (İbn-i Mesud) (R.A.)'nın rivayetlerine nazaran Havva, Cennet'e girdikten sonra halk olunmuş ve (Kâb'ul Ahbar)'ın rivayetine nazara» Cennet'e girmezden evvel halkolunmuştur. Havva'nın bu suretle halkolunması baid değildir. Zira; insanların, dâima yekdiğerinin çözünden halkolunduğu meydanda bir hakikâttir. Ricalin hilkati nisvandan etemm ve ekmel olduğuna ve ricalin haline lâyık olan iştihar ve nisvanın haline muvafık olan gizli olmak lâzım geldiğine işaret için ricali kesretle tavsif buyurmuştur.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile ittikaya kemal-i dikkat ve itina lâzım olduğuna işaret ve te'kid için ittika ile tekrar emretmiştir. Yahut in'am ve ihsanından dolayı «Rabbinize ittika edin» buyurduktan sonra kahru gazabından ihtiraz için ittikanm lüzumuna işaret olarak «Allah-u Tealâ'ya ittika edin» buyurmuştur. Zira Rab ismi; esma-i cemalden in'am ve ihsanı müş'ir olduğu cihetle birincide «Rabbinize ittika edin» ve lâfza-

i celâl; esma-i celâlden olup gazabı müş'ir olduğu cihetle ikinci merrede «Allah'a ittika edin» buyurmuştur ki, her iki cihetten Allah-u Tealâ'ya ittika lâzım olduğunu beyan olduğundan ittikayla emirde tekrar yoktur. Arapların âdetleri; birbirlerinden birşey istediklerinde (اسْلُكَ بِاْللَّهِ) derler. Yani «Allah-u Tealâ'nın hakkıyla senden filân şeyi isterim» veyahut «Erham hakkı için senden şu şeyi isterim» demek olduğundan Vâcib Tealâ «Yekdiğerinizden birşey istediğiniz vakit kendi hakkı için istediğiniz ve sualinizin bitmesine vesile ittihaz ettiniz. Allah-u Tealâ'ya ve erhamın hukukuna riayette ittika edin» buyurmuştur.
E r h a m ı n h u k u k u n a r i a y e t ; sıla-i rahmetmek yani karabet olan kimseleri ziyaret eylemek ve muhtaç oldukları muaveneti yapmaktır.
Beyzavi'nin beyanı veçhile rahmin yani insanlar beyninde karabetin indallah mertebemi uzmasına işaret için Vâcib Tealâ erhamı kendi ismine mukarin kılmıştır. Çünkü; (بِهِ) deki zamir Allah-u Tealâ'nın ismine raci olduğundan erham lâfzı ism-i ilâhiyeye mukarin olmuştur.
Âyet-i celilede karabete ta'zîm ve sıla lâzım olduğuna delâlet olduğu gibi Resûlullah'ın hadîsinde dahi delâlet vardır. Çünkü; Resûlullah «Rahim, arş-ı âlâda muallaktır ve der ki (Agâh olun ve uyanık bulunun!. Beni vasledip. hukukuma riayet eden kimseye Allah-u Tealâ riayet eder ve beni kat'edip hukukuma riayet etmeyen kimsenin Allah-u Tealâ hukukunu kat'eder veyahut kat'etsin.) duasıyla Cenab-ı Hakka tazarru' eder» buyurmuştur ki, herhalde insanlar arasında olan karabetin hürmete şayan bir mertebe-i uzması olduğuna tenbih vardır.
Sıla-i rahme ta'zîm ve riâyet; rızkın tevsiine ve ömrün bereketine sebep olması gibi birçok fevaidini peygamberimiz (A.S.) Efendimiz ahâdîs-i celilelerinde beyan etmiştir. Hattâ sıla-ı rahme kemal-i itinanın lüzumuna binaen bir kimse; birader, hemşire, amca ve dayı gibi akrabasından birisi köle olsa ve satın alsa hanefiye indinde derhal azad olur. Çünkü; beyinlerinde mülk baki olsa istihdam caiz olur, istihdam ise sıla-i rahmi katı' olduğu cihetle haram olduğundan derhal azad olur ve arada malikiyet ve memlukiyet kalmaz. Zira karabet; mülkiyete manidir. Kezâlik akraba beyninde vâki olan hibeden rücu' sahih olmaz. Çünkü; hibeden rücu' olunsa beynehümada vahşet ve münafereti icabedip kıylü kale sebep olacağı cihetle sıla-i rahmi katı' olduğundan indelhanefiye akraba arasında vâki olan hibeden rücu' sahih olmaz.

R a k ì p ; cemi-i efali gözetici ve bilici manâsına olduğundan âyetin âhiri ehl-i tâatı tâata tergîp ve ehl-i ma'siyeti ma'siyetten tenfir ve tehdid etmiştir.
Hulâsa; Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den halkolunduğu ve bu kadar rical ve nisvan cümlesi Âdemle Havva (A.S)'dan halk olunup âleme dağıldığı ve Allah-u Tealâ'ya ve erhama ittikanın ve hukuklarına riayetin vâcib ve Allah-u Tealâ'nın kullarının her a'malinr bilici olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ insanların cümlesi bir baba ve ana evlâdı olup yekdiğerine kardeş muamelesi edilmek lâzım ve bilhassa aralarında karabet olanların hukuk-u karabete riayet etmeleri elzem olduğunu beyan ettiği gibi insanlar içinde en ziyade muavenete muhtaç olan yetimlerin hukukuna da riayet vâcib olduğunu beyan etmek üzere:

وَآتُواْ الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَتَبَدَّلُواْ الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ﴿2﴾

buyuruyor.

[Yetimlerin emvalini baliğ olduklarında kendilerine verin. Habis olan haramı tayyip olan malına» değişmeyin ve yetimlerin mallarını kendi malınızla beraber yemeyin. Zira; bigayr-ı hakkın yetimlerin malını yemek büyük günahtır.]
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile y e t i m ; babası vefat eden çocuktur, sinn-i bulûğuna kadar yetim ıtlak olunur. Baliğ olarak kendi işini kendi görüp vâsiye ihtiyacı kalmayınca yetim ismi ıtlak olunmaz.
Bu âyette y e t â m â ile murad; yetimken baliğ olup malını muhafazaya muktedir olanlardır. Yetim olduklarına nazaran yetâmâ denilmiştir. Yahut baliğ oldukları zamanın yetim oldukları zamana kurbiyetine binaen her ne kadar baliğ olup rical sınıfına geçmişlerse de yetim denilmiştir. Yahut (آتُوا) emri istikbale aittir. O halde yetimlerin mallarını ileride baliğ oldukları zamanda kendilerine teslim edin demektir.

H a b i s le murad; haram, t a y y i p le murad; halâldir. «Halâl olan malınız bedelinde haram olarak yetimin malını yemeyin» yahut «Kendi malınızdan kötüsünü yetimin malından iyisine değişmeyin» demektir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede yetimin velileri genç ve semiz olan deve ve koyunlarını almak ve onun bedelinde kendi mallarından koca ve zebun olanlarını vermek âdet olduğundan Cenab-ı Hak «İyiyi kötüye değişmeyin» buyurmuştur.
Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak yetimlerin evliyasına lâyık olan; eytamın malında tasarruf herhalde yetimin menfaatine olmak lâzım olduğuna işaret için «Tayyibi, habise tebdil etmeyin» buyurmuştur. Yetimin malını mutlaka ihlâk etmek suretiyle her veçhile tasarruf haramsa da tasarruftan maksad-ı aslî; ekletmek olduğu için «Yetimin malını kendi malınıza zammederek ekletmeyin» buyurmuştur. Halbuki bigayr-ı hakkın ekletmek haram olduğu gibi helâke müeddi olan her türlü tasarruf da haramdır ve bu hürmeti tasrih için yetimin malını ekil ve ihlâk etmenin günah-ı kebire olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyan buyurmuştur.
Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (Beni Gatfan)'dan bir kimse hakkında nazil olmuştur. Çünkü; o kimsenin elinde biraderinin yetiminin birçok malı bulunup, yetim baliğ olunca malını istemişse de, amcası mâlını teslim etmemesi üzerine bu âyetin nazil olduğu ve âyetin nüzulünü işitince yetimin amcası malını teslim edip (سمعنا و اطعن الله ورسوله نعوذبالله من الحوب الكبير) dediği mervidir.
Yetimin malını teslim; baliğ olup emmare-i rüşd ve salâh görüldüğünde vâcibtir. Rüşdü salâh görülmez sefih olursa salâhı görülünceye kadar teslim olunmaz. Ancak hal-i salâhına kadar nafaka ve kisvesine kâfi miktar verilmekle iktifa olunur.
Hulâsa; yetim rüşdüne baliğ olunca velisi tarafından malını teslim lâzım olduğu ve halâli harama tebdil etmek ve yetimin malını kendi mallarına zamla bigayr-ı hakkın ekletmek caiz olmadığı ve yetimin malını bigayr-ı hakkın ekletmek büyük günah olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ yetimlerin mallarını muhafaza ve rüşdüne baliğ olduğunda kendilerine teslim lâzım olup bigayr-ı hakkın yemek caiz olmadığını beyandan sonra yetimleri nikâh etmek caiz olup onlar hakkında adalete riayet lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُواْ ﴿3﴾

buyuruyor.

[Eğer siz yetimler hakkında adalet edememenizden korkarsanu sizin için nisvandan tayyib olup halinize muvafık olandan kuvvet ve kudretinize göre ikişer, üçer, dörde kadar iktizasında nikâh edin. Zira; dörde kadar nikâhınız mubahtır. Eğer nisvanın tekerrüründe adalet edememenizden korkarsanız bir tane nikâh edin veyahut mülk-ü yeminle malik olduğunuz cariye ittihaz edin. Zira; şu nisvanın adedini azaltmak veyahut cariye ittihaz etmek sizin zulmetmemenize gayet yakındır.]
Yani; yetimleri malma ve cemaline tama' ederek nikâh ettiğinizde onlar hakkında adalet edememekten ve mehrini tamam verememekten korkarsanız yetimlerin gayrı size nikâhı halâl ve tayyib olan nisvandan ikişer, üçer, dörder nikâh edin. Eğer taaddüdünde adalet edememekten korkarsanız bir tanesini nikâhla ta-addüdden vazgeçin veyahut mülk-ü yemininizle malik olduğunuz cariye ittihaz edin. Zira; cariyede taksime riayet lâzım olmadığı gibi menkûhada riayeti lâzım olan birçok hukuk dahi lâzım değildir. İşte şu nisvanın adedini bire indirmek veyahut cariye ittihaz etmek sizin zulmetmemenize gayet yalandır.
Beyzavi'nin beyanı veçhile zaman-ı cahiliyede bir kimse on adede kadar kadınla nikâhlanabilirdi. Bu kadar kesretle beraber taht-ı velayetinde mal sahibi yetim olursa gayrın nikâhına hasedinden nâşi kaç adet olsa kendine tezevvüç etmek, gayra vermemek ister ve fakat yetimin hukuku zevciyesine de riayet etmezdi. Cenab-ı Hak eytamın hukukuna riayeti tavsiye etmek üzere «Eğer eytamı tezevvücünüzde adalet edememekten korkarsanız, eytamın gayrıdan nikâhı mubah olan istediğiniz kadınlardan dörde kadar nikâh etmek sizin için mubah ve

caizdir. Şu halde eytamı nikahlayıp zulmetmeyesiniz. Eğer gayrüardan müteaddid hatunları nikahlandığmızda adalet edememekten korkarsanız, bir tane kadınla iktifa edin» buyurmuştur.
Bu âyette «Nikâhla emir; vücub içindir, binaenaleyh; nikâh vâcibtir» diyenler varsa da esah olan bu emir; ibâha içindir. Binaenaleyh; yiyecek ve giyeceğine muktedir olan kimse için hatun tezevvüç etmek emr-i mubahtır. Şu halde tezevvücü terketmekten âsim olmak lâzım gelmez. Amma nefsini haramdan muhafaza ve hayırlı nesil talep etmek için nikâh; sünen-i enbiya-yı kiram dır ve mü'net ve meşakkatine iktidarla beraber şehevat-ı nefsaniyesi galip olursa zinadan nefsini vikaye için nikâh vâcibtir. Çünkü; nikâh olmasa haramda vaki olmak ihtimali galiptir. Haramdan ihtiraz etmek vâcib olup bu ihtiraz da nikâhatevakkuf ettiği cihetle o zaman nikâh vâcib olur.
Taife-i nisanın akıllan noksan olduğuna işaret için zevil’ ukûlün gaynda istimal olunan (فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم) lafzıyla tabir olunmuştur.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celilenin hükmü; İmam-ı Şafii indinde ahrara mahsus olup, kölelere şâmil değildir. Zira nikâhla emir; istediği zamanda nikâha muktedir olan kimseleredir. Köleyse istediği zaman mevlâsının izni olmadıkça nikâha muktedir olmadığından âyet kölelere şâmil değildir. Şu halde hatundan dörde kadar nikâh; hür olan bir kimse için caiz, abdiçin caiz değildir.
Âhad-ı ümmet için dörtten ziyade hatun nikâh etmek meşru değildir. Dörtten ziyade hatun nikâh etmek Rasûlümüzün hassa-i nebeviyelerindendir. Resûlullah'a mahsus olan hassalara âhâd-ı ümınet iştirak edemez. Müteaddid zevceler beyninde adalete riayet edemeyecek kimseler için bir tane kadınla nikahlanıp ziyadesinden ihtiraz lâzım olduğuna Cenab-ı Hak âyet-i kerimede işaret buyurmuştur. Çünkü; adaletin hilafı zulm olduğundan eeanib beyninde tecviz olunmayan zulmün, aile beyninde asla tecviz olunamayacağı cihetle Cenab-ı Hak aile arasında zulme bâdi olacak şeye meydan verilmemek ve rahat edilecek ciheti iltizam etmek lâzım olduğunu beyan buyurmuştur.
Bu âyet-i celile; bir şahıs için dörde kadar hatun nikâh etmenin din-i İslâmda caiz olduğunu beyan eder. Taaddüd-ü zevcat; nikâhtan maksad-ı asli olan tenasülün tekessürüne hadim olduğu gibi taife-i nisvan

hakkında dahi merhameti mutazammındır. Çünkü ricalin mihan ve meşakkat ve kesb-i maişet hususunda tesadüf ettiği külfet sebebiyle zayiatı çok olduğu gibi bilhassa muharebatta telefat-ı külliyeye duçar olduğundan noksan olan erkeklerin makamına kaim olmak üzere bir kimsenin kadından dörde kadar nikâhına müsaade-i ilâhiye erzan buyuruldu ki, kadınlardan fazla olanlar nimet-i nikâhtan mahrum olup sefalete duçar olmasınlar. Zira; hıristiyanlikta olduğu gibi bir erkeğe bir kadından ziyade nikâhlamak caiz olmasa, kadııüarın pek çoğu suret-i gayr-ı meşruada geçinmek ve sefaletle vakit geçirmek ve şunun, bunun taht-ı esaretinde yaşamak ve saire gibi birtakım saadet-i beşeriyeden mahrum ve dünya ve âhiret hüsranı mucip hallere ve evlâd-ü ensâl lezaiz ve şerefinden mahrumiyetle helâke duçar olmalarından Cenab-ı Hak kadınları vikaye buyurmuştur. Zira bir kimsenin himayesinde ve zir-i cenah-ı atûfetinde dörde kadar kadının bulunup evlâdü ensal yetiştirmek ve halâlinden bir aile teşkili şerefine nail olmak hususlarına inayet-i ilâhiyenin zuhuru; elbette kadınlar hakkında lûtf-ü ilâhidir. Çünkü; ekser-i bilâdda aded-i nisvan aded-i ricalden herhalde fazladır. Eğer bir erkek için müteaddid hatuna müsaade olmamış olsaydı, şu fazla olanlar muattal ve menâfi'den âri olacakları gibi kıyamete kadar âlemin bekasına ve imarına hadim olacak tenasülden dahi hâli olurlardı. Halbuki vakt-i merhununa kadar dünyanın imarı matlup olup buysa insanlarla hâsıl olacağına ve insanların çoğalmasıysa tenasülle ve tenasül de tenakûhla vücud bulacağına binaen Cenab-ı Hak nikâhla emir buyurduğu gibi, erkeklerin kadınlara nispetle adetleri az olduğundan kadınlar hakkında merhamet-i ilâhiye zuhur ederek bir erkeğin dörde kadar nikâhla kadın almasına müsaade-i ilâhiye zuhur etmiştir. Zira; kadınların adedi çok olduğundan hepsi nimet-i nikâhtan hisseyab olmak ve aile teşkilâtından mahrum olmamak, ve sefaletle sokaklarda kalarak sürünmemek için taaddüd-ü zevcata müsaade-i ilâhiye, onlar hakkında elbette lûtf-u ilâhidir. İşte bu gibi hikmetleri düşünemeyehler tarafından taaddüd-ü zevcata itirazla kadınlardan bir tanesi hakkında zulüm olduğundan bahsederler de diğer üçünün sefalete mahkum olacaklarından bahsetmezler.
(İmam-ı Hasan)'dan naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzûlür eytamın velileri tarafından malına ve emâline

tamaan nikâh edip, mehrini vermemek ve hüsn-ü sohbet etmemek gibi bazı yetimler hakkında zulmün vukuudur. Çünkü; Medine-i Münevvere'de bir kimsenin maiyetinde nikâhı caiz olan yetimler bulunduğunda, hariçten diğer bir kimse alarak malına iştirak etmemesi için o kimse onu nikâh eder, fakat ona zevce-i menkûha muamelesi yapmaz ve sohbet etmez ve onunla muaşerete tenezzül etmediği gibi hidemat-ı şakkade istihdam eyler ve malına vâris olmak için vefatına intizaç ederdi. Cenab-ı Hak eytamın hukukunu muhafaza ve adaletinden onları müstefid kılmak ve bu misilli lâyık olmadık ahvale eür'et edenleri adalet ve insafa davet etmek üzere bu âyeti inzal buyurduğu mervidir.
Hulâsa; eytam hakkında adalete riayet lâzım olduğu ve adalete riayet etmek şartıyla bir şahsın iktidarına göre dörde kadar hatun nikahlanmak caiz ve eğer adalet edemeyeceğini hissederse, biriyle iktifa lâzım olduğu veyahut cariyeden istediği kadar İttihazına müsaade, hatunu bir ittihaz etmek veyahut cariye ihtiyar eylemek adalete daha yakın olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kadınlar arasında koca için adalete riayet lâzım olduğunu beyandan sonra koca için karısının mehrini vermek vâcib olan adalet cümlesinden olduğunu beyan etmek üzere:

وَآتُواْ النَّسَاء صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا ﴿4﴾

buyuruyor.

[Taht-ı nikâhınıza aldığınız nisvanın mehirlerini, Allah-u Tealâ tarafından size farz olarak verin. Eğer hatunlarınız size kemal-i muhabbetlerinden nâşi mehirlerinden tayyib-i nefis ve rıza-yı kalple birşey hibe ederlerse, o hibe ettikleri şeyi halâl ve tayyib olarak kolaylıkla yiyin, çekinmeyin. Zira; onların hüsn-ü rızalanylasize hibe ettikleri şey sizin için halâldir.]
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette hitabın taife-i nisâ’nın velilerine olması ihtimali vardır. Zira; zaman-ı cahiliyede bir kimse velisi olduğu hatunu âhâre nikâh ettiğinde mehrini kendi almak

âdet olduğundan Cenab-ı Hak o âdet-i keriheyi terketmekle ve mehri ehline vermekle emretmiş ve bu cihetten taife-i nisayı velilerinin tecavüzatından ve zulüm ve taaddilerinden muhafaza buyurmuş ve ancak hatunun kendi rızasıyla hibe ettiği şeyin halâl olup ekli mubah olduğunu dahi
beyan etmiştir. Bu âdet-i kerihe, tavaif-i İslâmdan Türkmen taifelerinde halen caridir. Kerime ve hemşiresi için taht-ı himayesinde olan hatunları talibine vereceklerinde başlık namıyla birçok para, deve ve koyun almak âdetinden geçemeyerek kadının hukukuna tecavüzde devam etmektedirler. Şu ihtimale nazaran bu misilli âdetlere devam, bu âyetle men'olunmuştur. Zira; fuzuli olarak kadının hakkını gasbetmektir. Fakat esah olan ihtimale binaen âyette hitap; kadınların kocalarınadır. Zira; zaman-ı cahiliyede zevç tarafından kadının mehrine ehemmiyet verilmediğinden Cenab-ı Hak kadına mehrini vermek lâzım olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur.
Hulâsa; mehir, kadının hakkı olup evliyasının hakkı olmadığı ve zevç üzerine kadının mehrini vermek vâcib ve kadın için mehrini zevcine hibe etmek caiz olduğu ve hibe ettiği surette zevcin kabulü ve yemesi ve sair tasarnifatı sahih bulunduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ eytamın emvalini ve hatunların mehirlerini vermekle emir buyurduktan sonra eğer sefih olurlarsa vermek caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَلاَ تُؤْتُواْ السُّفَهَاء أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِيَاماً وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا ﴿5﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'nın sizin kıyam-ı maaşınız kıldığı emvalinizi muhafazasına muktedir olmayan sefihlere vermeyin.] Yani malınız sizin maişetinizin kıvamı olduğu cihetle zayi' etmeyin. [Ve o süfehanın müddet-i hayatlarında onların taamlarını ve sair ihtiyaçlarını o malların

nemasından tediye etmekle merzuk edin ve kisvelerini verin, âhâre muhtaç etmeyin ve onlara aklen ve şer'an müstahsen olan sözleri söyleyin] ki sefahetten vazgeçmelerine sebep olsun.
Fahr-i Razi'nln beyanı veçhile âyetten maksud; zuafâ ve malını muhafazadan âciz olanların emvalini hıfzetmekte ihtiyat olup h i t a p ; süfehanın velilerinedir. E m v a l ile murad; süfehanın emvatiyse de t a s a r r u f , evliyaya ait olup maldan maksad-ı asli de tasarruf olduğuna binaen emval, evliyaya muzaf kılınmıştır. Yani «Süfehanın emvalinden mutasarrıf olduğunuz mallan sahipleri olan sefihlere teslim etmeyin» demektir. Yahut hitap; sefihlerin babalarınadır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Medar-ı maaşınız ve ebdanınızın kıvamı ve ibadetinizin medarı olan malınızı sefih olan evlâdınıza vermeyin. O malın nemasından onların erzakını ve kisvesini verin ve daire-i edebe davet için onlara gayet güzel söz söyleyin] demektir. "
S ü f e h a ; sefihin cemidir. S e f i h ; aklında hiffet olup hayır ve şerrini idrak etmekten ve malını muhafazadan âciz olan kimsedir. Binaenaleyh; aklı nakıs olan herkese sefih denir. İnsan ihtiyaçtan vareste ve kalbi müzayakadan fariğ olmayınca gerek mesâlih-i dünya ve gerek mesâlih-i âhireti tahsil mümkün olamayacağından Kur'ân'ın birçok âyetlerinde malı muhafaza etmekle emir Duyurulduğu gibi, bu âyette de malı zıya'dan nehiy Duyurulmuştur. Çünkü; def-i mazarrat ve celb-i menfaat malla hâsıl olduğundan garaz-ı sahihle hüsn-ü istimal sebebiyle malın, saadet-i âhireti celbetmeye vesile olacağına işaret için mal, insanın mâbihilkıvamı olduğu beyan Duyurulmuştur. Zira; insanın kıyamı ve hayatının devamı ve maişetinin nizamı malla hâsıl olduğunda şüphe yoktur.
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette s ü f e h a ile murad; kendi haremi ve çocuklarıdır. Zira; kadınların ve çocukların akılları zayıf olduğu cihetle emvalde lâyıkı veçh üzere tasarrufa malik olamadıklarından kendilerine sefih denilmiştir. Binaenaleyh; sefih evlâdı veya haremi olursa malını onlara verip, ellerine bakmak ve onları üzerine kayyim yapmaktan insanları âyet-î celile nehyettiği gibi sefahetle malını onlara zayi' ettirmekten dahi nehyetmiştir. Kezâlik velisi olduğu yetim sefih olursa, malını teslimden vâsilerini veya velilerini Cenab-ı Hak men'etmiştir.

Vâcib Tealâ süfehaya emvali teslimden nehyettikten sonra sefihleri merzuk etmek ve onların kisvelerini vermek ve onlara güzel söz söylemekle emretmiştir. Zira güzel ve mülayim söz; selabeti terke sebep olur.
Hulâsa; malını tasarruftan âciz olan süfehaya mallarını vermemek lâzım olup, malsa insanların maişetlerinin kıvamı olduğu ve o süfehayı mallarından yedirip giydirmek ve onları ıslah için güzel ve tatlı söz söylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ yetimin malının eline verilmesini emrettikten sonra eytama emvalini teslimin şeraitini beyan etmek üzere:

وَابْتَلُواْ الْيَتَامَى حَتَّىَ إِذَا بَلَغُواْ النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُم مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُواْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُواْ

buyuruyor.

[Yetimler sinn-i nikâha baliğ olduklarında onları imtihan ve bazı muamelâtla tecrübe edin. Eğer bu tecrübenizde onlarda rüşd ve salâh ve mallarını muhafazaya bir iktidar görürseniz, onlara mallarını verin ve müsrif olduğunuz halde ve onların büyüyüp mallarına sahip olup da, mallan elinizden çıkmak korkusuna binaen sürat edici olduğunuz halde eytamın emvalini ekletmeyin.]
Yani; sizin üzerinize vâcib olan umurdan birisi de yetimin malını hıfzetmek ve imtihan edip malını muhafazaya muktedir olduğunu tecrübe edinceye kadar yetimin malını teslim etmemektir. Binaenaleyh; yetimi bazı muamelâtla sinn-i nikâha baliğ oluncaya kadar imtihan edin ki, baliğ olduğunda eğer rüşd ve salâh ve erbabı beyninde câri olan muamelâtta tasarrufunu tecrübenizde hüsn-ü tedbire malik olduğunu görürseniz, te'hir etmeksizin derhal mallarını onlara teslim edin. Eğer tecrübenizde mallarına rüşd ve salâh Ve muhafazaya hüsn-ü tedbir hissetmezseniz mallarını yedinizde hıfzedin, rüşd ve salâh görülünceye kadar vermeyin. Lâkin onların büyüyüp mallarına sahip olmaları

korkusuna binaen sürat ve isrâVedici olduğunuz halde yemeye mübaşeret etmeyin.
Eytamın emvalini teslimde iki şart beyan olunmuştur: Birinci şartı; sinn-i nikâhta baliğ olmaktır. Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile sinn-i nikâh; İmam-ı Şafii indinde on beş ve İmam-ı A'zam indinde on sekiz yaştır. Sinne itibar; erkekte ihtilâm ve hatunda hayz olmadığı surettedir. Ancak ihtilam ve hayzolduğu surette bulûğda muteber olan; erkekte ihtilâm ve kadında hay izdir. İmam-ı A'zam indinde velisinin izniyle sabi-yi mümeyyizin bey'ü şırada tasarrufatı muteberdir. Zira; bu âyette «Cenab-ı Hak sinn-i bulûğuna kadar eytamı imtihan edin» buyurdu. Şu halde âyetten müstefad olari imtihanın; bulûğdan evvel olmasıdır. İmam-ı Şafii indinde sabinin tasarrufatı, velevse velisinin izniyle olsun sahih değildir. İnsanın bulûğuna alâmet; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile beştir. Üçünde erkek ve kadın müşterek ve müsavidir. İhtilâm, sinn-i mahsus ve kasığında kıl bitmektir. İkisi nisvana mahsustur ki hayzla hamildir. Bu âyette yetimin malını teslimde şart olan rüşd; Şafii indinde umur-u din ve umur-u dünyada salâhtır. İmam-ı A'zam indinde malı teslimde şart olan rüşdde muteber olan umuru dünyada ve tedbiri emvalde salâhtır. Binaenaleyh; İmam-ı Şafii indinde emr-i dinde salâhı olmayan fâsıkı hacir yani tasarrufattan men'etmek caizdir. İmam-ı A'zam indinde fâsıkı tasarruftan men' etmek sahih olmaz. Yetim rüşd ve salâha baliğ olmazsa malı kendine teslim olmaz. Şu kadar ki, İmam-ı A'zam indinde sinnen yirmi beş yaşma kadar verilmez. Yirmi beş yaşında velevse sefih olsun verilir. İmamdı Şafii «Rüşdü salâh olmadıkça ömrünün âhirine kadar yerilmez» buyurmuşlardır.
Hulâsa; yetimin velisi veya vâsisi tarafından sinn-i rüşde baliğ oluncaya kadar imtihan ve tecrübe lâzım olup bitteerübe muamelâtta hüsn-ü tedbire malik olduğu görülürse derhal malı kendine teslim olunmak vâcib olduğu ve israf ve süratle yetimin malını ekletmek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ yetimin malını ekletmekten nehyettikten sonra eklin caiz olduğu mahalleri ve vasi ve veliden ekletmesi caiz olan kimseleri beyan etmek üzere:

وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللهِ حَسِيبًا ﴿6﴾

buyuruyor.

[Yetimin velisi veyahut vâsisi gani olur yetimin malından ekle ihtiyacı olmazsa, yetimin malından ekletmekten ihtiraz etsin.] Zira; yetimin malından ekletmemek onun için dünyada ve âhirette hayırlıdır. [Ve eğer veli veyahut vâsi olan kimse fakir olduğu cihetle yetimin malından ekle muhtaç olursa aklen ve şer'-an müstahsen olan miktarı, yetimin malını muhafazası mukabilinde ücretini, ekletsin.] Zira; onun malını muhafaza ve ticaretle nemalandırmak için haps-i nefsettiğinden emsali misilli ücrete müstehaktır. [Yetimlerin hallerinde rüşdü salâh görüldükten sonra mallarını kendilerine verdiğinizde şehadeti makbul olan erbab-ı mürüvvetten şahitler hazırlayın. Aralarınızda cereyan eden teslim ve tesellüme muttali olsunlar ve hini icabında mallarını ellerine teslim ettiğinize dair sehadet etsinler. Ve hesab etmek cihetinden Allah-u Tealâ kâfidir.] Ve sizin müddet-i muhafazanızda ne ibi efaliniz cereyan ettiyse, onların cümlesini bilir ve herbirinın muktezasına göre mücazat eder.
Vâcib Tealâ bu düette yetimin velisini iki kısma taksim etmiştir:
B i r i n c i s i ; gani olup yetimin malından ekle ihtiyacı olmayan kimsedir. Onun ücreti mukabili ekle hakkı varsa da, adem-i ihtiyacına binaen ekletmemek hakkında hayır ve evlâdır.
İ k i n c i s i ; fakir olan kimsedir ki, israf etmeyerek sa'yü ameli mukabilinde emsali misilli ekletmesi caizdir.
Cenab-ı Hak, yetim rüşdüne baliğ olup da velisi tarafından malı eline teslim olunacağında şahitler huzurunda teslim olunmasını emir buyurmuştur ki, şahit huzurunda teslim, töhmetten âri ve 'husumetten beridir. Akıbetinde münazaa vukuunda tebrie-i zimmet için şahit ihzarını emirle Cenab-ı Hak kullarını irşad etmiştir. Zira bu âyet-i celilede şahit ihzarına müteallik olan emir; irşad için olup vücub için olmadığından vâsi hin-i tesliminde şahit ihzar etmez ve yetim tarafından da dava vuku' bulursa, İmam-ı A'zam indinde vâsi yeminle tasdik olunur. Ama İmam-ı

Şafii ve Malik indinde şehadetle emir; vücub için olduğundan vâsi «Ben yetime malını verdim ve çocukluğunda infak ettim. » diyerek davada bulunsa ve yetim de inkâr etse vâsiye ispat etmek lâzımdır, yeminle tasdik olunmaz.
Hulâsa; yetimin velisi veya vâsisi eğer zengin olursa yetimin malından ekletmemesi evlâ ve eğer fakir olursa ücreti miktarı ekletmek caiz olduğu ve yetimlerin malını baliğ olup teslim ettiklerinde şahitler huzurunda teslim lâzım geldiği ve Allah-u Tealânın, kullarının a'malini hesab etmek yönünden kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ bu sûrenin evvelinde nâsa ittika ile emir ve erhama riayet ve eytamın hukukunu muhafaza ve süfehanın haline göre muameleyi emrettikten sonra, miras mesailini beyanla verese beyninde zulmolmamak ve yekdiğerine galebeyle hukuku izâa etmemek lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ﴿7﴾

buyuruyor.

[Rical ve nisadan herbirinin validelerinin ve pederlerinin varisi intikal edecek derecede akrabalarının terkettikleri maldan az olsan çok olsun miktarı muayyen nasipleri vardır.]
İrste hissedar olmakta sabavet, sefahet ve cinnet gibi şeylerin tesiri yoktur. Binaenaleyh; vâris sabi olsun baliğ ve âkil olsun, sefih olsun, cümlesi irsten nasibedar olmakta müsavidirler.
Zaman-ı cahiliyede kadınlara irsten hisse vermezler ve «Taife-i nisa muharebeye gitmediği gibi düşmana müdafaa etmez ve mihanü meşâkka tahammül edemez. Binaenaleyh; irste istihkakları yoktur» demekle kadınları mirastan mahrum ederlerdi. Cenab-ı Hak onların bu iddialarını redle kadınların irste hissesi olduğunu beyan buyurmuştur.

Fakat eskiden beri me'luf oldukları âdeti birden terketmek müşkül olduğundan Vâcib Tealâ bu âyette mücerret kadınların irste hissesi olduğunu beyanla iktifa ve bu mesele zihinde tamamiyle takarrür edip, ülfet hâsıl olduktan sonra herkesin hisselerini beyan buyurdu.
Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Ensardan (Evs) isminde bir zat üç kız evladıyla bir haremini ve birçok malını terkederek vefat eder. Amcasının iki oğlu ölünün malını tamamen alırlar, müteveffanın haremiyle kızlarına birşey vermezler. Bunun üzerine müteveffanın haremi huzur-u Risalete gelerek keyfiyet-i bertafsil arz ve nafakaları olmadığını dermeyan edince Rasûlullah, ölenin amcazadelerini celbedip meseleyi istizah ettiğinde onların «Nisanın muharebeye gitmediklerinden ve mühimmata hazır olup âdâya müdafaa etmediklerinden irsten alamayacaklarını» söylemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu ve Rasûlullah'ın «Malı zayi' etmeyip herkesin hissesi beyan olununcaya kadar intizar olunmasını» emir buyurduğu ve bundan sonra hisse-i mefruzayı beyaneden âyetin nazil olup Rasûlullahın alâ mâferazallah taksim ettiği mervidir.
Hulâsa; erkeklerin irsten nasib-i muayyeni olduğu gibi kadınların dahi nasib-i muayyeni olduğu bu âyetle sabit olup Cenab-ı Hak herkesin hissesi olduğunu beyanla adaletini izhar ve kalplerde olan ıztırabı defle irade ve vukuu muhtemel olan husumet ve burûdeti bertaraf ederek akraba beyninde muhabbeti idame ve istirahatlerini temin etmiştir.

***

Vâcib Tealâ irste kadınların hissesi olduğunu beyandan sonra hin-i taksimde vâris olmayan akraba ve eytamı hazır olduklarında bilkülliye mahrum etmeyip az ve çok bir şeyle onları da mesrur etmek hüsn-ü muaşerete ve âdaba muvafık olduğunu beyan etmek üzere:

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُوْلُواْ الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُم مِّنْهُ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا ﴿8﴾

buyuruyor.

[Müteveffanın terekesini taksim esnasında varis olmayan akraba ve tallukat ve yetimler ve miskinler hazır olduklarında, o terekeden onları merzuk edin ve onlara vereceğiniz miktarı verdiğiniz zaman güzel söz söyleyin ki, onların hatırlarını tatyip ve kalplerini mesrur edesiniz.]
Yani; tereke taksiminde muhtaç olan akraba ve yetimler ve miskinler hazır olduklarında o terekeden onlara birer miktar vermekle merzuk edin, boş göndermekle mahrum etmeyin ve güzel söz söyleyin demektir. Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran taksim zamanında ölenin terekesine vâris olmayan akrabasından veyahut malı ve velisi olmayan yetimlerden ve medar-ı maaşı olmayan fakru meskenet içinde kalmış âcizlerden terekenin taksimi zamanında hazır olduklarında terekeden onları merzuk etmekle vârid olan emr-i ilâhi; vücub için olduğu ihtimaline nazaran ulemadan bazıları «Bu âyet miras âyetiyle mensuhtur. Zira; veresenin gayrıya terkeden birşey vermek vâcib değildir» dediler. Ancak (فَـا رْزُقُــو هُم) emr-i celili nedib ve istihbab için olduğuna nazaran âyetin hükmü ilâ yevm-il kıyam bakidir ve elyevm sadakati nafile kabilinden fukara ve zuafa ile bazı akrabaya terekeden veresenin rızasıyla münasip olan birşey verilmek veyahut ölenin ruhu için bazı et'ime yapmak suretiyle âyetin ahkâmıyla amel caridir. Bazı sadakatla veresenin gayrı hazır olanları mesrur etmek; emvalri menkule ve esas-ı beytiyededir. Akarât ve arazi gibi şeyleri taksimde birşey verilemediğinden Cenab-ı Hak kavl-i marufla emir buyurmuştur. Yahut merzuk etmek; verese baliğ olup içlerinde yetim olmadığı surete mahmuldür. Kavl-i maruf; veresede eytam ve eramil bulunup birtakım aceze olduğu şûrete mahmuldür. Buna nazaran kavl-i maruf, «Şu hal benim değil, birtakım acezenin olduğu cihetle bittabi birşey veremem. Kusura bakmayın. Eğer benim olmuş olsaydı, sizi her türlü şeylerle taltif ederdim» diyerek vâsinin veyahut velinin itizar etmelerinden ibarettir. Yahut Beyzavi'nin beyanına nazaran kavl-i maruf; veresenin haricine bir miktar şey verildiğinde onlara dua etmek ve terekeden verilen şeyi az addetmemek ve onlara verilen şeyle eza eylememekten ibarettir. Yahut k ı s m e t le murad; vasiyettir. Buna nazaran esna-yı vasiyette vâris olmayan akraba, yetimler ve miskinler hazır olurlarsa, Allah-u Tealâ mûsîye vasiyetten onlar için bir hisse ayırıp mesrur etmesini emretmiştir.

Yetimlerin zaaf ve ihtiyaçları miskinlere nispetle daha ziyade olduğundan onlara sadakanın miskinlerden efdal olduğuna işaret için yetâmâ, mesakîn üzerine takdim olunmuştur.
Hulâsa; taksim-i tereke sırasında vâris olmayan akraba ve eytam ve mesakinden hazır olanları me'yus etmeyip birer miktar atiyye vermekle mesrur etmek dahi müstehab olduğu gibi verilemediği surette güzel sözlerle mesrur etmek dahi müstehab olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ terekede rical ve nisvanın nasipleri olduğunu ve terekenin taksiminde verese harici hazır olanlara ne gibi muamele yapılmak lâzım geleceğini beyandan sonra vefatı karib olan muhtazırın başında bulunan kimselerin muhtazıra karşı ne gibi vaziyette bulunacaklarını beyan etmek üzere:

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُواْ مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُواْ عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللهُ وَلْيَقُولُواْ قَوْلاً سَدِيدًا ﴿9﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler korksunlar ki, onlar vefat edeceklerinde arkalarında zayıf zürriyetler terketmiş olsalar, onların ihtiyaçlarıyla perişan olacaklarına nasıl havf ederlerse, onlar da vefat edecek kimselerin başında bulunduklarında o kimseye çok vasiyet ettirmekten Allah'tan korksunlar ve kendi çocuklarını nasıl esirgerlerse, onun çocuklarını da öylece esirgesinler ve vasiyet edecek kimseye doğru söz söylesinler, onlara yanlış telkinatta bulunmasınlar.]
Yani; Allah'ın gazabından korksun şol kimseler ki, onlar vefatı karib olan kimsenin yanında bulundukları zaman veresenin mahrum olmalarını ve fakru likalarını icabedercesine vasiyet etmesini telkin etmekten çekinsinler ve kendilerini şöyle farz etsinler ki, onlar vefata yaklaşsalar da arkalarından birtakım malul ve aciz çocuklarını terkedecek olsalar çocuklarının nasıl aç ve susuz kalmasından korkarak mallarından çok vasiyet edip de, onları aç bırakmak istemezlerse diğer mümin

kardeşlerinin huzurunda bulundukları zaman da ona ziyade vasiyet ettirip onun çocuklarını aç ve sefil bırakmasınlar ve onun halini kendi hallerine kıyas ederek Allah'tan korksunlar ve kendileri için sevdiklerini, mümin kardeşleri için dahi sevsinler ve onlara doğru söz tavsiye etsinler ve kendi vereseleri gibi âhârın veresesini de fakru sefaletten esirgesinler.
Hâzin'in beyanına nazaran bu âyet vasiyeti sülüs malla takdir etmezden evvel nazil olmuşsa âyetten maksat; terekenin tamamını vasiyet etmek münasip olmadığını beyandır ve eğer sülüs malı vasiyetin cevazını beyaneden âyetten sonra nazil olmuşsa âyetten maksat; sülüs ve sülüsün madununu vasiyet edip, vereseden korkarsa daha az vasiyet etmesini beyandır.
Beyzavi'nin beyanına nazaran bu âyette ittika ve havfü haşyetle emir; vâsilere olmak ihtimali vardır. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Vâsiler, yetimler hakkında Allah'tan korksunlar. Kendi çocuklarına lâyık ve reva gördükleri muameleyi vâsisi oldukları yetimler hakkında dahi reva görsünler ve onlar hakkında ve mallarını muhafazada şefkat ve merhameti elden bırakmasınlar] demektir.
Yahut vefata hazır olan kimselerin huzurunda bulunan kimselere hitap ve emrolmak ihtimaline nazaran manâ-yı nazım şöyledir : [Ölüme yakın olup vasiyet eden kimsenin yanında bulunan cemaat-i müslimin Allah'tan korksunlar ve hastanın çocuklarına merhamet etsinler de vereseyi mahrum edercesine malının küllisini vasiyet ettirmesinler ve «Evlâttan ve ahfattan fayda yoktur, malik olduğun emvalin küllisini vasiyet et» diyerek hastayı fazla vasiyet etmeye teşvik etmesinler. Kendi evlâtlarına şefkat ve merhametleri nasılsa hastanın verese ve evlâdına o yolda şefkat etsinler. Kezalik vasiyet edecek hasta dahi veresesine şefkat etsin] demektir.
Takva; havfin nihayeti olup celb-i menafi' ve def-i mazarnn cümlesine şâmil olduğundan haşyetle emirden sonra ittika ile emir buyurulmuştur. Vâcib Tealâ vâsiler için yetimlere kendi evlâtları gibi muamele etmek ve söz söylemek ve şefkat ve hüsn-ü edeple mükâlemeyi emir buyurmuştur. Yahut hitap; hasta başında bulunanlara olduğuna nazaran vasiyet eden hastayı israftan men'ederek, vereseye riayet edip onları zararlandırmayacak ve doğru yola irşad edecek güzel sözler söylemelerini emretmiştir. Yahut k a v l - i s e d i d le murad; hastaya

tevbe ve kelime-i şehadet ve alacağını vereceğini telkin etmek ve helâllaşmasını tavsiye eylemektir.
Hulâsa; hasta başında bulunanlara lâyık olan; gerek hasta hakkında, gerek veresesi hakkında kendi nefsi ve evlâdı gibi muamele edip tarafeyni ızrar etmeyecek bir tarîk-ı salime sevketmek lâzım olup hilafını irtikâpta Allah'ın azabından korkması lâzım geleceği ve vâsiler, yetimlere kendi çocukları gibi muamele edip elfaz-ı müşfikane ve kelimat-ı tayyibeyle hitab ederek eza etmemek vâçip olduğu ve hastanın yanında bulunanlara münasip olan «Vasiyette israf ile evlâdını ızrar etme, adalete riayet et» demek gibi gerek hastayı ve gerek vereseyi zarardan vikaye edecek sözlerle irşad etmek, ehem ve elzem bulunduğu ve taksim-i tereke zamanında vâris olmayarak hazır olanlara verese tarafından lâyık olan onlara ikram etmek ve mesrur edecek sözler söylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ vefat edecek kimseye ve onun huzurunda bulunanlara eytamın hukukuna riayet etmelerini tavsiye ettikten sonra yetimin malını yiyenlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿10﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar zulmen emval-i eytamı eklederler. Onlar ancak karınlarındaki ateşi eklederler ve yakında Cehennem'e dahil olurlar. Ve sairi görürler.]
Yani; şol kimseler ki, onlar bigayr-ı hakkın ruhsat-ı şer'iye olmaksızın alâ vechizzulüm yetimlerin mallarını yerler. Onlar ancak karınlarında ateş yerler ki, yetimin malı âhirette ayniyle karınlarında ateş olur ve yakında (Saîr) isminde Cehennem'e dahil olurlar.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile yetimin malını ekle cür'et eden verese-i mütegallibeyi ve vâsileri ve sair ecânipten zulmü ihtiyar edenleri bu âyetle Cenab-ı Hak tehdid etmiştir. Zira; eytamın kemal-i âeiz ve

zaafiyetlerine binaen onların ve mallarının muhafazasını Cenab-ı Hak kullarına tenbih ve tavsiye etmiştir. Binaenaleyh; onlar hakkında inayet-i ilâhiye sair efrad-ı beşerden ziyade zuhur eylemiştir. Çünkü; efrad-ı beşer içinde eytamın zaafı nihayete baliğ olduğundan, onlar hakkında inayet-i ilâhiye kemal-i ihtimamla vaki olmuştur. Zulm olmayarak ruhsat-ı şer'iyeyle yetimin malını yemenin cevazına bu âyette işaret vardır. Zira zülmen ekli eaiz olmadığını beyan etmek; zulüm olmayarak eklin cevazına işarettir. Emvâl-i eytamı ekledenlerin yedikleri mal, yevm-i kıyamette karınlarında ateş olacağı ve ağızlarından ve burunlarından ve kulaklarının menfezlerinden ateş alevleri zuhur ederek ba's olunacakları ve her gören o adamların yetim malı yediklerini bileceği (İmam-ı Südi)'den naklen Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır. Buna nazaran âyet; zahirine mahmuldür. Yahut yetimin malını yemek; ateş yemek mecrasına caridir. Yani .yetimin malını zulmen yemek; ateş yemeye müeddi ve müstelzim olur demektir. Beyzavi'nin beyanına nazaran (Ebu Bürde) (R.A.)'in rivayetiyle Rasûlullah buyurmuş ki, «Yevm-i kıyamette kabirlerinden bir kavim ağızlarından ateş alevi çıkarak kalkar», buyurunca huzur-u Risalette bulunanlar tarafından «Onlar kimlerdir? Ya Rasûlallah!» dediklerinde Rasûlullah'ın bu âyeti kıraet buyurup «Görmediniz mi Allah-u Tealâ yetimin malını yiyenler hakkında ne buyurdu?» dediği mervidir. İşte bu hadîs-i şerifte yetimin malı insanın karnında ayn-ı ateş olacağına delâlet eder. Emval-i eytamı ekledenlerin dahil olacakları Cehennem'in ateşinin alevini ve şiddetini Allah-u Tealâ'dan başka bilen olmadıgına ve gayet dehşetli ve şiddetli olduğuna işaret için (سَعِـيـرً ا) tazime delâlet eden tenvinle varid olmuştur.Yetimin malını itlafa müeddi olan tasarrufatın cümlesi ekil mesabesindedir. Zira maldan en büyük maksat; eklolduğu için ö surette zikrolunmuştur. Yoksa yetimin malını yemeyerek başka surette telef etse, aynı azaba duçar olacağında şüphe yoktur. Çünkü; bu kadar tenbihat, yetimin malını muhafaza için olduğundan muhafazaya münafi olan her türlü tasarruf haramdır.

Hulâsa; bigayr-ı hakkın zulmen yenen emval-i eytamın âhirette yiyenlerin karınlarında ayn-ı ateş olacağı ve bu gibi adamların âhirette Cehennem'e dahil olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ irsten rical ve nisvanın nasipleri olduğunu icmalen beyandan sonra herkesin hisselerini tafsil etmek üzere:

يُوصِيكُمُ اللهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنثَيَيْنِ فَإِن كُنَّ نِسَاء فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ sizin evlâdınız hakkında size vasiyet tarikiyle emreder ve sizden ahdalır ve ahdinin muhafazasını size emreder ve sizden sonra kalacak evlâdınız beyninde mal-ı metrukünüzü taksim eder ve buyurur ki «Evlâdınızda oğlanla kız bulunursa oğlan için, iki kızın nasibinin misli vardır ve evlât hep kız olur ve iki veya daha ziyade olursa terekenin üçte ikisi kızlarındır ve eğer bir olursa nısfı o kızındır.»]

Yani; oğlanın nasibi ikidir. Zira; her oğlan için bir veya ziyade hatun lâzımdır. Nikahlansın ve tenasül meydana gelerek nizam-ı ilâhi yerini bulsun. Kezalik her kız için de bir erkek yazımdır ki, nikahlansın. Şu halde oğlanla kız her ikisinin ihtiyaçlarını defi' için mala muhtaç olduklarından ikisinin de ihtiyacına göre nasipleri tayin olunmuştur. Şu kadar ki oğlanın akılda ve hüsn-ü tedbirde ve tâat üzere kuvvet ve kudrette ve imamete ehliyette ve cuıiı'a ikamesinde ve cihada hazır olup âdâ-yı dine müdafaada kız evlât üzerine fazilet ve meziyeti olduğundan, oğlanın terekeden nasibi kızın nasibinin iki mislidir. Eğer ölenin vârislerinin cümlesi iki veya ikiden ziyade kız olursa, onlar için ölenin terkettiği malın üçte ikisi vardır. Yani; üç hisseden iki hissesi onlarındır. Ama ikiden ziyade olan üç, dört, beş daha ziyade her kaç kişi olursa olsun nasipleri üçte iki hissedir. Terekenin bakisi asabenindir. Zira; verese içinde oğlan olmadığından eğer ölenin çocuğu yalnız bir kız olursa, onun için terekenin nısfı vardır. Yani: sulbiye kızı bir olursa metruk olan malın nısfını bir tanecik kızı alır, bakisi asabenindir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı cahiliyede irse sebep; ikiydi:

B i r i n c i s i ; nesepti. Fakat nesep sebebiyle çocukları ve kadınları vâris kılmayarak onları irsten mahrum ederler ve akrabadan erkekler vâris olurdu.
İ k i n c i s i ; aralarında vaki olan mukavele ve ahdüzere vâris olmaktı. Meselâ; iki kimse mukavele ederler ve derler ki «Benim vârisim senin vârisindir ve benim kanını senin kanındır». Bu suretle akd-i mukavele ve muahede olunduktan sonra herhangisi evvel vefat ederse geride kalan vefat edene mukavele veçhüzere vâris olurdu. İptida-yı İslâmda bu hal üzere terkolunduklan gibi fazla olarak iki şey de ilâve
olundu.
B i r i n c i s i ; muhaceret iki muhacir beyninde ihtilât ve ülfet ziyade olunca akraba olmasa dahi birbirine varis olur ve hicret etmeyen akraba varis olmazdı. îrse ilâve olunan ikinci sebep de muâhâttır. Çünkü; Rasûlullah Medine-i Münevvere'ye gelince ehl-i İslâmı birbirine ahret kardeşi kıldı. İki kimse beyninde akd-i uhuvvet olunca birbirine vâris olurlardı. Badehu bunların cümlesi şu âyetle nesholundu ve irse sebep olarak üç şey esas tutuldu.
B i r i n c i s i ; nesep,
i k i n c i s i ; nikâh,
ü ç ü n c ü s ü ; velâ'âır ki, köleyle efendisi beyninde köleyi azad ettikten sonra cereyan eden irstir.
Evlâdın ebeveyne irtibatı ziyade olduğuna işaret için evvelâ evlâdın hissesi beyan olunmuş ve irsin esbabı içinde nesep kuvvetli olduğundan neseple olan irs sairleri üzerine takdim buyurulmuştur.

***

Vâcib Tealâ meyyitin terekesinden zükûr ve ünas evlâdından herbirinin hisselerini beyandan sonra ölenin babasıyla anası berhayat olduğu surette onların terekeden hisselerini beyan etmek üzere:

وَلأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ

buyuruyor.

[Eğer meyyitin veledi olursa terkettiği emvalinden ebeveyninden herbirerleri için altıda bir hisse vardır.]
Yani; müteveffanın vefatında pederi ve validesi berhayat olur, oğlan ve kız çocuğu da bulunursa, valide ve pederi müteveffanın emval-i metrukesinden altı senimden birer senim alırlar. Şu kadar ki, meyyitin çocuğu kız olur oğlan olmazsa pederi asabe cihetinden baki kalanı dahi alır. Yani; hisse-i mefruzesi itibarıyla altıda birini aldıktan sonra müteveffanın oğlu olmadığı için pederi asabe olduğu cihetle ashab-ı feraiz terekeden hisselerini aldıktan sonra baki kalanı tekrar pederi alır. Ebeveynin hukuk-u saire noktasından evlâdında hakkı büyükse de, müteveffanın evlâdına nispetle ömürleri biraz fazla ve yaşlan kemalini bulmuş olduğundan mala ihtiyaçları genç evlâtlar kadar olmadığı cihetle müteveffanın terekesinden hisseleri müteveffanın sulben çocuklarının hisselerinden az tertib olunmuştur.

***
Vâcib Tealâ ebeveynin, müteveffanın çocuklarıyla beraber bulundukları halindeki hisselerini beyandan sonra müteveffanın çocuğu olmadığı zaman terekeden ebeveynin hisselerini beyan etmek üzere:

فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلأُمِّهِ الثُّلُثُ

buyuruyor.

[Eğer ölenin çocuğu olmazsa anası ve babası vâris olur ve başka vârisi de olmazsa terekenin üç sehimde bir sehmi validesinin, bakisi peder inindir.]

Vârisi, ebeveyni olup başka vâris olmayınca terekenin mecmuu valide ve pederinin olduğu surette aralarında taksim; (لــلـذ كـرمـثـل حظ ا لا نــثـيـن) dir. Çünkü; üç sehimde biri validenin, ikisi pederindir.

***
Vâcib Tealâ ebeveyn için irs hakkında olan ahvalden üçüncü hali de beyan etmek üzere :

فَـإِن كَـانَ لَـهُ إِخْـوَةٌ فَـلأُمِّـهِ الـسُّدُسُ مِـن بَـعْـدِ وَصِيَّـةٍ يُـوصِـي بِـهَـا أَوْ دَيْـنٍ

buyuruyor.

[Eğer müteveffanın çocuğu olmaz da kardeşleri olursa vasiyet ettiği vasiyetini ve borcunu verdikten sonra validesinin hissesi altı hissede bir hissedir.]
Ölenin terekesinden evvelâ borcu tesviye olunur. Hattâ borcu cemii malını ihata etmiş olsa, hepsi borcuna verilir ve vereseye birşey kalmaz. Ama borcu verildikten sonra terekeden fazla mal kalırsa kalan malın sülüsünden vasiyeti çıktıktan sonra baki kalan verese beyninde taksim olunur. Vasiyeti, verese fuzuli görerek edasında tekâsül edilmesi muhtemel ve borç ise hak sahibi tarafından taleb edildiği cihetle herkes edasına müsavaat ettiklerininden vasiyeti edanın deynieda gibi mühim olduğunla işaret için bu âyette vasiyet borç üzere mukaddem olarak varid olmuştur. Şu halde terekeden ihraç etmekte borç mukaddemse de, asıl tesviyede ikisi müsavidir. Binaenaleyh; vasiyet çıkmadıkça veresenin sehinileri muteber değildir. Gerek vasiyetin ve gerek deynin tesviyesi lâzım olduğundan (او) lâfzı bu makamda vav manâsına olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

***
Vâcib Tealâ vereseden bazılarının hisselerini beyandan sonra hisse-i irsiye emr-i taabbüdî olup tahalluk caiz olmadığına ve bir kimsenin vereseden bazısını hissedar ve bazılarını mahrum etmesi lâyık olmadığına işaret etmek üzere :

آبَـآؤُكُمْ وَأَبـنـاؤُكُمْ لاَ تَـدْرُونَ أَيُّـهُمْ أَقْـرَبُ لَـكُمْ نَـفْـعاً فَـرِيـضَةً مِّـنَ اللهُ إِنَّ اللهُ كَـانَ عَلِـيما حَكِيمًـا ﴿11﴾

buyuruyor.

[Babalarınızdan ve oğullarınızdan herhangisinin menfaatta size yakın olduğunu bilmezsiniz. Allah-u Tealâ tarafından bu sehimler size farz kılındı. Zira; Allah-u Tealâ havaicinizi ve mesalihinizi bilici ve taksim ettiği sehimlerde hükmedicidir.]
Yani; emr-i miras ve herkesin nasiplerini tayin; emr-i taabbüdidir, sizin akıllarınızın hükmedeceği birşey değildir. Binaenaleyh; kendi arzu ve emeliniz üzerine bazılarını vâris kılıp bazılarını mahrum etmekle emr-i ilâhiye muhalefet sizin için caiz olmadığından, gerek usulünüz tarafından babalarınızı ve gerek furuunuz tarafından oğullarınızı müsavi addedip beyinlerinde fark ettirmemek lâzımdır. Zira; pederlerinizden ve oğullarınızdan hangisinin size menfaatte daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Allah-u Tealâ şu takdir ettiği sehimleri size kat'i olarak farz kıldı ve takdir etti. Binaenaleyh; sizin için riayet vâcibtir. Zira; Allah-u Tealâ sizin mesalihinizi bilir ve ihtiyacınıza ve istihkakınıza göre nasiplerinizi hükmeder.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu cümle; mu'terizadır. Faydası: İrs hususunda olan hikem-i mesalihi ukul-ü beşerin idrakten âciz olduğunu beyan etmektir. Çünkü; evladıyla âbâ beyninde vâki olan hisselerin farkının hikmetini ukul-ü beşer takdir edemez, İnsanın hatırına şu beyan olunan taksimden başka taksimlerin menfaatli olacağı gelir ve vereseden bazılarını daha iyi sevdiğinden, onun nasibinin ziyade olmasını arzu eder. Halbuki onda bir mazarrat ve aksinde menfaat vardır, fakat onu bilmez. Şu halde insanın menfaat bildiği mazarrat ve mazarrat bildiği menfaat olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak emval-i metrukede vârislerin hisselerini kendi tayin etmiştir ki, insanlar kendi bildikleri veçhile taksimi terkederek taksim-i ilâhiye razı olsunlar. Zira; Alîahü Tealâ cemii malûmata âlim olduğundan taksimde olan mesâlih ve mefâsidi bilir.
Menfaatin, menfaat-i dünyeviye olduğu gibi menfaat-i uhreviye olması ihtimali galiptir. Zira; Fahr-i Razi'nin (İbn-i Abbas)'tan rivayeten beyanına nazaran âhirette müminlerin bazıları bazılarına şefaat eder. Allah'a ziyade itaat edenin Çennet'te derecesi âli olur, eğer Cennet'te oğlunun derecesi âlî olursa onun şefaatiyle Allah-u Tealâ o dereceye pederini dahi terfi eder, eğer pederinin derecesi a'lâ olursa pederinin şefaatiyle oğlunun derecesini yükseltir. Şu halde insan âhirette pederinden mi ziyade menfaat görecek veyahut oğlundan mı ziyade menfaat görecek

bilemediğinden irs hususunda, hatırına gelen gibi taksimde elbette hata eder. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak kullarını bu gibi hatalardan muhafaza için irsin taksimini bizzat nusus-u celilesiyle beyan buyurmuş ve insanların re'yine bırakmamıştır. Şu halde insanların «Oğlanın hissesi az ve kızın hissesi çok olsa» gibi sözleri söylemesi caiz değildir. Zira; sarahat-i Kur'ân'a muhaliftir.

***

Vâcib Tealâ nesep cihetinden vâris olan usul ve furuun taksimlerini beyandan sonra nikâh cihetinden varis olan zevçle zevcenin hisselerini beyan etmek üzere:

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ

buyuruyor.

[Eğer zevcelerinizin oğlan ve kız çocuğu olmazsa onların terkettikleri malların nısfı sizindir. Eğer onlar için gerek sizden ve gerek sizden evvelki kocasından çocuğu bulunursa, borcundan ve vasiyetinden sonra onların terkettikleri emval-i metrukenin dörtte biri sizindir.]
Yani; dört hisseden biri sizin, üçü çocuklarınındır, Vâcib Tealâ nesep cihetinden vârisin meyyite ittisali eşref olduğu cihetle nesep cihetinden varis olanların hisselerini, nikâh sebebiyle vâris olanların hisselerini beyan üzerine takdim buyurmuş vekarı koca aralarında ülfet ve ünsiyet, birader ve hemşire ve sair akrabadan daha ziyade olduğundan ikinci mertebede nikâh sebebiyle vâris olanların hisselerini beyan etmiştir.
Nesep cihetinden varis olanlardan oğlanın hissesi, kız hissesinin iki misli olduğu gibi nikâh sebebiyle varis olanların dahi kocanın hissesi, karının hissesinin iki misli kılınmıştır. Kadının çocuğu gerek vâris olacak zevcinden ve gerekse başka zevcinden olsun farkı olmadığı gibi zevcin hissesini nısıftan dörtte bire reddetmekte çocuğunun çocukları beyninde dahi fark yoktur.

Bu âyet-i celilede vefat eden hatuna Cenab-ı Hak zevce tâbir buyurduğundan zevcin müteveffiye zevcesini gasletmesini İmam-ı Şafii tecviz etmiştir. Zira; beyinlerinde zevciyet bakidir. Lâkin İmam-ı A'zam «Âyette her ne kadar varis olacak erkeğin zevcesi denmişse de mecazdır, hakikat değildir. Zira; vat'ı caiz değildir. Eğer zevcesi olsa vat'ı caiz olurdu. Halbuki olamaz. Şu halde zevcin gasli de caiz olamaz» buyurmuşlardır. Yani vefat eden kadına her ne kadar zevce denmişse de, vefatından evvelki haline binaen zevce denmiştir.Yoksa zevce vefat edince zevciyet munkati' olmuş olur.

***

Vâcib Tealâ zevcenin metrukâtından zevcin hissesini beyandan sonra zevcin metrukâtından zevcenin ve hissesini beyan etmek üzere:

وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُم مِّن بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ

buyuruyor.

[Eğer sizin çocuğunuz bulunmazsa, emval-i metrukenizden zevcelerinize dörtte bir hisse vardır ve eğer sizin gerek bu hatundan ve gerek başkasından çocuğunuz olursa, sizin vasiyet ettiğiniz vasiyetinizden ve borcunuzdan sonra emval-i metrukenizin sekizde bir hissesi zevcelerinizindir.]

Fahr-i Hazi'nin beyanı veçhile bu âyet; erkeğin kadın üzerine efdahyetine delâlet eder. Zira Cenab-ı Hak erkekleri hitap suretiyle kadınları gaip suretiyle zikrettiği gibi, erkekleri yedi defa zikredip kadınları daha az zikretmiştir. Kezalik irsten erkeklerin nasibini kadının nasibinin iki misli kılmak dahi erkeklerin kadınlardan efdal olmasına delâlet eder.

***

Vâcib Tealâ bizzat meyyite muttasıl olan evlâdın ve peder ve validenin ve zevçle zevcenin hisselerini beyandan sonra meyyite bilvasıta muttasıl olanların hisselerini beyan etmek üzere:

وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً أَو امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِن كَانُوَاْ أَكْثَرَ مِن ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاء فِي الثُّلُثِ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَآ أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَآرٍّ وَصِيَّةً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴾12﴿

buyuruyor.

[Eğer bir racül veyahut hatun kendi veledi olmayıp bilvasıta muttasıl olan varisler tarafından «kelâle» olarak malına vâris kılınırlarsa ve racül veya hatundan herhangi meyyit olursa olsun onların valideleri tarafından bir birader veya hemşiresi olursa, birader ve hemşireden her birerleri için meyyitin emval-i metrukesinden altıda bir hisseleri vardır. Eğer birader ve hemşire birden ziyade olurlarsa, vereseye zarar vermeyecek surette vasiyet olunmuş vasiyetini ve borcunu verdikten sonra baki kalan malın üçte birine birader ve hemşireler müsavat üzere müştereklerdir. Taraf-ı ilâhiden kullarının hallerine muvafık vasiyet olarak sadır olan şu taksime riayetiniz lâzımdır. Kullarının ahvaline göre ahkâmını inzal eden Allah-u Tealâ, kullarının mesalihini bilici ve irsten hisselerini ona göre tertib ediei ve tertibinden inhiraf edip emrine muhalefet edenlerin intikamını tacil etmez hilmile muamele edicidir.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Ebu Bekir) (R.A.) Efendimizden rivayet olunduğu üzere k e l â l e ; valid ile veledin gayrı bilvasıta meyyite muttasıl olan vâristir.
Malın küllisini vasiyetin caiz olmadığı bu âyet-i celilenin delaletiyle sabit olduğu gibi, ehâdîs-i celileyle dahi sabittir. Cenab-ı Hak âyet-i celilede vasiyeti zarar etmemekle takyid buyurmuştur. Zekâtla haccını tehir etmişse, İmam-ı Şafii indinde zekât ve hac borç olduğundan bunlar çıkarıldıktan sonra verese beyninde taksim olunur, fakat İmam-ı Azam indinde b o r ç la murad; hukuk-u ibad olduğundan hakkullah olan zekât ve hac terekede borçtan madud değildir.

V a s i y e t t e ı z r a r ; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile altı suretle olur.
B i r i n c i s i ; sülûsden ziyade vasiyet etmek,

i k i n c i s i ; malının küllisini veya bazısını vereseye rağmen ecnebiye ikrar etmek,
ü ç ü n c ü s ü ; vereseyi mirastan mahrum kılmak içki borcu olmadığı halde borç ikrar etmek,
d ö r d ü n c ü s ü ; ecnebide olan alacağını almadığı halde vereseye kahren aldım demek ve medyunun zimmetini ibra eylemek,
b e ş i n c i s i ; vereseye rağmen değer malını değmeze satmak veyahut gali fiatla mal almak,
a l t ı n c ı s ı ; sülüsü vasiyeti liveçhillâh olmayıp vereseden mal kaçırmak garezine mübteni olmaktır. İşte bu surette vereseyi izrar; haramdır.

***
Vâcib Tealâ veresenin hisselerini beyandan sonra itaat edenleri itaate tergib ve itaat etmeyenleri tehdid etmek üzere :

تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿13﴾ وَمَن يَعْصِ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿14﴾

buyuruyor.

[Şu ahval yani em vata ve onların emval-i metrukelerine taalluk eden ahkâm-ı mezkûr e; Allah'ın kulları beynine vaz' ettiği hudut ve kavaninidir. Eğer bir kimse Allah-u Tealâ'ya ve Rasûlüne itaat eder ve kavanin-i mevzuaya riayetle hudut haricine çıkmazsa, Allah-u Tealâ o kimseyi altından nehirler cereyan eden Cennetlere ithal eder, ebedî o Cennetlerde kalıcı oldukları halde tena'um ve telezzüz ederler. İşte şu derecata nail olmak insan için bütün mahavif ve mahalikten halâs-ı azimdir. Eğer bir kimse Allah-u Tealâ'ya ve Rasûlüne isyan eder ve ibadını ıslah için vaz' olunan hududatını tecavüz ederse, ebedi nar-ı Cehennem'de kalıcı olduğu halde Cenab-ı Hak onu ateşe ithal eder. Halbuki o âsi için ihanet edici azap da vardır.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (تِلْكَ) lâfz-ı şerifi ahvali mirasa müteallik mesâile işaret olmak ihtimali olduğu gibi sûrenin bidayesinden buraya

gelinceye kadar zikrolunan mesailin mecmuunu da işaret olmak ihtimali ağlebdir. Zira mesâil-i şer'iyenin kâffesi; hudud-u ilâhiye ve kavanin-i subhâniye cümlesindendir.
İ t a a t v e i s y a n ; tekâlif-i ilâhiyenin kâffesine şâmildir. Zira; lâfzın umumunda cümlesi dahildir. Binaenaleyh; bu sûrede zikrolunan ahkâma tahsiste bir fayda yoktur, belki Kur'ân'da zikrolunan ahkâmın cümlesine şâmildir. Bu âyette isyan ve hududu tecavüz; alâ vech-il'inkâr olup küfre müeddi olduğundan bu suretle isyan edip hududu tecavüz edenlerin nar-ı Cahîmde muhalled kalacakları beyan olunmuştur. Yoksa Mu'tezilenin dedikleri gibi ehl-i salâttan ma'siyet olduğunu ikrar ederek isyan edenlerin muhalled finnar olacaklarına delâlet etmez.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ahkâm-ı ilâhiye mükellefinin ef alini tahdit ve tayin için vaz'olunmuş kavanin-i ilâhiye olup, onun haricine tecavüz etmek mükellefin için caiz olmadığından ahkâma, hudut denilmiştir. Çünkü hudut; süğûr ve bir şeyin etrafına çekilen bir haddir ki, mal sahibinin hakkı o hadde kadar varır, onun haricine tecavüz haramdır. İşte ahkâm-ı ilâhiye dahi kullarının ef'alini tahdid ettiğinden ef'alin meşruiyeti o had dahilindedir. Binaenaleyh; o haddin haricine tecavüz haramdır.

***

Vâcib Tealâ taife-i nisaya ihsan etmek ve hüsn-ü muaşeretle emredip mirastan hisselerini beyandan sonra ricalin şu ihsanına karşı zinaya cüret edenlerin cezalarını beyan etmek üzere:

وَاللاَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُواْ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعةً مِّنكُمْ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىَ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللّهُ لَهُنَّ سَبِيلاً ﴿15﴾

buyuruyor.

[Şol hatunlar ki, onlar nikâhınız altında haremleriniz oldukları halde fiil-i fahiş olan zinayı işlerler ve hayyizi fiile getirirlerse, siz derhal recmetmeye müsaraat etmeyin. Belki kendi cinsinizden ve erbab-ı şehadet ve ahrar-ı ümmetten onlar üzerine dört şahit taleb edin. Eğer

şahitler onların zinasına şehadet ederlerse, onların ecel-i mev'udu gelip mevte müvekkel olan melekler onların ruhlarını kabzedinceye kadar onları evleriniz içinde hapsedin ki, sizin ihracınızla onalra ikinci bir âr lâhik olmasın.] Veyahut [Allah-u Tealâ onlar için bir tarik halkeddip hükm-ü kat’i ile hükmedinceye kadar siz onalrı hapsedin.]
Tefsir-i Hâzin'de ve Nisaburi'de beyan olunduğu veçhile z i n a ; enva-ı kabayihin çirkini olduğundan kemal-i kubha delâlet eden fahişe lafzıyla tabir olunmuştur. K ü f ü r ; kuvve-i natıkanın fiili, k a t l - i n e f i s ; kuvve-i gazabiyenin fiili ve z i n a ise, kuvve-i şehevaniyenin fiili olup kuvve-i şehevaniye diğerlerinden ehas olduğu için kuvve-i şehevaniyenin fiili olan zinaya fahişe ıtlak olunmuştur. Maahaza küfür ve katl-i nefis cinayetleri zinadan daha ziyade kabulken, onların kuvâlan kuvve-i şehevaniye nispetinden dûn olduğundan küfre ve katle fahişe denilmemiştir.
Fahr-i Razi'nin ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin hükmü; iptida-yı İslâma mahsustur. Badehu recim âyetiyiz bu âyetin hükmü nesholunmuştur. Binaenaleyh; zinâ eden kadının zinası sabit olursa bakir ise, yüz değnek vurulur. Eğer nikâh sebketmiş seyyib ise recmolunur. Yani; taşla öldürülür. Recmin tafsilâtı Sûre-i Nurda recim âyetinde beyan olunacaktır.
Dört şahit taleb etmekle hitap; ezvaca ve hakimleredir. Şahitlerin zukûr ve âdil olmaları şarttır. Zinaya ekseriyetle sebebiyet veren nisvan olduğundan Cenab-ı Hak nisvanın ahkâmım beyanla ukalâdan sudûru münasip olmadığı cihetle nisyana nispetle tamm-ül'akıl olan ricalden sâdır olmaz, ancak nâkısatül'akıl olanlardan sâdır olduğuna işaret için zâniye olan nisvanın hallerini beyanla, ricalin ahkâmını nisvanla kıyas etmeye havale buyurmuştur.
Ricalden zaif-ül'akıl olup bahaim menzilinde olanları avlamak için nisvan şeytanın tuzağı olduğu hadîs-i nebevi ile dahi sabittir. Çünkü Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran Resûlullah «Şeytan beni Âdemi iğfal, etmekten meyus olmaz, ancak nisvan cihetinden gelir. Yani başka cihetten iğfal edemez. Meyus olursa nisvanla iğfal eder» buyurmuştur.
Hulâsa; iptida-yı Islâmda zâniye olan kadının zinasına dört şahit şehadet ettiklerinde onun cezası; Ölünceye kadar hapis veyahut hapisten halâs

edecek bir tarîk taraf-ı ilâhiden beyan olununcaya kadar hapsetmek olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nisvandan zinası sabit olanların cezalarını beyandan sonra rical ve nisvan mecmuunun cezalarını beyan etmek üzere:

وَالَّذَانَ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُواْ عَنْهُمَا إِنَّ اللّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴾16﴿

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, sizden erkek ve dişi iki kimse fahişe olan zinayı işlerler ve şahitler de şehadet ederlerse, siz onlara enva-ı eza ile eza edin. Eğer tevbe ederler ve a'mâl ve efallerini ıslah ederlerse, onlardan i'razla kusurlarını setredin. Zira; Allah-u Tealâ kullarının tevbelerini kabul edici ve seyyiatlarını afla merhamet buyurucudur.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile eza ile murad; «Ne kötü işte bulundunuz, nefsinizi azab-ı ilâhiye müstehak kıldınız, adaletten çıktınız, şehadetiniz kabul olmaz bir hale geldiniz. Allah'tan korkmaz mısınız?» demek gibi lisanla vaki olan tekdir ve tabiptir. Çünkü; aklı olan insan için lisanıyla tekdir dayaktan daha müessirdir. Bazıları ayakkabıyla döğmenin ezada dahil olduğunu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet ederler. Binaenaleyh; onlara fena söylemek ve eza etmekle beraber dövmek lâzımdır» demişlerdir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran evvelki âyet kadınlara mahsustur. Zira kadınlar hakkında zinanın cezası; haps olması evlâdır. Çünkü; hatun taşra çıkarsa zina eder, ancak evde hapsolunursa ma'siyete meydan bulamadığından madde-i ma'siyet munkati' olmuş olur. Fakat znıâ eden recülün haline muvafık olan kesb-i maişet etmek için taşra çıkmak ve gezmek olduğu cihetle onun cezasında lisanla tayip ve eza ve elle döğmek ve tahkir ve terzil etmekle iktifa eylemektir. Şu halde âyette tekrar yoktur. Çünkü âyet-i ûlâ iptida-yı İslâmda zinâ eden kadınların cezasını âyet-i saniye de zinâ eden erkeklerin cezalarını tertib içindir. Imam-ı Südi'den naklolunduğuna nazaran bundan evvelki âyet nikâh

sebketmiş seyiplere mahsus olduğundan hapis cezası tertib olunmuştur. Zira; hapisle mücazat ağırdır. Fakat âyet-i saniye bakir olup nikâhla zifaf olmayanlara mahsus olduğundan cezaları; lisanla eza ve bir miktar döğmek suretiyle tertib edilmiştir. Zira; hapse nisbetle lisanla eza hafiftir. Şu halde âyette tekrar yoktur. Zira âyet-i ûlâ; seyiplerin cezalarını ve âyet-i saniye ise bakirlerin cezalarını tertibe mahsustur.
Ve bu âyetin hükmü iptida-yı İslâma ait olup, hadd-i zinayı beyan eden âyetle bu âyetin hükmü mensuhtur.
Nimetullah Efendi'nin beyanına ve Fahr-i Razi'nin Ebu Müslimi İsfahani'den nakline nazaran bu âyet livata eden ricale mahsustur.
Livata; aklın, şer'in ve mürüvvetin hilafı olduğuna ve livatayı irtikâp edenler keenne insan idâdından ma'dut olmayıp behâîm menziline tenzil olunduklarına işaret için Cenab-ı Hak bunlar hakkında bir ceza tertib etmeyip behâime eza eder gibi eza olunmasını emir buyurmuştur. Livata edenlerin kemalât-ı insaniye mertebesinden daha aşağı indiklerine ve hudud-u ilâhiye muktezasından harice çıktıklarına işaret için müphem ve mücmel olarak zikirle iktifa buyurulmuştur. Bu âyet; livata edenler hakkında olup evvelki âyet zinâ edenler hakkında olduğuna nazaran âyetlerde tekrar yoktur.
Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran e z a ile h i t a p ; umum müminlere olmak ihtimali olduğu gibi şahitlere hitap olmak ihtimali de vardır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey şahitler! Sizden iki kimse zinayı hayyiz-i fiile çıkarır siz de müşahede ederseniz, onları hakimlere haber vermek ve nâs beyninde teşhir edeceğinizi beyanla zem ve ta'yîb etmek suretiyle eza edin ve hâkime götüreceğinizi beyanla unfu şiddet gösterince onlar tevbe ederek ıslah-ı hal ederlerse siz de, onların zinalarını hâkime ve sair nâsa ilân etmekten ve söylemekten i'raz edin, kusurlarını setirle muamele yapın. Zira; Allah-u Tealâ kullarının tevbelerini kabul ile merhamet buyurucudur.] demek olur.
Hulâsa; fiil-i fahişi işleyenlere eza etmek lâzım ve eğer işledikleri kabayihten tevbe ederlerse ezadan vazgeçip onlardan i'raz etmek vâcib ve Cenab-ı Hakkın kullarının tevbelerini kabul edici Ve seyyiatlarını setirle merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ zina edenler tevbe ederlerse ezalarından iraz etmek lâzım olduğunu ve kendisinin tevbeyi kabul buyurduğunu beyandan sonra tevbenin vaktini ve şartını ve ta'cili lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللهُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوَءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِن قَرِيبٍ فَأُوْلَئِكَ يَتُوبُ اللهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللهُ عَلِيماً حَكِيماً ﴿17﴾

buyuruyor.

[İndallah makbul olan tevbe; ancak şol kimselere mahsustur ki, onlar cehaletleri sebebiyle bir kötü fiil işledikten sonra an karih suret-i müstacelede nedamet-i kâmileyle tevbe ederler. İşte şu günahları işleyip derhal tevbe eden kimseler üzerlerine Allah-u Tealâ tevbelerini kabul eder ve Allah-u Tealâ onların mahiyetlerini ve mahiyetten sonra tevbelerini bilir ve tevbelerini kabul ile hükmeder oldu.] ki, nefislerine ma'siyet sebebiyle yapmış oldukları zulmü tevbeleriyle izale etsinler.
Yani; tevbe günahkârlar üzerine vâcibtir, günahı işledikten sonra suret-i müstacelede tevbe edenlerin tevbelerini Allah-u Tealâ kabul eder. Allah-u Tealâ kullarının tevbesini kabul etmesini va'dedip, va'dinde hulfetmek caiz olmadığı cihetle tevbenin kabulü vâcib menzilesinde olduğuna işaret için vücub manâsını müş'ir olan (على) lafzıyla varid olmuştur. Ma'siyet, cehalet ve sefahet tarikiyle işlenildiğinden cehaletle ma'siyet işleyip derhal nedamet edenlerin tevbelerinin kabul olunacağını beyan buyurmuştur.
Kazi, Hazin ve Medarik in beyanlarına nazaran k a r i b e n t e v b e yle murad; mevt hazır olmazdan evvel hal-i hayatında tevbedir. Çünkü; insanın ömrü ne kadar uzak olsa yakın ve yine az olduğuna binaen hayatının hangi cüzünde ve ömrünün hangi gününde tevbe etse yakîn addolunmuştur. Yahut y a k î n ile murad; ısrar edip kalplerinde ma'siy etin muhabbeti hâsıl ve âdet hükmüne girip rücuu müşkül olmadan evvel tevbe etmeli ki, günaha ısrar edenler zümresinden addolunmamalıdır.

Ahkâm-ı şer'iyeye cehil, dar-ı İslâmda özür olmadığından bir kimse ma'siyetin, ma'siyet olduğunu bilmeyerek islemesinden azabından halâs olması lâzım gelmeyeceğine bu âyet delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bir kimse ma'siyetin, masiyet olduğunu bilmese ve lâkin öğrenmeye muktedir oldukça o masiyetin ikabından kurtulamaz. Meselâ Yahudi, Yehûdiyetin küfür olduğunu bilmeyerek Yehûdiyette devam ettiğinde onun hakkında cehil özür olmaz. Zira; din-i îslâmın zuhûruyla edyan-ı sairenin butlanını tahkik etse, öğrenebileceğinden tahkik etmediğinden dolayı mazur olamaz.
Bu âyette su' ile murad; küçük ve büyüktür. Her günahın akıbeti çirkin ve vahim olduğuna binaen ma'siyete su' denildiği Hâzin'in ve Ebussuud'un cümle-i beyanatındandır.
Hulâsa; cehalet ve sefahet sebebiyle ma'siyet işleyen kimse hal-i hayatında mevt kendine gelmezden evvel nedamet-i kâmileyle tevbe ederse Cenab-ı Hakkın onun tevbesini kabul buyuracağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ tevbenin kabul olunacağını beyan ettiği gibi kabul olunmayacağını dahi beyan etmek üzere :

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الآنَ وَلاَ الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُوْلَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿18﴾

buyuruyor.

[Tevbe-i makbule şol kimseler için olmadı ki, o kimseler günahları işlerler, müddet-i ömürlerini bugün ve yarınla geçirirler, tevbe etmezler. Hatta onların birine mevt hazır olup vefat edeceğini bilince muztar olarak kemal-i teessüf ve tahassürle «Ben şimdi muhakkak tevbe ettim» demekle iltica ve istirhamda bulunursa da tevbesi mecburi olup ihtiyari olmadığından kabul olunmaz. Ve sol kimseler için de tevbe yoktur ki, onlar kâfir oldukları halde vefat etmişlerdir. İşte şu tevbesi kabul olunmayanlar için biz azimüşşan acıtıcı ve elem verici azap hazırladık.]

Yani; sekerat-ı mevtine kadar tevbeyi tehir edip de sekerat-ı mevtinde tevbe eden kimselerle, kâfir oldukları halde vefat eden kimselerin tevbeleri makbul olmadı, onlar için azab-ı elîm vardır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mevt hazırolup âhiretin şedaidini müşahede eden kimsenin, o halde tevbesi makbul olmadığına bu âyet delâlet eder. (Ebu Eyyub) ve (İbn-i Ömer) (R.A.) Hazretlerinin rivayetleriyle Resûlullah'ın «Ruh, boğazına gelmedikçe abdin tevbesi kabul olunur» buyurduğu hadîs-i şerifi de bu manâyı teyid eder. Fakat tevbeye mani olan mevti müşahede değildir, belki ahval-i âhireti müşahededir. Çünkü; insan şedaid-i âhireti müşahede edince iman-ı zaruri ve tevbesi mecburi olduğundan makbul değildir.
Âsilerden tevbe etmeyip hin-i mevtine kadar tevbeyi tehir edenlerin tevbelerinin kabul olunmamasında mübalâğa olarak asla tevbe etmeden küfür halinde vefat eden kâfirlerle müsavi olarak zikrolunmuşlardır. Zira; her ikisinin de tevbeleri yoktur. Gerçi âsiler şedaid-i âhireti müşahede edince tevbe etmişlerse de tevbeleri kabul olunmadığından tevbelerinin vücudu, ademi gibidir demeye işaret olunduğu, Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bundan evvelki âyet; müminler hakkındadır. Zira; imanları; tevbelerinin kabulüne sebeptir. İkinci âyet; münafıklar hakkındadır. Zira nifakları sekerat-ı mevtlerine kadar tevbelerine manidir. Üçüncü âyet ki, kâfir olarak vefatlarını beyaneder, bu da kâfirler hakkındadır.
Hulâsa; kâfir olarak vefat edenlerin tevbeleri olmadığı gibi sekerafc-ı mevtine kadar günahına ısrarla tevbelerini tehir edenlerin dahi tevbeleri yoktur.

***

Vâcib Tealâ taife-i nisadan fiil-i fahişe cür'et edenlerin iptidayı İslâmda cezalarının hapis ve bakirlerden zinaya cür'et edenlerin cezalan eza ve tekdir etmek olduğunu ve bunlardan ve sair erbab-ı ma'siyetten tevbe edenlerinin tevbelerinin kabul olunacağını ve kabulün şartlarını beyandan sonra taife-i nisaya eza etmek caiz olmadığını ve hüsn-ü muaşeret lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

يَـا أَيُّـهَـا الَّـذِيـنَ آمَـنُـوا۟ لاَ يَـحِلُّ لَـكُمْ أَن تَـرِثُـوا۟ الـنِّسَـاء كَرْهًـا وَلاَ تَـعْضُلُوهُنَّ لِـتَـذْهَـبُـوا۟ بِـبَعْضِ مَـا آتَـيْـتُـمُـوهُنَّ إِلاَّ أَن يَـأْتِـيـنَ بِفَـاحِشَةٍ مُّـبَـيِّـنَـةٍ وَعَـاشِرُوهُنَّ بِـالْـمَـعْرُوفِ فَـإِن كَـرِهْـتُـمُـوهُنَّ فَـعَسَى أَن تَـكْرَهُـوا۟ شَيْـئًـا وَيَـجْعَلَ اللّهُ فِـيـهِ خَـيْـرًا كَـثِـيـرًا ﴿19﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin için kerhen kadınlara vâris olmak halâl olmaz. Sizin mehir olarak onlara vermiş olduğunuz şeyin bazısıyla gitmeniz için onları tezevvüçten men etmeniz halâl olmaz. Ancak açıktan sabit ve zahir zina ederlerse, onlara vermiş olduğunuz mehirden bir miktarını almanız caizdir ve onlarla şer'an ve aklen müstahsen bir suretle muaşeret ve ülfet edin. Eğer siz onlarla muaşereti kerih görürseniz memul ki, an karib Cenab-ı Hak sizin kerih gördüğünüz şeyde sizin için hayr-ı kesir halkeder.]
Bu âyet-i celilede k a d ı n l a r a v e r a s e t le murad; nisvanın aynına varis olmaktır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı cahiliyede kadınlara birçok şeylerle eza ederlerdi. Çümle-i ezalarından birisi de, bir kimse vefat edip haremini terkettiği zaman, o kimsenin başka hareminden oğlu veyahut sair akrabasından birisi gelir «Ben ölenin malına vâris olduğum gibi haremine dahi varisim» der ve cübbesini kadının üzerine atarak ona sahip olur. Ve kadın da nefsine malik olamayıp zevc-i âhara gidemez. O kimse isterse ölenin kadına verdiği mehirle nikâh eder, yeniden mehir vermez. İsterse kadını âhâre nikâh eder, mehrini kendi alır, yine kadına vermez. Velhasıl kadın onun elinde esir olurdu. Ve meyyitin mal-i mevrusunda nasıl tasarruf ederse, hareminde dahi o veçhile tasarruf ederdi. Cenab-ı Hak bu âyette ölenin metruks'i olan kadında verasetin halâl olmadığını beyanla kadınların hürriyet ve istiklallerini ellerine vermiş ve ölenin oğlunu veya akrabasını bu misilli zulüm ve taaddiden nehyetmiştir.
Yahut n i s v a n a v e r a s e t le murad; nisvanın malına verasettir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede evvelce beyan olunduğu veçhile kadını âhâre tezviçten men'edip malına vâris olmak için vefat edinceye kadar bekletirlerdi. Cenab-ı Hak kerhen emvale vâris olmanın halâl olmadığını beyan buyurmuştur, (وَلاَ تَـعْضُلُـوا) A ' d l ; men etmek manâsına olup hitap; ezvacadır. Çünkü; zaman-ı cahiliyede bir kimse hareminden ikrah

edip talâk vermek isterse, tazyik ederek enva-ı ezayı lâyık görür ki, hatunu «Kefenim helâl canım azad» demeye mecbur etsin. Yani; vermiş olduğu malı ve mehri tamamen ve kısmen geri almak suretiyle talâk verir ve illâ bir miktar mal vermedikçe kadını hapseder, talâk vermez ve âhâre gitmekten de men'ederdi. Cenab-ı Hak bu misilli ezadan erkekleri nehiy buyuruyor ki, taiîe-i nisa bu cihetle dahi müsterih olsunlar. Keenne Vâcib Tealâ, biFikrah tezevvüc helâl olmadığını beyandan sonra tezevvüc edip de vermiş olduğu mehrin bazısını almak için hapsetmek de helâl olmadığını beyan buyurmuştur. Yahut âyette hitap; ölenin varislerinedir. Zira; zaman-ı cahiliyede hatunu meyyitin terekesinden almış olduğu emvalden bir kısmını vereseye terk etmedikçe, âhar zevce varmaktan men'ederlerdi. Cenab-ı Hak meyyitin vârislerini hareminin hisse-i irsiyesine tecavüz ve nikâhına müdahale etmek gibi zulümden nehyetmiştir. Yahut zaman-ı cahiliyede olan bir âdet-i keriheyi nehyetmiştir. Çünkü; onlar geçinmedikleri kadına talâk verirler, fakat vermiş oldukları mehri kadından almadıkça onu zevc-i âhare varmaktan men'ederlerdi. Cenab-ı Hak bu misilli âdât-ı kerihenin İslâmda caiz olmadığını beyanla erbab-ı cerâimi bu gibi ef'al-i kabihaya cüretten nehyetmiştir.

F a h i ş e - i m ü b e y y i n e yle murad; zevcine itaatsizlik etmek ve nâşize olup İmtizaçsızlığa sebebiyet vermek veyahut zinadır. Herhangisi murad olunsa hatun tarafında zevcin rahatı selbolunduğundan yeyahut namusu berbat edildiğinden zevcin bedel-i hul'i istemekte mazur olduğuna işaret olunmuştur. Fakat fahişe-i mübeyyineye hadd-i şer'iyi icraya dair olan âyet bu ciheti neshetmiştir.

M a r u f v e ç h ü z e r e m u a ş e r e t le murad; hatunun beraberinde beytutet etmek ve nafakasını ve kisvesinde haline münasip olanını vermek ve söz söylerken gayet mülayim söylemek ve sair hususatta hakkına riayet etmektir.

H a y r - ı k e s i r l e murad; evladü ahfattır. Çünkü; kerih görerek muaşeret ederken erkek veya kız çocukları meydana gelince, kerahet muhabbete ve nefret rağbete ve sohbete inkılâb eder ve âhiretçe ecr-i cezîle nail olur. Şu halde hayr-ı kesîr; menafi-i dünyeviye ve uhreviyeye şâmildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; ansardan (Ebu Kays) namında bir zatın (Kebişe) ismindeki haremi tarafından vaki olan şikâyetidir. Çünkü; Ebu Kays vefat edince, ölenin başka hareminden (Hısn) isminde bir oğlu âdet-i cahiliye üzerine libasını analığı (Kebişe)'nin üzerine atmak suretiyle nikâhına vâris olur, badehu nafaka vermez. Nikahlanmaz, beytutet etmez. Ve hatundan bir miktar mal almak üzere ısrar eder. Kadın huzur-u Risalete gelip bu hali bertafsil arzederek şikâyet edince Resûlullah (S.A.) Efendimiz «Senin hakkında emr-i ilâhi gelinceye kadar hanende otur» buyurması üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; kerhen nisvana vâris olmak ve ölenin karısını mehirsiz tezevvüc etmek üzere hapsetmek helâl olmadığı gibi, vermiş olduğu mehirden bir miktarını almak için kadını tazyik etmek dahi caiz olmadığı ve ancak fahişe olan yani zinayı veyahut zevcine itaatsizliği irtikâp eden kadından talâk mukabilinde bir miktar mal almak zevç için caiz olduğu ve kocalar için kanlarıyla hüsn-ü muaşeret ve güzel sohbet lâzım gelip insanların kerih gördüğü şeyde Vâcib Tealâ'nın çok hayır halk buyurması, bizler için memûl-ü kavî olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ fahişe-i mübeyyine işleyen kadına zevci tarafından bedel-i hul' talebiyle ızrarın cevazına işaretten sonra fahişeniri gaynda ızrarın hiçbir veçhile caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَإِنْ أَرَدتُّمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلاَ تَأْخُذُواْ مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَإِثْماً مُّبِيناً ﴿20﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿21﴾

buyuruyor.

[Eğer siz eski zevcenize talâk vermek ve onun yerine yeni bir hatun almak suretile hatununuzu değiştirmek murad eder ve o hatunlarınızdan biri olan talâk vereceğiniz eski hatuna mehir olarak bir kuıtar yani pek çok mal verdinizse, verdiğiniz maldan bir şey geri almayın ve zulmedici ve

açıktan günah işleyici olduğunuz halde verdiğiniz malı hatundan talâk bedeli geri alır mısınız? Nasıl alır ve almaya cesaret edersiniz? Halbuki bazınız bazınıza bir yorgan içinde yatmak suretiyle vâsıl oldunuz ve birbirinizden menfaat gördünüz ve lezzet-i cima'ı tattınız ve hatunlarınız akd-i nikâh olunurken sizden ahdü misak aldılar ve hukuklarının muhafazasını temin ettiler.] Sizin taht-ı nikâhınızda zina etmemeye ve ziynetlerini sizden başkasına izhar eylememeye ve hizmette kusur etmemeye ahid verdikleri gibi hüsn-ü muaşeret etmek ve mehrini vermek ve zulüm ve taaddi etmemek ve nafaka ve kisvesini vermek üzere sizden de ahid almışlardı. Çünkü akd-i nikâh; her tarafın bu minval üzere taahhütlerini mutazammındır.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile zaman-ı cahiliyede bir kimse eski haremim terkedip yeni bir kadın almak murad ettiğinde taht-ı nikâhında olan kadını zina ile itham ve vermiş olduğu mehri geri almak üzere kadını icbar eder ve mehri geri alarak, o suretle eski hatuna talâk verir ve aldığı malı yeni haremine mehir olarak vermek gibi birtakım fena adetler vardı. İşte o adât-ı keriheyi Cenab-ı Hak bu âyetle nehiy buyurmuştur.
K ı n t a r la, murad; emval-i kesifedir. Mehirde birçok mal vermek ve kadın tarafından almak caiz olduğuna âyette delâlet vardır. Hatta Hz. (Ömer) (R.A.) minberde mehrin çok alınmamasına dair hutbe irad ettiğinde bir kadın bu âyeti okuyup «Ya Ömer! Allah-u Tealâ bize veriyor, sen bizi rnen'ediyorsun» deyince Hz. Ömer'in «Nâsın küllisi Ömer'den ziyade ulum-ü şer'iyeyi bilir» dediği veya rivayet-i uhrâya göre «Hatun isabet etti, emiriniz hata eyledi» buyurduğu ve çok mehir almak kerahet olduğuna dair közünden rücu' ettiği mervidir. Çünkü mehir; hatunun nefsini zevcine; teslimine bedel olduğu için hini akitte mukavele meşrudur. Fakat «Hatunun yümünlüsü mehri kolay olan olduğuna dair hadîs-i şerif vardır ki, Resûlullah «Mehri az olan kadın ziyade meymenetli olur» buyurmuştur.
Ne kadar çok mehir vermiş olsa kadının talâkı mukabilinde, hatundan bir kusur olmadıkça azıcık birşey dahi alınmak caiz olmadığına ve alındığı surette emr-i münker işlenmiş olduğuna işaret için kıllete delâlet eden tenvirde (شَيْـئًـا) lâfzı ve inkâra delâlet eden hemze-i istifham ve (كَـيْفَ) lâfızları varid olmuştur.

Bu âyet-i celile nikâhtan sonra zifaf olup halvet-i sahiha bulunan hatundan talâk bedeli mehrinden bir miktar şey almayı nehyetmişiir. Çünkü; zifaf olmaksızın talâk verilen kadından mehrin nısfını geri almak meşrudur. Bu âyette zevçle zevceden bazısının bazısına ifza' yani cima' ile birbirlerine muvasalat ettiklerini beyan; zifaftan sonra vaki olan talâkın hükmünü beyandır. Zevçle zevce beyninde sû-u muaşeret yani geçinmemek eğer zeyc tarafından olursa, kadından birşey almak menhidir ve menhi olmakla beraber zevç, zevceden talâk bedeli bir miktar mal alırsa aldığı mala malik olur. Ama sûu ünsiyet zevceden olursa zevç için bedel-i hul'i almak halâldır.
Zaman-ı cahiliyede talâk vereceği kadını mal vermeye birtakım iftira ve bühtanla mecbur etmek suretiyle malını almak âdet olduğundan Cenab-ı Hak, bu misilli mal almaya «Bühtanla mı alacaksınız ve açıktan günahla mı alacaksınız?» buyurmuştur. Çünkü b ü h t a n ; bir kimseye vaki olmayan bir cürmü isnad etmektir.
Vâcib Tealâ bigayr-ı hakkın hatunu talâka mecbur etmek suretiyle malını almak memnu olduğunun sebebi, bühtan olduğunu ve ism-i mübin yani açık günah olup bazısının bazısından menfaat gördüğünü beyan buyurmuştur ki, b ü h t a n ; günah-ı kebairdendir ve i s m - i m ü b i n ; bigayr-ı hakkın kadının malını almak suretiyle zulmetmektir. İ f z a ; yekdiğerinden menfaat görmek olup hatundan mal almaksa, menfaat gördüğü kimseye ihanet etmek olduğundan bunların cümlesi nehyin sebebidir. Bu âyette (كَـيْـفَ) lâfzı taaccüp manâsını mutazammındır.
Yani; «Hatun sana nefsini teslim ve zatını senin lezzetine hasır ve hizmetine hapsetmiş ve beyninizde ülfet-i tamme ve muhabbet-i kâmile hâsıl olmuşken, hangi vecih ve hangi sebeple kadından verdiğiniz mehri istirdad etmek istersiniz, âkil ve tab'ı selim ve zevk-i müstakim sahibi olan kimseye böyle şey yakışır mı?» demektir.
Taife-i nisanın ezvaçtan aldıkları m i s a k - ı g a l î z la murad; akd-i nikâhta mehr üzerine cereyan eden sözlerdir. Zira nisvanın helâl olması akd-i nikâhla hasıldır ve zevç elinde zevce emanetullahtır ve emanetullah olduğu Rasûlullah'ın bir hadîsiyle de sabittir. Zira; Rasûlullah «Nisvan hakkında Allah'a ittika edin. Zira; siz onları Allah'ın emanetiyle aldınız ve kelime-i ilâhiyeyle onları nefsinize halâl kildiniz» buyurmuştur. İşte bu hadîs-i şerîf; nisvanın rical indinde emanetullah

olmasına ve emanetullahın hukukuna riayet lâzım olduğuna delâlet eder.
Hulâsa; yeni bir kadın almak isteyen kimse eski haremine verdiği mehirden velevse mehir gayet çok olsun geri almak için kadını mecbur etmek ve ona vaki olmayan birtakım iftirada bulunmak ve bühtan etmekle almak, caiz olmadığı ve zevçle zevceden herbiri birbirinden menfaat gördükleri halde verdiği mehirden bir miktarını almak taaccübe şayan olduğu ve kadınların hin-i akitte mukavele icabı hukuklarının teminine dair zevçlerinden ahid aldıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ zaman-ı cahiliyede müteveffanın haremine başka hareminden oğlu vâris olmak suretiyle nikâh ettiklerini ve bu misilli verasetin caiz olmadığını beyandan sonra pederinin haremini oğlunun nikâh etmesi caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَلاَ تَنكِحُواْ مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاء إِلاَّ مَاقَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاء سَبِيلاً ﴾22﴿

buyuruyor.

[Nisvandan babanızın nikâh ettiğini nikâh etmeyin. Zira; babanızın nikâh ettiği kadını nikâh ederseniz azaba müstehak olursunuz. Ancak nehyin vürudundan evvel nikâh ettiğinizden ikaba istihkak yoktur. Çünkü babanın nikâh ettiği kadını nikâh etmek; tab'ın ve akim ve şer'in kabîh gördüğü fahişe-i azîme zümresinden olduğu gibi Allah'ın gazabına bâis ölür ve tarîk yönünden babanın haremini nikâh etmek ne çirkin oldu.]
Bu âyette istisna olunan (مَاقَدْ سَلَفَ) ile murad; pederin zevce-i metrukesini oğlunun nikâh etmesi haram olduğuna dair âyet nazil olmazdan evvel vaki olan nikâhtır. Bu nikâh azaptan müstesna demektir. Ama bu âyet nazil olduktan sonra evvelden nikâh olanları Rasûlullah'ın biraz müddet tefrik etmeyip, badehu tefrikle emrettiğine dair bir rivayet varsa da, esah olan rivayet; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetin

nüzulünden bil'itibar pederinin metrukesini nikâh edenlerin derhal mufarakatlerini emretmiştir.
Bu âyette n i k â h ; vati' manâsını müş'ir olduğuna binaen îmam-ı Azam Hazretleri «Pederinin menkuhasını nikâh etmek caiz olmadığı gibi pederinin müzenniyesini yani zinâ ettiği hatunu nikâh etmek dahi caiz olmaz» buyurmuşlardır. Pederin başka hareminden oğluna üvey anası kendi validesine müşabih olduğu cihetle oğlunun o hatuna karib olması efhaş-ı fevâhişten olduğunu ve abdin irtikâp ettiği cürmü sebebiyle gazabullaha müstehak olduğundan kemâl-i zillet ve zararı müş'ir olan makt olduğunu ve sülük olunan tariklerin içerisinde en çirkini pederin metrukesini nikâh etmek olduğunu beyanla pederin menkuhasının aklen ve şer'an ve âdeten kabul olunur bir şey olmadığını beyan buyurmuştur.
Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile pederinin haremini nikâhlanmakta olan kubbun üç mertebesi vardır:
B i r i n c i s i ; pederin metrukesini nikâh etmek kubh-u aklî ile kabîh olmasını fahişe olduğunu,
i k i n c i s i ; kubh-u şer'î ile kabîh olmasını makt olduğunu,
ü ç ü n c ü s ü ; kubh-u âdî İle kabîh olduğunu da (وَسَاءَ سَبِيلاً) ile kötü bir âdet olduğunu beyanla Cenab-ı Hak,kabahatin üç mertebesine işaret buyurmuştur. Şu halde pederin menkuhasını nikâhlamakta kubhun enva-ı selâsesi mevcuttur. Çünkü; Vâcib Tealâ'nın bu misilli nikâha şerayiden hiçbir şeriatte ruhsat verilmediği ve bu misilli nikâhtan meydana gelen velede Arapların makt tesmiye ettikleri Beyzavi'nin beyanatı cümlesindendir.
Hulâsa; pederin metrukesini nikâh etmek caiz olmadığı ve bu misilli nikâhın üç nevi kabahati cami' olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nisvandan haram olanlardan bazılarını beyandan sonra bilûmum muharrematı beyan etmek üzere:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالاَتُكُمْ وَبَنَاتُ الأَخِ وَبَنَاتُ الأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَآئِكُمْ

buyuruyor.

[Sizin üzerinize valideleriniz ve kerimeleriniz ve hemşireleriniz ve halalarınız ve teyzeleriniz ve biraderinizin ve hemşirenizin kızları ve sizi ilk emziren valideleriniz ve cihet-i rıza'dan hemşireleriniz ve hatunlarınızın validesi ki, kayın validenizin nikâhları haram kılındı.]
Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette haram kılındığı beyan olunan âyet-i kerîme'de sayılan lüsvaniri nikâhlarıdır, yoksa zatları değildir. Zira nisvandan maksad-ı asli; nikâh olduğundan hürmetle maksat; nikâhtır. Çünkü a'yâna muzaf kılman hillü hürmet zahirde ayn'a muzaf kılınsa da, hakikatta o ayndan maksud olan ef'ale muzaftır. Binaenaleyh; haram olan analar değildir, belki anaların nikâhlarıdır ve diğerlerinde de hal böyledir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile valide ve kerimenin nikâhı Hz. Adem şeriatinden bizim şeriatimize gelinceye kadar haramdır. Hiç bir şeriatte meşru kılınmamıştır. Amma hemşirenin nikâhı insanın tekessürü zaruretine binaen Âdem (A.S.) şeriatinde caiz olduğu mervidir.
Ü m lâfzı valideye ve validenin validesine ve pederin validesine şâmildir. Şu halde validenin nikâhı haram olduğu gibi usul cihetinden validenin validesi ve pederin validesi kaç batın yukarı çıkarsa çıksın nikâhları haram olduğuna bu âyet delâlet eder. İnsanın kızı ve oğlunun kızı ve kızının kızı kaç batın aşağı inerse insin nikâhı haramdır. Zina neticesinde tevellüd eden kızın şafii. indinde zaniye nikâhı haram olmaz, fakat İmam-ı Azam indinde haram olur. A h a v â t lâfzı ana baba bir kardeşe ve yalnız ana bir veya baba bir kardeşe şâmil olduğundan bilûmum kardeşlerin nikâhı haram olduğuna, bu âyet delâlet-i vâzıhayla delâlet eder.
H a l a – t e y z e ; ana baba bir veyahut ana bir veya baba bir babasının ve anasının kardeşlerinin cümlesine şâmildir. Buraya gehnceye kadar hatundan zikrolunan yedi sınıfın hürmeti nesep ve rahim cihetindendir.
R ı d a ' a n v a l i d e ; neseben valide gibi haram olduğundan valide ıtlak olunmuştur. Rızaen validenin validesi ve kızı ve hemşiresi velhasıl nesep cihetinden haram olanlar gibi rıdadan olanlar dahi haram olur.
İmam-ı Şafii indinde r ı d a'; memeyi beş kere sorma (emme) ile sabit olur, ancak İmam-ı Azam indinde bir kere sormak ve yutmakla sabit olur.

N i s a n ı n ü m m e h a t ı n d a yani kayın validede babasından anası ve anasından analarına her kaç batın yukarıda olsa bilcümle valideleri dahil olduğundan hürmetle hüküm cümlesine şâmildir. Yani; kayınvalidenin anası ve babası tarafından ceddeler kaç batın yukarıda olursa olsun, bu hükümde dahillerdir. Şu halde bir kimsenin hareminin validesi ve validesinin validesi ve kaç batın yukarıda ceddesi olsa o kimseye nikâhı helâl olmaz.

***

Vâcib Tealâ musaheret hasebiyle haram olanları beyan etmek üzere:

وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَآئِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُواْ دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ

buyuruyor.

[Nikâh edip zifaf olduğunuz haremlerinizden hücrelerinizde bulunan rebibelerinizin nikâhları size haram kılındı. Eğer siz hatuna akd-i nikâhla iktifa edip zifaf olmadınızsa, talâk verdiğinizde rebibeyi nikâh etmekte sizin üzerinize günah yoktur.]

Re b â i b ; rebibenin cemidir. R e b i b e ; kadının başka kocasından kızıdır. Üvey babasının yanında bulunup terbiye ettiğinden rebibe denmiştir. H u c û r le murad; taht-ı terbiyenizde ve kucağınızda bulunan rebibeleriniz demektir. Yahut h u c û r ; hücrenin cemidir. Yani; hanelerinizde bulunan üvey kızlarınızın nikâhı size haram oldu demektir. Hücrede bulunmak ekseriyetle âdet olduğuna binaen hücre zikrolunmuştur, yoksa hücrede bulunan yani üvey babanın hanesinde bulunan haram olur da üvey babanın yanında ve hanesinde bulunmayan üvey babaya haram olmaz, binaenaleyh; anasına talâk verirse kızı nikâh etmek caiz olur manâsına değildir. Çünkü; bir kadınla nikahlanıp zifaf olduktan sonra o hatunun kızı gerek zevcin evinde ve gerek hariçte olsun üvey babaya nikâhı haramdır. Hücresinde olup olmamanın tesiri yoktur. Çünkü; hücrede olmak hürmetin şartı değildir. Zira; hücre âdet üzre zikrolunmuştur. Yani; rebâib alelekser üvey babanın hücresinde bulunmasına binaen «Hücrelerinizde bulunan» denmiştir. Âncak nikâh olup zifaf olmaksızın

tefrik vuku.' bulursa, üvey kızını nikâh etmekte günah olmadığı beyan buyurulmuştur.
Hulâsa; insanın kendi validesi ve kerimesi ve hemşiresi ve halası ve teyzesi ve biraderinin kızı ye hemşiresinin kızı ve rıdâan validesi ve rıdâan hemşiresi ve hareminin validesi ve hareminin başka kocasından üvey kızının ve tadad olunanların cümlesinin nikâhı haram olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

وَحَلاَئِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلاَبِكُمْ

[Sulben oğullarınızın halilelerini nikâh etmek size haram kılındı.]
H a l â i l; Halilenin cemidir. H a l i l e ; kişinin haremidir. Çünkü; zevçle zevce yekdiğerine helâl olduklarından erkeğe halil, hatuna halile denilir. Sulben oğlunun menkuhası olduktan sonra oğlu talâk vermek veyahut vefat etmekle mufarakat hâsıl olup kadının başı boşa çıkınca, kayınpeder olan kimsenin o kadınla nikâhlanması haram olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Bu âyette sulben kaydı kendi oğlu olmadığı halde oğul ittihaz ettiği kimselerin hareminden ihtiraz içindir. Çünkü; iptida-yı îslâmda bir kimse diğer bir kimseye oğlum der ve onu evlât ittihaz ederse, onun oğlu menzilinde olurdu. Sonra Cenab-ı Hak bu hükmü neshetti. Hatta Rasûlullah oğul ittihaz ettiği Zeyd b. Harise'nin mutallakası (Zeynep) (R.A.)'yı ki, Resûlullah'ın halasının kerimesidir, onu nikâh etti. Müşrikler «Oğlunun mutallakasını nikâh etti» diyerek Rasûlullah'a ta'n etmek istediler.
Cenab-ı Hak وما جعل ادعياءكم وابناءكم)) âyetini inzal ile onları reddetmiştir. Yani; «Allah-u Tealâ evlâdım diyerek çağırdığınız kimseyi oğlunuz kılmadı» demektir.

وَأَن تَجْمَعُواْ بَيْنَ الأُخْتَيْنِ إَلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللهُ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿23﴾

[İki kardeş beynini nikâhta cem'etmek sizin için haram falındı. İllâ hürmetine delil gelmezden evvel cem'ettiğiniz ma'füvdür. Zira, Allah-u Tealâ kullarının seyyiatını mağfiret edici ve tövbelerini kabul etmekle merhamet buyurucudur.]

İki kardeşi cem'etmek akdile olursa akit fasit, nikâh sahih değildir. Eğer birini evvel nikâh eder diğerini dahi ikincide akdederse, akd-i sâni batıldır. Evvel nikâh ettiği kardeşine talâk verirse, diğer kardeşini iddet çıktıktan sonra nikâh edebilir. îki kardeşi cariye olarak alırsa iştirası sahihtir. Ve ancak birine cima' edince diğeri haram olur.
Beyzavi'nin beyanına nazaran bu âyette beyan olunan hürmet, yalnız nikâha münhasır değildir. Belki cariye suretiyle iştira etmekte dahi hürmet caridir.
Bir nikâh altında hatun ile onun teyzesinin veya halasının cem'olamayacağı Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Çünkü; biri yeğeni diğeri halası veya teyzesi olduğundan hala ve teyze ana mesabesinde olduğu cihetle arada olan karabetin icabı olan riayeti ihlâl ettiğinden, bir nikâhta ikisini cem'etmek haram kılınmıştır.
Hulâsa; sulben oğlunun hâremi olan hatunu oğlundan tefrik olunduktan sonra kendine nikâhı haram olduğu gibi iki kardeşi bir nikâh altında cem'etmek dâhi haram olduğu ve ancak kardeşin biri vefat eder veya talâk verirse, diğer kardeşin nikâhı caiz olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ bir zevcin taht-ı nikâhında olan hatunun zevc-i âhare nikâhı caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاء إِلاَّ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَاء ذَلِكُمْ

buyuruyor.

[Taife-i nisadan zatüz-zevc olan ve zevci vasıtasıyla nefsini muhafaza etmiş olan hatunların nikâhı sizin üzerinize haram kılındı. Zira; nikâh üzere nikâh caiz olamaz. Ancak mülk-ü yeminle malik olduğunuz hatunların küffardan zevçleri bulunsa dahî onların nikâhı ve memlûke olarak istifraşı ve istimali caiz olur. Şu beyan olunan muharremat sizin üzerinize Allah'ın yazdığı kitabıdır ve şu beyan olunan muharremattan

maadası size helâl kılındı. İstediğinize talip olur ve birrıza dilediğinizi nikâh edebilirsiniz.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette m u h s a n a t ile murad; kocası bulunan hatunlardır. Kocası aharın nikâhına mani olup, hatun da zevci sebebiyle nefsini haramdan sıyanet ettiği için zatüz-zevc olan hatuna muhsane denilmiştir. Yukarıdan beri beyan olunan nisvanın nikâhı haram olduğu gibi kocası mevcut olan hatunun âhare nikâhı haram olduğunu Cenab-ı Hak bidayette beyan buyurmuştur. Ancak düşman beldelerini istilâ ve nisvanını esir alıp zatuz-zevc olanlar bulunursa onlarla intifa caiz olur. Zira; İslâm eline geçince kâfirin nikâhı ref'olur. Şu halde memlûke olarak istimali caiz olduğu gibi menkûha olarak intifa etmek de caiz olacağına bu âyet delâlet eder. Şu hüküm; kâfir, dar-ı küfürde kalıp zevcesi esir edildiğindedir. Fakat zevç ve zevce beraber esir olur ve İslâm eline geçerlerse İmam-ı Azam indinde nikâhları vakidir. Esir olan hatunu istifraş etmek suretiyle intifa helâl olmaz. Zira; zevci yanında olduğundan irtibat kesilmemiştir. Çünkü; zevc ve zevce dar-ı İslama dahil olunca aralarında olan nikâh bâki olduğundan âhar kimsenin intifaı meşru' değildir. Amma zevci dar-ı harpte kalınca ihtilâf-ı dar aralarında nikâh rabıtasına manidir. Şu beyan olunan muharremat Allah-u Tealâ'nın kitabı olduğunu beyanla, riayetin vâcib olduğuna işaret buyurmuştur. Şu beyan olunandan maadasının helâl olması hürmetini icabeder birşey arız olmadığı surette demektir.
Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran Resûlullah (Beni Evtas)'a asker gönderdi. (Ebu Said-ül Hudrî) de o asker içindeydi. Beni Evtas'tan birçok hatun esir alındı. Fakat hatunların kocaları olduğundan asakir-i İslâmiye onlarla intifaa cür'et edemedikleri cihetle Resûlullah'a sual etmeleri üzerine esaretle koçalarından müfarakat vaki olup şer'an intifa caiz olduğunu beyan hususunda bu âyetin nazil olduğu (Ebu Said-ül Hudrî) Hazretlerinden mervidir. Şu halde kocası dar-ı küfürde kalarak İslâm eline esir düşüp dar-ı İslama çıkan hatunların ihtilâf-ı dar sebebiyle kocalarından irtibatları kesildiği cihetle asakövi İslâmiyenin hissesine isabet eden hatun, emval-i saire gibi onun mülkü ve cariyesi olduğundan onunla intifa etmesine müsaade-i şer'iye vardır. İşte şu ahkâm; bizimle hal-i harpte olan düşman hakkındadır. Amma hâl-i sulhte olup bizimle

muahede icabı dost olan milletler hakkında değildir. Zira; dost milletlerle muamelenin dostane olacağında şüphe yoktur.

***

Vâcib Tealâ muharrematı tadad ettiğini ve muharrematın maadasının helâl kılındığını beyandan sonra muharremattan maadasını tafsil etmek üzere :

أَن تَبْتَغُواْ بِأَمْوَالِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُم بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُم بِهِ مِن بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿24﴾

buyuruyor.

[Sizin, zina etmeyerek nefsinizi iffetle azaptan muhafaza eder olduğunuz halde malınızla, halinize muvafık zevce talep etmekliğiniz için beyan olunan muharremattan maada ezvacın nikâhı size helâl kılındı. Hâl böyle olunca helâl olan hatunlardan mehir sebebiyle sizin intifa ettiklerinizin mehirlerini vermek farz olduğunu itikad eder olduğunuz halde mehirlerini verin, noksan bırakmayın. Zira; şer'an ve aklen mehrin edası vâcibtir. Çünkü; hatuna onunla mâlik olduğunuzdan mehrini tamamen talip olduğu surette tamamen vermek lâzımdır. Amma mehir takdir olunup edası vâcib olduktan sonra, ziyade veya noksana razı olduğunuzda tarafeynin rızası veçhile edada sizin için günâh yoktur. Zira; Allah-u Tealâ ahvalinizi bilir ve ef'alinizin cezasıyla hükmeder.] Binaenaleyh; noksan muamele yapmayın ve hatunun hakkını tamamen verin. Çünkü; noksan vermekten mes'ulsünüz.

Beyan olunan muharremattan maadasının helâl kılınması insanların mallarıyla helâl olup nikâhı caiz olan hatunlara talip olanlar için helâl kılındığı bu âyetle beyan olunmuş ve helâlinden hatun talep edip, mehrini vermek ve suret-i meşruada almak insanı zinadan kurtarıp iffet üzere bulundurarak namusunu muhafaza edeceğine işaret olunmuştur.

Hanefiye indinde on dirhemden aşağı mehir olmayacağı bu âyetle sabittir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette «Emvalinizle hatunun akd-i nikâhına

talip olun» buyurmuştur. On dirhemden aşağıya örf ve âdette mal ıtlakı lâyık değildir. Binaenaleyh; hatuna verilecek mehrin en aşağı on dirhem olacağını bu âyetle ispat etmişlerdir. İmam-ı Azam indinde mehrin emval kabilinden olması lâ zımdır. Menâfi kabilinden olan şeyler hatuna mehir olmaz. Zira; Vâcib Tealâ bu âyette mehrin mal olacağını beyan buyurmuştur. Şu halde bir kimse hatunun mehrine mukabil bir ay veyahut bir sene hizmet etmek üzere mukaveleyle akd-i nikâh etseler hizmet lâzım gelmez, mehr-i misil lâzım gelir.
İ s t i m t a ' ; intifadır. H a t u n d a n i n t i f a ; nikâhla ikisi bir döşekte bulunmak veyahut ücretle bir işte istihdam etmekle olur. Eğer nikâhla intifa ederse mehrini ve hizmetle intifa ederse ücretini vermek lâzım olduğundan Cenab-ı Hak ücretlerini vermekle emretmiş ve mehre menafi bedeli olduğundan ücret denilmiştir.
Hatunun mehrini vermek vâcib olduğuna işaret için «Farz olarak verin» buyurmuştur. Tarafeyn mehirden ziyadeye veyahut noksana razı olduklarında rızaları veçhile tesviyede günâh olmadığını beyanla beraber cemi-i malûmata âlim olduğunu ve meşru kıldığı ahkâmın cümlesi hikmete muvafık bulunduğunu beyan ve bu âyette serd olunan ahkâma riayet lâzım olduğuna işaretle muhalefet edenleri tehdit etmiştir.
Hulâsa emvalle hatunun nikâhını talep etmek caiz ve intifa olunanların mehirlerini vermek vâcib olduğu ve tarafeynin razı oldukları miktar üzere mehri tediyede beis olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nisvandan nikâhı haram olanları tâdad ve haram olanlardan maadasının helâl olduğunu beyandan sonra helâl olanların ne zaman ve hangi vecih ve sebeple helâl olacağını beyan etmek üzere:

وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلاً أَن يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِن مِّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ

buyuruyor.

[Eğer sizden bir kimse mümine, muhsane, af ite ve hürre olan hatunu nikâh etmeye mal ve gma cihetinden kadir olamazsa mümine ve mülk-ü yeminle malik olduğunuz cariyelerden nikâh etsin. Zira; Allah-u Tealâ imanınızı herkesten ziyade bilir. Zahirde alacağınız cariyenin kelime-i şehadeti ikrarı kâfidir. Derunî imanınızın sadık olup olmadığını Allah-u Tealâ bilir. Gerek hürre ve gerek cariye, sizin bazınız bazınızın neslindendir.] Cümleniz Hz. Adem sülâlesinden olduğunuz için yekdiğerinize küfüv ve mesîlsiniz. Hürreyi nikâha kuvve-i maliyeniz müsaid olmadığında hemen gayrın cariyesini nikâh etmekten çekinmeyin. Zira iktidarınıza göre muamele etmeniz lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hürreye kudret-i maliyesi kâfi olmayan kimsenin cariye nikâh etmesi caiz olduğuna ve taht-ı nikâhında hürre hatun olmayan kimsenin cariye nikâh etmesinin cevazına ve taht-ı nikâhında hürre hatun bulunduğunda onun üzerine cariye nikâh etmek caiz olmadığına bu âyet delâlet eder.

Hanefiye indinde nikâhı altında hürre bulunmayan kimse için, gerek hürreyi nikâha kudret-i maliyesi kâfi olsun, gerek kâfi olmasın cariye nikâh etmek caizdir. Amma İmam-ı Şafii indinde cariye nikâh etmekte bu âyette beyan olunduğu veçhile üç şart muteberdir:

B i r i n c i s i ; hürre nikâhlamaya kudret-i maliyesi kâfi olmamak,

i k i n c i s i kuvve-i şehevaniyesi galip olmak,

ü ç ü n c ü s ü ; cariye mümine olmaktır. Cariyeden hasıl olacak çocuk, anası gibi memlûk olup, gerek çocuğu ve gerek cariyeyi tezevvüc eden zevç hakkında çocuğun rikkıyeti noksan olduğundan ve cariyenin dışarıya çıkması ve ricalle ihtilâtı ve mevlânın hizmetiyle meşguliyeti zevciyetten gözetilen menfaati haleldar ettiğinden ve mevlânın hakkı, zevcin hakkından daha büyük olduğu cihetle cariye, mevlânın hizmetini zevcinin hizmeti üzerine takdim edeceğinden ve mevlânın istediği zaman cariyeyi başkasına satmak ihtimali olup zevç mutazarrır olacağından Cenab-ı Hak, bu âyette hürreyi nikâha muktedir olan kimse için cariye nikâh etmekten ihtiraz lâzım olduğuna ve zaruret messetmedikçe câriye nikâhlamaya rağbet etmemek ehem olduğuna ve cariye nikâh etmek azaim-i şer'iye kabilinden olmayıp ruhsat-ı şer'iye kabilinden olduğuna işaret buyurmuştur.

«Hürreyi nikâh etmeye istitaat-ı maliyesi olmayan mülk-ü yeminle malik olduğunuz cariyeyi tezevvüc etsin» demek «Âharin cariyesini tezevvüc etsin» demektir. Çünkü; insanın kendi cariyesini nikâh etmesi caiz değildir. Zira; mülk-ü yeminle yani para ve istilâ ile malik olduğu mülküyle mülk-ü nikâh cem'olsa mülk-ü yemin kuvvetli olduğundan mülk-ü yeminle malik olduğu cariyesini nikâh caiz olmaz. Meğer âzâd ederse o zaman caiz oluı. Binaenaleyh; cariye olan hatun kendi cariyesi olduğu halde nikâh etse, nikâh sahih olmaz. Zira; daha kuvvetli olan esbab-ı intifadan mülk-ü yemine karşı zayıf olan mülk-ü nikâhın hükmü olmaz.
Cariyenin mümine olması şart kılındığına ve zahirde imana itibar kâfi olduğuna işaret için Vâcib Tealâ imanı Allah-u Tealâ'nın daha ziyade bildiğini beyan etmiştir. Yani «Zahirde iman kâfidir, batını Allah-u Tealâ bilir;' demektir.
Cümle insanlar evlâd-ı Âdem'den olduğu cihetle cariye nikâh etmeye ihtiyaç messettiğinde cariyenin nikâhına kibretmemek lâzım olduğuna ve fezail-i a'mâlden olan imanda müsavi olunca, imanın gayrı evsafta tefavüte iltifat olunmamak icabettiğine işaret için «Bazınız bazınızdandır» buyurmuştur.
Zaman-i cahiliyede Arapların hasep ve neseple iftiharları gayet ileri gittiğinden onları bu iftihardan men'etmek ve İslâmiyette muteber olan iman ve İslâm olduğuna işaret eylemek için hasep ve nesebin medar-ı iftihar olmayacağını beyan buyurmuştur.
Hulâsa; hürre olan hatunu nikâha kudreti taalluk etmeyen kimse için nikâha ihtiyaç messederse mümin olan cariyeyi nikâh etmek caiz olduğu ve itibar; imana olup insanların bazısı bazısının neslinden ve binaenaleyh; cümlesi Âdem neslinden olduğu cihetle yekdiğerine karşı kibr-ü gurur ve fahr-u mübahat caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nikâhın keyfiyetini tafsil etmek üzere :

فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ
غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلاَ مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ

بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَن تَصْبِرُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿25﴾

buyuruyor.

[Cariyeyi nikâh etmek caiz olunca sahiplerinin izinleriyle onları nikâh edin ve sahiplerinin izni ve rızalarıyla tesmiye olunan mehirlerini cariyelere veyahut sahiplerine aklen ve şer'an müstahsen olan surette verin. Noksan vermek ve te'hir etmek gibi ızrara tasaddi etmeyin ve nikâh edeceğiniz cariyeler afife ve zinadan berî ve sizin gayrınızı dost ittihaz etmeyici, hafî ve celî ecnebi ile görüşmeyici oldukları, halde nikâh edin ki, kalbiniz müsterih olsun. Şu beyan olunan şerait mevcut olduktan sonra siz onları nikâh edip onlar nikâhınız sebebiyle muhsane olduktan sonra, eğer onlar zinayı irtikâp eder ve fenalığa cüret ederlerse, onların üzerine hürre olan hatunlara lâyık görülen azabın nısfı vâcib olur.] Binaenaleyh; hürreye vurulması meşru olan yüz değneğin zinâ eden cariyeye ellisi vurulur. [Şu cariyenin nikâhına ruhsat; şol kimseler içindir ki, o kimseler, zinadan korkan kimselerdir ve hürrenin mehrine iktidarı olmayan kimseler sizin sabredip, cariyeyi nikâh etmemeniz, sizin için cariye nikâh etmekten hayırlıdır.] Çünkü; cariyenin nikâhında cariyeden doğan çocuğun memlûk olmak zararı vardır. [Allah-u Tealâ sabredenlerin günâhlarını mağfiret eder ve ha tayadan muhafazaya merhamet buyurur]
Bu âyetten istidlal edilerek İmam-ı Şafii indinde mer'e-i baliğa-i. âkilenin velisinin izni olmadıkça nikâhı sahih olmaz. Lâkin İmam-ı Azam indinde bu âyet cariyeye mahsus olduğundan hürre-i baliğanın velisinin izni olmaksızın nikâh ederse nikâhı sahih olur. Fakat cariyenin nikâhı mevlâsının izni olmayınca sahih olmaz. Zira; me,vlânın mülkü olduğu cihetle izni olmaksızın cariye nefsini âhara tezvic etse, gayrın mülkünde bilâ izin zevcin tasarruf etmesi; mevlânın hukukunda gayrın müdahalesini müstelzim olduğundan caiz olamaz.
Nikâh olunan cariyenin mehrini te'hir ve taannüd etmeksizin örf ve âdete muvafık ve herkesçe mâruf olan veçh üzere vermek ve nafaka ve kisvesini alelade tesviye etmek vâcib olduğunu beyan etmek için Cenab-

ı Hak bu misilli nikâh olunanların mehirlerinin verilmesini emir buyurmuştur. Şu kadar ki cariyenin nafakası ve kisvesi, eğer zevcinin yanında bulunmasına, mevlâsı müsaade ederse, zevcine lâzım gelir. Ama mevlâsının evinde bulunur ve mevlâsı kullanırsa, zevcine nafaka lâzım gelmez. Zira; mevlânın hizmetinde bulunduğu cihetle nafakası mevlâ üzerine vâcibtir.
M u h s a n a t ; afife olup namusunu hetketmeyen cariyelerdir. M ü s a f i h ; açıktan herkesin bileceği bir raddede istediği kimseyle zina eden hatunlardır ki, pazarlık suretiyle insan seçmez. Kim tesadüf ederse onunla birleşir, çekinmez demektir. M ü t t a h i z a t - ı a h d â n ile murad; gizlice muayyen bir dost ittihaz eder, o dostla suret-i gayrı meşruada görüşür demektir. Zaman-ı cahiliyede dost ittihaz edenleri zâniye saymazlar, ancak herkesle görüşenleri zâniye sayarlardı. Cenab-ı Hak her iki kısmın makbul olmayıp zâniye olduklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; masiyetin zahir ve bâtın her iki kısmı haram olduğu diğer âyetle sabittir.
Cariyeler nikâh olunduktan sonra, zinayı irtikâp ederlerse, hürre ve bakire olan hatuna zina ettiğinde şer'an lâzım gelen azabın nısfı olan elli değnek vurulacağı beyan olunmuştur. Çünkü; hürre ve bakire olan hatun zina ettiğinde, ceza-yı meşruu yüz değnek olup, cariyenin nısf olunca elli değnek olmak lâzım gelir.
(ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ) Şu cariye nikâh etmek zinadan ve zina üzere dünyada terettüp edecek hadd-i şer'i ve âhiretçe terettüp edecek azap gibi zararlardan korkan kimse için meşrudur. Zira; hürreye kudreti olmayıp, cariye de nikâh etmese, zina etmek ihtimali vardır.
A n e t ; zarar-ı şedid ve meşakkat-ı azîmedir. Cariyenin nikâhına müsaade; bekârlıktan kuvve-i şehevaniyesi teşeddüd edip zinâ gibi bir zarara uğramakla, dünyada hadd-i şer'i icra olunmak ve âhirette azab-ı azîme duçar olmaktan korkan ve endişe eden kimseler için olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran şehevat-ı nefsaniyenin galebesiyle cima'a haris olmak, kadına rahim ve erkeğe uyluk hastalığı iras edeceği etibbanın cümle-i beyanâtındandır.
Cariyenin nikâhında; bu âyetin bidayesini tercüme ederken beyan olunduğu veçhile birtakım mazarrat olmak ihtimali galip olduğundan

Cenab-ı Hak «Cariyeyi nikâh etmekten sabredersenız şizın için hayırlıdır» buyurmuştur. İmam-ı Azam indinde nikâhla iştigal, sair nevafille iştigalden efdaldir.
Hulâsa; cariyenin mevlâsı tarafından izinle nikâhı caiz olduğunda ma'ruf veçh üzere mehrini vermek lâzım geldiği ve nikâh olunan cariyenin afife olup alenî zinaya cüret etmediği gibi gizli dost ittihaz ederek zinayı irtikâp eder takımlardan da olmamak lâzımolduğu ve bir erkek ile tezevvüçle muhsane kılındıktan sonra zinaya cüret ederse, hürreye vurulan yüz değneğin nısfı olan elli değnek vurmak lâzım ve cariyenin nikâhına ruhsat zinâ yapmaktan korkan kimseler için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ beyan buyurmuş olduğu ahkâmın enbiya-yı sabıkanın ümmetlerinde carî olan âdetlerine ve sünnetlerine mutabık olduğunu beyan etmek üzere:

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿26﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ muharrematı tayin ve helâl olanları tebyîn ile size tarik-ı rüşd ve hidayet ve delâleti beyan etmek murad buyuruyor ki, sizi sizden evvel geçen enbiyanın tariklerine irşad ve hill ü hürmeti beyan etmezden evvel sudur eden ma'siyetten tevbenizi kabul ve ma'siyetten tâatına sizi irca eylesin ve Allah-u Tealâ mesalihinizi bilici ve umur-u ibaddan tedbirini hikmete muvafık kılıcıdır.]
Yani; dininizi ve şerayi-i ahkâmınızı size beyan etmek ve evvel geçen ümmetlerin sünnetlerine sizi hidayette kılmak için Vâcib Tealâ şu âyetlerin inzalini murad eder.
B i z d e n e v v e l g e ç e n e n b i y a n ı n s ü n n e t l e r i v e ü m m e t l e r i n â d e t l e r i yle murad; hakka ittiba ve batıldan içtinab etmektedir. Yoksa ayniyle Kur'ân'da bu sûrenin evvelinden buraya

gelinceye kadar beyan olunan hill ü hürmet onların sünnetleriydi manâsına değildir.
Vâcib Tealâ bize şerayi-i ahkâmı beyan ettikten sonra, bizden vâkî olan taksiratı, îevbe ettiğimiz takdirde affedeceğini beyan buyurmuştur. B i z i m ü z e r i m i z e A l l a h ' ı n t e v b e s i ; Beyzavi'nin beyanı veçhile günâhlarımızı mağfiret ve maasiden bizi men'edecek şeylere irşad ve tevbeye tevfik ve seyyiatımıza kefaret olacak şeyleri elimizde halk etmektir. Yani «Allah-u Tealâ kulları üzerine tevbe eder» demek "Tevbeye vesile olacak ef'ali kullarının elinde halk eder" demektir.
Hitap, cemi-i mükellefine olmadığı cihetle bazı kimselerin tevbe etmemesinden irade-i ilâhiyenin muradından tahallüf etmesi lâzım gelmez. Zira murad; tevbe edenlerdir.
B u â y e t - i c e l i l e ; dört hükmü havidir:
B i r i n c i s i ; Allah-u Tealâ'nın kullarına ahkâmını beyan etmek,
i k i n c i s i; bizden evvel geçen ümmetlerin hakka ittiba ve hatıldan içtinap etmek gibi âdât-ı hasenelerine bu ümmeti irşad etmek,
Ü ç ü n c ü s ü ; kullarına tevbeyi tevfik etmeyi murad eylemek,
D ö r d ü n c ü s ü ; kullarının ahvaline âlim olup ef'ali, hikmetten hali olmadığını beyanetmektir.

***
Vâcib Tealâ tevbenin kabulünü murad ettiğini beyan etmek üzere:

وَاللّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَن تَمِيلُواْ مَيْلاً عَظِيمًا ﴿27﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ sizi tevbeye muvaffak etmek murad eder. Ve tarik-ı hak ve cadde-i tevhid ve tarik-ı adaletten büyük meyille meyletmek murad eder. Şol kimseler ki, onlar şehevat-ı nefsaniyelerine ittiba' ederler.]
Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğuna nazaran mecus taifesi hemşirelerini ve biradeleriyle hemşirelerinin kızlarını helâl addederlerdi. Muharrematı beyaneden âyet nazil olunca, müşrikler «Hala ve teyzenin kızlarını helâl addedersiniz de biraderlerinizin ve hemşirelerinizin kızlarını neden

harsdn addedersiniz? Onlarla halalarınızın ve teyzelerinizin kızları arasında ne fark vardır?» diyerek muharrematı beyan eden âyete ta'n'ı etmek istemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; bilumum zâniler ve bilhassa Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar baba bir kızkardeşlerinin nikâhını tecviz ederlerdi.
A l l a h – u T e a l â ' n ı n b i z i m ü z e r i m i z e t e v b e y i mu v a f f ak k ı l m a s ı yla murad; mekruh olan şeylerden bizi çıkarıp mahbub ve marzi olan şeylere ithal etmesidir. Yani kötü olan ef'ali terkettirip, iyi olan ef al cihetine sevk etmesidir.
M e y l - i a z î m ; haktan bâtıla ve helâlden harama meyletmekle beraber hatîesini bilmemek ve haramı hak ve helâl iti-kad etmektir. Bazı kimseler, haramı haram itikad ederek o fiili işler ve hatasını da bilir; badehu o hatadan rücu' eder. Gerçi bu misilli kimsede dahi helâlden harama meyletmek varsa da meyl-i azîm yoktur. Şu halde m e y l - i a z î m ; helâli haram ve küfrü iman itikad etmektir. Şehevat-ı nefsaniyesine ittiba' edip nefsinin arzusu veçhile amel edenlerin cümlesinin bu âyetin hükmünde dâhil oldukları Taberi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcib Tealâ beyan ettiği ruhsat-ı şer'iyeden maksada işaret etmek üzere:

يُـرِيـدُ اللهُ أَن يُـخَفِّفَ عَنـكُمْ وَخُـلِقَ الإِنـسَانُ ضَعِيفًـا ﴿28﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ cemi-i tekâlifi sizden tahfif etmek ister. Zira; insan zayıf olarak halk olundu.] Binaenaleyh; tekâlif-i şâkkaya tahammülü yoktur.
Yani; ey müminler ! Bilûmum ahvalinizi tedbir eden Allah-u Tealâ sizin hayvanat-ı saire gibi ağır yüklere tahammülünüz olmadığını bildiğinden sizin üzerinize vârid olan tekâlifi hafif kılmak murad eder. Binaenaleyh; size sehlül'amel, ahzı kolay ve uku-lünüzün idrak edebileceği şeriat-i hanefiyeyi meşru kıldı ve müzayaka göreceğiniz mahallerde cariye nikâhına muhtaç olduğunuz zamanlarda size cariyenin nikâhına

müsaade etti. Halbuki insan; meşâkk-ı tekâlife tahammül edemez bir halde zayıf halk olundu. Binaenaleyh; derecesine göre suhulet ihsan etti. Fahr-i Razi ve Hazin'in beyanları veçhile Allah-u Tealâ'nın bu âyette beyan buyurduğu t e s h i l ; ahkâmdı şer'iyenin kâffesine şâmildir. Çünkü; Cenab-ı Hak Beni İsrail ve sair ümmetler üzerine inzal buyurduğu tekâlif-i şâkkayı bu ümmet üzerine inzal buyurmamıştır. Zira; din-i İslâmın ahkâmı, sair edyanın birçok ahkâmına nispetle gayet kolay ve insanların amelinde güçlük yoktur. Binaenaleyh; ahkâm-ı İslâmiyede insanın kaldıramayacağı ve ıztırap çekeceği bir mesele mevcut değildir.
İ n s a n ı n z a y ı f h a l k o l u n m a s ı yle murad; şehevat ve lezzat-ı fâni-neye devaî ve esbabın çok olmasıyla menhiyata sabrının zayıf ve tahammülünün az olmasıdır, yoksa bünyesinin zayıf olması değildir. Nimetullah Efendi'nin bu âyetin tefsirinde irad ettiği bir duâsının tercümesinin derci teberrüken bu makamda münasip görülmüştür.
«Fazlınla ya Rabbi ! günâhların vizrini üzerimizden kaldır ve lûtf u kereminle esrarın şerrini bizden defet ve iyiler maişettiyle bizi merzuk et. Âmin ya Muin.»

***
Vâcib Tealâ nikâh vasıtasıyla nüfus-u beşerde bir nevi tasarrufu ve nikâhta emvalin lüzumunu beyan ettiği gibi emvalde tasarrufu dahî beyan etmek üzere:

يَـا أَيُّـهَـا الَّـذِيـنَ آمَـنُـواْ لاَ تَـأْكُـلُـواْ أَمْـوَالَـكُمْ بَـيْـنَـكُمْ بِـالْـبَـاطِلِ إِلاَّ أَن تَـكُـونَ تِـجَـارَةً عَن تَـرَاضٍ مِّـنـكُمْ وَلاَ تَـقْـتُـلُـواْ أَنـفُـسَـكُمْ إِنَّ اللّه كَـانَ بِـكُـمْ رَحِـيـمًـا ﴿29﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Beyninizde emvalinizi zulümle bâtıl olarak yemeyin. Hiçbir zamanda bir kimse aharın malını ruhsat-ı şer'iye olmaksızın bilâ bedel meccanen yemesin. Ancak şol zamanda ki, beyninizde razı olarak alım ve satım sureti ve ticaret tarikiyle ekledin ve nefsinizi hüzün ve esefle veyahut mehlekeye ilka etmekle katletmeyin. Zira; Allah-u Tealâ size merhamet buyurucu ve ma huluka lehinize isal edicidir.]

وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللهُ يَسِيرًا ﴿30﴾

[Eğer bir kimse nefsini mehlekeye ilka etmek suretiyle katil ve gayrın malını bâtıl olarak ekletmek ve sair muharremata cüretle şu zikrolunan menhiyatı işlemekle hudud-u ilâhiyeyi tecavüz eder ve zulüm olarak işlerse, yakında elbette biz onu nar-ı Cehennem'e ithal ederiz ve şu ceraimi irtikâp edenleri nar-ı Cehennem'e ithal etmek suretiyle intikam almak Allah-u Tealâ üzerine pek kolay oldu, asla güçlük yoktur.]
Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile bâtıl olarak her türlü tasarrufat menhi ise de emvalden en büyük maksat ekletmek olduğu için bu âyette suret-i gayr-ı meşruada ekletmekten nehyolunmuştur. Halbuki suret-i gayr-ı meşruada her türlü tasarrufat caiz değildir.
B a t ı l ile murad; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile riba, kumar, gasb, sirkat, hıyanet, yalan yere şehadet ve yalan yeminle gayrın malını almak gibi meşru olmayan bir suretle haram olarak bir mala malik olmaktır. Maâsîye sarfetmek suretiyle kendi malını itlaf etmek de batıl olarak ekilde dahildir. Cemi-i ukudat-ı fasideyle malik olduğu şeylere dahî şâmil olduğu Hazin'in cümle-i beyanatındandır.
Gayrın malını eklin helâl olmasına, hibe ve sadaka gibi birçok esbab-ı meşrua mevcutken ekseri muamelâtta ticaret cari ve ağleb-i ihtimal de sebebi kavî olduğu için ticaret zikrolunmuştur. Yoksa gayrın malını mubah kılan irs, vasiyet, mehir, cinayet bedeli diyet ve davete icabet gibi birçok sebepler vardır. Binaenaleyh, gayrın malını ekli mubah kılan ticaret olduğunu zikretmek ticaretten başka sebep olmadığına delâlet etmez. Zira; istisna-yı munkatı' olan (الا) (بل) manâsınadır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Birbirinizin malını bigayr-ı hakkın ruhsat-ı şer'iye olmaksızın ekletmeyin, lâkin beyninizde birrıza ticaret suretiyle ekletmeniz helâl olur.] demektir ki, helâl olan esbaptan birisi ile intifa etmeniz helâl demektir.
İmam-ı Azam indinde bir mecliste birrıza birşey pazarlık edilip alım ve satım olduktan sonra meclisin ahirine kadar tarafeyn muhayyer olmaz, yani; hıyar-ı meclis yoktur. Çünkü; Cenâb-ı Hak bu âyette terazî-i tarafeynle ticaretin helâl olduğunu beyan buyurdu. Şu halde tarafeynin

rızalarıyla hasıl olan ticaretin helâl olduğuna âyet delâlet eder. Zira; meclisin âhirine kadar pazarlığın devamına ve meclisin teferruk edip etmemesinin hillü hürmete bir tesiri olmadığına âyette delâlet vardır. Amma İmam-ı Şaşiî indinde meclisin âhirine kadar tarafeyn muhayyerdir, meclis dağılmadıkça pazarlık bitmiş sayılmaz.

Müminlerin din-i vâhid üzere şahs-ı vâhid gibi olduklarına işaret için Vâcib Tealâ «Nefsinizi katletmeyin» buyurmuştur. Halbuki âyetten maksat «bazınız bazınızı katletmeyin» demektir. Şu halde bir mümin, âhar bir mümini katlederse kendi nefsini katletmiş gibi olduğunu beyan buyurmuştur. Zira; umum müminler şahs-ı vahid gibi menafi-i urnumiyede müşterek olduklarından içinden birini katletmek şahs-ı vahidin azasından bir uzvunu kesmek gibidir. Yahut «Nefsinizi katletmeyin» demek «Nefsinizi tehlikeye ilka etmeyin» demektir. Yahut «Katline bâdi olacak ef'ali irtikâp etmeyin» demek «Nefsinizi tahkir ve terzil edecek sebeb ihtiyar etmeyin» demektir. Çünkü nefsini tahkir ve terzil edecek mevkide bulunmak; nefsini hakikatte katletmektir. Yahut hakikaten katilden nehyetmektir. Zira; müminlerden birçok kimseler bazı esbaba mebni kendi nefsini katlettiği görülüyor. Şu halde «Nefsinizi katletmeyin» demek «İntihar etmeyin» demektir. Katil, zina ve riddet gibi nefsinin katlolunmasını icabeden esbabı ihtiyar etmek filhakika nefsini katletmektir. Binaenaleyh; mümin için nefsinin katlini icabeden esbaptan tevakki etmek lâzımdır.

Şu zikrolunan suretlerden herhangisi irtikâp olunursa olunsun, cezası nar-ı Cehennem olduğunu beyanla bu misilli kabayihe cüret edenleri Cenab-ı Hak tehdit buyurmuştur.

(ذلك) nin müşarünileyhi; batıl olarak gayrın malını ekil veya katl-i nefsetmektir. Yahut sûrenin evvelinden buraya gelinceye kadar zikrolunan muharremata işaret olmak ihtimali dahî vardır. Asîlerden intikam almak ve Cehennem'e ithal eylemek kolay olduğunu beyanla Vâcib Tealâ'nın azabından hiçbir kimsenin halâs olamayacağı beyan buyurulmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ahz-ı intikamın kolay olduğunu beyanda lâfza-i celâli izhar; mehabeti tezyid etmek ve asilerin kalplerini korkuyla doldurmak ve isyandan vazgeçirmek içindir.

Hulâsa; bâtıl olarak gayrın malını ekil ve katl-i nefsetmek caiz olmadığı ve ancak ticaret tariki ve tarafeynin rızasıyla olursa ekletmek caiz olduğu ve bir kimse zülmolarak gayrın malını ekil veya gayrı katlederse cezası nar-ı Cehennem'e dahil olmak olacağı ve asilerden ahz-i intikamın Allahü Tealâ üzerine gayet kolay olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ günâh işleyenlerin cezasını beyandan sonra günâhtan içtinab edenlerin mükâfatını beyan etmek üzere :

إِن تَجْتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلاً كَرِيمًا ﴿31﴾

buyuruyor.

[Eğer siz nehyolunduğunuz günâhın büyüklerinden kaçarsanız, sizden sudur eden küçük günâhlarınızı Biz Azimüşşan setreder ve kerim olan Cennet'e sizi ithal ederiz.]

Yani; eğer siz nehy olunduğunuz şirk ve gayrın hukukuna tecavüz ve katl-i nefis gibi günâhların büyüklerinden kaçar ve nefsinizi sakınırsanız biz sizden sudur eden seyyiatınızı mağfiret eder ve sizin defter-i a'malinizden onu siler ve enva-ı ikramımızla dolu olan Cennetimize sizi ithal ederiz.

Beyzavi'nin beyanı veçhile b ü y ü k g ü n â h ; sâri' tarafından, işleyen kimse üzerine hadd-i şer'i tertip veyahut sarahaten tehdid olunan ve hürmeti delil-i kat'i ile bilinen günâhlardır. Resûlullah'ın «Kebair yedidir: Allah-u Tealâ'ya şirk etmek, bigayr-ı hakkın adam öldürmek, zinadan beri olan bir hatuna zina nispet etmek, yetimin malını ekletmek, muharebeden firar etmek, anaya babaya eza etmek ye ribâ yemektir. » buyurduğu mervidir.

İbn-i Abbas Hazretlerinden, günâh-ı kebirenin yedi yüze yakın olduğu mervidir. Fakat esas; Hadîs-i Şerifte beyan olunduğu veçh üzere yedidir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak kebairin adedini beyan buyurmamıştır. Çünkü; eğer kebairin adedini beyan buyurmuş olsaydı şu

âyetin muktezası kebairden içtinab edilerek sağâirin kefaret olunacağı bilinir ve küçük günâhlara teşvik olurdu. Zira; kebairden ihtiraz edince sağâirin zararı olmayacağına âyet delâlet eder. Binaenaleyh; kebairin nelerden ibaret olduğunu beyan buyurmadı ki, her şahıs işleyeceği her günâhı kebairden zannıyla terk etsin. Şu halde kebairi beyan etmemek; kullarını maasiden men' için bir lûtf-ü ilâhidir. Kebairden içtinap, sağâirin kefaret olmasını icabederse de Cennet'e dahil olmayı icabetmez. Belki Cennet'e duhul; mücerred fazl-ı ilâhi olduğu gibi derecatına nail olmak da ibadat ve taatladır. Şu halde manâ-yı nazım: [Eğer siz cemi-i vacibatı işler ve cemi-i kebairden nefsinizi sakınırsanız seyyiatınızın bakiyesini biz kefaret eder ve keremle dolu olan Cennetimize sizi ithal ederiz] demektir.
Hulâsa; Cenab-ı Hakkın nehyettiği büyük günâhlardan nefsini muhafaza eden kimsenin küçük günâhlarının kefaret olunacağı ve Cennet'e girip derecata nail olmasına sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ batıl olarak nâsın malını ekil ve bigayr-ı hakkın katl-i nefsetmek gibi maasiden nehyettiği gibi bu misilli menhiyatı terketmeyi teshil eden, Allah'ın verdiği kısmete razı olmak olduğunu dahi beyan etmek üzere:

وَلاَ تَتَمَنَّوْاْ مَا فَضَّلَ اللّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُواْ وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُواْ اللّهَ مِن فَضْلِهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿32﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'nın dar-ı dünyada bazınızı bazınız üzerine tafdil buyurduğu mal, mansıp, evlâdü ıyal gibi nimetleri tahassür ve teessüf üzere temenni ve arzu etmeyin, kendi hakkınızda Allah'ın verdiği nimete razı olun. Zira; sizden ricalin kazandıkları amellerinden nasipleri vardır. Ve hatunların kesbettikleri amellerinden nasipleri vardır. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'dan nimeti sa'yü amelinizle isteyin, hasetle istemeyin. Allah-u

Tealâ'nın fazlından ve hazinesinden isteyin, nâsın elinde bulunan nimetlerden istemeyin. Zira; Allah-u Tealâ herşeyi bilir.] Ve herkese istihkakına göre ecir verir ve âhirette ameline göre ecir almakta erkek ve kadın cümlesi müsavidir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insanın saâdeti üçtür:
B i r i n c i s i ; saâdet-i nefsaniye ki, kuvve-i itikadiye ve ameliyedir.
İ k i n c i s i ; saâdet-i bedeniye ki, sıhhat ve hüsn-ü cemâl ve uzun ömürdür.
Ü ç ü n c ü s ü ; saâdet-i hariciye ki, sâlih ve âbid birçok evlât ve helâlinden birçok emval, kavim ve kabile, ahbap ve yaran, a'vân ve ensar riyâset ve mansıp, sözü nafiz ve halk arasında mahbup olup zikr-i cemil sahibi olmaktır. Âyet-i celilede Cenab-ı Hakkın nâsın bazısını bazısı üzerine tafdil buyurduğu fezail; saâdet-i hariciye kabilindendir. İnsan kendinde olmayan nimtleri âharde gördüğünde eğer o nimetlerin aharden zevalini temenni ederse şu temennisi haset ve haramdır. Zira Allah-u Tealâ'nın kuluna ihsanının zevalini istemek; Allah-u Tealâ'ya itiraz etmek ve kendinin o nimete daha elyak olduğunu iddia eylemektir. Şu halde haset; neticede el'iyazü billâh nûr-u imanın zevaline bâdi ve dünyaca ebna-yı cinsine meveddet ve muhabbeti izaleye sebep olur. Kendinde olmayan nimetlerin kendinde olmasını Cenab-ı Hak'tan temenni etmekte beis yoktur ve bu; haset değildir, denilmişse de bazı ulemâ bu kısmın da caiz olmadığını beyan etmişlerdir. Zira gayırda görüp gıpta ederek istediği nimçt; din hususunda onun hakkında mefsedet ve dünya hakkında mazarrat olmak ihtimali olduğundan insan duâsında «Ya Rabbi ! Filânın evi gibi ev, filânın bağı gibi bağ ve filânın hanı gibi han bana da ver» diyerek duâ etmemelidir. Belki «Ya Rabbi ! Dinime ve dünyama salih olan nimetlerden bana da ihsan et» diyerek istirhamda bulunmalıdır. Çünkü; Cenab-ı Hak kullarına duâyı talim esnasında Kur'ân'da
(ربنا آتنا فى الدنياحسنة وفى الاخرة حسنة) buyurmuştur ki, dünyada ve âhirette hasene talebinde bulunmayı beyan etmiştir. Binaenaleyh; insanın daima hakkında menfaat olacak şeyi istemesi lâzımdır, yoksa aynen filân şeyi istememelidir. Çünkü; aynen istediği o şeyin kendisi hakkında mahz-ı mazarrat olmak ihtimali vardır. Şu halde o şeye nail olmaması kendi hakkında hayırdır. Gayrın elinde olan nimeti

arzu etmek; Allah'ın taksimine razı olmamak şaibesini müş'ir olduğundan caiz değildir.
Ayet-i celilenin sebeb-i nüzulü de gayrın elinde bulunan nimetin aynını ve mislini istemek makbul olmadığına delâlet eder. Çünkü; ezvac-ı mutahherattan Ümmü Seleme (R.A.) «Ya Resûlallah ! Rical ğazâ eder, biz ğazâ edemeyiz, rical mirastan bizim hissemizin iki mislini alır. Keşke biz de rical olaydık !» deyince bu âyetin nazil olduğu Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin cümle-i beyanatındandır.
Bu âyetten maksat; şu manâya nazaran hasetten nehiydir. İrs hakkında olmak ihtimali de vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin (İmam-ı Sudi)'den naklen beyanına nazaran irs hakkında âyet nazil olunca rical «Biz dünyada üzerine tafdil olunduğumuz gibi âhirette dahi tafdil olunacağız» ve kadınlar da «Bizim günâhımız ricalin günâhının nısfı olacak ve bizim ihtiyacımız ricaldan daha ziyade olduğu halde onlara iki misil verildi. Bizim ve ricalin Rabbimiz birdir ve resûlümüz Muhammed (A.S.)'dir. Babamız Âdem, anamız Havva'dır. Neden rical irsten iki alır da biz bir sehim alırız?» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet irs hakkındadır. Ve bir kimsenin irsten âharin hissesini taleple kendi hissesinin azlığından bahsetmemesi lâzımdır. Ancak kendi hakkında Vâcib Tealâ'nın taksimine razı olması lâzımdır.
Ayet; yalnız dünyada rical ve nisvanın kisplerinden nasipleri olduğunu ve nimet-i dünyadan herkesin kendine takdir olunan taksime razı olup hissesine isabet edeni kabulle itirazı terketmek lâzım geldiğini beyan olmak ihtimali olduğu gibi âhirette nasiplerini beyan olmak ihtimali dahi vardır. Buna nazaran manâ-yı âyet şöyledir: [Ricalden ve nisvandan her şahıs için tâattan kesbettiği amelinin ecri vardır. Haset sebebiyle nasibini zayi' etmemek lâzım olduğu gibi rical, nisvanın nafaka ve kisvesini ve sair levazımatını kesbedip hukukunu muhafaza ettiğinden âhirette sevap ve hatunun da ırzını muhafazayla zevcine itaat etmek, yemek pişirmek, ekmek yapmak, mesalih-i beyti temşiyet ve zevcin malını muhafaza hususlarında kesbinden ve sa'y-ü amelinden âhirette sevap ve nasip var] demektir. Âyetten hem dünyaya hem de âhirete müteallik nasip murad olunmakta bir mani olmadığından her iki cihet de murad olunabilir. Binaenaleyh; erkeklerde, kadınlarda dünyada ve âhirette kesbettikleri amellerinden nasipleri vardır.

Hulâsa; kulların bazısını bazısı üzerine tafdilde hasedin caiz olmadığı ve erkek ve kadın herkesin dünyada ve âhirette kendi kisbinden nasibi olduğu ve Allah'ın fazlından herkesin hakkında hayır olan şeyi istemesi lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ rical ve nisvandan herbirinin nasibi olduğunu tekid ve herbirinin bir velisi olduğunu beyan etmek üzere :

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿33﴾

buyuruyor.

[Valide ve peder ve sair akrabanın terkettikleri her tereke için biz azimüşşan varisler kıldık ve dahi sol kimselerin metrukâtı için varis kıldık ki, onlara akd-i yemin ve muahede ettiniz. Nasiplerini verin. Nasiplerinden mahrum etmeyin. Zira; Allah-u Tealâ herşey üzerine hâzır ve muttali'dir.]

Yani; eslâftan her kimse için biz lûtfu keremimiz ve cud-u hikmetimiz iktizası birtakım halefler halkettik. O halefler onların velileri ve varisleri olur. Valide ve pederleri ve sair akrabaları ve beyinlerinde akd-i nikâh ve nikâhın muktezayatından olan mukavele mucibince ezvacın metrukâtına veli ve varis olurlar. Hâl böyle olunca irsten hissedar olan her vârisin nasibini veçh-i meşru ve mefruz üzere verin, asla noksan etmeyin. Zira; Allah-u Tealâ herşeyi bilir ve taksimatınıza dahi hazır ve nazırdır. Şu halde rical ve nisvandan herbirinin varislerine haklarını verdiğiniz gibi onlar varis olduklarında hisse-i irsiyelerinden hiçbirini mahrum etmeyin. Zira; indallah herkesin hakkı mahfuzdur.

Validan ile akrabunun bu âyette varis olmak ihtimaline nazaran manâ-yı nazım: [Her şahsın terk ettiği terekesine biz varisler halkettik. O halkettiğimiz varisler pederleri, valideleri ve sair akrabaları ki, asabât ve zevil'erham ve ahdü eymanla mukavele edenlerdir. Onların nasiplerini veçh-i meşru üzere verin] demektir.

Validan ile akrabunun mevrus olduklarına nazaran manâ-yı nazım şöyledir : [Valide ve peder ve sair akrabanın terkettikleri her tereke için biz varisler halk ettik. Varislerden herbirinin hissesini alâ maferazallah verin] demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette m e v al i ile murad; verese ve bilhassa asabâttır.
E y m a n ; yeminin cem'idir. Y e m i n ; sağ el olmak ihtimali vardır. Çünkü Araplar birşeye ahdü peyman ettiklerinde ahidlerini vefa edeceklerine işaret olmak üzere sağ elleriyle musafaha eder ve pazarlığı onunla bitirirlerdi. Veya y e m i n le murad; hakikatte yemindir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede ve iptida-yı İslâmda iki kimse, beyinlerinde ahdü misak eder ve derlerdi ki «Kanınız kanımızla, canınız canımızla müşterektir. Harbedersek beraber, sulh olursak beraber, birbirimize varis olalım». Bu minval üzere mukavelelerini yeminleriyle tekid ve tevsik ederlerdi. Hattâ, evvel vefat edenin terekesinden sonraya kalan altıda bir hisse-i irsiye alırdı. Bu hâl iptida-yı İslâmda da biraz zaman cari oldu. Badehu (واولى الارحام بعضهم) âyet-i celilesi bu hükmü neshetmiştir. Yahut a k d - i e y m a n e d e n l e r le murad; zevçle zevce ve a k i d le murad; akd-i nikâhtır. Zira; zevçle zevce beyninde akd-i nikâh sebebiyle tevarüs cereyan eder. Şu halde manâ-yı nazım: [Valide ve peder ve akrabanın ve zevçle zevceden beyinlerinde akd-i nikâh cereyan edenlerin cümlesinin metrukâtı için biz varisler kıldık] demektir.
Hulâsa; rical ve nisvan herkes için varis olduğu, valide ve peder ve sair akrabanın terkettikleri emvalden herkesin hisse-i irsiyeleri verilmek lâzım geldiği ve nikâh ve sair akidlerle varis olanların da irsten nasiplerini vermek vâcib olduğu, zira; Allah-u Tealâ'nın ilmi tahtında olduğundan irs hususunda asla hıyanet caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ rical ve nisvanın irsten nasipleri olduğunu beyanettiği gibi, ricalin nasibinin fazla olduğunun hikmetini ve ricalin istihkaklarını dahi beyan etmek üzere :

الـرِّجَـالُ قَـوَّامُـونَ عَـلَـى الـنِّسَـاءِ بِـمَـا فَـضَّـلَ اللّٰهُ بَـعْـضَـهُـمْ عَـلَـى بَـعْـضٍ وَبِـمَـا أَنـفَـقُـواْ مِـنْ أَمْـوَالِـهِـمْ فَـالـصَّـالِـحَـاتُ قَـانِـتَـاتٌ حَـافِـظَـاتٌ لِّـلْـغَـيْـبِ بِـمَـا حَـفِـظَ اللّٰهُ

buyuruyor.

[Erkekler kadınların mesalihi üzerine kaimlerdir. Sebebi; Allah'ın bazılarını bazıları üzerine tafdil etmesi ve kadınları mallarından infak etmeleridir. Binaenaleyh; saliha olan kadınlar zevçlerine itaat ve zevcinin gaybubetinde Allah'ın hıfzıyla namusunu muhafaza ederler.]
Yani; taife-i rical ukul-ü müstakime ve emzice-i mutedileleriyle nisvanı, Allah-u Tealâ'nın beni âdem'in bazısını bazısı üzerine tafdil buyurduğu evsafla ve kendi emvallerinden nisvana infak etmeleriyle muhafaza ederler. Binaenaleyh; nisvandan saliha olanlar zevçlerine itaat ve Allah-u Tealâ'nın hıfzettiği ahlâk sebebiyle zevçlerinin gizli ve aşikâr haklarını hıfzederler ve asla hıyanet etmezler.
Beyzavi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ ricali nisvan üzere tafdilinin bu âyette iki sebebini beyan buyurmuştur:
B i r i n c i s i ; ricale Cenab-ı Hakkın ihsan ettiği kemal-i akıl, hüsn-ü tedbir ve a'malde ve ibadatta ziyade-i kuvvet gibi mezaya-yı insaniye — dir ki, bunlar mevhibe-i ilâhiye olup kisbî değillerdir — ile rical, nisvan üzere tafdil olunduklarından nübüvvet, imamet, umur-u âmmeye vilâyet, şaair-i İslâmiyeyi ikamet, mahakimde şehadet, küffar üzere gazanın ve Cuma, Bayram namazlarının vücubu ve mirasta ziyade sehim almak gibi nisvanın haiz olamadığı şu evsaf-ı âliyeyi rical haiz olmuşlardır. Binaenaleyh; irsten hisseleri de ziyade olmuştur. Ricali nisvan üzere tafdile sebebin
i k i n c i s i ; ricalin nisvan üzerine vaki olan in'am ve ihsanlarıdır ki, bu kısım, ricalin kisbiyle hasıl olur. Nikâhlarında mehir vermek, nafaka ve kisve gibi mühimmatını tesviye etmek, bir hanede ikamet ve iskân eylemek, umur ve hususunu tesviye ve bilumum ihtiyacını temin etmek gibi lûtfu keremiyle hatunu taltif ettiğinden Cenab-ı Hak ricali tafdil buyurmuştur. Binaenaleyh; zevcin bu kadar ikramına karşı hatunun zevcine itaati vâcibtir. Âyetin sebeb-i nüzulü de bunu icabeder. Çünkü; (Sa'd b. Rebi) haremine bir tokat vurup haremi de Resûlullah'a şikâyet

eyleyince, Resûlullah'ın kısasıyla hükmetmesi üzerine nazil olduğu ve Resûlullah'ın da «Allah-u Tealâ bizim hükmümüzün gayriyi murad etti» buyurup itaatle emrettiği mervidir.

***

Vâcib Tealâ nisvanı bu âyette iki kısma taksim buyurmuştur:
B i r i n c i s i ; Allah'a ve resûlüne mutî'a olup hukuk-u zevciyeyi muhafaza eden saliha hatunlardır ki, onlar zevcinin huzurunda hukukuna riayet edip ırzını ve emvalini muhafaza ettikleri gibi zevçlerinin gıyabında dahi ırzlarını ve mallarını ve sair hıfzolunması lâzım gelen hususatı hıfzederler ve bu hıfzlarının sebebi; Cenab-ı Hak onları muhafazaya muvaffak kılması ve onlar için mehririe ve nafaka ve kisvesine ve onların hıfzına zevçlerini memur edip şu vezaifi onlar üzerine vâcib eylemesine binaen hatunlar üzerine de zevcin huzurunda ve gıyabında hıfzı lâzım gelen şeyi hıfzetmek vâcib olmuştur. Resûlullah bir hadîsinde «Hatunun hayırlısı kendine nazar ettiğinde sana meserret verir ve emrettiğinde sana itaat eder ve eğer sen ondan kaybolursan seni ve malını hıfzeder» buyurup bu âyeti kıraet buyurduğu mervidir.
(الرجال قوامون) Erkekler kadınların tedibine musallat ve metalibini tesviyeye kaim ve hazır ve işlerini tedbire memurlar demektir.

***

Vâcib Tealâ hatunun Allah'a ve resûlüne ve zevcine itaat eden kısmının ahvalini ve evsafını beyandan sonra naşize olup itaatsizlik eden, ikinci kısmın hallerini beyan etmek üzere :

وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُواْ عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿34﴾

buyuruyor.

[Şol hatunlar ki, onların isyan etmelerinden ve hukuk-u zevciyeye riayet edememelerinden havf ederseniz eyyühel ezvac ! Siz onlara va'zu nasihat edin, Allah'ın emrini ve nehyini ve hukuk-u ilâhiye ve zevciyenin

neden ibaret olduğunu onlara kemâl-i rıfk ve mülâyemetle söyleyin. Memul ki, itaat eder ve isyanı terkederler. Birinci merrede vazifeniz olan va'zı edâ ettikten sonra eğer va'zınızı kabul etmezlerse, onları yataklarında yalnız olarak terkedin ki, onunla terbiye olur ve tarik-i itaate icabetederler. Çünkü; zevçle beytutete ülfet etmiş olan hatunun ülfetini kesmekte tesir olmak memuldur ve eğer yalnız terk edip ülfeti kesmekle müteessire olmaz da itaatsizlikte ısrar ederlerse onları haddini tecavüz etmemek şartıyla döğün. Eğer şu beyan olunan va'z ve yatağında yalnız terkeylemek ve darbetmek gibi tedibatla onlar size itaat ederlerse, onlar üzerine eza etmek ve talâk vermek gibi bir yol ve sebep aramayın. Zira; kullarının ahvalini ıslah eden Allah-u Tealâ zatında âli ve hükmünde büyüktür.] Çünkü; hükmünde kimse münazaa edemez ve fiilinden mesul değildir.
K a v v a m ; nisvanın umurunu muhafaza ve ihtiyacını defi'de kemal-i ihtimamla kâim olan kimselerdir. Bundan evvel beyan olunduğu veçhile akılda, kitabette, kuvvette, ata binmek, kurşun atmak, muharebeye gitmek, ezan ve hutbe okumak, imamet-i kübra ve suğraya ve hudud-u şer'iyede şehadete ehil olmak gibi mezayâ-yı âliyede erkeklerin kadınlar üzerine fazileti olduğundan Cenab-ı Hak ricalin nisvan üzerine kayyim ve muhafız olduğunu beyan buyurmuştur.
Saliha olan hatunların mutî'a olduklarını beyan etmek; surette ihbarsa da manâda hatunlara itaatle emirdir. Binaenaleyh; «Ey saliha kadınlar ! Zevçlerinize itaat edin» demektir.
Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile, zevcin gıyabında hatunun hukuk-u zevci muhafazası; nefsini zinadan, zevcinin malını ziya'dan ve hanesini lâyık olmayan şeyden hıfzetmektir. Çünkü; hatunu nikâh eden erkek üzerine hatunun mehrini vermek ve nafaka ve kisvesini temin eylemek ve adaletle emretmek ve ma'rufat dairesinde muamele yapmak suretiyle hukuklarını muhafaza mukabilinde Allah-u Tealâ kadınlara da hukuk-u zevci muhafazayı vâcib kılmış ve kemal-i itaatle itaat etmelerini emir buyurmuştur.
N ü ş u z ; Hazin'de ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile hatunun zevcine buğuzla emrine muhalefet ve sözünü dinlememekle zevç üzerine tekebbür etmesidir. Yatağında yalnız terk etmek; konuşmayı terketmeyi dahi mutazammındır. Çünkü; sözü terketmekte tesirin daha

ziyade olacağında tereddüt yoktur. Binaenaleyh; kadın itaatsizlikte bulunursa zevç için bir müddet söz söylememek câzidir. Va'zdan, sohbeti terketmekten müteessir olmazsa darbetmek meşrudur. Lâkin darbın kırk değnekten aşağı olması lâzımdır. Müteferrik surette bedenin her tarafına vurulmalıdır ki, helâke müeddi olmasın. Çünkü; Cenab-ı Hak evvelâ vaazla, saniyen ülfeti terkle ve salisen darpla tedibi tertip buyurmasıyla mehma emken tedibin ehaffi ihtiyar olunmasına işaret buyurmuştur. Vâcib Tealâ nisvanın zafiyetinden bilistifade zulme tesaddi eden ezvacı tehdid için kudretinin cemi-i mümkünata nafiz ve zevcinin zulmünü defa kadir olamayan nisvanın intikamını zevcinden almaya ve hakkını istifaya kadir olduğuna ve erkeklerin kadınlardan daha âli bir mertebede olmalarına mağrur olmamaları lâzım geldiğine işaret için kendi zatının cümleden âlâ ve herkesten büyük olduğunu tasrih buyurmuştur.

Cenab-ı Hakkın ulüvv-ü kibriyâsıyla beraber kullarına kudretinin fevkinde teklif etmediği gibi, ricalin her nekadar ulviyeti varsa da nisvanın kudretlerinin fevkinde teklif etmemek lâzım olduğuna ve kemal-i kudretiyle beraber âsi olan kimse tevbe edince tevbesini kabul edip kusurunu affettiği gibi, itaatsiz olan hatun tevbe edip itaate rücu' ettiğinde kusurunu affetmek lâzım olduğuna işaret buyurmuştur.

Bu âyet-i celilede Vâcib Tealâ rical ile nisvanın derecelerini ve yekdiğerine karşı vazifelerini, ricalin nisvan üzerine fezailini ve ricalin nisvana karşı vermiş olduğu atiyye ve in'am ve ihsana mukabil nisvanın vazifesi itaat olduğunu ve eğer itaat etmezse zevci tarafından üç suretle tedibi lâzım geldiğini ve şu tedibattan birisiyle terbiye kabul eder ve itaate rucu' ederse kusurunu affetmek lâzım olduğunu beyanla, zevçle zevce beyninde esbab-ı istirahati temin ve tarafeyni yekdiğerine karşı tecavüzattan men' buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyet (Muhammed b. Seleme) nin kerimesi ve eşraf-ı ensardan (Şa'd)'in haremi hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Sa'd) bir gazap üzerine bir tokat vurunca, haremi döşeğinden imtina' ile beraber Resûlullah'a şikâyet etmesi üzerine, Resûlullah bir tokata bir tokat kısas olunmasıyla emredince bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcib Tealâ hatunun itaatsizliğinden zevç için vazife; bidayeten nasihat edip nasihat tesir etmediğinde sohbetini terketmek ve eğer sohbetini terketmekten dahi müteessir olmazsa darbetmek olduğunu beyandan sonra darptan da müteessir olmazsa beyinlerinde muhakeme icra etmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُواْ حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِن يُرِيدَا إِصْلاَحًا يُوَفِّقِ اللّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿35﴾

buyuruyor.

[Eğer zevçle zevce beyninde münazaa cereyan ve husûmet temadi eder ve siz de beyinlerindeki muhalefet ve şikaktan havf ederseniz, zevcin akrabasından bir kimse ve zevcenin akrabasından ve emin olacağı mutemed bir kimse gönderin. Sulhe, talika, bedel-i hul'a ve ıslah-ı beyne onlar hakem tayin olunsun ve taraflarından vekil olsunlar. Eğer o hakemler tarafeyn beynini ıslah murad ederlerse Allah-u Tealâ beyinlerini tevfik eder, salâh ve ülfet verir. Eğer sulha razı olurlarsa musalaha olunur ve illâ sulha razı olmazlarsa beyinlerinde akd-i nikâh ref'olunur. Zira; Allah-u Tealâ onların hallerini ve beyinlerinde vaki olanlarını bilici ve akıbet emirlerinin nereye müncer olacağından haberdar olucudur.]

H a v f ; bu âyette ilim manâsınadır. Çünkü; beyinlerinde şikak olduğu malûmdur. O halde «Şu malûm olan şikakın temadisinden havf ederseniz hakem gönderin» demektir. Ş i k a k ; tarafeynin yekdiğerine karşı adavetleridir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette hitap, hâkimlere olmak ihtimali varsa da ıslah-ı beyne muktedir olan her ferde hitap olmak ihtimali ağleptir. Zira havfle hitap; cemi-i müminine olunca hakem göndermekle hitap; bittabi cemi-i mümininedir. Şu halde bazı ümmete tahsis etmekte bir manâ yoktur. Çünkü; hakem tayini ahad-ı ümmetten bazıları arasında olan zararı defetmek olup zararı mehma emken def etmekse, muktedir olduğu kadar her ferd üzerine vâcibtir.

Zevcle zevce beynini ıslah edecek hakemlerin, tarafeynin akrabasından olmasını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; akrabaları tarafeynin ahvaline vakıf olduklarından ıslahı beyinde tesiri elbette ziyade olur. Zira; akrabadan olunca hakemler tarafeynle tenha görüşerek fikirlerini nikâhı ibka etmek midir, yoksa müfarakat mıdır? Elbette bu cihetlerine daha ziyade vakıf olduklarından mesele kolaylıkla hallolunur.
Tarafeynin hakemleri izin olmayan birşeyi işleseler İmam-ı Azam indinde nafiz olmaz ve İmam-ı Şafiî'nin bir kavlinde nafiz olur, diğer bir kavlinde nafiz olmaz. Meselâ; zevcin hakemi zevcin izni olmaksızın talâk verse ve zevcenin hakemi zevcenin izni olmaksızın bedel-i hul verse İmam-ı Azam'a göre nafiz olmaz. Şafiî'nin bir kavline göre nafiz olur, diğerine göre nafiz olmaz. Hakemler ıslah murad ederlerse Allah-u Tealâ onların beynini tevfik edip hayra muvaffak olacaklarını beyan buyurmuştur. Yahut «Hakemler ıslah murad ederlerse Allah-u Tealâ zevçle zevce beyinlerini tevfik eder, beyinlerinde ülfet ve muhabbet hasıl olur» demektir. Yahut zevçle zevce beyinlerinin ıslahını ve hüsn-ü imtizaç etmek niyet ederlerse Allah-u Tealâ hakemler beynini tevfik eder, onlar ıslah-ı beynetmeye muvaffak olurlar» demektir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile lâfz-ı âyet şu ihtimalâta müsait bulunduğundan müfessirin-i kiram beyan olunan ihtimalâtın cümlesini .zikretmişlerdir. Binaenaleyh; hakemlerde ıslah için hüsn-ü niyet olduğu gibi, zevçle zevcede dahi salâh için hüsn-ü niyet lâlundır. B e y i n l e r i n i t e v f i k ; bir şeyde tarafeynin muvafakatleridir. Çünkü; T e v f i k i n m a n â – y ı a s l i s i ; kimsenin bir işte müsavi olarak muvafakat etmesi ve t e v f i k ı n m a n â - y ı ş e r ' i s i ; Allah'ın esbabı müsebbebata muvafık kılıp, kulunun elinde hayır halk buyurmasıdır.
Zevcle zevceden herbirinin ve hakemlerin tarik-i hakkın hilafını ihtiyar etmelerinden tehdid ve tahvif için Vâcib Tealâ ahval-i ibada âlim ve âlemde cereyan eden havadisin cümlesinden haberdar olduğunu beyan buyurmuştur.
Hulâsa; zevçle zevce beyninde vaki olan münazaanın zevç tarafından va'zu nasihat etmek veya ülfeti terk eylemek veyahut darbetmek suretiyle önü alınmazsa tarafeynin akrabalarından ışlah-ı beyniçin iki hakem gönderilmek lâzım olduğu ve hakemler yekdiğeriyle ve zevç ve

zevce birbirleriyle ıslah-ı beyin murad ederlerse Cenab-ı Hakkın tevfik edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ zevçle zevceden herbirini yekdiğeriyle muamele-i haseneye irşad ve beyinlerinde tahaddüs eden husûmet ve huşunetin izalesi lâzım olduğunu beyan ettiği gibi, insana lâzım olan ahlâk-ı haseneden bazılarını dahi beyan etmek üzere :

وَاعْبُدُواْ اللهَ وَلاَ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا ﴿36﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'ya kalbinizle tevhid ve aza-yı cevahirinizle ibadet ve tâat edin ve eşyadan hiçbir şeyi Allah-u Tealâ'ya şerik itikad etmeyin, ibadetinizi Allah'ın rızası için işleyin. Hafi ve celi Allah-u Tealâ'ya şirketmekten nefsinizi sakının ve ananıza, babanıza iyilik edin ve onların ihtiyaçlarını defetmek, dahilî ve haricî hizmetlerini görmek suretiyle onlara ihsan edin ki, onların sizin üzerinizde olan haklarını ifa etmiş olasınız ve size pederiniz ve valideniz tarafından karabet sahiplerine ve yetimlere ve fakru faka ile zillü meskenet içinde kalmış olan acezeye ve karabet sahibi olan komşuya ve ecanipten olan komşuya ve seninle beraber bulunan refikine ve vatanından uzak düşmüş yolculara ve mülk-ü yeminle malik olduğunuz memlûklerinize ihsan edin ki, ebna-yı cinsinize muktedir olduğunuz kadar muavenet etmiş olasınız ve şu zikrolunanlardan herbirine muavenet ettiğinizde asla tekebbür etmeyin. Zira; Allah-u Tealâ, nâs beyninde gerek yürüyüşünde ve gerek sair hususatında tekebbür eden ve hasep ve nesebiyle ve mal ve mansıbıyla ve a'vân ve etba'ıyla iftihar eden kimseleri sevmez ve onların hallerinden razı olmaz.]

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran hukuk-u zevciyeye müteallik ahkâmı beyandan sonra bu âyet; hukukullahı ve hukuk-u ebeveyni ve

sair akraba ve komşuların ve malik olduğu bilcümle memlûkün hukukunu beyan için sevk olunmuş bir cümle-i müstakilledir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak zatına ibadetin vâcib ve şirkin, küfrün eşnaı olduğunu beyanla beraber ebeveynin evlâd üzerinde hakkı ehemmiyetli olmakla buna riayetin eşedd-i lüzumla lâzım olduğuna işaret için ebeveynin hukukunu kendi hukukuna mukarin olarak beyan buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ bu âyette a h l â k - ı h a s e n e nin on bir nev'ini beyan buyurmuştur:

B i r i n c i s i ; Allah-u Tealâ'ya ibadettir; İbadetin tevhid manâsına olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervi ise de esah olan; cemi-i a'mal-i kulûba ve efal-i cevarihe şâmildir. Çünkü ibadet; mücerred Allah'ın emrine binaen memuratı. işlemek ve menhiyatı terketmektir. Şu manâca ibadet; itikadı, amelî, zahirî ve batını cümle a'male şâmil olduğundan yalnız tevhid manâsına hasrolunmayıp umum-u meşmulâtına tamim etmek evlâdır. Binaenaleyh (وَ اعْبُدُوا اللّٰه) demek; «Allah-u Tealâ'ya her nevi ibadetle ibadet edin» demektir.

İ k i n c i s i ; Allah-u Tealâ'ya gerek cemadattan, gerek zevil ervahtan hiçbir şeyi şerik ittihaz etmemektir. Çünkü; Vâcib Tealâ ibadetle emredince, ibadette İhlâsın lüzumuna işaret için ibadetle emirden sonra şirkten nehyetmiştir. Zira; şirkle amelde ihlâs olmaz.

Ü ç ü n c ü s ü ; ebeveyne itaattir. Ebeveynin hukukunun azametine ve ihsanın vücubuna ve onlara isyan asla caiz olmadığına işaret için gerek bu âyette ve gerek sair âyât-ı beyyinatta Vâcib Tealâ ebeveynin hukukunu kendi hukukuyla beraber zikretmiştir. E b e v e y n e i h s a n la murad; hizmetlerinde kaim olmak, onlar üzerine şiddetli yüksek sesle konuşmamak, galiz ve katı kelâm etmemek, istedikleri şeylerin husulüne çalışmak, kudreti miktarı onları infak etmek, onlara eza verecek şeyi işlememek, onları şefkat ve merhamet kanatlarıyla esirgemek ve evkat-ı hamse akabinde onlara duâ etmektir.

D ö r d ü n c ü s ü ; akrabaya ihsandır. Çünkü; karabetin en yakını olan peder ve validenin hukukuna riayet lâzım olduğu gibi onlardan sonra gelen karabet sahiplerine riayetin lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu suretle beyan ve sıla-i rahmin vücubuna işaret buyurmuştur.

B e ş i n c i s i ; yetimlere ihsandır. Çünkü; yetimler hal-i sabavetde bulunup mün'im ve müşfikleri olmadığından her veçhile merhamete şayan oldukları cihetle Cenab-ı Hak yetimlere ihsanın lüzumunu beyan buyurmakla ebna-yı cinsi arasında yetimlerin rahatını temin buyurmuştur.

Y e t i m l e r e i h s a n la murad; onlara rıfkile muamele, nafaka ve kisvesine muavenet, hin-i icabında mülâyemetle terbiye ve emvali varsa muhafaza etmektir. Velhasıl yetimlere lüzumu kadar muavenet ve sıyanet etmek vâcibtir.

A l t ı n c ı s ı fukaraya ve zuafaya ihsan etmektir. Miskinin her ne kadar malı yoksa da minveçhin kisbe iktidarı olup yetimin asla kudreti olmadığından ihsanın lüzumunu beyanda yetim takdim olunmuştur.

Y e d i n c i s i; yakın komşuya,

s e k i z i n c i; uzak komşuya riayet eylemektir. Y a k ı n k o m ş u yla murad; günde birkaç kere tesadüf olunan ve görülmesi mümkün olandır. U z a k k o m ş u yla murad; bir iki günde bir defa görülendir. Gerek uzak ve gerek yakın bilcümle komşulara riayet ve ihsanın vücubunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve insanlar ve bilhassa akraba ve komşular beyninde hüsn-ü imtizacı tavsiye ve yekdiğerine muavenetin lüzumunu sarahaten zikrile beni beşer arasında hüsn-ü münasebetin idamesi merzî-i ilâhi olduğunu kullarına talim buyurmuştur. Uzak ve yakın komşuya ihsanla murad; fakir olursa iğna etmek, ödünç para istemeye gelirse vermek, hayır isabet ederse tebrik ve şer isabet ederse ta'ziye ve maraz isabet ederse iyade (halini ve hatırını sormak), vefat ederse cenazesini teşyi etmek, kendi için sevdiği şeyi komşusu için dahi sevmek ve sevmediği şeyi komşusu için de sevmemektir. Bazıları k a r a b e t s a h i b i k o m ş u yla murad; akrabadan olan komşu ve c a r ı c e m p ile murad; ecnebiden olan komşudur dediler. Beyzavi'nin beyanına nazaran Resûlullah komşuyu üçe taksim buyurmuştur:

B i r i n c i s i üç hakka malik olan komşudur ki, komşuluk hakkı, karabet hakkı ve İslâmiyet hakkıdır.

İ k i n c i s i ; iki hakka mâlik olan komşudur ki, yalnız hakk-ı civar ve hakk-ı İslâmdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; bir hakka malik olan komşudur ki, yalnız hakk-ı civardır. Yani kâfir olan komşunun İslâm komşusunda hakk-ı civariyeti vardır, başka hakkı yoktur. Binaenaleyh; ölürse cenazesini teşyi etmez.
D o k u z u n c u s u ; kişi musahip olduğu refikine ihsan etmektir. Musahabete gelince: seferde refik olmak, talim ve taallümde, ahzü i'tada ve sanatta şerik olmak, bir mecliste beraber oturmak ve hatta mescitte birbirinin yanında bulunmak ve carı mülâstk olmak gibi sohbeti icabettiren bir cihetle münasebette bulunmaktır. Cenab-ı Hak insanlara velev az zamanda olsun sohbetin hukukunu unutmamak lâzım olduğunu bu âyetle tavsiye buyurmuştur.Bazıları s a h i b b i l c e n b le murad; kişinin haremidir zira; insanın haremi daima yanında ve sohbetinde bulunduğundan herhalde hukukuna riayet lâzım olduğunu Vâcib Tealâ beyan buyurmuştur, dediler.
O n u n c u s u ; yolculara ihsan etmektir. Çünkü beldesinden uzak düşeh bir kimse ne kadar zengin olsa muavenete elbette muhtaç olur. Cenab-ı Hak insanların yekdiğerine muaveneti kendi beldeleri ahalisine vâcib kıldığı gibi belde-i uhrâ ahalisine dahi vâcib kılmıştır ki, insanlar kendi beldelerinde birbirlerinden muavenete mazhar oldukları gibi âhir beldede dahi muavenete mazhar olmalarını tavsiye buyurmakla her nerede olurlarsa insanların rahatlarını temin buyurmuş ve muavenet-i içtimaiyenin en esaslı noktalarını beyan etmiştir.
Ekseri memalik-i İslâmiyede ve bilhassa Anadolu köy ve kasabalarında o mahallerin eşraf ve hanedanı tarafından garip yolcuların rahatlarını temin etmek için açılan odalara vürud edecek misafirlerin taamlarını ve sularını ve sair ihtiyaçlarını bilâ bedel defetmek hususunda gösterilmekte olan mihmannüvazlık âdât-ı müstahşenesinin esasını bu âyet-i celile tesis etmiş ve bu misilli hayrata tevessül eden ehl-i İslâm bu gibi emr-i ilâhiye imtisal ile rıza-i Bâriyi tahsil etmek maksad-ı âlisine ittiba eylemiştir. Ancak şimdi genç fikirli ve sivri akıllı bazı insanlar memalik-i İslâmiyenin köy ve kasabalarındaki hanedan ve eşrafı tarafından evamir-i ilâhiyeye imtisalen garip yolcuların hasbeten lillâh it'am ve iskânı hususatı Avrupa'da olmadığından ve hiçbir kimse diğer bir kimseye muavenet etmediğinden bahisle âdât-ı İslâmiye-i müstahseneden olan ulüvv-ü cenabı tahtı'e ederek bu gibi eşraf ve hanedanı ve ebna-yı cinsine muaveneti itiyat eden kimseleri hamakate

nispet etmek isterler ve Hz. Halilür- Rahman'ın misafirperverliğini ve Allah’ın bu hususa dair olan evamirini unuturlar da Avrupa firenklerini taklide yeltenirler. Bu makûle adamlara teessüfle mukabeleden başka çare yoktur.
O n B i r i n c i s i ; memlûke muavenet ve ihsan etmektir. Memlûk; gerek insandan abid ve cariye olsun, gerek hayvanattan olsun bunların cümlesine riayet lâzımdır. M e m l û k e i h s a n ; kudretinin fevkinde teklif etmemek, acıtacak sözler söylememek, hüsn-ü muaşeret etmek, nafaka ve kisvesini ve sair muhtaç olduğu şeyleri vermek ve zillet ve hakaretle kullanmamaktır.
Bu âyet-i celile insan için vazife-i esasiye olan hukuk-u ilâhiyeye riayet ve nâs'la hüsn-ü muamele ve muavenet esaslarını tesis etmiştir. Çünkü insanlar için vazife-i asliye; iki kısımdır:
B i r i n c i s i ; hukukullaha,
i k i n c i ; hukuk-u nâs'a riayet etmektir. Âyet her iki ciheti de câmi'dir.
Hulâsa; Allah-u Tealâ'ya ibadet edip şirketmemek vâcib ve valideyne ve akraba ve taallükata ve eytam ve mesakîne, yakın ve uzak komşulara, hal-i hazar ve seferde musahabet edilen kimselere, yolculara ve mâlik olduğu memlûklere iyilik etmek ve ezâ etmemek ve muavenette bulunmak ve hukuklarına riayet eylemek lâzım olduğu ve gerek valideyn ve akrabalarına ve gerek komşularına ve gerek refik ve şeriklerine ve bilumum insanlara kibreden kimseye Allah'ın muhabbet etmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ mütekebbir olanları sevmediğini beyandan sonra mütekebbir olanların evsafını beyan etmek üzere :

الَّـذِيـنَ يَـبْخَـلُـونَ وَيَـأْمُـرُونَ الـنَّـاسَ بِـالْـبُـخْلِ وَيَـكْـتُـمُـونَ مَـا آتَـاهُـمُ
اللهُ مِـن فَـضْـلِـهِ وَأَعْـتَـدْنَـا لِـلْـكَـافِـرِيـنَ عَـذَابًـا مُّـهِـيـنًـا ﴿37﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar buhlederler ve nâs'a buhulle emrederler ve Allah'ın fazlu kereminden onlara verdiği mallarını saklarlar ve Biz Azimüşşan kâfirler için ihanet edici azap hazırladık.]
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile indaşşeri' b u h u l ; itası vâcib olan şeyi men'etmek ve indelarap b u h u l ; mücerret ihsanı men'eylemektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette b u h u l le murad; ilimde buhul olup Yehudun, Resûlullah'ın Tevrat'ta zikrolunan evsafını halka talim etmekten men'ettikleri ve nâs'a ketmetmelerini emreyledikleri ve evsaf-ı nebiyi halka bildirmedikleri olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervi ise de esah olan rivayete nazaran buhulle murad; malda buhuldür. Zira bu âyetin, malla nâs'a riâyet vâcib olduğunu beyan eden âyetin akabinde zikrolunması; malda buhul olduğuna delâlet eder... Gerek ilimde veya umur-u dinde ve gerek malda buhul cereyan ettiği ve herbirinde buhul mezmum olduğu için cümlesine şâmil olması ve binaenaleyh; ilimde ve umur-u dinde ve malda buhledenler bu âyetle zemmolunmuş olması lâfzın umumuna daha muvafıktır. Şu halde b u h u l; şer'an sarf edilmesi lâzım olan herşeyin sarfın menetmektir. Malda buhul dahil olduğu gibi ilimde de buhul dahildir. Bu âyette bahîl olan kimseleri Vâcib Tealâ üç şeyle zemmetikten sonra cezalarının Cehennem olacağını beyan buyurmuştur. Bahîlin evsaf-ı zemime-i selâaesi; bahil olmak; kendileri bahil iti duklart gibi başkalarına da buhulle emretmek, Allah'ın verdiği nimetleri ketmeylemektir, Allah'ın verdiği nimeti ketmetmek bazı kerre küfre' müeddi olur. Meselâ; malını ketimle Allah-u Tealâ'dan şikâyet eder ve kaza ve kadere razı olmaz. Binaenaleyh; azab-'ı mühinin ve emsali kâfirlere mahsus olduğu tasrih buyuruimuştur. K â f i r le murad; nimete kâfir manâsına olmak ihtimali olduğu gibi din ve şeriata kâfir olmak ihtimali de ağleptir. Nimeti inkâr eden kimsenin kâfir olup, kâfirin de azab-ı mühine müstehak olacağına işaret için ismi zahir olarak zamir mevziinde kâfir lâfzı varid olmuş ve azab-ı mühine istihkakının illeti dahi (لِـلْـكَـافِـرِيـنَ) lâfzının iştikaakına me'haz olan küfür olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü müştak üzerine muallâk olan hüküm; me'hazi' iştikaakın illet olmasına delâlet eder.
Beyzavi'nin beyanına nazaran âyetin sebebe nüzulü; Yehûddan bir taifenin Ensâr'a suret-i zahirede nasihat eder gibi «Malınızı infak

etmeyin, fakir olursunuz» demeleridir. Çünkü; Ensâr-ı Kiram Muhacirinin fukarasına infak ve ikram ederek uhuvvete İslâmiye tezayüd edip, günden güne şevket-i İslâmiyenin teâlîsini gördükçe Yahudilerin hasetleri taharrük eder ve Ensâr'dan ban kimselere «Siz malınızı infak etmeyin, akıbetin ne olacağını bilmiyorsunuz, korkarız ki, sonra fakra düşersiniz» demeleri üzeriae bu âyetin nazil olduğu mervidir. İşte Yahudilerin kendileri bahil oldukları gibi bazı eshaba da buhulle emrettiklerinden Cehennem azabı onlar için hazırlanmıştır.
Hulâsa; buhleden ve nâsxa buhulle emreden ve Allah'ın verdiği nimetleri saklayan ve harekât ve sekenatı küfre müeddi olan kâfir için âhirette ihanet edici azabın hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ buhledenlerin ve nâs'a buhulle emir ve fazl-ı ilâhi olan niam-ı ilâhiyeyi inkâr edenlerin hallerini beyan ettiği gibi riyâ olarak malını infak edenlerin hallerini beyan etmek üzere:

وَالَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاء النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلاَ بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَن يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاء قِرِينًا ﴿38﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar mallarını nâs'a göstermek üzere riyâ olarak infak ederler. Ve Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman etmezler. Onların halleri nifak etmeyenlerin hallerinden daha aşağıdır. Bir kimse ki, Şeytan ona karin olursa, karin yönünden o kimse ne kadar çirkin oldu.]
Yani; azab-ı mühin şol kimseler için hazırdır ki, o kimseler mallarını rıza-yı ilâhi için infak etmezler, belki nâs'a riyâ ve gösteriş için infak ederler. Çünkü; onlar Allah'a ve âhirete iman etmezler ve mukarinleri Şeytan'dır. Bir kimsenin mukarini Şeytan olursa mukarin yönünden o kimse ne kadar çirkin oldu veyahut mukarin yönünden Şeytan ne kadar çirkin oldu?

Beyzavi'nin beyanı veçhile buhulle israfın zemde müsavi olduklarına işaret için Cenab-ı Hak evvelâ buhlü ve arkasından da riyâyı zemmeylemistir. Çünkü; buhledip malını sarf etmemekle malını lâyık olmayan yerlere sarf etmekten ibaret olan israfın fenalıkta ve zemmi celbetmekte beyinlerinde fark yoktur.
K a r i n ; arkadaş demektir. Bir kimseye Şeytan arkadaş olursa ne çirkin arkadaş oldu şeytan demek olur. Ş e y t a n la murad; Ebussuud Efendinin beyanı veçhile İblis ve İblis'in etba'ıdır. Malını rıza-yı Bâfci için infak etmeyip nâs'a gösteriş yapmak ve kendisine «Sahîdir, cömerttir» desinler için infak eden kimselerin şeytan'a refik olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; riyâ gibi mezmum bir fiili onlara şeytan tezyin ederek onları nâlâyık ef'ale sevk eder ve onlar da şeytan'ın sözünü dinlerler.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet; münafıklar hakkında nazil olmuştur. Zira; münafıklar Resûlullah'a ve ehl-i imana iyi görünmek için bazı icabederı mahallere infak ederlerdi. Halbuki Allah-u Tealâ'ya ve âhirete imanları yoktu. Âhirete imanları olmadığından infaklarıyla asla sevap kasdetmezlerdi. Onlar ve onlara ittiba' eden murailer için Cehennem azabı hazırlandığını Vâcib Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; bu âyet; bahillerin hallerini beyaneden âyet üzere matuf olduğundan, bahillerin cezaları, Cehennem azabının hazırlanması olduğu gibi murailerin de aynı cezaya müstahak oldukları beyan olunmuştur.

***
Vâcib Tealâ iman etmeyenleri tevbih için imanın gayet kolay bir amel olduğunu beyan etmek üzere :

وَمَا ذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُواْ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَأَنفَقُواْ مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّهُ وَكَانَ اللّهُ بِهِم عَلِيمًا ﴾39﴿

buyuruyor.

[Onlar Allah'a ve yevm-i âhirete iman etmiş ve Allah'ın verdiği rızıktan infak eylemiş olsalar onlar üzerine ne gibi birşey arız olur ve ne güçlük

görürler ki, imanı terkediyorlar. Halbuki Allah-u Tealâ onların hallerini ve cemi-i ef'alini ve kalplerinde olan niyetlerini ve şâir muzmeratını bildiğinden muktezasına göre mücazat eder.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile istidlal ederek tafsil üzere imanda meşakkat varsa da, iman-ı icmali gayet kolay olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette imanın kolay olduğuna işaretle iman etmeyenleri zemmetmiştir ki, bu kadar kolay birşeye temessük etmekle saâdet yolunu aramadıklarından zemme müstahak olmuşlardır.
Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile i n f a k la murad; fisebilillâh infaktır. Çünkü; rıza-yı ilâhinin gayrı infakta mazarrat olup mezmum olduğu âyât-ı sabıkada beyan olunduğu cihetle bu âyette i n f a k la murad; fisebilillâh inf aktır. Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman eden müminin halü şanı fisebilillâh infak olması dahî infakla muradın fisebilillâh infak olmasına delâlet eder.
Beyzavi'nin beyanı veçhile âyet-i celile münafıkları tevbihtir ve menfaat cihetini bilmedikleri cihetle tekdirdir. Ve imanda kemal-i suhuletle beraber bir zarar olmadığı halde iman etmediklerini inkârdır ki, davet olunan imanda zarar olmadığını bilmek lâzım olduğuna ve şer olmadığı gibi, iman ihtiyar olunduğunda birçok fevaidi mutazammin olduğundan şu fevaidi anlamamak insan için âr ve ayıp olduğuna işaret buyurulmak üzere âyetin bidayesinde istifham-ı inkârı ile varid olmuştur ki «Ne olurdu, iman ve Allah'ın verdiği rızıktan infak etselerdi, ne gibi mazarrat görürlerdi, imandan ve infaktan kim zarar gördü ki, onlar zarar görecek?» demektir.

***
Vâcib Tealâ imanda suhulet olmakla menafi-i adîdeyi mutazammin olup asla zarar olmadığı için iman etmeyenleri tevbih ettikten sonra imana terğib etmek üzere :

إِنَّ اللهَ لاَ يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِن تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِن لَّدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿40﴾

buyuruyor.

[Kullarının ahvalini bilen ve amelleri üzere mücazat eden Allah-u Tealâ zerre miskali hiç kimseye zulmetmez ve amellerinin sevabından asla noksan vermez. Ve eğer o zerre miktar amelleri hasene olursa o haseneyi yedi misline, belki yedi yüze ve belki daha ziyadeye kadar katlar ve kendi ind-i subhânîsinden büyük ecir verir.]

Tefsir-i Taberi ve Hazin'in beyanları veçhile z e r r e ; ufacık karınca ve karıncanın yumurtası veyahut güneşin içinde görülen ufacık şeylerdir. Herhangi manâ murad olunursa olunsun, Allah-u Tealâ'nın, hiçbir kuluna az ve çok katiyen zulmetmediğine delâlet eder ve z e r r e yle temsil; gayet azlıktan kinayedir. Ve hakikatte zerre olmak lâzım değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; müminin nardan çıkıp Cennet'e gireceğine delâlet eder. Zira mümin; imanla beraber masiyeti icabı Cehennem'e girdikten sonra Cehennem'den çıkmaksızın orada kalsa imanı mukabili sevaba nail olmadığından Allah-u Tealâ zulmetmiş olur. Halbuki Allah-u Tealâ'nın asla zulmetmediğine bu âyet ve zulümden münezzeh olduğuna nusus-u celile-i saire delâlet ettiği gibi mümin bir kimsenin ne kadar âsi olsa dahi Cennet'e gireceğine delâlet eder.

Vâcib Tealâ zulmetmediğini beyandan sonra hasene işleyen kimseye istihkakından ziyade sevap vereceğini vaad ve beyan buyuruyor. Bu .ziyadelik; sevabın miktarındadır. Meselâ amelinden on sevaba müstehaksa yirmi, kırk, yüz gibi ve daha ziyade bir adede iblâğla tezyid etmektir, yoksa amel mukabilinde nail olacağı nimet içinde müddetini temdid değildir. Zira; sevabın müddeti gayr-ı mütenahi olduğundan gayr-ı mütenahi olan birşeyi temdid mümkün değildir.

Hasenenin sevabının ne miktar katlanacağını kimse bilmeyip Allah-u Tealâ'nın bildiğine işaret için m u z a a f ; mutlaka zikrolundu ki, adedine delâlet eder birşey zikrolunmamıştır.

Hasenenin sevabının m u z a a f olacağı ile murad; C'ennet'te mev'ud olan lezzet-i cismaniye ve niam-ı ilâhiyedir. İndi ilâhiden lûtfolunacak e c r - i a z î m ile murad; Cenab-ı Hakkın mekândan münezzeh olduğu halde rü'yet esnasında rûha arız olan muhabbet, marifet, ferah ve sürürdür.

Şu halde sevabın m u z a a f olması; lezzet-i cismaniyeden ve e c r - i a z î m ise lezzet-i rûhaniyeden ibarettir.

Hulâsa; Allah-u Tealâ'nın hiçbir kimseye zerre miskali zulmetmediği ve kulunun hasenesini ez'âf-ı muzâaf katlamakla saâdet-i cismaniyeye ve

kendi indinden ecr-i azîm ihsan etmekle de saâdetti rûhaniyeye isal edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid eümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ hiçbir kimseye zulmolmayacağını ve muhsin olan kimsenin ihsanı üzerine ziyadesiyle sevap vereceğini beyaneitiği gihi ihsan-ı ilâhinin rusûl-ü kiramın şehadeti üzerine cereyan edeceğini dahi beyan etmek üzere :

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلاء شَهِيدًا ﴿41﴾

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَعَصَوُاْ الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الأَرْضُ وَلاَ يَكْتُمُونَ اللّهَ حَدِيثًا ﴿42﴾

buyuruyor.

[Ey ümmet-i Muhammed ! Siz fevz-ü necat bulduğunuz şeyle nasıl necat bulmazsınız? Biz her ihanetten bir mürşid-i kâmil resûl getirip onlara şehadet ettirdiğinizde ve habibim seni de şu halis kullarımız üzerine şehadet eder olduğun halde getirdiğimizde elbette din-i mübinimize temessük eden ve sana ittiba eden ümmetin fevz-ü necat bulur. Bizim müminler üzerine seni şehit getirdiğimiz günde kafirler ve resûl-ü mufahhama âsi olanlar kendileriyle beraber toprakla örtülüp üzerleri müsavi olmasını isterler. Ve o günde onların bütün bütün unutulup toprağa karışmaları onlar için arız olan zill-ü hakaretten hayırlı olduğundan toprak olmasını isterler. Halbuki onlar nefislerine arız olan hadisi yani kalplerine giren hiçbir şeyi Allah'tan saklayamazlar. Nerde kaldı ki, kendilerinden sudur eden a'mal-i zahireyi saklasınlar, elbette saklanamazlar.] Çünkü; kalbe gizli olarak arız olan havatırı saklayamayınca zahirdeki a'mali saklayamayacaklan evleviyetle sabittir. Zira; hafî ve celî hiçbir şey ilm-i ilâhiden hariç olmaz.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Resûlullah'ın «Benim ümmetim yevm-i kıyamette enbiyay-ı sabıkanın ahkâm-ı şer'iyeyi ümmetlerine tebliğlerine şehadet eder. Ben de ümmetimin şehadetleri sadık olup

yalan olmadığına şehadet ederim» buyurduğu (İbn-i Mesut) Hazretlerinden mervidir.
Her ümmetin resûlü o ümmetin ahvaline ve a'mal-i saliha veya a'mal-i seyyiesine ve itikad-ı sahihine veya itikad-ı fasitlerine şehadet eder. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Şu Yehûd ve Nasara'nın ve müşriklerin resûlleri, a'mal-ı faside ve itikad-ı batıllarına şehadet ettiklerinde bunların halleri nice olur? Ve biz seni ümmetinin ümem-i sâlife üzerine şehadetlerinin sıdkına şahid olarak getirdiğimizde ümmetin onların sû-u hallerine şehadet edip, sen de ümmetini tasdik ettiğinde akaid-i faside ve a'mal-i kabiha sahibi olanların halleri nasıl olur ki, o günde kâfirler ve resûle asi olanlar arza defn olunup, arz üzerlerine örtülüp, yerle müsavi olmasını ve yok olup gitmesini arzu ederler.] veyahut [Ba's olunmamasını ve defnolundukları mahalde kalmasını isterler] veyahut [Hiç ba's olunmayıp toprakla müsavi olmasını isterler.] demektir.
İ s y a n la murad; küfre müeddi olmayan isyandır. Zira; isyandan murad küfür olsaydı, isyanı küfür üzere atfetmek, birşeyi üzerine atıf kabilinden olacağı cihetle atıfta ve ayrı zikirde fayda olmadığı gibi tekrar olmasını isyanın, küfrün gayrı maâsi olmasına delâlet eder. Şu halde Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirlerin furu-u a'malle mükellef olmaları lâzım gelir. Zira; masiyetleriyle yevm-i kıyamette muahaze olunmamış olsalar küfürlerinden sonra masiyetlerini zikirde bir fayda olmazdı. Halbuki kâfirlerden sonra asiler de zikrolunmuşlardır.
Yevm-i kıyamette kâfirlere arız olan ahvalin şiddetine ve o ahval-i şedidenin arız olmasına illet; ism-i mevsulun sılası olan küfür ve isyan olduğuna işaret ve zem için ism-i mevsul irad edildiği ve tekzip edenlerin kabahatlerinin ziyadeliğini beyan ve bizim peygamberimizin sanma tazim için risalet unvanıyla irad olunduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü resûlün sânı; iman ve itaat olunmak olduğundan resûle küfür ve isyan etmek şenaatin büyüğü ve cinayetin en feciidir. Zira; iman yerine küfür ve tâat yerine isyan elbette büyük cinayettir.
(ولايكتمون الله حادثا) kelâm-ı lâtifinin makabline mutaasıl olması ihtimali vardır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Allah-u Tealâ'ya ve resûlüne küfredip isyan edenler yevm-i kıyamette arzu ederler ki, keşke arza defnolunsalar da emr-i resûlullaha ve sıfat-ı peygamberiye ait olan

kelâmı saklamamış olsalardı.] Şu halde kitman, evsaf-ı Resûlullahı sakladıklarına aittir. Eğer bu kelâm makabline merbut olmazsa o zaman amellerinden hiçbir şeyi saklayamayacaklarını beyandan ibaret olur.
Hulâsa; her ümmetin yevm-i kıyamette bir şehadet eder resûlü olacağı ve bizim peygamberimizin de ümmetinin sıdkına şehadet edeceği ve kâfirlerin ve resûle âsi olanların o günde yere defnolunup yer üzerlerine örtülüp müsavi olmalarını yani yerin altında kalıp azaptan halâs olmalarını arzu edecekleri ve Allah-u Tealâ'dan amellerine dair olan haberleri saklayamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ bundan evvel şirk ve buhul ve riyâdan nehyettiği gibi şirke müeddi olacak ef'alden dahi nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىَ تَغْتَسِلُواْ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Sarhoş olduğunuz halde namaza yakın olmayın. Hatta söylediğiniz sözü bilinceye kadar salâtı edaya kıyam etmek sizin için caiz değildir. Zira; imanınızın muktezası Allah-u Tealâ'ya münacatınızda âdaba riayet etmeniz lâzımdır ve cünüp olduğunuz halde dahi namaza karip olmayın, cenabetten gusledinceye kadar. Ancak yol üzerinde bulunul', gusletmeye muktedir olmazsanız teyemmümle namazı eda edin.] Zira namaz; vaktin kerameti olduğu cihetle vaktin kerametini zayi' etmemek için yol üzerinde cünüp olan kimsenin teyemmümle namazı edası caizdir.
Bu âyette Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile s al ât ile murad; Salâtın mevzii olan mescit olmak ihtimaline nazaran «Sarhoş olduğunuz halde mescide yakın olmayın» demektir. Amma s a l â t la murad; namaz olduğuna nazaran «Sarhoş olduğunuz halde namazı edaya yakın olmayın» demektir. Çünkü; sarhoş olan kimse namazın erkânını eda ve tadil-i

erkânında gaflet ve kıraette hatadan hâli olmayacağına binaen Cenab-ı Hak sarhoş halinde namazdan men' buyurmuştur. Zira; sarhoşluk namazda lâzım olan huzu' ve huşu'a ve ferağ-ı hatıra münafidir. Çünkü; namaz insanın halikına karşı aczini müş'ir ve kendisinin zelil ve hakir olduğunu ve cemi-i azasıyla rabbisine ubudiyetini izhar ettiği bir ibadet olduğundan namazda lâyık olan âdabı yerine getirmeye sarhoşluk mani olduğu cihetle Cenab-ı Hak kullarını nehyetmiştir. Hal-i sekirde namaz kılmaktan nehyettiği gibi hal-i cenabette de namaz kılmaktan nehyeylemiştir. Çünkü cenabet; namazda matlûp olan taharete münafidir. Nehy in devamı; sarhoşluktan ayılıp aklı başına gelerek söylediğini anlayıncaya kadar ve cenabetten ise gusledinceye kadardır. Ancak yol üzerinde müsafir olur, suyu bulamaz veyahut bulur da suyu istimalden aciz olursa teyemmümle namaz kılmasına müsaade-i ilâhiye varid olmuştur.
S a l â t la murad; mescit olduğuna nazaran İmam-ı Şafii bu âyetle istidlal ederek cünüp olan kimsenin hâl-i cenabetinde mescide girmesini tecviz etmiştir. Lâkin İmam-ı Azam indinde cünübün mescide duhulü caiz değildir. Ancak mescitte su olursa, su almak için veyahut mescidin içinde yol olursa, o yoldan geçmek zaruretine binaen cünübün mescide duhulü caizdir. Şu manâya nazaran Beyzavi'nin beyanı veçhile musalliye lâyık olan; sarhoşluk gibi zihnini meşgul edecek şeylerden ihtiraz ve bedenini ve nefsini telvis edecek cenabet gibi necasetten bedenini tathir etmek vâcib olduğuna âyette delâlet vardır.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Eâzım-ı Ashaptan (Abdurrahman b. Avf) Hazretleri Eshab-ı Resûlullah'tan bazılarını, şarap mubah iken davet edip verdiği ziyafette şarap içip sarhoş oldukları bir zamanda akşam namazını edaya kıyam ettiklerinde, imam olan zatın namazda (لا اعبد ما تعبدون) yerine (اعبد ما تعبدون) diye okuması üzerine bu âyetin nazil olduğu Hz. Ali (K.V.)'den mervidir. Bundan sonra namaz vaktinin gayrıda şarap içerler ve namaz vaktinde içmezlerdi. Badehu bilkülliye şarap haram kılınmıştır.
Hulâsa; insan ne söylediğini bilir bir halde olmadıkça, sarhoş olarak namaz kılmak caiz olmadığı ve cünüp olarak namaz caiz olmayıp

gusletmek lâzım geldiği ve ancak yolcu olursa teyemmümle ifa-yı vazife etmek caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ sarhoş ve cünüp olduğu halde namaza karip olmaktan nehyettikten sonra hasta, müsafir ve abdestsiz olanlar için teyemmümle eda-yı salâta müsaade-i ilâhiyesini beyan etmek üzere :

وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّن الْغَآئِطِ
أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿43﴾

buyuruyor.

[Eğer siz hasta veya müsaferette olursanız veyahut sizden birisi abdest bozmaktan gelirse veyahut siz hatunları messeder ve cima ederseniz, sizin üzerinize arız olan hadesi izale edecek suyu bulamazsanız, tayyip ve tabir olan toprağa teyemmüm edin ve o toprakla yüzlerinizi ve ellerinizi mesnedin ki, su ile yıkamaya bedel olsun ve teyemmümle eda-yı salât edin. Zira; teyemmümle eda-yı salâtta zarar yoktur. Çünkü; Allah-u Tealâ kusurunuzu affedici ve günâhlarınızı setredici oldu.]

Bu âyette Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak teyemmüme ihtiyaçta dört şey beyan buyurdu:

B i r i n c i s i ; hastalık,

i k i n c i s i ; müsaferettir ki, bunun ikisi insanı teyemmüme mecbur eder.

Ü ç ü n c ü s ü ; tagavvuttan gelmek,

D ö r d ü n c ü s ü ; nisvanı messetmek olup, bu ikisinde suyu bulursa istimal eder, bulmazsa teyemmüm eder.

Suyu istimalle teşeddüd edecek ve belki helâke müeddi olacak maraza müptelâ olan kimse için teyemmüm edip, teyemmümle eda-yı salât etmek lâzım olduğunu âyet-i celile beyan etmiştir.

Ancak müsafir olan kimsenin gerek seferi uzun olsun, gerek kısa olsun suyu bulamayınca teyemmümle eda-yı salâta cevaz-ı şer'i vardır. Binaenaleyh; suyun bulunduğu mahal ve kendi karyesi velevse az bir mesafede olsun cevaz-ı şer'iye mâni değildir.

Ğ a a i t ; filasıl arzdan rahat olan mahalle itlak olunursa da kaza-yı hacet manâsında istimali şayi olduğundan bu âyette kaza-yı hacet manâsınadır. Kaza-yı hacet eden kimse suyu bulamaz veyahut suyu bulur da istimalinden âciz olursa, teyemmümle eda-yı salât eder. N i s v a n ı l e m s le murad; İmam-ı Azam indinde cima'dır. Zira; cima'ın gayrı lemsetmek tahareti nakzetmez. Amma İmam-ı Şafii indinde l e m s le murad; vücudun birbirine dokunmasıdır. Şu halde recülün vücudu hatunun vücuduna temas ederse tahareti nakzeder. Binaenaleyh; Şafii indinde suyu bulamadığı surette teyemmüm eder ve o teyemmümle namazını kılar, fevtetmez.
Namazın vakti dahil olup suyu bulamadığından dolayı teyemmüm edince ikinci namazın vakti dahil olduğunda İmam-ı Azam'a göre tekrar suyu aramak lâzım değildir. Toprak mutahherattan olduğu cihetle su bulunmadığı mahalde suyun makamına kaim olduğunu ve suyun vazifesini ifa ettiğini Vâcib Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş ve umur-u ibadı teshil ve teysir ettiğine ve ruhsat-ı ilâhiyenin cümlesi aff-ı ilâhi ve gufran-ı subhâni neticesi olduğuna işaret için Vâcib Tealâ âyetin âhirinde(عفـو)ve (عفـو ر) olduğunu beyan eylemiştir.
Bu âyet; hal-i marazda ve hal-i seferde cünüp bulunsa veyahut kaza-yı hacetten gelerek abdestsiz olsa veyahut hatuna cima' ettiğinde su bulunmasa teyemmüm suretiyle taharetin cevazını ve teyemmümle eda-yı salât olunacağını ve teyemmüm azasının ellerle yüzlerden ibaret olup teyemmümde başka azayı meshetmek lâzım olmadığını beyan etmiştir.
Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile kuva-yı şehevaniye-i behimiyenin istilâ ve galebesiyle vücud-u insaniden meninin hurucuyla mertebe-i imandan uzak olan kuvve-i behimiye muktezasını icra edince kuvve-i müdrikeyi hamil olan azanın her cüz'üne sirayet ettiğinden azanın her cüzüne iras ettiği yorgunluk ve durgunluk kuvve-i müdrikeye arız olup kuvve-i âkıleyi dahi faaliyetten men'ettiği cihetle anasırın her ciheti muhtel ve emzice-i insaniye muztarip bir halde bulunduğundan cenabet, sekir gibi kuvve-i âkileyi ihlâl eder. Binaenaleyh; o halde namaza karip olmak caiz olmadığından bütün vücudu atalete sevk eden cenabetten tatahhur-u kâmile lâzım geldiğine ve bu taharetin bütün vücudu istiab

eder bir taharet olduğuna ve taharetin bilumum kuvayı, ataletten faaliyete sevkedeceğine işaret olunmuştur.
Hulâsa; bir kimse gerek müsafir ve gerek hasta olsun abdestsiz bulunup suyu bulamadığında veyahut bulup da istimalinden âciz olduğunda tahir toprağa teyemmüm edip, o teyemmümle namazını eda etmek caiz olduğu ve teyemmüm mevzii, elleriyle yüzleri olup, suyun bulunmadığı mahalde toprağın su makamına kaim olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ sûrenin evvelinden buraya kadar bazı ahkâm-ı ilâhiyesini beyandan sonra âdâ-yı dinin bazı hallerini de beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلاَلَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّواْ السَّبِيلَ ﴿44﴾ وَاللهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللهِ نَصِيرًا ﴿45﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen görmedin mi şol kimseleri ki, onlara Tevrat'tan nasip verildi, kendileri ulemâdan oldular? Bununla beraber onlar dalâleti ihtiyar ve tarîk-i vazıh olan Kur'ân'ın tarîkinden sizi idlâl etmek murad ederler. Halbuki, Allah-u Tealâ sizin düşmanlarınızı sizden ziyade bilir. Binaenaleyh; umurunu u Allah-u Tealâ'ya tefviz ve inayetine iltica ve kudretinden nusret taleb etmek sizin üzerinize vâcibtir. Zira; evliyâsına veli ve umuruna mütevelli olup kâim olmak ve dostlarına yardım etmek cihetinden Allah-u Tealâ kâfi oldu.] Çünkü; bir kimseye Allah-u Tealâ veli ve nasîr olursa ona hiçbir kimse zarar iras edemez ve başka bir yardımcı aramaya ihtiyaç yoktur.
Beyzavi'nin beyanına nazaran (أَلَمْ تَرَ) [Sen ehl-i kitab ulemâsına nazar etmedin mi?] demektir. Yahut [İlmin onlara müntehi olup hallerini görmedin mi?] demektir. K i t a p la murada Tevrat'tır.
K i t a p t a n n a s i p v e r i l e n l e r le murad; Yehûdun ulemâsıdır. ulemâ-yı Yehûdun ilimlerinin kılletine işaret için (نَصِيبًا) kıllete delâlet eden tenvinle varid olmuştur. Bu makamda

K i t a p t a n n a s i p v e r i l e n l e r le murad; Yehûdun ulemâsıdır. Vâcib Tealâ ulemâ-yı Yehûdun bu âyette iki sıfatlarını beyan buyurdu:
B i r i n c i s i; dalâleti ihtiyar etmeleri,
i k i n c i s i; doğru yoldan âharleri idlâl etmeleridir.
D a l â l e t i i h t i y a r ı yla murad; Fahri Razi'nin beyanı veçhile Resûlullah'ı tekzip edip din-i Yehûd üzere kalmalarıdır. Çünkü; Tevrat'ı nesheden ve ayn-ı hidayet olan Kur'ân'a ittiba' etmeyip Yehûdiyette ısrar etmeleri ayn-ı dalâlettir.
Yahut i ş t i r a ile murad; Resûlullah'ın ba'sından evvel iman edip, kendilerine hasıl olan hidayeti bi'setinden sonra riyâsetlerini muhafaza için nübüvvetini inkâr ederek, dalâleti ihtiyar ve hidayeti dalâlete değişmeleridir.
Yehûdun tarîk-i müstakimden halkı idlâl etmeleriyle murad; müminleri idlâle yol aramak, birtakım telbisat ve tezviratla zuafa-yı müminini iğfal edip İslâmdan çıkarmaya çalışmak ve sair İslama dahil olacakları men'etmektir: Filhakika Yehûd kavmi iptida-yı İslâmda Medine etrafında bulundukça bu hususa çok çalışmışlardır.
Vâcib Tealâ ehl-i imanın düşmanlarını bildiğini ve müminlerin velisi ve naşiri kendi olduğunu beyanla ehl-i imana nusret edeceğine ve düşmanlarına kahır ve gazapla intikamını alacağına işaret etmiş ve kâfirleri tehdit buyurmuştur. V e l â y e t ; birşeyde tasarruf etmek olup, birşeyde tasarruf etmek nusret etmeyi icabetmediğinden velayeti zikirden sonra nusreti zikirde tekrar yoktur.
Samirînin kalplerinde tesiri ziyade olmak ve mahabet-i ilâhiyeyi tezyid etmek için
(وَكَفَى بِاللّٰهِ) iki kere zikrolunmuştur ki, «Size Allah'ın velayeti kâfi ve Allah'ın yardımı kâfi, merak etmeyin» demektir.
Yehûd ulemâsının Resûlullah'ın risaletini yakinen bildikleri halde dalâleti ihtiyarla sebeb-i necatları olacak hidayeti terketmeleri taaccübe şayan bir hal olduğuna işaret için kelime-i taaccüp olan (أَلَمْ تَرَ) kelime-i tayyibesiyle varid olmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran, bu âyet Medine'de bulunan Yehûd ulemâsından (Rufaa b. Zeyd) ve (Malik b. Dahşem) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; onlar reis-i münafıkîn olan (Abdullah b. Übey) ve etbaının İslama duhullerine mâni olmak için sa'y ile müminlerin

zihinlerini iğfal ve din-i İslâmdan rücu' etmelerine çalıştıklarına binaen onları ve onların mesleklerine ittiba edenleri zemmiçin bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; ulemâ-yı Yehûdun dalâleti ihtiyar ettikleri ve kendi dalâletleriyle iktifa etmeyip gayrıları idlâle çalıştıkları ve Yehûd ve sair din erbabı, din-i İslâm üzere bulunan ehl-i İslama düşman oldukları ve düşmandan hazer lâzım olduğu cihetle Yehûdun temellukuna ve gösterdiği dostluğa ehemmiyet vermemek ve aldanmamak lâzım ve Allah-u Tealâ'nın, dost ve yardımcı yönünden müminlere kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Yehûdun dalâleti ihtiyar ettiklerini beyandan sonra dalâleti ihtiyarın keyfiyetini beyan etmek üzere :

مِّنَ الَّذِينَ هَادُواْ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ

buyuruyor.

[Şol kimseler Yehûddan ba'zdır ki, onlar Kur'ân'ın evsafını beyan hakkında Tevrat'ta nazil olan âyetleri Resûlullah'ın evsafına ve bisetine ait olan kelimeleri yerlerinden tağyir eder ve Kur'ân'ın cemi-i kütüb-ü semaviyeye muhalif bir kitap olduğunu iddia eder, Tevrat'ı lâfzan ve manen tebdil ederler ve Resûlullah onları imana davet ettiği zamanda «Senin sözünü işittik ve emrine âsi olduk ve sen bizden emr-i din hakkında hiçbir kimseden işitmediğin kelâmı işit ve bize riayet et ki, bizden kelimat-ı şer'iye istifade edesin» derler ve bu sözden ancak lisanlarını dürmek ve sözlerini haktan batıla tahvil etmek ve sebbe müşabih söz söylemek ve ehl-i imanı teveccüh ettikleri tarîk-i haktan çevirmek ve din-i mübine ta'netmek kasdederler.]

وَلَـوْ أَنَّـهُمْ قَـالُـواْ سَمِعْنَـا وَأَطَعْنَـا وَاسْمَعْ وَانـظُرْنَـا لَـكَـانَ خَيْـرًا لَّـهُمْ وَأَقْـوَمَ وَلَـكِن لَّـعَـنَـهُمُ اللهُ بِـكُـفْـرِهِمْ فَـلاَ يُـؤْمِـنُـونَ إِلاَّ قَـلِـيلاً ﴿46﴾

[Eğer onlar ehl-i hidayetten olsalar ve deselerdi ki, «Ya Resûlallah ! Senin davetini işittik ve emr-i nebevine itaat ettik. Sen vahy-i ilâhiyi işit ve bize de ahkâm-ı ilâhiyeyi işittir ve nazar-ı şefkat ve merhametle bize nazar et ki, hidayetinle biz de ihtida edelim ve irşadınla müsterşid olalım.» Bu sözleriyle Resûlullah'ın atıfet ve merhametine dehalet etmiş olsalardı şu sözleri onlar için hayırlı ve tarîk-i imana adalette ziyade olurdu. Lâkin onların küfürleri sebebiyle Allah-u Tealâ onlara lanet etti ve rahmetinden uzak kıldı. Binaenaleyh; onlardan iman eden olmaz, ancak az bir kimseler iman eder.] Nitekim de öyle oldu. Zira; Medine'de (Abdullah b. Selâm) ve etbâından başka Yahudilerden iman eden olmadı. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kelâmda kavim lâfzı mukadderdir. Takdir-i kelâm
(من الذين هادوا قوم يحرفون) demektir. Yani: [Şol kimseler Yehûddan bir kavim ki, onlar Tevrat'ın kelimelerini mevzilerinden değiştirirler] demek olur.
Kendi kendilerine «İlim ve kitaptan nasip verilen kimlerdir» şeklinde varid olan suale «Yehûddan» olmalarıyla ve «Dalâleti ihtiyarlarının keyfiyetinden» suale «Kelimatı mevziinden tahrif etmeleriyle» cevabı verilmiştir. T a h r i f ; bir kelimenin makamına diğer bir kelime yazılmakla olduğu gibi te'vilât-ı fasideyle manâsım tağyir etmekle dahî olur. Zaman-ı saâdette birşey sormak için Huzur-u Risalete dahil olup aldıkları cevabı Huzur-u Risaletten çıkarken değiştirdikleri Yehûddan çok kere vaki olduğu mervidir.
Dalâletlerinden
b i r i n c i s i ; kelimat-ı ilâhiyeyi tağyir ve te'vilât-ı fasideyle te'vil etmektir.
İ k i n c i s i ; Resûlullah birşey emrettiğinde zahirde (سمعنا) deyip batında (عصينا) veyahut Resûlullah'a alenî muhalefetlerini beyan etmek için açıktan (سمعنا وعصينا) demeleridir.

Ü ç ü n c ü s ü ; (وا سمع غيرمسمع) demeleridir. Çünkü; bu kelimatın medih ve ta'zîm olmak ihtimali olduğu gibi şetim ve zemmolmak ihtimali dahi vardır. Zira; «İşit kelâmımızı bizden, sevmeyeceğin birşeyi işitmez olduğun halde» demek murad ederlerse Resûlullah'ı sevmediği kelâmdan sakınmak suretiyle ta'zîm etmiş olurlar ve amma «İşit kelâmı, işitmeyici olduğun halde» veyahut «İşit bizden kelâmı, yani işitmeye şayan olan sözü sen bizden işit. Senden işitilen kelâm makbul ve söylediğin söz işitilmeye şayan olmadığı halde ve sen davet edersin de bizden davetine icabete delâlet eder bir söz işitmediğin halde» demek murad ederlerse bu kelâm Resûlullah'ı zem ve Resûlullaha şetim olur. Yehûd bu kelâmı Resûlullah'ı tahkir ve şetim makamında sevkettiklerinden Cenab-ı Hak onlar için bu kelâmın hayırlı olmadığına işaret buyurmuştur.
D ö r d ü n c ü s ü ; (ورا عنا) demeleridir. Çünkü (را عنا) gerçi lisan-ı Arap'ta bize riayet et demekse de lisan-ı Yehûdda istihza ve suhriyette istimal olunur bir kelime olduğundan Yehûd, makam-ı istihzada istimal etmişlerdir. Manâ-yı Arabîsini murad etseler dahî tahkiri müş'irdir. Zira; «Kulağını bizim sözümüze ver, dinle kelâmımızı, sükût et ve söylediğimizi fehmet» demek olduğundan hakareti müş'irdir. (ليأبالسنتهم) lisanlarını dürmek ve lisanlarını döndürmek ve lâyık olan kelime yerinde nalâyık kelime istimal etmek ve metheder gibi kelimatı zikirle şetim murad etmektir. Bu şetimle muradlarının da.dine ta'netmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Çünkü; onlar «Biz medih suretinde şetmettik. Eğer Muhammed (S.A.) nebi olsaydı, bizim şetmimizi bilirdi» demekle bi'set-i Resûlullah'ı ve şeriatını inkâr ederlerdi.
Vâcib Tealâ lisanlarını doğrudan eğriye tahvil etmekle eğdiklerini beyan etmek üzere «Eğer onlar (سمعنا وعصينا) bedelinde (وعطينا سمعنا) demiş olsalar da (سمعنا وعصينا)demeselerdi ve (وا سمع غيرمسمع) bedelinde (وا سمع وانظرنا) deselerdi onlar hakkında indallah hayırlı ve savap olurdu» buyurmuştur.
(قَلِيلاً) kavmin sıfatı olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Küfürleri sebebiyle Allah-u Tealâ onlara lanet edip, rahmetinden uzak kılınca onlar iman etmez, illâ, azıcık kimseler iman ederler] demektir. Amma (قَلِيلاً) imanın sıfatı olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Onlar iman etmezler, illâ

iman-ı kalîl ile iman ederler] demektir. Çünkü; onların imanları Tevrat'a ve Hz. Musa'ya olup, sair enbiyaya ve bilhassa bizim peygamberimize iman etmezler, halbuki bu misilli iman muteber değildir. Çünkü imanda muteber olan; cemi-i enbiyaya iman etmektir.
Hulâsa; Yehûd ulemâsının Tevrat'ın kelimele ini mahallinden çıkarmak ve manâsını değiştirmekle tahrif ettikleri ve Resûlullah'a «Sözünü işittik ve emrine isyan ettik» dedikleri ve «Sen bizden işit din hususunda başkalarından işitmediğin sözü ve bize riayet et» dedikleri ve bundan maksatları; dillerini dürüp bükmek ve dine ta'netmek olduğu ve eğer onlar Resûlullah'a «İşittik sözünü ve emrine itaat ettik» demiş olsalardı haklarında hayır olacağı ve lâkin küfürleri sebebiyle Allah'ın onlara lanet eylediği ve binaenaleyh; onlar iman etmeyip ancak kendilerinden az kimselerin iman ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûdun enva-ı hiyel ve fesad ve îzâlarını beyandan sonra imanla emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ آمِنُواْ بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُم مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللّهِ مَفْعُولاً
﴾47﴿

buyuruyor.

[Ey kendilerine kitap verilen kimseler ! Sizinle beraber olan kitabınızı tasdik edici olduğu halde bizim inzal ettiğimiz kitaba iman edin şol zamandan evvel ki, bizler yüzlerinizi yani bilkülliye vücutlarınızı mahvu muzmahil edip sizi arkasın arkaya reddetmezden evvel veyahut ashab-ı sebte lanet ettiğimiz gibi lanet etmezden evvel iman edin ki, imanınızın semeresini göresiniz. Allah-u Tealâ'nın emri işlenmiş oldu ki emr-i ilâhi asla geri kalmaz.] Binaenaleyh; bu. misilli emre muhalefet edenleri rahmetinden tardettiğini ve uzak kıldığını baîd addetmeyin.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu makamda k i t a p ' t a i’ t a o l u n a n larla murad; Tevrat'a tamamıyla âlim olanlardır ki, nübüvvet-i

Resûlullah'ı lâyıkıyla bilenlerdir. Onlarla beraber bulunan Tevrat'ı tasdik ederek Vâcib Tealâ'nın inzal buyurduğu şey; Kur'ân'dır. Kur'ân'a iman; cemi-i enbiyaya ve kütüb-ü semaviyeye imanı müstelzim olduğundan Kur'ân'a imanla emir; iman edilmesi lâzım olan herşeye imanla emri mutazammındır. Binaenaleyh; «Kur'ân'a iman edin» demek «İman edilmeye lâyık olan herşeye iman edin» demektir.
(طَمْسَ) ; birşeyi eseri kalmaksızın mahvu izale etmektir. Bu makamda v ü c u h u t a m s le murad; yüzlerinde olan havassı izale edip suretlerini tağyir etmektir. E d b a r a r e d le murad; yüzlerini arkalarına çevirmektir. Suretlerini tahvil; göz, kulak, burun ve ağız gibi hisse medar olan azalarını izaleyle yüzlerini arkalarına çevirmekte gumum ve humum, hasret ve nedamet fazla olduğundan yevm-i kıyamette bu halin kendilerine arız olacağına işaretle, o gün gelip bu hâl kendilerine arız olmazdan? evvel iman etmelerini emir ve tavsiye buyurmuştur ki, yevm-i kıyamette arız olacak ahvalin çare-i halâsı ancak dünyada iman etmek olduğunu beyan etmiştir. Yahut t a m s ile murad; suretlerinin tağayyürü ve hallerinin tebeddülüdür ki, ikballerinin idbara, izzetlerinin zillete, devletlerinin sefalete ve servetlerinin fakru fakaya tahavvül etmesidir. Bu manâca tams; dünyada Yehûda lâhık olmuştur. Çünkü; (Beni Kureyza) Medine tarafından tard ve teb'id olunarak Allah-u Tealâ onları Şam'dan geldikleri gibi Şam cihetine kemali zillet ve meskenetle reddetmiştir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey kendilerine kitap verilen Yehûd ! Sizin suretlerinizi tağyir ve bilâd-ı Araptan asarınızı mahvu izale edip de evvelce geldiğiniz Şam cihetine reddetmezden evvel sizinle beraber olan kitabı tasdik eder olduğu halde bizim inzal ettiğimiz Kur'ân'a iman edin ki, enva-ı belâyâdan kurtulup saha-i selâmete çıkasınız] demektir.
A s h a b - ı S e b t le murad; Yehûddan(Île) ahalisidir ki, Cumartesi günü balık avlamaktan nehyolundukları halde nehy-i ilâhiyi birtakım tevilâtla tağyir ettiklerinden Cenab-ı Hakkın onların suretlerini maymun suretine tebdil ile rahmetinden teb'id ettiği kimselerdir. Vâcib Tealâ zaman-ı saâdette bulunan Yahudilere «Onlara lanet ettiğimiz gibi size de lanet etmezden evvel iman edin ki, lanetten kurtulasınız» buyurmuştur.
«Allah'ın emri vakidir» demek «Eğer iman etmezseniz size vaki olan emr-i ilâhi ve vaid-i subhâni elbette vaki olur, asla geri kalmaz» demektir.

Tams ve lanet âhirette olacağına nazaran âyette işkâl yoktur. Çünkü, iman etmeyenlere âhirette gazab-ı ilâhinin zuhur edeceği muhakkaktır. Amma dünyada olacağına nazaran Yehûddan iman etmeyenlere bu âyetin nüzulünden sonra suretlerinin tağayyürü gibi âfât-ı dünyeviye vaki olmadığını beyanla âyete varid olan suale cevap; Beyzavi'nin beyanı veçhile şöyledir: Bu âyetteki tams ve dünyada lanet, Yehûddan hiç kimse iman etmemek şartıyladır. Halbuki (Abdullah b. Selâm) ve ashabının iman etmeleri Yehûddan şu âyette vaad olunan gazab-ı ilâhiyi dünyada refi' ve izale etmiş ve Yahudiler suretlerinin tağyir olunmasından halâs olmuşlardır. Lâkin esah olan âyetin sırrı dünyada zuhur etmiştir. Çünkü; Medine etrafında bulunan Yahudiler iman etmediklerinden Allah-u Tealâ lanet etti. Bir kısmı kılıçtan geçti, diğer bir kısmı da geldikleri mahalle arkalarına döndürüldüler. Binaenaleyh; izzetleri zillete ve servetleri fakru ihtiyaca tebeddül ettiği gibi yüzleri de yani göz, kulak ve lisanları da tebeddül etti. Çünkü; kulakları hakkı duymaz ve gözleri görmez ve lisanları söylemez bir hale geldiler. Zira; küfürleri sebebiyle Allah'ın gazabı her taraflarını ihata ettiğinden insan kıyafetinden çıktılar ve akıbet Allah'ın emri yerini buldu.

***

Vâcib Tealâ Yehûdu tehdid edip, tehdidin elbette vâki' olacağını beyandan sonra tams gibi havassı ifna ve suretlerini tağyir ve tebdil ve lanet gibi ebedî rahmet-i ilâhiyeden baid olmak misilli tehdidat kâfirlere mahsus olup, küfrün gayrı günâhlara bu gibi azap olmadığını beyan etmek üzere :

إِنَّ اللهُ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاء وَمَن يُشْرِكْ بِاللهُ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا ﴿48﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ kendine şirk koşmayı mağfiret etmez ve şirkten maada olan günâhları dilediği kimseler için mağfiret eder ve eğer bir kimse Allah-u Tealâ'ya şirkederse muhakkak iftira etmiş ve kendisi büyük günâh kazanmış olur.]

Yani; kemâl-i azamet ve kibriyâ ile muttasıf olan Allah-u Tealâ kendine şirk edenlerin şirkinin cezasını affetmez. Amma şirkten başka küçük ve büyük günâhları dilediği kulları için af ve mağfiret eder. Eğer bir kimse Allah-u Tealâ'ya mahlûkatından ay, yıldız, güneş ve taştan ve ağaçtan yapılma putlar gibi birşeyi şerik itikad ederse muhakkak Allah-u Tealâ'ya iftira etmiş ve günâh-ı azîm işlemiş olur.
Bu âyette ş i r k le murad; mutlaka küfürdür. Şu halde gerek şirk ve gerek gayrı, hangi nevi küfür olursa olsun tevbe etmedikçe âhirette aff-ı ilâhi taalluk etmeyeceğine ve ancak küfürden maada sağair ve kebair günâhların kâffesine aff-ı ilâhi taalluk edeceğine âyet delâlet eder. Şu halde Mu'tezilenin «Tevbe etmedikçe günâh-ı kebîre affolunmaz» dedikleri bu âyetle merduttur. Zira; Cenab-ı Hak şirkten maada günâhı dilerse mağfiret edeceğini beyanı tevbeyle takyid etmedi. Cenab-ı Hak bu âyette m e n h i y a t ı ikiye taksim buyurdu: B i r i n c i s i ; şirke asla af taalluk etmeyeceği, i k i n c i s i ; şirkten başka büyük ve küçük bilumum tevbeli ve tevbesiz günâhlara affın taalluk edeceğidir ki, tevbeye mukarin olmayan kebireyi affetmek caiz olduğuna delâlet eder. Ancak affetmek vâcib değildir. Cenab-ı Hak isterse kulunun günâhını affeder, doğru Cennet'e götürür, isterse affetmez, günâhı miktarı Cehennem'de azab eder, badehu Cennet'e ithal eder.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet Hz. (Vahşi) hakkında nazil olmuştur. Çünkü, Vahşi) Hz. (Hamza)'yı katledip Mekke'ye avdet edince nedamet eder. Arkadaşlarıyla beraber Resûlullah'a yazarlar: «Biz İslama dahil olacağız. Lâkin Allah-u Tealâ'ya şirk ettik ve sair kebairiişledik. Bunlar bizim İslama duhulümüze mâni olur mu?» diye sual ederler.
Bunun üzerine (الامن تاب وامن وعمل صالحاً) ayeti nazil olur. (Vahşi) ve rufekası tekrar yazarlar ve derler ki «Bu şart bizim için gayet müşküldür. Zira; amel-i saliha devam edebileceğimize emin değiliz.» Bunların böyle demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir.
Hulâsa; tevbe olmadıkça şirke aff-ı ilâhi taalluk etmeyeceği ve şirkten maada mâ'siyetlerin cümlesine velevse tevbeye mukarin olmasın, dilerse Cehab-ı Hakkın affedeceği ve şirkin Allah-u Tealâ'ya büyük iftira olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ şirkin affolunur günâhlardan olmadığını beyanetmesi üzerine Yahudiler müşrik olmadıklarını iddia ile nefislerini tezkiye edince insanın kendi nefsini tezkiye etmesine itibar olmayıp ancak Allah'ın tezkiyesine itibar olduğunu beyan etmek üzere:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنفُسَهُمْ بَلِ اللّهُ يُزَكِّي مَن يَشَاء وَلاَ يُظْلَمُونَ فَتِيلاً ﴿49﴾
انظُرْ كَيفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّهِ الكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا ﴿50﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen kendilerini sena edenleri görmedin mi? Belki dilediği kulunu AH ahu Tealâ sena eder ve nefislerini tezkiye edenler az birşeyle bile zulmolunmazlar. Habibim, bak ki, Allah'a yalan nasıl iftira ederler ve müfterilere iftiraları günâh yönünden kâfidir.]

Yani; ey Resûl-ü Mükerrem ! Şol kimselere nazar edip görmedin mi ki, onlar kendi nefislerini tezkiye ve tathir eder ve lisanlarıyla methettikleri gibi libaslarıyla da tezeyyün ve mübahat ederler. Halbuki abid için nefsini tezkiye etmek lâyık olmaz ve tezkiye etse dahî tezkiyesine itibar yoktur. Belki Allah-u Tealâ dilediği kulunu tezkiye eder. Zira; kullarının ahvaline ve esrarına Vâcib Tealâ muttali' olduğundan tezkiye olunacağı tezkiye eder ve tezkiyesi muteberdir. Ve tezkiye olunmayacağı tezkiye etmez, belki zemmeder. Kendi nefislerini tezkiye edenler çekirdek üzerinde bulunan ince ve ufacık bir iplik kadar edna birşeyle zulmolunmazlar. Ancak intikamları, günâhları miktarı olur, günâhlarını tecavüz etmez. Nazar et, gör ki habibim ! Allah-u Tealâ'ya yalanı nasıl iftira ediyorlar ve nefislerini, Allah'ın tezkiye ettiğini ve kendileri Allah'ın dostu ve Allah'ın oğulları ve ahbabı olduklarını iddia ederler. Halbuki müfteriye iddiası açık günâh olmak yönünden kâfi oldu. İftira, intikam-ı azîmi muciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile t e z k i y e ; insanın kendi nefsini methetmesidir. N e f s i n i t e z k i y e e d e n l e r le murad; Yehûddur. Çünkü; Yehûddan bir cemaat çocuklarını Huzur-u Risalete getirdiler ve

dediler ki: «Ya Muhammed ! Şu çocuklar üzerine günâh var mıdır?» Resûlullah «Yoktur» buyurunca «Bizler de ancak bu çocuklar gibiyiz. Zira; gündüz işlediğimiz günâh gece ve gece işlediğimiz günâh gündüz affolunur» dediler. Diğer bir vakit de «Biz Allah'ın oğulları ve ahbabıyız» ve diğer bir zamanda da «Biz enbiya neslindeniz, Cennet bize mahsustur» diyerek nefislerini tezkiyede mübalağa etmeleri üzerine Allah-u Tealâ onların tezkiyelerine itibar olmayıp ancak tezkiye Allah'ın tezkiyesi olduğunu beyanla Yahudileri bu âyetle red ve müfteri olduklarını beyanla zemmetmiştir.
Bazı enbiyanın ümmetlerine karşı icab-ı maslahata göre kendilerini tezkiyeleri Vâcib Tealâ'nın müsaadesi üzerine olduğundan caizdir. Âhâd-ı ümmet Resûlullah'a kıyas olunamazlar. Zira resûlün nefsini tezkiyesi; tefahur ve temedduh için değildir, belki Cenab-ı Hakkın vahyiyle o tezkiyenin mutazammın olduğu bir maslahat içindir.
F e t i l ; çekirdek üzerinde bulunan ince bir teldir. Arap indinde gayet küçük ve hakir olan şeyde darb-ı meseldir. Yani; «Nefislerini tezkiye edenler ancak tezkiyelerinin cezasını görürler. Ve lâkin edna ve hakir olan birşey miktarı bile zulmolunmazlar» demektir.
Allah-u Tealâ'ya iftiraları taaccübe şâyân bir hal olduğundan Cenab-ı Hak «Nazar edin, görün ki Allah-u Tealâ'ya iftiraya nasıl cüret ediyorlar ve yalan olarak biz Allah'ın oğlu ve ahbabıyız diyorlar» buyurmuştur.
Hulâsa; insanın kendi nefsini tezkiyesi muteber olmayıp mezmum olması ve ancak muteber olan Allah-u Tealâ'nın dilediği kulunu tezkiyesi olduğu ve nefsini tezkiye edenlerin kusurları miktarı azap görüp edna birşeyle zulüm olunmayacakları ve insana günâh yönünden Allah-u Tealâ'ya iftira kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûdun bazı mesavisini beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ هَؤُلاء أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُواْ سَبِيلاً ﴿51﴾

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿52﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen nazar edip görmedin mi şol kimseleri ki, onlara Tevrat'tan nasip olarak ilim verildi. ulemâ-yı Yehûd Tevrat'ı bilirler, putlara ve İblis'e iman ederler ve kafirlere hitaben «Şu kâfirler Muhammed (S.A.)'e iman eden müminlerden tarîk yönünden daha erşed ve matluba isal etmekte daha doğru ve müstakimdir derler. İşte Tevrat'tan behredar olan ulemâ-yı Yehûd şol kimseler ki, Allah-u Tealâ onlara lanet etti ve rahmet-i ilâhiyesinden uzak kıldı. Bir kimse ki, Allah-u Tealâ ona lanet ederse onun için sen elbette bir muin ve yardımcı bulamazsın. »]
Yani; sen şol müsrif ve müfrit ve kendilerine kitaptan nasip verilen kimseleri görmedin mi ki? Onlar asla hayır memul olmayan mahlûklara ve şer gözetilmeyen ve menfaat ve mazarrata muktedir olamayan putlara ve ârâ-yı batıla ve efkâr-ı fasidelerinin ilcaatıyla tuğyanda nihayete varmış olan ve insanı küfre, şirke ve sair günâhları irtikâba sevkeden Şeytan'a iman ederler. Eğer bunlar hakikî ehl-i kitap ve ilm-i nâfi' sahibi olsalardı bu misilli ebâtıla iman etmezlerdi ve nefislerinde bunlar kendi dalâllerine kanaat etmeyerek gayrıları dahî idlâle sa'y ederler ve kâfirlere hitaben «İşte şu kâfirler din ve tarîk yönünden müminlerden daha doğrudur» demekle kâfirleri müminler üzerine tercih ederler ve bundan maksatları; Resûlullah'ı istihfaf ve din-i İslama ta'netmek ve kâfirleri Resûlullah'la muharebeye teşvik etmektir. İşte şu evsafla muttasıf olan kefere şol kimselerdir ki, Cenab-ı Hak onlara lanetle izzet, huzurundan tard ve teb'id etti ve enva-ı haybet ve hüsranla müptelâ kıldı. Bir kimseye ki, Allah-u Tealâ ona lanet ederse sen onun için elbette bir yardımcı bulamazsın.
Bu âyet-i celile «Puta ibadet, Allah-u Tealâ indinde Muhammed (S.A.)'in davet ettiği dinden daha ziyade makbuldür» diyen Yahudiler hakkında nazil olduğu Fahr-i Razi'nin beyanatı cümlesindendir. Yahut Fahr-i Razi, Hâzin, Kazi ve Medarik'in beyanlarına nazaran (Hayy b. Ahtab) ve (Kâ'b b. Eşref) ile maiyetlerinde eşraf-ı Yehûddan yetmiş kişi binitli (süvari) olarak Resûlullah'la muharebe etmek için Kureyş'le akd-i mukavele

etmek üzere Mekke'ye giden Yahudiler hakkındanazil olmuştur. Çünkü; onlar Kureyş'i Resûlullah'la muharebeye teşvik ve onlarla ittifak etmek üzere (Uhud) vakasından sonra Mekke'ye gelip Kureyş'e arz-ı keyfiyet ettiklerinde Kureyş «Siz ehl-i kitapsınız. Muhammed (S.A.) dahi kitaba davet ediyor. Sizin tarafınızdan şu davetin bize bir hile olmak ihtimali vardır. Bizim putlarımıza secde ederseniz size inanır, tasdik eder ve mukaveleye girişiriz» demeleri üzerine Yahudiler Kureyş'i tatmin etmek üzere putlara secde ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyette Cibt ve Tâğut'a iman ettiklerini beyanla işaret buyurmuştur. Onlar Mekke ahalisini inandırdıktan sonra otuz kişi Kureyş'ten ve otuz kişi Yahûdiden Kabe'ye yüzlerini, gözlerini sürerek Resûlullah'la mukatele edeceklerine ahdü peyman ettiler. Halbuki Yehûdun Resûlullah'la muahede ve ittifakları vardı, onu nakızla Kureyş'le muahede ettiler. Bundan sonra (Ebu Süfyan) (Kâ'b b. Eşref)'e «Biz ümmiyiz, sen okur yazarsın, kitaptan malûmatın vardır. Bizim dinimiz mi doğru, Muhammed (S.A.)'in dini mi doğrudur?» dedi. (Kâ'b) haini de cevabında «Sizin dininiz Muhammed (S.A.)'in davet ettiği dinden doğrudur» dediğini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.
C i b t ve T â ğ u t la murad; Fahr-i Razi'nin ve Kazi'nin beyanlarına nazaran Allah'ın gayrı ibadet olunan mabud-u batıldır. Yahut Kureyş'in Yahudileri secdeye davet ettikleri iki putun isimleridir. Yahut c i b t ; asla hayır olmayan şey ve t â ğ u t ; batıl olan ve insanı tâğî kılan herşeydir. Yahut maâsiye dâî olan herşeye tâğut ıtlak olunur. Yahut c i b t ; putlar ve T â ğ u t ; Şeytan'dır. Yahut Cibtin (Hayyu b. Ahtab) ve Tâğut'un (Kâ'b b. Eşref) olması ihtimali vardır. Zira Yehûd; bütün umurlarında bunlara iman ederler ve bunların sözlerinden çıkmazlardı.
Hulâsa; Yahudilerin batıl olan şeylere ve Şeytan'a iman ettikleri ve müşriklere; «Sizin mesleğiniz müminlerin mesleğinden doğrudur» dedikleri ve onlara Allah'ın lanet ettiği ve Allah'ın lanet ettiği kimseye asla yardımcı bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ âyet-i sabıkada Yehûdu, hilafı vâkıı irtikâb edip Cibt ve Tâğut'a ibadet ettiklerini ve şirki imandan daha iyi dediklerini ve taraf-ı

ilâhiden lanet olunduklarını beyanla zemmettikten sonra buhul ve hasetle dahî zemmetmek üzere :

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لاَّ يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿53﴾

buyuruyor.

[Yoksa Yehûd için mülk ve saltanattan nasip mi var? Onlar için mülkten hiçbir şey yoktur. Eğer onlar için mülk olmuş olsa mutasarrıf olduklarında nâs'a çekirdek üzerinde olan nokta kadar bir şey vermezler.]
(ام) ; munkatıa ve istifham-ı inkârıdır. Beyzavi'nin beyanı veçhile Yehûdun ileride mülk ve saltanat kendi ellerine geçip Benî İsrail'in saltanatı avdet edeceğine dair olan itikatlarını bu âyetle Cenab-ı Hak red ve inkâr etmiştir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Yehûd için mülkten nasip olmaz. Eğer olsa, muhtaç olan fukaranın iaşesine dair azıcık birşey bile vermezler. Zira; buhlün nihayetine varmışlardır.] demek olur.
Vâcib Tealâ bu âyette Yehûdu kemal-i buhulle zemmetmiştir. Zira n a k î r ; çekirdek üzerinde olan bir noktaya denirse de asla kıymeti olmayan hakir şey için darb-ı meseldir. Yani; «Eğer Yehûd malik olsalar gayet az ve hakir olan birşey i bile nâs'a vermezler, men'ederler» demektir. B u h u l ; insanın kendi nimetini âharden men'etmesidir.
Âyet-i sabıkada beyan olunan cehil, buhle sebep olduğundan cehille zemm buhulle zem üzerine takdim olunmuştur.
Hulâsa; Yehûdun mülk ve saltanattan nasipleri olmadığı ve eğer nasipleri olsa nâs'tan azıcık birşeyi bile esirgeyecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Yehûdu kemal-i buhulle zemmettiği gibi hasetlerini beyanla dahi zemmetmek üzere :

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَآ آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿54﴾

فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ وَكَفَى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿55﴾

buyuruyor.

[Belki Yehûd taifesi Allah'ın fazlu kereminden nâs'a vermiş olduğu nimetler üzerine nâs'a haset mi ederler? İbrahim (A.S.)'ın evlâdına Tevrat kitabını ve nübüvveti verdiğimiz gibi onlara büyük mülk ve saltanat dahi verdik. Binaenaleyh; onlardan bazıları Muhammed (A.S.)'a iman etti ve bazıları imandan iraz eyledi. İman etmeyip iraz edenlerin azabına ateş yönünden Cehennem kâfi oldu.]
Yani; kendilerinin âbâ' ve ecdadına verilen mülkü ve saltanatı görmezler de nâs'a Allah'ın fazlından verdiği nimetlere haset mi ederler? Hasetleri neticesi bazıları iman etti, bazıları da imandan imtina' eyledi. İman etmeyenlere Cehennem kâfidir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile nâs'a h a s e t e d e n l e r le murad; Yahûdiler'dir. N â s ile murad; cemaat-i kesirede cem'i mümkün olmayan ahlâkı hamidenin ve hısâl-i memduha-i kesirenin Resûlullah'ta içtima ettiğine binaen Resûlullah olmak ihtimali varsa da Resûlullah ve ashabı murad olunmak daha evlâdır. Çünkü; nâs lâfz-ı cemi' olduğundan hakiki bir cem'e ıtlak etmek elbette evlâdır.
Allah'ın fazlu kereminden resûlüne verdiği nimet; nübüvvet, mev'ize, ahkâm-ı din ve şeriattır. Yahudiler Resûlullah'a verilen mansıb-ı nübüvvete ve müminlerin Resûlullah'a tebaiyetle imanlarına haset ettiler. Binaenaleyh; Resûlullaha ve ashabına çok haset ederlerdi. Kesret-i nimetin hasede sebep olduğunu beyandan sonra hasedi izale edecek şeyleri beyan sadedinde Vâcib Tealâ Âl-i İbrahim'e dahi birçok nimetler verdiğini beyan buyurmuştur. Yani; «İbrahim (A.S.)'ın evlâdından Hz. (Musa), (Davud) ve (Süleyman) (A.S.) gibi birçok zevata biz mülk, nübüvvet, devlet ve saltanat verdik. Onların hallerine taaccüp ve haset etmezsiniz de Muhammed (A.S.)'ın haline neden taaccüp ve hased edersiniz?» demektir.
Âl-i İbrahim'e verilen kitap; zahir-i şeriate ve hikmete ve Allah'ın nebileri beyninde cereyan eden esrara işarettir. Şu halde kitap ile hikmet; kemal-i ilim ve mülk-ü azîm ve kemâl-i kuvvet ve kudret olduğundan Âl-i

İbrahim'e insana lâyık olan kemalâtın en nihayesi verildiğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Kemâl-i ilim ve kemâl-i kudret, enbiya-yı saireye çok görülmeyip baid addedilmeyince Muhammed (A.S.) hakkında da çok görülmeyip baid addedilmemek lâzımdır. Şu halde ey Yehûd cemaati ! Muhammed (A.S.)'ın nimetini neden çok görüyorsunuz? Allah-u Tealâ'nın Resûlüne fazlından vermiş olduğu nübüvvet ki, meratib-i insaniyenin en âlâsı ve şevket, kuvvet, â'vân ve ensardır. Hased; gayrın nimetinin zevalini istemekten ibaret olduğundan, gayrın nimeti ve fazileti ne kadar çok olursa hâsidlerin hasedi dahî o kadar tezayüd eder. Binaenaleyh; günden güne Resûlullah'ın kadri arttıkça Yehûdun hasetleri tezayüd etmiştir.

***

Vâcib Tealâ küfredenlere nar-ı Cehennem'in alevi kifayet edeceğini beyan ettiği gibi Cehennem'e dahil olup yanacaklarının keyfiyetini dahi beyan etmek üzere ;

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ
جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُواْ الْعَذَابَ إِنَّ اللهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿56﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar bizim vahdaniyetimize ve nebimizin nübüvvetine delâlet eden âyetlere küfrettiler. Onları yalanda biz nar-ı Cehennem'e ithal ederiz. Her ne zaman derileri pişer, yanar ve muzmahil olursa, biz onların derilerini evvelki derilerinin gayrı yeni bir deriye tebdil ederiz ki, onlar azabı daimi surette tatsınlar. Zira; Allah-u Tealâ cümle âleme galip Ve ef'ali hikmete muvafıktır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah'ın zatına, sıfatına, meleklerine, kitaplarına ve resûllerine delâlet eden âyetlerin cümlesi; Âyât-ı İlâhiyede dahildir. Âyetlere küfür; âyetlerin Âyât-ı İlâhiye olduğunu inkârla olduğu gibi âyetlerden gaflet edip nazar-ı istidlalle nazar etmemekle dahi olur. Yahut âyât-ı ilâhiye olduğunu bilmekle beraber inat ve istikbar ederek

inkâr etmek ve âyetlerin te'vilinde şek ve şüphe ilkaa etmekle dahî küfrederler.
Derilerinin her zaman, nar-ı cahîmde yenileşeceğini beyan; azabın devamını ve munkatı' olmayacağını beyandan kinayedir.Derilerin teceddüdüyle insan değişmediğinden, her nekadar derisi teceddüd etse dahi, muazzeb olan insan değişmediği cihetle azap daima âsi olan insanadır. Çünkü; teceddüd eden sıfattır, zat değildir. Derilerin teceddüdü, azabı devam üzere tatmalarına vesile olduğu beyan olundu ki, suret-i daimede azaptan hâli olmayacakları sarahaten beyan olunsun. Nâr-ı cahîmde ebed-ül âbâd şu zayıf insanın kalması taaccüp olunur ve havsala-i beşerin güç kabul edeceği ahvalden olduğu cihetle Cenab-ı Hak hatıra-i beşere hutur eden şu taaccüp ve ıztırabı defetmek için kendinin aziz olduğunu, yani cemi-i mümkünata galip ve kadir olmakla şahs-ı zaîfi nar-ı cahîm içinde ebed-ül âbâd ibkaya muktedir olduğundan, şahsın nar içinde bekaası kudretullaha nispetle ehven olduğu cihetle taaccübe şayan bir hal olmadığını beyan buyurmuştur. Bununla beraber kemâl-i kudret sahibi olduğu gibi merhamet sahibi bir kerîm olduğu suret-i kafiyede herkesçe malûmdur. Şu halde bir abd-ı âcizi ilelebed yakmaya ihtiyaç ve zaruret olmadığı cihetle «Şan-ı ulûhiyete lâyık olan merhamettir» diyerek hâtıra-i beşere huturu muhtemel olan şu hatıraya da zat-ı ulûhiyetinin hakîm olduğunu, yani; hikmet-i ilâhiye âsi olan şahs-ı zaîfi yakmak iktiza ettiğini beyan buyurmuştur. Çünkü âlemin intizamı; âsileri tehdidle olup Vâcib Tealâ'dan sadır olan tehdidin tahkike mukarin olması hikmete muvafıktır. Zira; tahkike mukarin olmıyan tehdid yalandır. Vâcib Tealâ'nın kelâmı için yalan olmak muhaldir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'nın o âsiyi ilel'ebed Cehennem'de yakması hikmete muvafıktır. Eğer Cehennemle tehdid olmasa âlemde intizam mümkün olamazdı. Çünkü âhiret korkusu olmayınca herkes aklına geleni işler ve insanlar arasında intizam tamamen zail olurdu.
Bu âyet-i celile haşr-ı cismaniye sarahatle delâlet eder. Zira; yandıkça derinin teceddüd edip yanması, azabın cisme olacağına sarahatle delâlet eder ve cisme azap olunca rûha azap olacağı evle viy etle sabittir. Çünkü; cisme arız olan elemin rûhu da rencide edeceği şüphesizdir.
Hulâsa; Allah'a ve resûlüne iman etmeyenlerin ve âyetlere küfredenlerin elbette Cehennem'e dahil olacakları ve her ne zaman derileri yanarsa

derilerinin yeniden iade olunmasıyla azaplarının devam edeceği ve Allah-u Tealâ'nın herkese galip bir hakim olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirleri Cehennem'e ithal edeceğini beyanla tehdid ettikten sonra, müminleri Cennet'e ithal edeceğini beyanla tebşir etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَّهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلاًّ ظَلِيلاً ﴿57﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya ve kitaplarına ve resûllerine ve âhirete iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salih işlediler. Biz Azimüşşan yakın vakitte onları altından nehirler cereyan eden cennetlere, ebedî o cennetlerde kalıcı oldukları halde elbette ithal ederiz. Müminler için Cennet'te hayız ve nifas ve sair dünyada tabiatın sevmeyeceği tabiatlardan tâhir ve temiz zevceler vardır. Ve onları Cennet'in gölgesine ithal ederiz ve o gölge gayet medid ve kesif olup asla hararet olmaz ve güneş te'sir etmez mümtedsbir gölge ki, nimet-i tammeyi ve rahat-ı dâimeyi muciptir.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet; imanın amelden gayrı olduğuna delâlet eder. Çünkü; amel imanın aynı olsa, imanı zikirden sonra ameli zikre hacet kalmazdı ve amel de iman üzere atfolunmazdı. Cennet'te güneş olmadığı cihetle gölge olacağı malûm iken gölgeyi zikir; kemal~i rahattan kinayedir. Çünkü; Ceziretül-Arap gayet hararetli ve Arabistan'da gölge fevkalâde kıymetli ve esbab-ı istirahatten ma'dud olduğu cihetle Cenab-ı Hak Cennet'in kemâl-i rahata mahal olduğunu inde'lArap makbul olan gölgesini zikirle beyan buyurmuştur.
Gölge; insanların rahatına vesile olduğundan padişahlara dahi bir zamanlar

(ظل الله فى العالم) denilirdi ki, güya insanları rahat ettirdiğinden kinayedir. Şu halde (ظليلاً) rahatta mübalâğayı beyan için gelmiştir. Yani «Bir gölgedir ki, gölge denmeye şayan» demektir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin ve müminlerin bazı ahvalini beyan ettiği gibi bazı tekâlif-i ilâhiyesini de beyan etmek üzere :

إِنَّ الله يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ إِنَّ الله نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ الله كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿58﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ size emanatı ehline vermekle emreder.] Zira; ehline verilmezse zayi olur. [Ve nâs beyninde hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder. Zira; Allah-u Tealâ ne güzel ahkâmla size vaazeder. Çünkü; cemi-i ahvalinize muttali' olan Allah-u Tealâ umum sözlerinizi işitir ve cemi-i â'mal ve ef'alinizi görür.]
Nisaburi, Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile bu âyet, gerek mezahip ve diyanet babından olsun, gerek umur-u dünya ve muamelât babından olsun bilcümle emanatı ehline vermek lâzım olduğunu beyan ediyor ki, emanatı ehline tediye; mutlak zikrolunmuştur. Çünkü; insanın muamelesi; üçe münhasırdır.
B i r i n c i s i ; Vâcib Tealâ ile
i k i n c i s i ; Allah'ın sair kullarıyla,
ü ç ü n c ü s ü ; insanın kendi nef siyledir. Şu muamelenin her üçünde emanete riayet lâzımdır. V â c i b T e a l â i l e m u a m e l e ; memur atı işlemek ve menhiyatı terketmek olduğundan ibadatın kâffesi emanettir. Binaenaleyh; bunların cümlesine riayet lâzım olduğu gibi menhiyatın kâffesi emanet olduğundan onlardan da içtinab etmekle riayet vâcibtir. Kezâlik azanın küllisi emanettir. Binaenaleyh; mahulika lehinde istimal etmek vâcibtir. Meselâ lisanı; zikirde, tilâvet-i Kur'ân'da, hoş sohbette; nâs'la hüsn-ü muamelede, ukudat-ı şer'iyede ve sair hayır sözlerde istimal ederse, emanete riayet etmiş olur. Lâkin yalan, gıybet, nemime,

küfür, bid'at, fuhşiyat ve sair maaside istimal etmek emanete hıyanettir. Binaenaleyh; cezasını herhalde görecektir. Göz, kulak, el, ayak ve aza-yı sairenin cümlesinde de hal böyledir. Çünkü; kâffesi emanetullahtır. Kişi her azasını marzi-i ilâhide istimal ederse emaneti lâyıkı veçh üzere istimal etmiş olduğu gibi aksi surette hıyanet etmiş olacağı şüphesizdir. Binaenaleyh herbirinden mesuldür.
İnsanın üç muamelesinden
i k i n c i s i ebna-yı cinsi olan sair nâs'la muamele olduğu yukarıda söylenmişti. Binaenaleyh; nâs'la muamelenin cümlesinde emanet mevcut olduğundan her muamelede emanete riayet lâzımdır. Meselâ; emanet olarak vaz' olunan eşyayı ehline vermek vâcib olduğu gibi kile ve terazide hakkına razı olup nâs'ın hukukuna tecavüz etmemek ve bir mecliste cereyan eden esrarı o meclisin gayrıda söylememek ve nâs'ın ayıplarını keşfetmemek ve ümeradan reayaya adalet etmek ve ulemâdan avam-ı nâs'a mesail-i şer'iyeyi doğru anlatmak ve taassubat-ı batılaya hamletmeyip belki nâs'ın dünyada ve âhirette menfaat görecekleri mesaile irşad etmek ve zevçle zevce beyninde cereyan eden muamelede tarafeyn adalet üzerf bulunmak, emanette ve emaneti ehline tediyede dahildir.
Üçüncüsü olan insanın kendi nefsiyle muamelesinde emaneti lâyıkıyla tediye etmesi lâzımdır. Meselâ; insan kendi nefsi için dünyada ve âhirette enfa' ve aslah olan şeyleri ihtiyar etmelidir. Şehevat-ı nefsaniye ve kuvve-i gazabiyesine ittiba ederek ahrette nefsine mazarrat verecek efali ihtiyar etmek nefsine hıyanettir. İmam-ı Azam indinde emanetin ziyamdan ödemek lâzım gelmezse de İmam-ı Şafiî indinde emanetin ziyamda zıman lâzım gelir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette emanatı ehline vermekle emrediyor. Emir; vücup ifade ettiğinden emaneti sahibine vermek vâcib olmakla zayi olduğunda aynını vermek mümkün olamadığından bedelini vermek vâcibtir. İmam-ı Azam Hazretlerinin delili ise Resûlullah'ın
(لَاضَعَـا ن عَلَـىٰ مُـؤْ تَـمِـيـن) kavl-i şerifidir. Yani; emanet kabul eden kimse üzerine ödemek yok demektir. Fakat taaddî olmamak şarttır. Binaenaleyh; taaddî ederse ödemesi vâcibtir.
Vâcib Tealâ emaneti ehline edâ ile emrettikten sonra emanet cümlesinden olan hükümde adaletle hükmetmek lâzım olduğunu beyan

etmiştir. Şu halde hâkim olan kimse üzerine adaletle hükmedip tarafeyne meyletmemek vâcib olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; halkın hukuku kendilerine tevdi olunduğundan hükümde adalet vâcibtir. Binaenaleyh; hâkimlerde üç şey lâzımdır ki, onlar da havaya ittiba etmemek, Allah-u Tealâ'dan korkup kuldan korkmamak ve Allahın ahkâmını para mukabilinde heder etmemektir.
Fahr-i Razi'nin İmam-ı Şafiî'den naklen beyanı veçhile; hâkimlerin tarafları beş şeyde müsavi tutmaları lâzımdır.
B i r i n c i s i ; tarafeynin hakimin huzuruna birlikte girmesi.
İ k i n c i s i ; huzurunda beraber oturması.
Ü ç ü n c ü s ü ; beraber teveccüh etmesi.
D ö r d ü n c ü s ü ; ikisinin kelâmını dinlemesi.
B e ş i n c i s i ; ikisi beraber oldukları halde hükmetmesidir. Tarafeynden birine dâvayı kazanacağı ciheti telkin etmemek ve taraflardan birini müsafir etmemek veya ona müsafir olmamak veyahut davetlerine icabet eylememek bu âyette emrolunan adaletin levazımındandır.
Vâcib Tealâ emanet sahiplerini ve hakimleri tehdid ve tarîk-i müstakime teşvik etmek üzere âyetin âhirinde işitilmesi mümkün olan şeyleri işitir ve görülmesi mümkün olan şeylerin cümlesini görür olduğunu beyan buyurdu ki, emanetin verilip verilmediğini görür ve hükmün adalete mukarin olup olmadığını işitir olduğunu sarahaten zikretmiştir. Binaenaleyh; her şahıs a'malinde basiret üzere olsun ve Allah-u Tealâ'dan saklı bir iş gördüm zannetmesin.
Nisaburi, Medarik, Kazi, Fahr-i Razi, Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyet Mekke'nin fetih günü Kabe'nin hizmetçisi ve anahtarcısı (Osman b. Talha) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Osman) fetih günü anahtarı Resûlullah'a vermemek üzere Kabe'nin damına kaçtı. Ve «Resûlullah olduğunu bilsem anahtarı veririm, men'etmem, lâkin Resûlullah olduğunu bilmiyorum» dediyse de Hz. (Ali) Osman'ın kolunu büktü ve anahtarı alarak Kabe'nin kapısını açtı ve Resûlullah (S.A.) Efendimiz içeriye girerek iki rekât namaz kılıp dışarı çıkınca Hz. (Abbas) anahtarın kendine verilip sikayet-i zemzem ile anahtarcılık vazifelerinin de kendinde içtima etmesini Resûlullah'tan istirham etmesi üzerine Cibril-i Emin bu âyetle geldi. Bunun üzerine Resûlullah anahtarın (Osman)'a verilmesini ve ona itizar eylemesini Hz.

Ali'ye emretti. Hz. Ali miftahı Osman'a verip itizar edince Osman «Cebren miftahı alıp bana eza ettikten sonra itizar mı ediyorsun?» dedi. Ali (R.A.) de «Senin hakkında âyet nazil oldu» deyip bu âyeti okudu ve Osman da bu âyetin nüzulü üzerine şeref-i İslâmla müşerref olduğu ve Cibril-i Emin'in tekrar gelip anahtarcılık vazifesinin ebeden Osman'ın sülâlesinde kalacağını beyan buyurduğu mervidir. Osman, hicretinde anahtarı biraderi (Şeybe)'ye teslim etmesi üzerine elyevm Kabe'nin miftahı (Şeybî) ailesindedir.
Hulâsa; emanetin her nev'ini ehline tediye etmek vâcib ve hâkimlerin nâs beyninde hükmünde adalet lâzım ve Allah'ın şu emri vaaz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ hâkimlere adaletle emrettikten sonra ahaliye itaatla emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَطِيعُواْ ﷲ وَأَطِيعُواْ الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى ﷲ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً ﴾59﴿

buyuruyor.

[Ey müminler ! Allah'a ve resûlüne ve sizden emir sahibi olan emîrinize ve emîrin nasbettiğî valilere ve hakimlere itaat edin. Eğer siz bir şeyde niza' ederseniz Allah'ın kitabına ve resûlünün şeriatine reddedin. Eğer Allah'a ve yevm-i âhirete iman ederseniz. Allah-u Tealâ'nın ahkâmına ve resûlünün sünnetine müracaat edin. Şu kitabullaha ve sünnet-i Resûlullaha müracaat sizin için hayırlı ve akıbet yönünden gayet güzeldir.]
Ehl-i sünnet indinde i t a a t ; emre muvafakat ve inkıyad etmektir. Mutezilenin dedikleri gibi itaat, iradeye muvafakat değildir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet usule müteallik birçok mesail üzerine müştemildir. Zira fukaha indinde usul-ü şeriat delâil-i din-i mübin olan kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha üzerine

müştemildir. Çünkü Allah-u Tealâ'ya itaat: kitabullaha ve resûlüne itaat; sünnet-i seniyeye ve ülül'emre itaat; icma-ı ümmete ve birşeyde niza olunca Allah'a ve resûlüne reddetmekle emir; kıyas-ı fukahaya işarettir.
Çünkü ü l ü l e m i r le murad; ümmetten ehl-i hıl vel'akittir. Zira suret-i kafiyede itaatle emir; ülülemrin bir derece hatadan salim olmasına delâlet eder. Mümkün mertebede hatadan salim ve itaati vâcib olan; bir cemaat-i kübradan mürekkep heyettir. Çünkü ecille-i ümmetin ittifak ettikleri mesailin elbette hatadan salim olması ağleb-i ihtimaldir.
Yahut ü l ü l e m i r le murad; hulefa-yı raşidin veya ümera-yı askeriye veya sadr-ı millette bulunan zevat-i kiramdır. Zira; bu gibi re's-i kârda bulunan zevatın emirleri nafiz ve reayanın umuru onlara mevdu' olmakla ülül'emirle muradın reis-i hükümet olması evlâdır. Çünkü; âyetin evveli ve âhiri bunun böyle olmasına delâlet ettiği gibi Resûlullah da ümeraya itaate kemâl-i ehemmiyetle terğib etmiştir.
Yahut ü l ü l e m i r le murad; ulemâdır Çünkü ulemâ; erbab-ı şeriat olduklarından reis-i hükümetin bile umur-u dinde ulemâya itaati vâcibtir.
Âyette birşeyde niza' ederseniz o şeyi Allah'a ve resûlüne reddedin kelâmı; k ı y a s - ı f u k a h a ya işarettir. Niza olunan mesele kitabullahta, sünnet-i Resûlullahta ve icmâ-ı ümmette sarahaten mezkûr olsa nizaa ve ihtilâfa hacet messetmeksizin onlara itaat vâcib olacağı cihetle ihtilâf olunan mesailin edille-i selâsede sarahaten ahkâmı mezkûr olmayan mesail olması zahirdir. Şu halde «İhtilâf olunca reddedin» demek «Nusus-u Kurâ'n'da ve Hadîste sarahaten ahkâmı mezkûr olmayan havadis ve vakayii ve mesailin hükmünü müşabehet ve mümaselet tarikiyle ahkâmı sarahaten beyan olunan vakayiin hükmüne reddedin ve mensus olanlara kıyasla gayrı mensusun ahkâmını istinbat edin.» demektir. Binaenaleyh bu âyet; edille-i şer'iye-i erbaanın cümlesine temessükün vücubuna delâlet eder. Yani; kitaba ve sünnete ve icma-ı ümmete ittiba vâcib olduğu gibi kıyas-ı fukahaya dahî ittiba vâcibtir. Şu kadar ki, kitabullahın ve sünnet-i Resûlullah'ın kıyas üzerine mukaddem olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; kitapta ve sünnette mezkûr olan nıesailde kıyasa itibar yoktur. Zira kıyas; kitaba ve sünnete mukabil ve muarız olamaz, hatta icma-ı ümmet dahi kıyastan mukaddemdir.

Şu edille-i erbaanın gayrıya temessük caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcib Tealâ bu âyette vakayii; iki kısım kıldı:
B i r i n c i s i ; kitap ve sünnet ve icma-ı ümmette hükmü mensus olandır. Bu kısımla derhal itaat vâcib olup niza ve tereddüd caiz değildir.
İ k i n c i s i ; şu edille-i selâsede sarahaten hükmü zikrolunmayıp içtihada muhtaç olandır ki, bu kısımda, müşabehet ve mümaselet noktasından hükmü sarahaten mezkûr olanlar içinden emsalini arayıp kıyasla hükmünü istinbat etmektir. Eğer bunların haricinde bir tarîk olsa Kur'ân'da beyan olunurdu, halbuki beyan olunmadı. «Beyan olunacak mevkide sükût, hasır ifade eder» kaidesine tevfiken şu beyan olunanların haricinde temessük edecek bir delil olmadığına delâlet ettiği gibi edille-i erbaaya itaatin vâcib olduğuna dahi delâlet eder. Zira emirler; vücup ifade eder. Binaenaleyh; edille-i erbaaya itaati terk, vücubu terk olduğundan Allah-u Tealâ'ya isyandır. Bu âyette emrin vücup için olduğuna delil; Cenab-ı Hakkın itaati imana talik etmesidir. Yani; «Eğer Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i âhirete imanınız varsa itaat edin» demek «İtaat etmemek imanınızı ihlâl eder» demektir.
Umur-u dinde muteber olan i c m a ' ile murad; müminlerin icma'ıdır. Zira; Cenab-ı Hak müminlere hitabından sonra icmaa itaatin vücubuna işaret etmiştir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet; (Halid b. Velid) Hazretleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resûlullah, Hz. Halid'i bir kıt'a-i askeriyeyle bir kabile üzerine gönderdi ve askerin içinde (Ammar b. Yasir) de vardı. Kabileye yakın vardıklarında kabile halkı firar etti. Yalnız bir recül Ammar'a geldi, İslâm oldu ve Ammar ona aman verdi. (Halid) (R.A.) o recülün malını aldı. Ammar «Ben ona aman verdim, malını niçin alırsın?» dedi. Halid «Ben emirim, istediğimi işlerim. Sen bana itiraz edemezsin. Zira; itaatin vâcibtir», dedi. Bu minval üzere niza'dan sonra avdet ettiler; ve Risaletmeab Efendimize arz-ı keyfiyet edilince Resûlullah'ın «Ammar'ın amanı caiz olduğunu ve emire muhalefetin caiz olmadığını» beyan buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; Allah-u Tealâ'nın kitabına ve Resûlullah'ın sünnetine alelıtlak ve ülül'emre hakka mukarin olduğu surette itaatin vâcib olduğu ve bir meselede ihtilâf olunup onun hükmü Kur'ân'da ve Hadîste sarahaten

bulunmadığı surette kitapta ve hadîste hükmü beyan olunan vakayi içinde emsal aranıp kıyas tarikiyle hükmünü istimbat etmek lâzım ve kitabullaha ve sünnet-i Resûlullah'a reddetmek imanın muktezası olduğu ve şu reddetmek insanlar için hayırlı ve akıbet cihetinden gayet güzel olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Allah'a ve resûlüne itaatin vâcib olduğunu beyan ettiği gibi resûlüne itaat etmeyip hükmüne razı olmayan münafıkların hallerini dahî beyan etmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُواْ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُواْ إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُواْ أَن يَكْفُرُواْ بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُضِلَّهُمْ ضَلاَلاً بَعِيدًا ﴿60﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen görmedin ve nazar etmedin mi sol kimselere ki, onlar sana inzal olunan Kur'ân'a ve senden evvel enbiya biraderlerine inzal olunan kütüb-ü semaviyeye iman ettiklerini zu'mederler. Halbuki onlar vakayı ve mühimmatta Tâğut'a müracaat etmek murad ederler. Tâğut'a müracaat ise imanın muktezasının hilâfına olduğu gibi kendi iddialarına dahi mübayindir. Halbuki muhakkak onlar Tâğut'a küfretmekle emrolundular ve Şeytan onları haktan gayet uzak bir dalâlle idlâl etmek ister.]

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile h i t a p ; Resûlullah'adır. İ s t i f h a m ; Resûlullah'ı ve sair işitenleri taaccübe sevk içindir. İ m a n e t t i k l e r i n i z u' m e d e n k i m s e l e r le murad; münafıklardır. Münafıkların gerek Kur'ân'a ve gerek Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman ettiklerini iddialarıyla Resûlullah'ın hükmüne razı olmamak beyninde mübayenet-i kâmile olduğundan halleri taaccübe şayan ve tevbih ve tekdire lâyık olduğuna işaret için taaccübe ve tevbihe delâlet eden istifham ile varid olmuştur.

«Münafıklar iman ettiklerini zu'm ederler de bu zu'mlarına muhalif ne gibi şeylerle meşgul olurlar?» şeklinde varid olan suale cevap olarak «Vukuat ve havadiste Tâğut'a müracaat etmek isteyip Resûlullah'ın hükmüne razı olmadıkları» beyan olunmuştur. T â ğ u t la murad; idlal etmek şanından olan her âsi ve tâği olmak ihtimali varsa da bu âyette Yehûddan (Kâb b. Eşref) olmak ihtimali galiptir.
Çünkü; Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Bir Yahudi ile bir münafık beyninde vâki olan münazaa üzerine Yahudi Huzur-u Resûlullah'ta ve münafık da Yehûd ulemâsından (Kâ'b b. Eşref) huzurunda muhakeme olunmak istedi. Yehûd Huzur-u Risalette muhakeme olunmasına ısrar etmekle, beraberce Huzur-u Risalette muhakeme oldular ve dâvayı Yahudi kazanıp Huzur-u Risaletten taşra çıktıkları zaman münafık hükm-ü Resûlullah'a razı olmadığından Hz. Ömer'e gittiler. Yahudi Hz. Ömer'e «Rasulullah'ın hükmedip fakat müsafıkın bu hükme razı olmadığını» beyan eylemesi üzerine Hz. Ömer münafıkı kılıcıyla katletti ve «Resûlullah'ın hükmüne razı olmayan kimsenin hükmü budur» dedi. Münafıkın ehl-u iyali ve taraftarânı Hz. Ömer'den Resûlullah'a şikâyet ettiler. Resûlullah da Hz. Ömer'den keyfiyeti sual etti. Hz. Ömer (R.A.) «Hükm-ü Resûlullah'a razı olmadığından katlettiğini» beyan etmesi üzerine derhal bu âyetle Cibril'in geldiği ve Hz. Ömer'e Faruk unvanını verdiği ve hakla batıl beynini tefrik ettiğini beyan buyurduğu ve Resûlullah (S.A.) Efendimizin Hz. Ömer'e «Sen Fâruksun» dediği mervidir. Bu rivayete nazaran T â ğ u t la murad; münafıkın, huzurunda muhakeme olmak istediği kimsenin (Kâ'b b. Eşref) olması muhtemeldir.
M ü n a f ı k la murad; Yehûddan bir münafık olmasına âyette delâlet vardır. Çünkü; Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman ettiğini zu'metmek ehl-i kitaptan münafık olmasını icabeder. Zira; Araptan olan münafıkın Kur'ân'dan evvelki kitaplara imanları yoktu.
Tâğut'a küfretmekle emrolunduklarını beyan; Tâğut'a iman ve Hz. Peygamber'e küfretmek olduğunu beyan eylemektir. Şu halde Allah'ın kitabının ve Resûlullah'ın şeriatinin haricinde birşeyin hükmüne razı olmak küfür olduğuna âyet delâlet eder. Binaenaleyh; evamir-i ilâhiye ve peygamberiyeden birşeyi reddetmek gerek şek ve gerekse temerrüd ve inad ederek reddetsin İslâmdan hariçtir. Hatta Ebubekir (R.A.)

zamanında zekâtı men'edenlerin mürted ve katlinin helâl ve evlâdü ıyallerinin esir olmasının cevazıyla Ashab-ı Kiram hükmetmişlerdi. Şeytan'ın onları haktan gayet uzak delâletle idlâl ettiği, yani yoldan çıkardığı beyan olundu ki, bu da taaccübe şayandır. Zira; dalâllerini murad eden Şeytan'a ittiba edip de salah ve hidayetlerini murad eden Resûlullah'a ittiba etmeyerek i'raz etmek taaccübe şayan halât-ı garibeden olduğuna işaret için Tâğut'a müracaat ettiklerini beyan üzere matuf olarak varid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ münafıkların Tâğut'a müracaata rağbetlerini beyan ettiği gibi Resûlullah'a müracaattan nefretlerini dahî beyanla hallerinin taaccübe şayan olduğunu bir kat daha te'kid etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ﴿61﴾

buyuruyor.

[Münafıklara «Allah'ın inzal ettiği kitaba ve resûlünün huzuruna gelin, vaki olan nizaı onların huzurunda hallü fasledelim, denildiğinde sen münafıkları görürsün ki, onlar senden bir irazla iraz ederler ve o irazları kemâl-i kasavet ve inattan ileri gelmiş ve gaflet neticesi bir iraz olduğunu görür ve bilirsin.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkların Resûlullah'ın hükmünden irazlarının sebebi; kendilerinin zâlim olup Resûlullah'ın rüşvet kabul etmeyerek doğru hükmedeceğini bildikleri içindir. Çünkü; hâin olan daima haktan korkar ve hakkı iptal edecek kimseleri arar, bulur. Bu âyette zamir mevkiinde ism-i zahir olarak münafıkları zikretmek; nifaklarını tescil ve zem için olduğu ve Resûlullah'ın hükmünden kaçmalarının sebebi; nifakları olduğunu beyan için olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü; (رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ) bedelinde (رَأَيْتَهُمَ) denilse olabilirdi, fakat bu manâyı ifade edemezdi. Hulâsa; münafıklar Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman ettiklerini zu'mlarıyla beraber Resûlullah'ın hükmüne razı olmadıkları,

idlâl ve ifsadlarını murad eden Tâğut'un muhakemesine razı oldukları taaccübe şayan bir hâl olduğu ve halbuki Tâğut'a küfretmekle memur oldukları ve şeytan onların idlâlini murad ettiği ve onlara «Gelin Allah'ın kitabına ve resûlüne muhakeme olalım» denildiğinde onların Resûlullah'tan şiddetle kaçtıkları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların Resûlullah'tan iraz ettiklerini beyan ettiği gibi sahtekârlık ve yalancılıkla Resûlullah'a geldiklerini beyan etmek üzere :

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَآؤُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلاَّ إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿62﴾
أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُل لَّهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِيغًا ﴿63﴾

buyuruyor.

[O münafıkların kendi kesb-i yedleri olan maâsi ve Tâğut'a muhakemeye gitmek murad etmeleri sebebiyle kendilerine katil gibi bir musibet isabet edince onların halleri ne oluyor ki, musibetin isabetinden sonra Allah-u Tealâ'ya yemin eder oldukları halde sana geldiler ve makam-ı itizarda sana dediler ki «Bizim sahibimizin Hz. Ömer'e gitmesi senin hükmüne razı olmadığından değildir. Zira; biz başkasına muhakemeye gitmek istemekle sana muhalefet kasdetmedik. İllâ Allah'tan hayır ve müminlere ihsan ve hasımlar beynini tevfik etmek ve hüsn-ü suretle dâvalarının faslolunmasını kasdettik, maksadımız kötülük değildir» demekle itizar ederler. İşte şu yalan olarak yemin edenler şol kimseler ki, Allah-u Tealâ onların kalplerinde olan şikak ve nifakı ve resûlüne olan adavetlerini bilir. Şu halde onların makam-ı itizarda serdettikleri kelâmları doğru değildir. Binaenaleyh; sen onlardan iraz et, kelâmlarına iltifat etme ve mertebe-i nübüvvetin iktizası sen onlara vaazu nasihat et, tenha ve kendi nefislerinde hâli kaldıkları vakitte de kalplerini yumuşatacak ve fıtrat-ı asliyelerini tahrik edecek talâkat ve belâgatli sözler söyle ki, imanlarına vesile olsun.]

Fahr-i Razi'nin İmam-ı Zücac'tan nakline nazaran m ü n a f ı k l a r a i s a b e t e d e n m u s i b e t l er le murad; Hz. Ömer'in' hükm-ü Resûlullah'a razı olmayan münafığı katletmesidir. Çünkü; Hz. Ömer katledince münafığın evlâd ve etbaı makam-ı itizarda Huzur-u Risalet'e geldiler ve «Maksatîarı, ıslah, hayır ve telif-i beynolduğunu ve mefsedet olmadığını ve maktulün diyetini Hz. Ömer'in vermesi lâzım geldiğini» beyan ettiler. Cenab-ı Hak da bunlara «Ne oluyor ki, muhakemeden iraz ve hükmüne razı olmazlarken musibet isabet edince sana geliyorlar» buyurmuştur.
İ h s a n la muradlan; hasmı tatyip ve ihtilâfın devamını arzu ettiklerini beyandır. Ve Resûlullah'a Cenab-ı Hak iraz etmesini emir buyurdu ki «İtizarlarını kabul etme, ayıplarını yüzlerine vurma, serleri tezayüd etmesin» demektir. Çünkü bir kimsenin kabahatini yüzüne söylemek; cüretini arttırmaktır. Amma hâli üzere ibkaa etmek, havf ve endişe üzere bırakmakla şerrinden masun kalmaktır.
R e s û l u l l a h ' ı n v a a z ı yla murad; münafıkları nifaktan ve mekrü hileden, haset ve buğzu adavetten men'etmek ve azab-ı âhiretle korkutmaktır. K a v l - i b e l i ğ le murad; kalplerinde tesir edecek müessir vaazdır. N e f i s l e r i n d e s ö z s ö y l e m e k le murad; nâs'tan hâli tenha mahalde nasihat etmektir. Çünkü cemaat içinde nasihat; başa kakmak kabilinden olduğu cihetle tesiri olmaz. Yalnız mecliste nasihatte tesir ziyade olduğundan Cenab-ı Hak hal-i mahalde nasihat etmekle emretmiştir. Fakat nasihatte tenha olmak; bazı eşhasa hususi nasihatta ve o şahsın müptelâ olduğu bazı maâsiyi terk hakkında nasihatde matlûptur. Amma umuma nasihatta hususi şahsın halinden bahs münasip olmadığından, umuma nasihatin mele-i nasta olacağı bedihidir. Yahut nefislerinde k a v l - i b e l i ğ le murad; ikab-ı dünya ile tehdid etmek ve nefislerini tesir edecek söz söylemektir. Çünkü v a a z la murad; azab-ı âhiretle tehdid olunca kavl-i beliğ; azab-ı dünya ile tehdid etmektir. Zira; onlardan dünyaca kılıcın ref olunması, imanı izhar ettiklerindendir. Allah-u Tealâ onların kalbini bilince kalplerinde olan küfrü çıkarmaları lâzım gelir. Çıkarmayıp küfür üzere ısrar edince herkesçe nifakları malûm olur. Sair kefere gibi onların da kılıçla katlolunacaklarını beyan; azab-ı dünya ile onları tehdid etmektir.

***

Vâcib Tealâ Resûlüne itaatin vücubunu ve bazılarının itaat etmeyip Tâğut'a muhakeme için müracaat arzu ettiklerini beyandan sonra resûle itaatin eşedd-i lüzumla vücubunu beyan ve itaate terğib etmek üzere :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذ ظَّلَمُواْ أَنفُسَهُمْ جَآؤُوكَ فَاسْتَغْفَرُواْ اللّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُواْ اللّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿64﴾

buyuruyor.

[Resûllerden hiçbir resûlü Biz Azimüşşan göndermedik, illâ Allah'ın izni ve iradesiyle itaat olunsun için gönderdik. Eğer o münafıklar senin itaatinden çıkmakla nefislerine zulmettikleri zaman tevbe ve nedamet edici oldukları halde sana gelmiş olsalar da Allah-u Tealâ'ya istiğfar etseler ve resûlleri de onlar için istiğfar etmiş olsaydı, Allah-u Tealâ'yı onlar tevbelerini kabul ve merhamet eder bulurlardı.]
Cümle resûlleri göndermekten maksat; biiznillah itaat etmek olduğunu beyan, ve itaat etmeyenleri tevbih ve tekdir etmektir. Hayır ve şerrin, iman ve küfrün, tâat ve ma'siyetin cümlesinin Allah'ın iradesiyle olduğuna âyet delâlet eder. Zira
(إِلاَّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللّهِ) demek; «Bizim tevfikimiz ve ianemizle itaat olunmak için resûlleri gönderdik» demektir. Her resûlün şeriat-i cedide sahibi olmasına da bu âyet delâlet eder. Zira; resûl kendinden evvel geçen resûlün şeriatine davet etmiş olsa kendine itaat etmiş addolunmaz. Halbuki her resûlün ümmeti tarafından itaat olunmak için gönderildiğini âyet beyan ediyor ki, her resûlün şeriat-i cedide sahibi olduğuna delâlet eder. Kezâlik âyet; enbiyanın masum olduğuna dahi delâlet eder. Zira; enbiya masum olmasa masiyet işlemek caiz olup ümmeti de itaatle memur olduğundan o ma'siyette itaatle memur olmaları lâzım gelir. Halbuki, masiyet haramdır. Şu halde vâcible hürmetin şey-i vahid üzere gelmesi içtima-ı nakîzeyni mucip olur ki, bu ise muhaldir. Şu muhal olan zıddeynin içtimai resûlün masum olmamasını icabeylediğinden muhali müstelzim olan şey; muhal olduğu cihetle enbiyanın masum olmaması muhaldir. Binaenaleyh; cümle enbiya masumlardır.

Enbiyânın hükmüne razı olmayan her nekadar iman izhar etmiş olsa dahi katli vâcib kâfir olduğuna bazı ulemâ bu âyetle istidlal etmişlerdir. Çünkü Beyzavi'nin beyanı veçhile enbiyanın irsalinden maksat; ancak ümmetinin itaati olunca hükmüne razı olmayıp itaat etmeyen kimse risaletini kabul etmediğinden kâfir olmak lâzım gelir. Âyette (وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذ ظَّلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَآؤُكَ) demek; «Onlar nefislerine zulmettikleri zaman sana gelseler, istiğfar etselerdi Allah-u Tealâ tevbelerini kabul ederdi» demektir. N e f s i n e z u l m e d e n l e r le murad; münafıklardır. Z u l ü m l e r i yle murad; Tâğut'a muhakemeye gitmek ve Resûlullah'ın muhakemesinden firar etmektir.

Münafıklar Tâğut'a muhakemeye gitmek istediklerinde Resûlullah'ın kalbini mahzun ettiklerinden Allah-u Tealâ'ya istiğfar ve tevbe etmeleri lâzım olduğu gibi Resûlullah'ın istiğfar etmesini istirham etmeleri dahi tevbelerinin kabulünde şart kılındı ki, mahzun olan kalb-i nebevileri onlar hakkında razı olmayınca tevbelerinin kabuL olmayacağına işaret olunmuştur.

Tevbe ve istiğfar edenlerin tevbelerini Cenab-ı Hakkın kabul edeceğine âyet delâlet eder. Zira; «İstiğfar etmiş olsalardı Allah-u Tealâ'yı mübalağayla tevbeyi kabul edici bulurlardı» demek; hulûs üzere şeraitine muvafık olan tevbenin kabulü kat'î olduğuna delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile âyet-i celile âsileri tevbeye terğip ve münafıkları tevbe etmediklerinden dolayı kemal-i nedamet ve hasrete sevketmektir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların hükm-ü Resûlullah'a razı olmadıklarını beyandan sonra hükm-ü Resûlullah'a razı olmadıkça iman etmiş olmadıklarım beyan etmek üzere:

فَلاَوَرَبِّكَ لاَيُؤْمِنُونَ حَتَّىَ يُحَكِّمُوكَ فِيمَاشَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَيَجِدُواْفِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴿65﴾

buyuruyor.

[Emr-i halü şan onların zu'mları gibi değildir. Zira; senin hükmüne razı olmadıkları halde sana iman etmiş olmazlar. Seni enva-ı nimetleriyle terbiye eden Rabbin Tealâ'nın izzet ve celâletine kasem ederim ki onlar beyinlerinde ihtilâf ettikleri mesailde seni hakem tayin edip ve hükmüne razı olup, sen hükmettikten sonra kendi nefislerinde senin hükmünden bir güçlük bulmayınca ve hükmüne tamamiyle razı olup inkıyad-ı tamla inkıyad edinceye kadar onlar mümin olmazlar.]
(فَـلاَ) İmam-ı Vahidî'den naklen Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile sabıkta beyan olunan kelâmın mazmununu nefiydir. (وَرَبِّـكَ) kasemdir. (لاَيُـؤْمِـنُـونَ) kaseme cevaptır. O halde manâ-yı nazım: [Onlar senin hükmüne muhalefetle beraber iman ettik zannederler. Halü şân onların zu'mettikleri gibi değildir. Rabbin Tealâ'ya kasem ederim ki, onlar ihtilâf ettikleri mesailde seni hakem nasbedip ve hükmüne razı olup, tamamiyle inkıyad edinceye kadar mümin olmazlar.] demektir.
Ş e c e r birbirine karışmış olan şeye ıtlak olunur. Münazaa ve ihtilâf zamanında kelâmın bazısı bazısına karıştığından böyle ihtilâfa mûşacere denir. Ağacın dalları birbirine karıştığından seçer denildiği gibi sözün birbirine karışıp münazaa halini almasına da şecer ıtlak olunur.
Vâcib Tealâ münafıkların imanlarının kabul ve sıhhatini üç şarta talik etmiştir:
B i r i n c i s i ; beyinlerinde münazaa ettikleri mesailde Resûlulah'ı hakem tayin edip, hükmüne razı olmaktır.
İ k i n c i s i ; taraf-ı Risaletten tebliğ olunan hükme kalbi mutmain olmak ve kalbinde halecan ve ıztırap görmemek ve Resûlullah'ın hükmü hak olduğunu yakinen bilmek ve itikad etmektir.
Ü ç ü n c ü s ü ; Resûlullah'ın hükmüne kalbiyle, razı olduğu gibi inkıyad-ı zahirî ile dahî münkad olmaktır. Şu halde bu âyet; enbiya-yı izamın fetvada hatadan masum olduklarına delâlet eder. Zira; Vâcib Tealâ bu âyette resûlünün fetvasına, zahirde ve batında ve herhalde inkıyadın vâcib olduğunu ve inkıyad etmedikçe imanın sahih olmayacağını beyan buyurmuştur.
Fahr-i Razi ve Hâzinin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü (Zübeyr b. Avam) ile Ensardan (Hatıb b. Beltaa) beyninde vki' olan münazaadır. Çünkü; (Zübeyr)'in hurmalığı, suyun geldiği cihete yakın olup, Ensarînin bahçesi uzak olduğu halde, Ensarî Zübeyr'den evvel

bahçesini sulamak istedi ve Zübeyr de suyu vermedi. Bu suretle beyinlerinde vâki olan münazaanın hâl ve faslı için Huzur-u Risalete geldiklerinde Resûlullah «Bahçeni sula ya Zübeyr, sonra komşuna ver» buyurdu. Ensarî Resûlullaha, «Zübeyr halanın oğlu olduğu için iltimas ettin» dedi. Bunun üzerine Resûlullah «Ya Zübeyr, bahçeni sula, sonra da suyu hapset. Duvarlara çıkıncaya kadar» buyuranca bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Resûlullah evvelce (Zübeyr)'e müsamaha üzere bir miktar zarurî olan mahalli sulayıp komşusuna vermeyi emretmişken, Ensarî razı olmayınca Resûlullah Zübeyr'e hakkına tamamıyla ifa etmesini emretmiştir. Çünkü; suyun menbaına yakın olan, tamamiyle arazisini sulayıp istifa etmeyince, arazisi uzakta olan suyu göremez. Ancak mürüvvet olarak verilirse kimse birşey demez. Çünkü; herkes kendi malında tasarrufa malik olduğundan isterse hakkını tamamen alır, isterse bir miktarını alır, diğerini başkasına verir, Kimse müdahale edemez.

***
Vâcib Tealâ münafıkları ihlâsa terğib etmek üzere.

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُواْ أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُواْ مِن دِيَارِكُم مَّا فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُواْ مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿66﴾
وَإِذاً لَّآتَيْنَاهُم مِّن لَّدُنَّا أَجْراً عَظِيمًا ﴿67﴾
وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿68﴾

buyuruyor.

[Eğer biz, münafıklar üzerine farz kılsak ve demiş olsaydık ki, bizim rızamızı tahsil için nefsinizi katledin veyahut terk-i vatan edin, beldenizden çıkın. Onlar bu emrimizin mazmununu işlemezler, illâ onlardaıt az kimseleır işlerlerdi ve eğer onlar kendilerine vaaz olunan ahkâmı işlemiş olsalardı onlar için bu ahkâmı işlemek hayırlı ve devam ve sebatta şiddetli olurdu ve onlar vaaz olunan ahkâma devam ettikleri takdirde biz onlara ind-i ulûhiyetimizden büyük ecir verir ve doğru yola onları hidayette kılarız ki, amelleri zayi olmaz.]

Bu âyet; münafıkları zem içindir. Yani; «Benî İsrail üzerine hatîelerine tevbe olmak üzere nefislerini katli vâcib kıldığımız gibi münafıklara nefsinizi katledin emrini versek veyahut Beni İsrail'e Mısır'dan çıkın dediğimiz gibi memleketinizi terkedin demiş olsak münafıklardan bu emre imtisal edenler olmaz, hemen onlardan az bir kimse imtisal eder» demektir. Şu halde eğer Vâcib Tealâ tekâlif-i şakka ile teklif etmiş olsa münafıkların küfürlerini izhar edivereceklerini bu âyetle beyan buyurmuştur.
V a a z o l u n d u k l a r ı ş e y le murad; tekâlif-i ilâhiyedir. Çünkü tekâlif-i ilâhiye; vaadü vaîdi, terğib ve' terhibi, sevap ve ikabı mutazammın olduğundan tekâlif-i ilâhiyeye vaaz ıtlakı sahihtir. Şu halde eğer tekâlif-i ilâhiyeyi kabul etmiş olsalar menafi-i dünya ve menafi-i âhirete vâsıl olacaklarını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.
(وَ أَشَدَّ تَـثْـبِـيـتًـا) demek; «Tekâlifi kabul etselerdi onların din üzerine sebat ve devamları ziyade olurdu» demektir. Çünkü; ibadet, ibadeti caliptir. Tâât üzere tâat elbette dinin ahkâmını icrada devam ve sebat icab eder veyahut «Vaaz olundukları ahkâm sabit ve baki» demektir. Çünkü; haktır ve hak olan şey de elbette sabittir.
İnsan ilk önce hayır taleb eder. Hayır hasıl olunca hayrın bekaasını talebeder. Vâcib Tealâ imanda İhlâsın hem hayır hem de sebat ve bekaası olduğunu beyandan sonra âhirette ecr-i azime vesile olacağını dahi beyan buyurmuştur.
Vâcib Tealâ imanda İhlâsın mükâfatı olan ecrin pek büyük olduğuna işaret için nefsinden azametle tâbir buyurduğu gibi bu ecrin kendi indinden olduğunu tasrih ve ecri azametle tavsif buyurmuştur. Çünkü; azîm olan Allah-u Tealâ atiye vereceğini vaad ederken nefsini azametle tavsif ve atiye kendi zatından olacağım tahsis ve sonra vereceği atiyenin büyüklüğünü beyan etmek, bunların cümlesi ecrin gayet kıymettar, değerli ve büyük olduğuna delâlet-i vâzıhayla delâlet eder.
S ı r â t - ı m ü s t a k i m le murad; din-i haktır. İmanda İhlâsın sırat-ı müstakime ve vuslata vesile olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; (Sabit b. Kays) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Sabit) bir Yahudi ile sohbet ederken Yahudi «Allah-u Tealâ bize tevbemizin kabulü için nefsimizin katlini emretti, biz işledik. Mısır'dan hurucumuzu emretti,

nükûl etmedik» deyince (Sabit) «Eğer Allah-u Tealâ bizim üzerimize farz kılmış olsa biz de işlerdik» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Allah-u Tealâ'nın, âyette «Eğer farz kılsaydık çok kimseler işlemezler, illâ az kimseler işlerdi» diyerek istisna buyurduğu az kimselerin içinde sebeb-i nüzûl-ü âyet olan (Sabit) Hazretleri de dahildir. Hulâsa; Benî İsrail'e emrettiği gibi Vâcib Tealâ münafıklara katl-i nefisle veya diyarlarından çıkmakla emretmiş olsa küfürlerini izhar edecekleri ve kendilerine vaaz olunan teklif ve imanda ihlâsı kabul etmiş olsalardı, onlar için hayr-ı mahz ve imanda devam ve sebat ziyade olacağı ve âhirette de ecr-i azîme nail ve sırat-ı müstakime vâsıl olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ resûlüne itaatin lüzumunu ve muhalefet edenlerin hallerini beyandan sonra itaati ve itaatin lüzumunu tekid olmak üzere :

وَمَن يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ﴿69﴾
ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفَى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿70﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'a ve resûlüne itaat ettiler. İşte onlar; nebiler, sıddîklar, şehitler ve salihlerdetı Allah-u Tealâ'nın kendilerine in'am ettiği zatlarla beraber bulunacaklar ve onlarla sohbet edip, onların meclisleriyle müşerref olacaklardır. İşte şu şerefe nail olan muti kullar refik yönünden güzel oldular.] Çünkü refikleri; nebiler, sıddîklar, şehitler ve salihler zümresi ve cemaatidir. [Şu hidayet ve tadad olunan zevatla refakat; taraf-ı ilâhiden keramet ve lûtfu ihsandır ve Allah-u Tealâ herkesin istihkakını bilmek yönünden kâfi oldu.]
Vâcib Tealâ resûlüne itaatin vücubunu beyandan sonra bu âyetle itaatin ecrini ve semeresini beyan buyurmuştur. İ t a a t la murad; kâffe-i evamire imtisal ve nevahiden içtinabetmekle inkıyad-ı tamdır. İtaatin

faydası; cümle mahlûkaatın eşrefi ve ekremi olan zümrelerle refakat olduğunu beyanla itaata ihtimamın lüzumunu beyan buyurmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile. Allah-u Tealâ'ya ve resûlüne itaat edenlerin enbiya ve sıddîkîn ile beraber olacaklarının manâsı; derecede müsavi olacaklar demek değildir. Çünkü; fâdıl ile mefdûl müsavi olamaz. Belki onun manâsı; «İstedikleri zamanda ziyaretlerine gelebilecek ve arzu ettiğinde sohbetinde bulunabilecek, meclisiyle müşerref olacak ve şeref-i sohbetinden mahrum olmayacak» demektir. Yoksa enbiyaya itaat eden kimsenin derecesi enbiya, sıddîklar, şüheda ve suleha derecelerine müsavi olacak manâsına değildir.
Vâcib Tealâ bu âyette derecat-ı âliye ashabını dört sınıf kıldı:
B i r i n c i s i ; enbiya-yı kiramdır ki, ilim ve amel cihetinden cemi-i nâs'a faik olup derece-i kemâlden mertebe-i tekemmülü ihraz etmişlerdir. Binaenaleyh onların dereceleri; cümle nâs'ın derecelerinin fevkindedir.
İ k i n c i s i ; sıddiklardır ki, onlar nazar-ı istidlalin künhüne vakıf ve tasfiye-i ervah ve riyâzât-ı tamla meşgul ve cümle enbiyayı tasdik ve enva-ı muharremattan perhiz eden ve herşeyi lâyıkıyla bilip haber veren kimselerdir. Bunların dereceleri enbiya derecelerinin madunudur.
Ü ç ü n c ü s ü ; şühedadır ki, onlar tâat üzere hırs ve inhimak ve izhar-ı hak yolunda sa'yü gayret ederler, hatta izhar-ı hak uğrunda fedâ-yı can etmiş kimselerdir ki, onların dereceleri sıddîklar derecesinin madunudur.
D ö r d ü n c ü s ü ; suleha-yı ümmet sınıfıdır ki, onlar ömürlerini tââta ve mallarını merzât-ı ilâhiyeye sarf ederler ve nefisleri için sevdikleri şeyi gayrıları için dahî severler ve nefisleri için sevmediklerini gayrıları için dahî sevmezler. Bunların dereceleri şüheda derecesinin mâdûnu olduğu Beyzavi'nin beyanından müstefaddır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Ebubekir (R.A.) sıddîklar zümresindendir. Binaenaleyh; enbiyadan sonra efdal-i ümmet Ebubekir (R.A.)'dır. Çünkü-Hz. Ebubekir (R.A.) in İslâmı ve Resûlullah'ı tasdiki cümle nâs'tan evvel olduğu gibi Ebubekir (R.A.) İslâm uğrunda mücahede etti ve cihadı ekâbir-i sahabeden birçoklarının İslâm olmalarına sebeb oldu ve Resûlullah'ın ihtiyacı zamanında Cenab-ı Ebubekir (R.A.) malıyla ve canıyla muavenette bulundu ve gayet korkunç ve dehşetengiz zamanlarda Resûlullah'a refakat etti. Şu evsaf; sair ashab-ı kiramda

bulunamadığı cihetle Ebubekir (R.A.)'ın ashab-ı kiramın cümlesine faik olduğunu ekâbir-i İslâm bilittifak kabul etmişlerdir. Bazı mülhidlerden muhalefet edenlerin ekâbire karşı ehemmiyetleri yoktur.
Cenab-ı Hak muti olan kimselerin refiklerini tadad ettikten sonra, refiklerinin ne acaip güzel olduğunu beyan buyurdu ki, itaatin semeresi cümle ekâbirin sohbet şerefine nail kılacağı taaccübe şayan bir hâl olduğunu zikirle samiîni itaata terğib etmiştir.
Ayetin nihayetinde itaatin keyfiyetini ve cezanın miktarını ve herkesin istihkaakını bileceğini beyanla itaata terğibini tekid ve takviye buyurmuştur.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; Resûlullah'ın azatlısı (Sevban) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Sevban Hazretleri vücudu gayet zayıf olduğu birgün Huzur-u Risalete geldiğinde Resûlullah sebeb-i zaafını ve hâlini sual buyurunca (Sevban) «Ya Resûlallah ! Ağrır ve acır vücudumda bir hastalık yoktur, lâkın senin firakına dayanamıyorum. Derhal huzurunla müşerref olup hüznümü teskin ediyorum. Fakat âhireti düşünüyorum. Siz mertebe-i enbiyada bulunacaksınız, biz de derecat-ı abidde bulunacağımızdan, âhirette şerefinle müşerref ve sohbetinden mahrum olmak korkusu beni bu hal-ı zafiyete duçar etti» demesi üzerine (Sevban) ve emsali ehl-i imanı tesliye ve âhirette muti olan kulların ekâbirin sohbetlerinden mahrum olmayacaklarını beyan hakkında bu âyet nazil olmuştur.
Hulâsa; Allah'a ve resûlüne itaat eden kimselerin, enbiya, sıddîkîn, şüheda ve salihînden Allah'ın kendilerine in'am ettiği kimselerin sohbetleriyle müşerref olacakları ve şu zevat-ı kiramın muti olan kimseler için pek güzel refik oldukları ve âhâd-ı ümmetin, büyüklerin sohbetlerinde bulunmaları Allah'ın ihsanı olup Allah-u Tealâ bunların cümlesini bilmekte kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i imanı itâata terğib ettiği gibi itaatin envaından gayet meşakkatli olan ve mümin-i halisle münafık beynini temyiz eden cihatla emretmek üzere :

يَـا أَيُّـهَـا الَّـذِيـنَ آمَـنُـواْ خُذُواْ حِذْرَكُمْ فَـانفِـرُواْ ثُـبَـاتٍ أَوِ انـفِـرُواْ جَـمِـيعًـا ﴿71﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Düşmanlarınızdan ihtiraz olunacak şeyleri ahzedin, silâh ve at gibi harbe alet olan techizat-ı harbiyeyi hazırlamakla âdânızın şerrinden hazer edin ve harb için daima hazırlıkta bulunun ve mühimmat-ı harbiyeyi hazırladıktan sonra fırka fırka ve tabur tabur olduğunuz halde veyahut cemiiniz birden umumî seferberlik suretiyle düşmana karşı çıkın.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile h a z e r ; bu makamda silâh ve sair alât-ı harpten kinayedir. Çünkü; silâhla insan düşmanın şerrinden nefsini vikaye ettiği gibi düşmandan ihtirazla dahi nefsini vikaye edebilir. Âdânın ahvalini tecessüs etmek, gaflet ve cehalet üzere bulunmamak ve harp için daima müstaid bulunmak üzere bu âyetle Vâcib Tealâ ehl-i imanı harbe teşvik etmiştir ki, âdâya fırsat vermemeyi tavsiye buyurmuştur. Çünkü ihtiraz-ı daimî üzere bulunmak; daima hazırlanmayı icabettiğinden h a z e r düşmana fırsat vermemeyi müstelzimdir. Binaenaleyh; âyette hazırlık üzere bulunmak lâzım olduğuna delâlet olduğu gibi düşmana kifayet edecek kadar asker bulundurmak dahî lâzım olduğuna delâlet vardır. Zira; müteferrik surette, yani fırka ve tabur olarak çıkmakla emrolunduğu gibi hîn-i icabında müçtemian çıkmak suretiyle dahî emr-i ilâhi varid olmuştur ki, bunun ikisi de kâfi miktarda askerin bulunmasını icabeder. Şu halde h a z e r ; korkunç olan şeyden gaflet etmemek ve daima ona karşı uyanık bulunmak ve nefsini korumaktır. Keenne düşmandan hazeri bir âlet kılıyor ve o âletle nefsini vikaye ve canını muhafaza ediyor, binaenaleyh; bir milletin düşmana karşı hazırlanması, silâh ve mühimmat-ı saireyi tedarikle daima düşmanın halini teftiş ve işini ona göre tanzim etmesi hazerde dahildir.

S u b a t ; cemaat-i müteferrikadır ki, şu zamanın usulüne nazaran fırkalar, alaylar ve taburlar demektir. (انـفِـرُواْ) (اخـرجـو) manâsınadır. Yani düşmanınıza karşı çıkın, eli bağlı gibi durmayın demektir. Düşmana karşı çıkmak; icabına göre ya bir kıta-i askeriyeyle olur veyahut nefîr-i âm suretiyle olur ki, umumi seferberlik demektir. Şu

halde bu âyet-i celile; askerlik usulünü ve teşkilâtının esasını ve icab-ı zaman ve hâle gört hazır bulunmanın lüzumunu ve ehl-i iman için tedarikât-ı harbiyeden hali durmamak lâzım olduğunu ve İslâmiyette ataletin caiz olmadığını beyanla ümmet-i Muhammediye'ye daima düşmandan faik bulunmak için çalışmanın lüzumunu tavsiye eylemiş ve askerin müçtemi' bir ordu halinde bulunup, ordunun da müteferrik taburlar ve bölükler halinde bulunmasına işaret buyurduğu cihetle usul-ü askeriyenin esasını tesis etmiştir. (فَانفِرُواْ) emr-i vücub ifade ettiğinden iktizasına göre düşmana karşı çıkmak vâcib olup, terki günâh olduğuna âyet delâlet eder.
Hulâsa; âdâya karşı mühimmat-ı harbiye tedarik etmek vâcib ve düşmanın haHpi taharri edip uyanık bulunmak ve gaflet etmemek lâzım olduğu ve düşmana fırsat vermemek ve daima fırsattan istifadeye çalışmak vezaif-i diniyeden bulunduğu ve icabında düşmana karşı müteferrik ve müçtemi' olarak müdafaa edecek kadar asker bulundurmak ehem olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ itaat cümlesinden olan cihatla emrettikten sonra cihattan taahhur ve tahallüf edenlerin hallerini beyanla zemmetmek üzere:

وَإِنَّ مِنكُمْ لَمَن لَّيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُن مَّعَهُمْ شَهِيدًا ﴿72﴾
وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيتَنِي كُنتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿73﴾

buyuruyor.

[Sizden bazı kimseler var ki, onlar elbette harpten taahhur ve tekâsül eder ve cihada ikdamda kalbinde olan nifakından dolayı betaet gösterir. Şu suretle harpten kaldıktan sonra eğer size bir musibet isabet eder ve katlolunmak ve münhezim olmak gibi bir belâya tesadüf ederseniz cihattan taahhur eden o münafık «Muhakkak Allah-u Tealâ bana in'am etti. Zira; ben onlarla beraber mevki-i harpte hazır olmadım ki, onlara

isabet eden musibet bana isabet etmedi» demekle harpte bulunmamayı kendi hakkında nimet-i ilâhiyeden addeder. Eğer size ganimet ve âdâya karşı galebe gibi lûtf-u ilâhi isabet ederse keenne sizinle onun beyninde hiç muhabbet ve meveddet yokmuş gibi «Keşke ben de onlarla beraber mevki-i harpte bulunaydım da onlar emval-i ganimetle mevz-i azîme nail oldukları gibi ben de emval-i ganimetten birçok hisse almakla ferahyab olaydım» der ve bu kelâmla muharebede bulunmadığına tahassürünü izhar eder.]

Bu âyet Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkları zemm içindir. Gerçi münafıklar müslümanların cinsinden ve beraber bulunduklarından ve kelime-i tevhidi izhar ettiklerinden onların zahir hallerine nazaran hitap müminleredir ve harpten tahallüf eden münafıkları da zahirde müminlerden addederek hitab olunmuşsa da hakikatte münafıkları zemdir. Çünkü; askerlikten firar eden onlardır.

Musibet isabet ettiğinde şiddetle ferah edip, sürürünü izhar etmek ve emval-i ganimet isabet ettiğinde me'yus ve mahzun olmak insanın bilmediği bir ecnebiye karşı yapacağı bir muamele olduğundan münafıkın, müminlerle her nekadar meveddet ve ülfetleri varsa da muamelesi, beyinlerinde hiç muhalefet yokmuş gibi bir muamele olduğundan keenne münafıkla sizin beyninizde hiç meveddet yokmuş ve görülmemiş gibi «Keşke ben de onlarla beraber bulunaydım» dediklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Zira insaniyete lâyık olan ahbabının ferahıyla ferahlanmak ve esefiyle eseflenmektir. Aksi suret; bilmediği bir ecnebiye karşı yakışır.

Bu âyetin zuafa-yı müminin hakkında olması ihtimali vardır. Buna nazaran zaaf-ı hallerine ve akidelerine tenbih ve işarettir. Bu âyet harpten taahhur edenlere şamil olduğu gibi, başkalarını tehir edip harpten kalmalarına sebep olanlara dahî şamildir. Binaenaleyh kendi harpten kaldığı cihetle günâhkâr olduğu gibi başkalarını da harpten geri bıraktığından dolayı da günâhkâr olur. Şu halde kanunen asker olan kimseleri kurtarmak için uğraşanlar ve onlara hile yolları arayanlar günâhta harbe gitmeyenlerle beraberdir. Binaenaleyh; cihattan firar etmek veyahut başkasının firarına sebep olmak ehl-i imana yakışır halattan olmadığı gibi iman-ı kâmil ile kaabil-i telif olmayıp, belki zafa-ı iman eseridir.

***
Vâcib Tealâ harpten taahhur edenleri zemmettikten sonra, harbe terğib etmek üzere :

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالآخِرَةِ وَمَن يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ فَيُقْتَلْ أَو يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿74﴾

buyuruyor.

[Fisebilillâh âdâ-yı dinle mattatele etsin şol kimseler ki, onlar hayat-ı dünyayı âhirete tebdil ederler.] Yani; dünyalarını âhirete fedâ ve âhireti dünya üzerine tercih ve ihtiyar eden müminler kâfirlerle muharebe etsinler ve i'lâ-yı kelimetullah için mücadeleye müsaraat eylesinler. [Ve eğer bir kimse fisebilillâh multatele eder, katlolunur] yani şehid olur. [Veyahut galip olursa] yani gazi olursa. [Biz Azimüşşan yakında o kimseye elbette büyük ecir veririz.] Binaenaleyh; bu ecri zayi' etmemek için harbe gitsin.
M u k a t e l e y l e m e m u r o l a n l a r ; müminlerdir ki, hayat-ı âhireti daha ziyade sevenlerdir. Fisebilillâh mukatele edenler de iki ihtimal vardır ki, ya âdâ tarafından katlolunup şehit olmak veyahut âdâya gaalip olup gaazi olmak her iki suretde mümin için menfaat-i azîme olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Bu âyetin meali ehl-i İslâm arasında her zaman gayet muhtasar bir lisanla söylenmektedir. Yani; askere ve muharebeye gidecek bir kimse «Ölürsem de kâr, kalırsam da kâr» ve tâbir-i aharle «Ölürsem şehit, kalırsam gazi» der ki her iki cihette de mümin için menfaat vardır.
Mukateleye âyette terğib olduğu gibi muharebede bulunmayan münafıkların müminlere musibet isabet ettiğinde «Allah-u Tealâ bana in'am etti de onlarla bulunmadım» diyenleri tekzip de vardır. Çünkü; muharebeden taahhur nimet olmayıp herhalde muharebede bulunmak nimettir. Zira; muharebeden kalmakta şehadet veya gazilik gibi nimetlerden mahrumiyet vardır.

Mücahede eden kimse için ya şehadetle nefsini veyahut zafer ve galebeyle din-i İslâmı izaz edinceye kadar ma'rekede sebat etmek lâzım olduğuna âyette tenbih vardır. Çünkü muharebeden maksad-ı aksa; i'lâ-yı kelimetullah ve i'zaz-ı din-i İslâm olup şehadet, bu maksadın teferruatındandır. Binaenaleyh; kişi şehid olmasını arzu etmez. O halde şehit olmak için düşmana fırsat vermek katiyen caiz olamaz. Bir müminin gaye-i emeli düşmana galebe edip dine muavenet ve âdâ-yı dini makhur ve münhezim etmek ve müslümanları âlî ve serbest bulundurmaktır. Fakat bu meyanda kaderinde mertebe-i şehadet varsa o da vücut bulur, fakat kendi arzusuyla değildir.
Hulâsa; müminlerin âdâ-yı dinle i'lâ-yı kelimetullah için muharebe etmesi ve muharebe eden kimseler galip veya mağlûp olsun, kaatil veya maktul olsun ecr-i azîme nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ cihatla emrettikten sonra cihadı terkedenleri red ve inkâr etmek üzere :

وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ ﷲ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ
الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَل
لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا ﴿75﴾

buyuruyor.

[Size ne oluyor ve ne gibi şey arız oluyor ki, fisebilillâh mukatele etmiyorsunuz ve ne sebebe mebni mukateleden kalıyorsunuz ve rical ve nisvan ve çocuklardan Mekke'de müşrikler elinde esir ve mahpus olarak kalan ve zuafadan madûd olup hicrete iktidarı olmayan müminlerin halâsı için neden mukaatele etmezsiniz? Onlar şol kimseler ki, gayet hüzün ve kederlerinden Cenab-ı Hakka kemâl-i tazarru ve niyazla müşriklerin ellerinden halâslarını istirham ederler, derler ki: «Ey bizim Rabbimiz ! Sen bizi şu ahalisi zâlim olan karyeden çıkar. Zira; zulümlerine takatimiz kalmadı. Ey bizim Rabbimiz ! Bizim için taraf-ı ilâhiyenden bir

veli halk buyur ki, umurumuza mütevelli olsun ve şu Mekke dağlarının elinden bizi çıkarsın ve pençe-i zulümlerinden bizi halâs etsin.» İstirhamlarına bu kadarla iktifa etmeyerek duâlarına şunu da ilâve ederler ve «Ey bizim Rabbimiz ! Sen bizim için lûtfundan bir yardımcı halk et, o bize yardım etsin ki, biz de müşriklerden intikamımızı alalım» demekle halâslarına duâ ve Cenab-ı Kaadirü Kayyûm'dan istirham ederler.] Allah-u Tealâ duâlarını müstecab kıldı, müminler galebe ederek kâfirler münhezim oldular ve zuafa-yı müminin galipler zümresine iltihak ettiler ve bu suretle Allah-u Tealâ onların izzetlerini izhar etti.
Yani; cihat vâcib olduğundan sizin için terkine müsaade yok ve özrünüz kabul değil demektir. Kıtalin lüzumuna illet ve sebep; küffar elinde kalmış olan zuafa-yı mümini kurtarmak olduğunu beyan için zuafayı zikir buyurmuştur.
(فِـي سَبِـيـلِ) (وَ الْـمُسْتَضْعَفِـيـنَ) üzerine matuf olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Sizin için ne gibi şey arız oldu ki, Allah-u Tealâ'nın tarîki ve zayıf addolunan müminlerin halâsları için mukaatele etmezsiniz?] demektir. Lâfza-i celâl üzerine ma'tuf olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Ne gibi şey mâni oldu ki, siz Allah-u Tealâ'nın rızası ve müstaz'afînin halâsları için mukaatele etmiyorsunuz?] demektir.
M ü s t a z ' a f î n ile murad; hicretten aciz olarak Mekke'de kalmış ve küffar kendilerine galebe ederek birçok ezalar görmüş olan kimselerdir. Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (İbn-i Abbas) Hazretleri «Kadınlardan validem ve çocuklardan ben, Mekke'de kalan müstaz'afînden idik» buyurduğu mervidir.
Mekke ahalisinin ehl-i imana zulümlerinin nihayete vardığını beyan için vildana dahi zulmettikleri zikrolunmuştur. Çünkü; her millet nazarında kadınlar ve çocuklar merhamete şayan oldukları cihetle taarruzdan masun kalmışlarken Mekke'de müşrikler bunlardan da merhameti kaldırmışlar ve onlara da zulmü lâyık görmüşlerdi. İşte bu gibi zalimlerden mazlumları kurtarmak için sa'yetmeyenleri Cenab-ı Hak zemmetmiş ve zuafa-yı ehl-i iman duâlarının kabulüne vesile olmak üzere sıbyanlarını duâya iştirak ettirdiklerini beyan buyurmuştur. Çünkü; günâh sadır olmayan şıbyamn elini açıp dergâh-ı ulûhiyetten istirhamı duânın icabetine vesile olacağına dair bazı eserler olduğu gibi istiskaa duâsında çocukları beraber çıkarmaya da Hadîs-i Şerîf varid olmuştur.

E h l – i z â l i m o l a n k a r y e yle murad; Mekke'dir. Mekke ahalisinin zulmü; müşrik oldukları gibi ehl-i İslama ezâ etmeleridir. Fakat âyet her ne kadar Mekke ahalisi hakkında nazil olmuşsa da hükmü Mekke ahalisine münhasır değil, umumidir.
Mekke fetholunduğu gün Resûlullah onlara, veli olarak (Utab b. Üseyd)'i emîr ve nasır tayin buyurmakla Cenab-ı Hak duâlarını müstecap kılmıştır. Zira; (Utab) mazlumların hukukunu zalimlerden alır ve zayıfı kaviden ayırır ve azizden zelili kurtarırdı.
Hulâsa; âdâ elinden zuafa-yı müslimîni kurtarmak için mukaatele ve muharebe lâzım olduğu bu .âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ cihada teşvik ve terğib ettikten sonra cihadın suret-i zahiresine itibar olmayıp itibarın maksada ve niyete olduğunu beyan etmek üzere:

الَّذِينَ آمَنُواْ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُواْ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُواْ أَوْلِيَاء الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿76﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'ya ve resûlüne iman eden müminler Allah'ın rızasını tahsil ve tarîkına tevessül etmek için mukaatele ederler ve amma sol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya ve resûlüne küfrettiler. Onlar; tarik-i haktan iğva eden ve tarik-i hidayetten çıkarıp Şeytan'ın mutabaatına sevk eden tâğîlerin rızasını tahsil için mukaatele ederler. Hâl böyle olunca Şeytan'ın velileri ve dostları olan kefereyle mukaatele edin. Zira; Şeytan'ın hilesi gayet zayıf oldu.] Binaenaleyh; onun a'vânı dahi zayıftır. Gerçi adetleri ve hazırlıkları size nispetle çok olursa da onların kesretine itibar etmeyin. Zira itibar; Cenab-ı Hakkın inayet ve nusretinedir. Binaenaleyh; zahirde çok ve kavî olanların mağlûp, az ve zayıf olanların galip oldukları birçok zamanlarda görülmektedir.

Cihattan ecir almak niyete merbut olduğuna âyet delâlet eder. Zira müminlerin kıtali; din-i ilâhiye nusret ve kelime-i tevhidi i'lâ olup kâfirlerin kıtali ise Şeytan'a ve putlara takarrup içindir. Allah'ın rızasına muvafık olmayan herşeyin tarîk-ı tâğut için olduğuna âyette delâlet vardır. Kâfirlerin kıtalden garazları fâsid olduğundan mukaateleleri tâğut için denmiştir. Şu halde her garaz-ı fâsid; insanı idlâl ettiği için tâğuttur.
Kâfirlerin tâğut için ibadet ettiklerini beyandan sonra Şeytan'ın velilerine mukaatele etmeyi Vâcib Tealâ emretmiştir ki, tâğut gerek Şeytan ve gerek Şeytanın gayrı ağrâz-ı faside sahipleri olsun, cümlesi Şeytan'ın arzusuna hizmet olduğundan tâğut için mukaatele edenler Şeytan'ın dostları olduğunu ve Şeytan'ın dostlarıyla müminlerin mukaatelesi vâcib bulunduğunu beyan buyurmuştu ki, Şeytan'ın hilesi ve dostlarına nusreti zayıf olduğunu beyanla ehl-i imanı şecaate sevketmiştir. Zira; Şeytan'ın dostlarına nusreti Allah'ın dostlarına nusretinden elbette gayet zayıftır. Ehli hayrın her nekadar fakir de olsalar zikr-i cemillerinin asırlarca bakî kalması ve zâlimler her nekadar kudret ve kuvvet sahibi olsalar derhal hanümanı harab olup eserlerinin bakî kalmadığı, Şeytan'ın nusretinin zayıf ve Allah'ın nusretinin kavî olduğuna delâlet yönünden kâfidir.
K e y d ; hile tarîki üzere hâlin fesadına sa'yetmek ve zarar ikaaına çalışmaktır.
Hulâsa müminlerin kıtalden maksatları; Allah'ın rızası olup, kâfirlerin kıtalden maksatları ise hava ve hevesleri ve putlarıyla dostları olan Şeytan'ın rızasını tahsil olduğu ve Şeytan'ın dostları olan kâfirlerle kıtal vâcib ve Allah'ın nusreti kavî ve Şeytan'ın dostlarına nusreti zayıf olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ cihattan nükûl edenleri zemmetmek üzere :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّواْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَآتُواْ الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُواْ رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدَّنْيَا قَلِيلٌ وَالآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى وَلاَ تُظْلَمُونَ فَتِيلاً ﴿77﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Görmedin mi şol kimseleri ki, onlar mukaatele etmek istediklerinde taraf-ı Risaletten onlara «Çekin elinizi. Allah-u Tealâ kıtale izin vermedi. Kıtale izn-i ilâhi geldiğinde mukaatele edersiniz. Şimdilik müsade yoktur. Binaenaleyh; dininizin ahkâmından olan salâtı ikaame ve zekâtı i'ta etmekle meşgul olun ki, ibadet-i mâliye ve bedeniyeyi zayi' etmeyesiniz» denildi. Vakta ki, müminlere kuvvet geldi ve kâfirlerle mukaatele edecek kadar müminler kesret buldu, muharebenin mukadder olan zamanı hulul edince onlar üzerine kıtal vâcib olunca bir de görüldü ki, onlardan bir fırka Allah'tan korkar gibi veyahut daha eşed olarak nâs'tan korkarlar ve «Ey bizim Rabbimiz ! Bizim üzerimize kıtali niçin farz kıldın? Keşke yakın vakte kadar bizi tehir etseydin de kuvvetimiz, şevketimiz tezayüd etseydi» demekle mücahedenin tehirini arzu ederler. Ya Ekremerresûl ! Sen onlara tenbih ve vaaz-u nasihat suretiyle de ki: «Meta-ı dünya az, ömrü kısadır. İnsan ne kadar yaşasa akıbet vefat edecektir. Âhiret ise ittikaa edip nefsini maasiden sakınan kimse için hayırlıdır ve iyi bilin ki siz çekirdek üzerinde olan iplik miktarı zulmolunmaz ve ecrinizden noksan almazsınız ve muharebenin tehirinden çok muammer olmanız lâzım gelmez.»] Zira; ecel-i mukadderiniz hangi saatte gelirse taahhur etmez. Şu kadar ki, vakti malûm değildir. Fakat emir, kafidir. Binaenaleyh; harbin tehirini taleb etmekte bir fayda yoktur. İşte onlara böyle demekle emrplundakları muharebeye teşvik et.
Ayet-i celilede insanın vazife-i diniyesi ve memurun bihi neyse onunla meşgul olması ve onun haricinde ledünniyâtını bilmediği şeyi taleb etmemesi lâzım ve vâcib olduğuna tenbih ve işaret vardır. Zira; mukaatele talebedenlere Resûlullah memur oldukları namazı kılmak ve zekâtı vermekle emretmiştir ki, bu emir «Hikmetini bilmediğiniz şeye karışmayınız» demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet (Abdurrahman b. Avf), (Miktat), (Kudâme b. Mez'un) ve (Sa'd b. Ebi Vakkas) gibi bazı kibar-ı ashab-ı Resûlullah hakkında nazil olması ihtimali vardır. Çünkü; onlar Mekke'dç küf fardan gördükleri ezaya binaen Resûlullah'a «Muharebe edelim»

derlerdi. Resûlullah da «Muharebeden çekin elinizi, zamanı değildir. Siz memur olduğunuz namaz ve zekât gibi vazife-i diniyenizle meşgul olun, ben henüz kıtalla emrolunmadım» buyururdu. Vakta ki, hicret ettiler. (Bedir) vakasında kıtal vâcib olunca «Keşke kıtal biraz zaman daha taahhur etseydi» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Âyette münafıkların evsafına delâlet olduğuna binaen âyetin münafıklar hakkında nazil olması ihtimali dahi vardır. Çünkü; münafıklar dahi kisve-i İslâmda görünerek «Müşriklerle muharebe edelim» dedikleri halde muharebe vâcib olunca Allah'ın azabından korktukları gibi, belki daha ziyade korku ve haşyetle kâfirlerden korkarlar ve muharebenin tehirini isterlerdi ve Allah'tan ziyade nâs'tan havf etmek münafık sânıdır ve «Bizim üzerimize niçin kıtali farz kıldın?» diyerek itiraz dahî münafıklara yakışır. Meta-ı dünyanın kalîl ve âhiretin hayırlı olduğunu beyan dahî dünyayı çok seven münafıklara lâyık olduğundan âyetin münafıklar hakkında nazil olması ihtimali ağleptir.

Namazla zekâtın vücubu, cihadın vâcib olmasından evvel olduğuna âyet delâlet eder ve bu tertibin akla muvafık olduğunda dahi şüphe yoktur. Çünkü n a m a z ; Allah'a tazim ve z e k â t da Allah'ın kullarına şefkat ve merhameti olduğundan bu iki hasletin cihad üzerine mukaddem olduğunda şüphe yoktur.

Âhiret nimeti çok ve gumum ve humumdan safi ve akibeti emin olduğuna işaret için hayırlı olduğu beyan olunmuştur. Dünya nimetleri az ve hüzün, esef ve kederler dolu ve akıbeti meşkûk olduğundan âhiret nimeti kadar hayrı mutazammın değildir. Âhiretin hayırlı olması müttekilere mahsus olduğu tasrih buyurulmuştur. Zira; muharremattan içtinab etmeyenlerin nimeti âhirete müstehak olamayacaklarına işaret olunmuştur. Çünkü; «Muharrematı irtikâp küfre müeddî olursa ebedî Cehennem'de muazzep ve Cennet nimetlerinden bilkülliye mahrum olup muharrematı irtikâbı, küfre müeddî olmaz ve fısk derecesinde kalırsa günâhı kadar muazzep olur ve sonra Cennet'e girer ve lâkin Cehennem görmeden gidenler kadar tamamıyla mütena'im olmaz» demektir.

***

Vâcib Tealâ kıtal farz olunca ölümden endişe edenlerin hallerini beyan ettiği gibi mevtten hazer etmek fayda etmeyeceğini dahi beyan etmek üzere:

أَيْنَمَا تَكُونُواْ يُدْرِككُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ

buyuruyor.

[Herhangi mekânda olursanız vefat size idrak eder, velevse kireçle yapılmış kaleler içinde olsanız eceliniz sizi bulur.] Binaenaleyh; sizin için mevtten halâs yoktur. Muharebeye gitmek mevte sebep olamayacağı gibi, gitmemek dahi mevtten halâsa sebep olamaz. Şu halde saâdet üzere vefat etmek şekaavetle yaşamaktan daha hayırlıdır.
B u r û c ; yüksek kaleler ve muhkem köşklerdir ki, insan her ne kadar firar etse, saklansa ölümden halâs olamayacağından kinayedir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Uhud) gazasında bulunmayan ve gazada hazır olup şehit olanlar hakkında «Eğer bizimle beraber olup muharebeye gitmemiş olsalardı, onlar da vefat etmezlerdi» diyen münafıkları red için âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut kıtal farz olunca «Ya Rabbi ! Niçin kıtali bize farz kıldın? Keşke tehir etseydin» diyenleri red için âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; insan her nerede olsa ölümün ona idrak edeceği ve ölümden firar etmek velev muhkem kale içinde olsa dahi mümkün olamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ münafıkların muharebeyi sakîl addettiklerini beyanla zemmettikten sonra kabayih-i uhralarını dahî beyan etmek üzere:

وَإِن تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُواْ هَذِهِ مِنْ عِندِ اللّهِ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُواْ هَذِهِ مِنْ عِندِكَ قُلْ كُلًّ مِّنْ عِندِ اللّهِ فَمَا لِهَؤُلاء الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿78﴾

buyuruyor.

[Eğer münafıklara ganimet ve fütuhat gibi meserret verecek hasene isabet ederse, kemâl-i ferahla onlar şu haseneye «Bizim istihkaakımız üzere ind-i ilâhiden bize ihsandır.» derler. Ve eğer onlara noksan emval ve emvat-ı nüfus gibi beliye ve seyyie isabet ederse onlar «İşte şu beliye bize senin şeametinden geldi.» derler, iyiliği kendi istihkaklarına ve ehliyetlerine ve kötülüğü sana nispet ederler. Sen onlara cevap olmak ve itikatlarını ret ve iptal etmek üzere «Alemde mevcut olan havadisin küllisi gerek ferah verenlerden olsun ve gerek hüzün ve elem verenlerden olsun, cümlesi Allah-u Tealâ'dandır. Hepsinin halikı Allah'tır» de ve herşeyin Allah'ın halkıyla olduğunu kendilerine tefhimle itikatlarını tashihe sa'yet. Tevhid-i irfandan bîbehre olan şu kavme ne oldu ki, onlar söz anlamaya yakın olmazlar? Binaenaleyh; kelâm-ı ilâhiden birşey anlamaz ve anlamak ta istemezler.]
Yani; eğer onlara ucuzluk ve bolluk gibi nimet isabet ederse Allah-u Tealâ'ya nispet ederler ve eğer hastalık ve ölüm kıtlık gibi beliye isabet ederse habibim ! Sana nispet ederler ve derler ki «Ya Muhammedi (S.A.) Bu senin şeâmetindendir.» Çünkü; Medine-i Münevvere ucuzluk ve bollukken münafıkların nifakı ve Yehûdun nübüvvet-i Resûlullah'ı bildikleri halde inkârları sebebiyle kıtlık zuhura geldi ve meyvalar az olup galâ ziyade olunca Yahudiler kendi kabayihini setretmek için Resûlullah'a işnad etmişlerdi ve kendilerine vaazu nasihat olan Kur'ân'ın maânîsini düşünmediklerini ve eğer düşünseler kelâm-ı ilâhi olduğunu ve herşeyin ind-i ilâhiden geldiğini bileceklerini ve nazar-ı teemmülü terkettiklerinden dolayı mezmum olduklarını beyan buyurmuştur.
H a s e n e yle murad; ucuzluk, vüsat-i nimet, kesret-i baran, fütuhat ve ganimet gibi insanın seveceği şeylerdir. S e y y i e yle murad; bunun aksi olan pahalılık, dıyk-ı maişet, kıtlık ve katil ve hezimet gibi insana keder verecek mekruhattır.
Kur'ân-ı Azimüşşan'ın âyetleri zahir ve bahir olup herşey Allah-u Tealâ'dan olduğuna delâlet ederken, münafıkların fehmetmedikleri taaccübe şayan birşey olduğu için Cenab-ı Hak taaccübe delâlet eden kelimeyle «Bunlara ne gibi hâl arız oluyor ki söz anlamıyorlar?» buyurmuştur.
Hulâsa; muharebeye gitmekle ölmek lâzım gelmediği ve insan muhkem kale içine saklanmış olsa dahî, ölüm onu bulup ölümden firarın mümkün

olmadığı ve eğer münafıklara iyi birşey isabet ederse onu kendi istihkaklarıyla Cenab-ı Hak'tandır dedikleri ve eğer onlara bir fenalık isabet ederse, onların Resûlullah'a «Bu kötülük bize senden geldi.» dedikleri ve halbuki, insanlar için bu gibi sözlerin caiz olmadığı ve onlara cevap olarak Resûlullah'ın «Herşey Allah'tandır» dediği ve münafıkların halleri taaccübe şayandır ki, onlar Kur'ân'ın ve sair nasihatlerin manâlarını anlamadıkları gibi anlamaya bile yaklaşmadıkları ve her zaman münafıkların halleri böyle olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nimet ve hikmetin kâffesi Allah'tan olduğunu beyan ettiği gibi sevap, Allah'tan olup masiyet ise insanın kendi nefsinden olduğunu beyan etmek üzere :

مَّا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهُ وَمَا أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللهُ شَهِيدًا ﴾79﴿

buyuruyor.

[Sana isabet eden hayır ve bereket vesair nimet gibi hasene Allah-u Tealâ'dandır ve isabet eden şiddet ve darlık ve eza gibi seyyie senin kendi kisbindendir. Habibim ! Seni, nâs'a resûl olarak bilmediklerini bildirmek ve ahkâm-ı diniyeye onları davet etmek üzere gönderdik. Seni irsale ve senin tebliğine şehit vönünden Allah-u Tealâ kâfi oldu.]

Vâcib Tealâ hasenenin kesret-i vukuuna binaen seyyie üzerine haseneyi takdim buyurmuştur. H a s e n e yle murad; bu âyette Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile sevap ve sevaba vesile olan tâattır. Çünkü; insan ne kadar ibadet etse ibadeti nimeti vücuda tekabül edemeyeceğinden, sevaba müstahak olmadığı halde, Cenab-ı Hakkın tâat mukabilinde sevap vermesi ancak fazl-ı ilâhidir. Amma nefse isabet eden beliye ve masiyet, nefsin arzu ve iştihasıyla olduğundan seyyie nefse muzaf kılınmıştır.

Bu âyette seyyieyi nefse muzaf kılmak âyet-i sabıkada küllisi Allah-u Tealâ'dan olduğuna beyana münâfi değildir. Çünkü; Beyzavi'nin beyanı veçhile icad ve abde isal cihetinden cümlesi Allah-u Tealâ'dandır. Şu

kadar ki hasene; Allah-u Tealâ'dan ihsandır. Zira; abdin istihkaakı yoktur. Amma seyyie; mücazat ve intikaam olduğundan abdin kisbiyle hâsıl olur. Zira; cezaya kendi ef'aliyle müstahak olmasa Allah-u Tealâ'nın tecziyesi zulüm olur. Cenab-ı Hak ise zulümden münezzehtir. Şu halde abdin başına gelen musibetin cümlesi kendi fiilinin cezası olduğundan, seyyie abde nispat olunmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyet-i sabıkada seyyienin küllisi Cenab-ı Hak'tan ve bu âyette abidden olduğu hakkında beyanat-ı ilâhiye beyninde görülen tenakuz ve münafat şöyle tevcih olunmuştur: Âyet-i sabıkada Allah-u Tealâ'ya nispet olunan seyyie; kahtu gala, hastalık, dıyk-ı maişet, şiddet ve meşakkat gibi şeylerdir. Bu âyetteki seyyie ise masiyet manâsınadır. Şu halde Allah-u Tealâ'ya nispet olunan seyyie harciî ve umumî sevilmeyecek mekruhat olup, abde isnad olunan seyyie ise abdin kesbettiği ma'siyet olduğundan, âyetler beyninde asla tenakuz yoktur. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette hitabın umumî olması ihtimali vardır. Buna nazaran manâ-yı nazım; [Ey insan ! Sana isabet eden hasene Allah'ın ihsanıdır ve seyyie kendi nefsinin kesbettiği masiyetin şeametidir.] demek olur. Yahut muhatap Resûlullah'tır. Fakat zahirde muhatap Resûlullah olsa da hakikatta ümmeti muraddır. Bu âyet; Resûlullah'ın cemi-i nâs'a meb'us olduğuna delâlet eder. Zira; nâs lâfzı cemi-i insanlara şâmildir.
Arab'a mahsus değildir. Şu halde (وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ) demek;
(لجمع الناس) demektir.
«Senin risaletine şehadet etmek yönünden Allah-u Tealâ kâfi oldu» demekle cümle nâs'ın Resûlullah'ın risaletini teslimle itaatları vâcib olduğu beyan buyurulmuştur. Çünkü Resûlullah'ın davasına muvafık yedinde mucizeleri halkla risaletin sıdkına Allah-u Tealâ'nın şehadet buyurması; risaletinde asla şek olmadığına delâlet ettiğinden, hiç kimsenin muhalefet etmesi caiz olmadığına işaret buyurmuştur. Zira; bir zât-ı âlikadir ki; sözünün doğru ve dâvasının sadık olduğuna Allah-u Tealâ şehadet ederse onda şekketmek hamakatten veya inattan başka birşey olamaz.

***

Vâcib Tealâ resûlünü cemi-i nâs'a gönderdiğini beyan ettiği gibi, resûlüne itaatin kendi zatına itaat olduğunu dahi beyan etmek üzere:

مَّنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ وَمَن تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿80﴾

buyuruyor.

[Resûle itaat eden kimse muhakkak Allah-u Tealâ'ya itaat etmiştir. Bir kimse resûle itaattan i'raz ederse sen de ondan i'raz et ve onlara iltifat etme. Zira; biz seni onlar üzerine hıfzedici göndermedik.] Çünkü; Allah'ın tevfik vermediği bir kimseyi sen irşad edemezsin. Binaenaleyh; sana itaattan yüz çeviren kimseye sen de iltifat etme.
Resûlullah filhakika mübelliğ olup, âmir Allah-u Tealâ olduğundan, resûle itaat Allah-u Tealâ'ya ve emrine itaattir. Fakat resûle itaattan iraz edenlere Resûlullah cebren ve kerhen onları ayıp verecek şeylerden hıfzetmek üzere gönderilmediğini beyan; Resûlullah'ı tesliyedir. Çünkü; emr-i ilâhiyi tebliğle vazife-i risalet bitmiştir.
Bu âyet; Resûlulah'ın cemii evamir ve nevahisinde hatadan masum olduğuna delildir. Çünkü, eğer bunlardan birinde hata olsa resûle itaat, Allah-u Tealâ'ya itaatin aynı olmazdı. İtaatin ancak Allah-u Tealâ için olduğuna dahî âyet delâlet eder. Çünkü; resûle itaat Allah-u Tealâ'ya itaattan madud olunca, her itaatın Allah-u Tealâ için olduğuna delâlet-i vazıha ile delâlet eder.
Kazi, Hâzin ve Fahr-i Razi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Resûlullah «Bana muhabbet eden Allah'a muhabbet eder ve bana itaat eden Allah-u Tealâ'ya itaat eder» deyince, bazı münafıklar «Muhammed (S.A.) bizi şirkten nehyettiği halde kendisi şirke karib birşey emrediyor, başka maksadı yoktur. Nasarâ'nın Hz. İsa'yı rab ittihaz ettikleri gibi kendini rab ittihaz ettirmek ister» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Âyetin nihayeti âyet-i kıtalle mensuh olduğuna dair Tefsir-i Hâzin'de bir rivayet mezkûrdur, fakat esah olan mensuh değildir. Çünkü; manâ-yı nazım: [Ya Muhammed ! Sana imandan i'raz ederlerse, sen onlar üzerine amellerini hesabedici ve sual sorucu değilsin. Ancak

senin üzerine vâcib olan; tebliğdir, hesapları bize aittir. Sen vazifeni ifa ettikten sonra, onların hallerine mahzun olma.] demektir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların kabahatlarından bazı âhari beyan etmek üzere :

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُواْ مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلاً ﴿81﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Mükerrem ! Senin etrafında bulunan münafıklara emr-i ilâhiden bu emri tebliğ edip imtisal lâzım olduğunu beyan ettiğinde onlar «Bizim halü sânımız itaat etmektir ve bize itaat etmek lâyıktır» derler. Badehu senin huzurundan çıktıklarında onlardan bir taife, senin huzurunda söylediği sözün gayrıyla beytutet eder ve huzurunda söylediği sözün hilâfında düşünür veyahut senin onlara söylediğin sözün hilafını izhar ederek yalan söyler ve Allah-u Tealâ onların gece düşündüklerini ve senin huzurunda verdikleri ikrarın hilafını irtikâplarını sahife-i a'mallerine yazar. Binaenaleyh; onlar herbirinin cezasını görürler. Şu halde sen onlardan i'raz et, itaat ve adem-i itaatlarına mübalât etme, cemi-i umurunda Allah-u Tealâ'ya mütevekkil ol ve umum ahvalinde Allah-u Tealâ'yı velî ve muîn ittihaz etmekte devam et. Sana vekil yönünden Allah-u Tealâ kâfi oldu.] Onların zararım defe ve serlerini redde ve onlardan intikaam almaya kâfidir. Binaenaleyh; onların bu hallerine mahzun olma.

Münafıklar Huzur-u Risalette ikrar ettikleri sözlerinin hilafını geceleyin beytutet ettikleri hanelerinde tefekkür ettiklerine işaret için Vâcib Tealâ «Onlardan bir taife beytutet eder» yani «Zahirde izhar ettikleri itaatin hilafını gecevle tezvir ve tasni ederler» buyurmuştur.

Resûlullah'a ikrar verenler ve «Bize itaat etmek yakışır» diyenler münafıklardan bir kısmı olup cümlesi olmadığına işaret için «Onlardan bir taife beytutet eder» buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı

veçhile Huzur-u Risalette bulunan münafıklar iki kısımdır. Bir kısmı emr-i Resûlullah'a mukaabil cevaba tasaddi ederek «Halimiz itaat etmektir» derler ve geceyle hilafını düşünür ve hilafını irtikâp ederler. İkinci kısım; Huzur-u Risalette işitir, sükût eder ve geceyle de bittabi düşüncesi olmaz. Şu halde onlardan alenen ikrar verip hilafını irtikâp eden kimseler zikrolunm ustur.
Bu misilli hıyaneti irtikâp edenlerin kabahatlerini yüzlerine vurmamak için Cenab-ı Hak resûlüne onlardan i'raz edip onları rüsva etmemesini ve isimlerini zikreylememesini emir ve tavsiye buyurmuştur. Çünkü onların halini izhar etmek; buğzu adavetlerini teşdid etmekten başka bir netice vermeyeceğinden İslâmın kuvvet ve şevketi artıncaya kadar hallerini izhar etmemekte maslahat vardır. Binaenaleyh; münafıkların nifaklarını meydana koyuncaya kadar Rèsulullah ifşa etmemiştir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıklardan i'razla emir, iptida-yı İslâmdaydı. İslâm kuvvet bulunca (جاهدوا الكفار والمنافقين) âyetiyle i'raz emri nesholunmuştur. Binaenaleyh; bu âyetin nüzulünden sonra münafıkların isimleri söylendi ve münafık oldukları ehl-i iman indinde zahir oldu.
Hulâsa; münafıkların Huzur-u Risalette «Bize itaat etmek lâyıktır» deyip Huzur-u Risaletten çıktıktan sonra evlerinde geceyle bu sözlerinin başkasını düşündükleri ve Allah-u Tealâ'nın onların düşündükleri şeyleri amel defterlerine yazdığı ve o gibi münafıkların nifaklarını yüzlerine vurmamak için Resûlullah'ın onlardan i'raz edip Allah'a mütevekkil olması lâzım ve Allah-u Tealâ'nın resûlüne ve müminlere vekil yönünden kâfi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkları'da tedebbür ve teemmül etmediklerinden dolayı zemmetmek üzere :

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا ﴿82﴾

buyuruyor.

[Münafıklar tereddüd eder ve ta'nederler de'ın maânisini ve âyetlerin intizamını ve elfazının i'cazını tefekkür etmezler mi? Lâyık olan; kemal-i itina ile düşünüp beşer kelâmı olmadığını idrak etmek değil midir? Eğer Kur'an onların zu'mu batılları gibi Allah'ın gayrı beşer tarafından olmuş olsaydı'da pek çok ihtilâf bulurlardı.] Zira; beşerin zekâsı ve derecatı mütefavit ve muhtelif olduğundan onların derecelerinin ihtilâfı nisbetinde'da ihtilâf bulurlardı.
T e d e b b ü r işin, akıbetine kemal-i dikkatle nazar etmektir. Yani; «Kur'ân'a dikkatle nazar etselerdi kelâmullah olduğunu bilirlerdi. Ve lâkin nazar etmediklerinden tereddüde düştüler» demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ resûlünün sıdk-ı nübüvvetine Kur'anla ihticac buyurmuştur. Kur'ânın sıdk-ı nübüvvete delâleti; lâfzının fesahati ve gaipten haber vermesi ve ihtilâftan salim olmasıyladır.
Beyzavi'nin beyanı veçhile i h t i l â f la murad; manâsında tenakuz ve nazmında tefavüt bulunması, bazısının fasih ve bazısının rekîk olması ve bazısına muaraza güç olup bazısına kolay olması, bazısının istikbale ait haberi vakıa mutabık olun bazısının_ gayrı mutabık görünmesi, bazısının akta mutabık olup bazısının mutabolmaması ve bazısının hikem-i mesalihe muvafık olup bazısının muvafık olmamasıdır. Yani: «Eğer kul kelâmı olmuş olsaydı şu tâdâd olunan sakatatın cümlesi mevcud olurdu. Halbuki, Kur'ân'ın manâsında tenakuz ve tefavüt olmadığı gibi elfazının fesahatime ahbarının vakıa mutabakati ve ahkâmının ukulün idrak edebileceği bir dairede hikem-i mesalihe muvafakati meydanda ve inkârı gayrı kabil bir hakikattir.» demektir.
Usul-ü itikatta nazar ve istidlal vâcib olup taklidin caiz olmadığına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcib Tealâ münafıkları delâile nazar etmedikleriyle zem ve tevbih etmiştir. Eğer nazar-ı istidlâl vâcib olmasaydı terkinden dolayı zemmetmek lâzım gelmezdi. Halbuki zemmolundular. Şu halde usul-ü itikatta istidlal vâcibtir. Binaenaleyh; her mümin için mümkün olduğu kadar kudreti nispetinde'ın manâsını düşünmek lâzımdır. Zira; düşününce Kur'an'ın kul kelâmı olmadığını bilir. Çünkü; kul kelâmı olsa bu kadar intizamı olamayacağından birçok ihtilâf bulunacağı şüphesizdir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların ahval-i seyyielerinden bazı âhari beyan etmek üzere :

وَإِذَا جَاءهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُواْ بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ
وَإِلَى أُوْلِي الأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْ
وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لاَتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلاَّ قَلِيلاً
﴾83﴿

buyuruyor.

[Asakir-i Resûlullah'tan münafıklara emniyete ait veya havf ve endişeyi mucip bir haber geldiğinde vakıa mutabık olsun veya olmasın o haberi ifşa ve neşrederler ve haberi neşrettiklerinden müminlere birçok zarar arız olur ve eğer onlar o haberi işitince Resûlullah'a ve ashab-ı re'y ve tedbire ve işten anlayanlara reddetmiş olsalardı o haber için istinbat ve istihraca ehil ve erbab olan ulemâ ve sahib-i fikir olan kimseler o haberin ifşaya salih olup olmadığını bilirler ve halü maslahata göre içtihad ve lâyıkı veçh üzere hareket ederlerdi. Ey müminler ! Eğer sizin üzerinize Allah'ın fazlu ihsanı ve rahmeti olmamış olsaydı siz Şeytan'a ittiba ederdiniz, illâ sizden az kimseler ittiba etmezdi.] Şu halde sizi imana muvaffak kılan ve resûl gönderip irşad ve doğru yola sevk ve kitap inzal edip ahvalinizin ahkâmını beyan eden Allah-u Tealâ'nın fazlu ihsanı sizi bu hale getirmiştir. Binaenaleyh; aklınıza mağrur olmayın ve fikirlerinizle yalnız müstebidane hareket etmeyin ve işi erbabıyla istişareye havale edin ki, hata etmeyesiniz.
Umur-u müslimîne dair işitilen havadisi, aklı kısa olan zuafayı mümininin neşretmesi mazarratı mucip olacağını bu âyetle Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu misilli haberi işaa yalandan hali olmadığı gibi ehl-i imana ıztırap da verir. Eğer emniyete dair olursa düşmanların tedarikine ve eğer havfa dair olursa müslümanların telâşına ve hayret ve teşevvüşüne bâdi ve her veçhile zarar-ı şedide sebep olur. Binaenaleyh; esna-yı harpte müslümanlar umur-u harbiye ve askeriyeye ait işittikleri haberleri halk arasına

dağıtmak mazarrat olmak ihtimaline mebni o işi erbabına havale edip bu hususa dair söz söylemekten çekinmelidir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ü l ü l ' e m i r le murad; re'yü tedbir, akıl ve fikir sahibi olanlardır. Eğer zaman; zaman-ı sahabedeyse kibar-ı sahabeden (Ebubekir), (Ömer), (Osman) ve (Ali) (R.A.) Hazaratıyla asakirin reisleridir. Ve eğer zaman, zaman-ı sahabeden sonraysa o işe memur olanlardır. Çünkü; onlar işin künhüne vakıf olduklarından İslâmın haline muvafık olanı ve ifşası caiz olanı ve olmayanı bilir ve zekâ-yı fıtriyeleri ve dirâyet-i zatiyeleri ve tecarüb-ü adîdeleri iktizası o haberden müslümanlar için hayır olan cihetini istinbat ve içtihad ederler ve umur-u harbi bildiklerinden o işi salâha dökerler ve lâyık olduğu veçh üzere ifşa ederler. Yani; «şu emniyet veya havfe müteallik olan haberi işâa edenler bu haberi işitince halk arasında ifşa etmektense, o haberi Huzur-u Risalette veyahut işin erbabı olan re'yü tedbir sahiplerine götürmüş olsalardı o haberin hakikatini onlar bilirlerdi ve sahib-i re'y olanlar bunlara, ifşası caiz olup olmayacağını söylerlerdi» demektir.
Bu âyet; k ı y a s ı n edille-i şer'iyeden hüccet olduğuna delâlet eder. Zira vakayii ehli istinbata havale etmek; içtihadın ve kıyasın cevazına delildir. Çünkü; hakkında nâs olan vakayide istinbata hacet olmaz. Nâs olmayan vakayide istinbata havale; içtihada havaledir. İçtihad da kıyastan müfarakat etmez. Şu halde i l i m ; iki kısımdır:
B i r i n c i s i ; kitap ve sünnet nâssıyla sabittir,
i k i n c i s i ; nassın delâlet ve işaretinden kıyasla istinbata müsteniddir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; üç şeye delâlet eder:
B i r i n c i s i ; ahkâm, ve havadisten nâs ile bilinemeyip istinbatla bilenlerin bulunmasıdır.
İ k i n c i s i ; istinbatın hüccet-i şer'iye olmasıdır.
Ü ç ü n c ü s ü ; avam-ı nâs'ın ulemâyı furû-u â'malde taklitlerinin vâcib olmasıdır. Çünkü; Cenab-ı Hak bu âyette havadisin ahkâmına vakıf olmayanların ahvale vakıf olan ehl-i istinbata müracaat etmeleri lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Âyet; Resûlullah'ın da istinbatla mükellef olduğuna delâlet eder. Çünkü; avamın vazifesi Resûlullah'a ve ülül'emre vak'ayı reddetmek olduğunu beyandan sonra Vâcib Tealâ «Ahkâmı istinbat etmek sânından olan erbab-ı istinbat o vak'ayı bilir ve istinbat

ederlerdi» buyurmuş ve Resûlullah da erbab-ı istinbattan istisna olunmamıştır.
Allah'ın f a z l ı ve r a h m e t i yle murad; Resûlullah'ın bi'seti ve'ın inzali olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Eğer Allah-u Tealâ size resûl göndermese ve kitap inzal etmese sizin çoklarınız Şeytan'a ittiba eder, küfür üzere kalırdınız, illâ sizden az kimseler akıl ve dirayetle iman eder mümin olurlardı] demektir. Buna nazaran a z k i m s e l e r le murad; bi'setten evvel iman eden (Kıs b. Sâide), (Veraka b. Nevfel) ve (Zeyd b. Amr b. Nüfeyl) gibi iman edenlerdir.
İşte harp zamanlarında görüldüğü üzere birçok yalanlar işaa edilerek ehl-i imanın kuvve-i maneviyesi kırıldığı gibi birtakım endişeler meydana geldiği ve halbuki o endişeye mahal olmadığının bir müddet sonra anlaşıldığı birçok defa vaki' olmakla âyetin sırrı her zaman zuhur etmektedir. Binaenaleyh; ehl-i iman bu âyetle amel etseler hiçbir zaman endişe ve telâş görmeyeceklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.
Hulâsa; ümmet-i Muhammed hakkında ve bilhassa harp zamartlarında harbe müteallik haberlerle vukuat-ı saireyi gerek emniyeti, gerek ehl-i islâm için havf ve endişeyi mucip olsun işiten zuafa için ifşa etmek caiz olmayıp, sahib-i re'y ve tecrübe ve o işte alâkadar olanlara haber verip hakikatini onlardan anlamak lâzım olduğu ve resûl göndermek ve kitap inzal etmek Allah'ın kullarına fazlu ihsanı bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kıtalle emredip münafıkların tekâsülünü ve müminlerin kıtalin taahhuruna sa'yettiklerini ve sair evsaf-ı zemimeden bazılarını beyandan sonra tekrar kıtalle emretmek üzere :

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّهِ لاَ تُكَلَّفُ إِلاَّ نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللّهُ أَن يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَاللّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلاً ﴿84﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Fisebilillâh mukaatele et. Yalnız nefsin mükellef kılınsa bile kıtal lâzımdır. Müminleri cihada teşvik et. Allah-u Tealâ kâfirlerin şiddetini senden men'eder. Zira; Allah-u Tealâ kuvvet ve azap yönünden şiddetlidir.]
Yani; Allah-u Tealâ'nın rızasını tahsil ve dinini i'lâ hususunda fisebilillâh kıtal ile hiçbir nefis mükellef kılınmaz, ancak kendi nefsin mükellef kılındığı halde. Yani sana kimse iştirak etmese bile sen yalnız bulduğun halde mukaatele etmekle mükellefsin. Zira; risaletin meşakkati ancak senin üzerine tahmil olunmuştur. Binaenaleyh; emr-i cihada senin sa'yetmekliğin lâzımdır. Hiç kimsenin ianesine mübalât etme. Onların harpten tekaaüdü ve taahhuru sana zarar vermez. Zira; Allah'ın nusreti ve ianesi seninledir. Bütün düşmanların şerrini Cenab-ı Hak senden defetmeye kâfidir. Müminleri küffarla kıtale terğib et. Zira senin vazifen; insanları hayra ve salâha davet ve menfaatlarını kendilerine tarif edip teşvik etmektir. Onlar ister kabul etsinler, ister etmesinler. Allah-u Tealâ'nın kâfirlerin şiddetini senden men'etmesi ve onların sana galebesini def eylemesi me'mul-ü kavidir. Halbuki Allah-u Tealâ heybet ve mehabet cihetinden eşed ve tâğî kâfirleri defi' ve ta'zip cihetinden ziyade şiddetlidir.
(فَقَاتِلْ)'de bulunan (فـ) lâfzı şart-ı mahzûfa cevaptır. Takdir-i kelâm «Eğer fevzü necata vasıl ve düşmanların şerrinden halâs olmak murad edersen fisebilillâh mukaatele et» demektir.
Resûlullah'a ittiba eden bir kimse bulunmasa bile yalnız olduğu halde cihatla mükellef olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi Resûlullah'ın cemi-i nâs'tan şecaatta ziyade olmasına ve keyfiyet-i klfâli herkesten ziyade bildiğine dahî delâlet eder. Çünkü kıtalle emrettikten sonra Vâcib Tealâ gayrın fiiliyle mükellef olmayıp ancak nefs-i zekiyye-i Muhammediyesiyle mükellef olduğunu beyan etmek; hiç kimse kıtal için çıkmasa dahi Resûlullah'ın hurucu lâzım olup harbi terketmesi caiz olmadığını beyan etmektir. Amma, Resûlullah'ın gayrıları hakkında muharebe ve mukaatele farz-ı kifaye kabilindendir. Ancak bir kimsenin harbe huzuru fayda vereceği kat'i olursa o zaman farz-ı aynolur. Resûlullah'ın harbe huzurunda fayda kat'i olduğundan, Resûlullah üzerine farz-ı ayndır.

(عَسَى) kelimesi vâcib Teaâl'nın kelâmında manâ-yı katı' ifade ettiğinden Resûlullah'tan kâfirlerin mazarratını Allah-u Tealâ'nın dekat'idir. Bu âyette Resûlullah üzerine vâcib olan; bilfiil cihatta bulunmak ve müminleri cihada teşvik etmektir. Resûlullah bu iki vazifeyi ifa etmekle teklif-i ilâhiyi yerine getirmiştir. Müminlerden kıtale rağbet etmeyenlerden Resûlullah üzerine birşey terettüp etmeyeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.
Âyetin sebeb-i nüzulü; (Bedr-i Suğra) vak'asında Resûlullah'ın nâs'ı mücahedeye davetinde Ashaptan birçoklarının harpten tehalüf etmeleridir. Çünkü; Beyzavi, Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile (Uhud) vak'asında müşriklerin reisleri (Ebu Süfyan) ile gelecek sene aynı mevsimde (Bedr-i Suğra)'da hazır olmak ve orada muharebe etmek üzere tahat-ı mukaaveleye alınmıştı. Ertesi sene vakt-ı muayyen hulul edip, mukaavele günü geldiği zaman Resûlullah nâs'ı mukaateleye davet edince, nâs'tan birçoklarının nükûlf etmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu âyet nazil olunca Resûlullah maiyetinde yetmiş kişiyle harbe huruç etti ve (Bedr-i Suğra) mevkiine geldi. Allah-u Tealâ bu âyette vaadi veçhile kâfirlerin şiddetini Resûlünden men'etti. Zira; Sure-i Âl-i İmran'da beyan olunduğu üzere Ebu Süfyan'ın kalbine korku ilkaa eyledi ve (Ebu Süfyan) harbe gelemedi. Resûlullah ve maiyeti o mevkide panayırda bulundular ve birçok ticaretle avdet ettiler. Bu muharebeden tehalüf eden müminlere Cenab-ı Hak bu âyetle itab buyurmuştur. Çünkü; yalnız olarak resûlüne emretmek diğerlerine itaptır. Zira; Resûlullah'tan yalan sadır olmaz. Binaenaleyh; bir sene evvel muharebe için (Bedr-i Suğra)'ya hazır olacağını vaad edince, hazır olmamak vaadinde hulf ve yalan olacağı cihetle Resûlullah için elbette o mevkide bulunmak lâzım olduğundan Cenab-ı Hak «Hiçbir nefis teklif olunmasa yalnız senin bulunup vaadini yerine getirmen lâzımdır, yalnız sen müminleri teşvik et. Allah-u Tealâ kâfirlerin şiddetini men'eder» buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ müminleri kıtale terğiple emrettikten sonra bazı münafıkların harpten kalmasına dair şefaatte bulunan münafıkları şefaat-i seyyieden men'etmek üzere :

مَّن يَـشْفَـعْ شَفَـاعَةً حَسَنَـةً يَـكُن لَّـهُ نَـصِيبٌ مِّـنْهَـا وَمَـن يَـشْفَـعْ شَفَـاعَةً سَيِّـئَـةً يَـكُن لَّـهُ كِفْـلٌ مِّـنْهَـا وَكَـانَ اللّٰهُ عَلَـى كُـلِّ شَـيْءٍ مُّـقِـيـتًـا ﴿85﴾

buyuruyor.

[Bir kimse şefaat-i haseneyle şefaat ederse o şefaattan kendisi için nasip olur ve eğer bir kimse şefaat-i seyyieyle şefaat ederse o şefaatin vizrü vebalinden o kimse için nasip vardır. Allah-u Tealâ şefaat-i haseneden ve seyyieden herşey üzerine ceza vermeye muktedir oldu ki, hiçbir şeyi cezasız bırakmaz.]
Bu âyette ş e f a a t - i h a s e n e yle murad; Resûlullah'in müminleri emr-i hayrolan kıtale teşvik buyurması olduğu gibi müminlerden bazıları mücahedeye rağbet ettiklerinde tedarik ve hazırlıkları olmadığı cihete bazı müminler ağniyaya şefaat ettiklerinden onlardan sudur eden şefaat olmak ihtimali de vardır. Herhangi manâ murad olunursa olunsun emr-i hayra delâlet ve şefaatin cümlesine şâmildir.
Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile şefaat-i kasene; hukukullaha ve hukuk-u ibada riayetle beraber hayra terğip ve serden teb'id ve nefsine menfaat kasdetmeksizin rıza-yı Bâri için vaki' olan şefaattir. Müminlerin birbirine hayırla vaki olan duâları, iki kimse beynini ıslah, bir kimsenin gıyabında menfaatine sa'yetmek ve mazarratını defe çalışmak şefaatli hasene kabilindendir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran ş e f a a t - i s e y y i e ; bir kimsenin mazarratına sa'yetmek, nâs beyninde adavet ve fitne uyandırmak için söz taşımak; müminlerin aleyhine duâ etmek ve hususat-ı sairede müminin mazarratını aramak şefaat-i seyyiedir. Âhirette onun vîzrü vebalinden nasibi olduğu gibi dünyada dahi bu şefaatin şeâmetiyle seyyiesini göreceğine âyette delâlet vardır.
(مُّقِـيـتًـا) , (فـقـتـدرا) veyahut (خـافـيـظـا) manâsınadır. Yani «Cenab-ı Hak şefaat-i hasene ve seyyieden herbirinin cezasını vermeye muktedirdir. Zira; herbirini hıfzedicidir, ilminden gâib olmaz» demektir.
Hulâsa; herhangi hususat olursa olsun bir müminin diğer bir mümine celb-i menfaat ve def'-i mazaırat uğrunda liveçhillâh şefaattan dünyada ve âhirette hissesi olduğu gibi bunun zıddı olan şefaat-ı seyyienin

vizrinden dahi nasibi olduğu ve Allah-u Tealâ'nın her iki suretle şefaat üzere cezalarını tertibe kaadir bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ cihatla emir ve cihada hazır olmak ve olmamak hususlarında vaki' olan şefaatların cezalarından şefaat eden kimsenin nasibi olduğunu beyan ettiği gibi şefaat-i hasene kabilinden olan selâma dikkat ve itina etmek lâzım olduğuna dahi işaret etmek için:

وَإِذَا حُيِّيْتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا۟ بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿86﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Mümin biraderiniz tarafından bir hediyeyle tahiyye olunduğunuzda siz onun hediyesinden ziyade bir hediyeyle hediye edin veyahut onun hediyesinin mislini ona reddedin. Zira; Allah-u Tealâ sizden sudur eden hayır, şer, menfaat ve mazarrat herşey üzerine hesabeder ve muktezasına göre ceza verir.]

Yani; size ihvanınız tarafından bir selâm hediye olunursa siz ona onun hediyye ve selâmından daha güzel, câmialı, ziyade lâfız ve ziyade manâ ile bir selâm hediye edin ki, onun sizden evvel size selâma müsaraatının hakkını vefa etmiş olasınız. Yahut onun selâmının aynını bilâ noksan reddedin ki, mürüvvet ve uhuvvet noktasından vazifenizi ifa etmiş olasınız. Zira; Allah-u Tealâ sizin her ameliniz üzere hesab eder ve hediyenizin sevabını verir.

T a h i y y e ; fil'asıl hayatla duâdır. İslâmiyet gelince tahiyye selâma tahvil olundu. Şu halde manâ-yı âyet: [Size bir müslim tarafından selâm verilirse, siz onun selâmından ziyade bir manâyı cami' selâmla selâm verin] demektir. Arapların hayatla duâlarından selâm lâfzında duâ manâsı daha ziyade olduğundan hayatla duâ selâmla duâya tahvil olunmuştur. Zira; h a y a t l a d u â; yalnız ömrün uzun olmasına duâdır. Amma s e l â m l a d u â ; cemi-i afattan salim olmakla duâ olduğundan hayatın uzun olmasına ve afiyetine ve saâdeti haline ve cemi-i mihen ve

meşakkattan emin bulunmasına duâya müştemildir. Binaenaleyh; müminin mümine selâmı şefaat-ı hasenede dahil olduğu cihetle şefaat-ı hasene akabinde şefaat-ı hasene envaından Cenab-ı Hak bir nev'ini beyanla şefaat-ı haseneye ve selâma kullarını teşvik etmiştir.
S e l â m ; Allah'ın esma-i hüsnasından birisi olduğu cihetle müminler beyinlerinde yekdiğerine selâm vermekle, hem iltifatla duâ hem de zikrullah etmiş oldukları gibi, yekdiğerini kendi taraflarından selâmetle tebşir ettiklerinden sürür ithal etmekle de ecrü mesubata nail olurlar.
Selâmla mübaşeret vâcibtir. Zira; Resûlullah
(أسلام اسم من اسماء الله ا بينكم) yani «Selâm Allah'ın isimlerinden bir isimdir, beyninizde ifşa edin», buyurmuştur. Resûlullah'ın emri vücub içindir diyenler varsa da esah olan; selâm sünnet ve redd-i selâm vâcibtir. Çünkü; Kur'ân'da Cenab-ı Hak «Size selâm verildiğinde siz onun selâmından daha güzel bir selâm veyahut aynı selâmı reddedin» buyurmuştur ki, selâmın reddiyle emir; sarih vücub ifade ettiğinden ittifak vardır. Zira vücub olan redd-i selâmı terk etmek; selâmı veren kimseye ihanettir. Mümine ihanetse haramdır.
Selâm yalnız (أسلام عليكم) ile iktifa olunursa da onun şekl-i ahseni (أسلام عليكم ورحمة الله) demektir ki, selâmla duâ üzerine rahmetle duâyı ziyade etmektir. Eğer selâmda rahmetle duâ dahî münderic olursa, selâmı red de bereketiyle duâyı dere ederek (أسلام عليكم ورحمة الله وبركاته) diyerek ahsenle mukaabele etmektir.
Selâm lâfzının nekre ve marife olarak istimali caizdir. Zira;'da iki suret de vardır. Lâkin nekre olarak vürudunun'da çok olması ve Allah-u Tealâ'dan ve meleklerden vârid olanların nekre olarak varid olması ve nekrenin kemâle delâlet etmesi nekre olarak verilen selâmın marife olarak verilen selâmdan efdal olduğuna delâleti Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.
Selâmda sünnet olan; binitli (süvari) olan yaya (piyade) olana, ayak üzerinde olan oturana, az çoğa, küçük büyüğe selâm vermektir. Cehren selâmda sürür ithali daha ziyade olduğundan çehren selâm vermek efdaldir. Selâmla beraber musafahanın âdet-i Resûlullah'tan olduğu mervidir.
Selâm emanet olduğunda, selâmı tebliğ etmek İmam-ı Ebu Yusuf'a göre vâcibtir. Binaenaleyh; terkederse günâhkâr olur. Cumada imam hutbe

okurken hutbe dinleyene, tilâvetle, ezanla, ikaametle, oyunla ve kaza-yı hacetle meşgul olan kimseye selâm verilmez.
Selâmı reddetmek farz-ı kifayedir. Selâmı fevren, yani tehir etmeksizin reddetmek vâcib olduğu gibi, mektupla selâmın cevabını da mektupla reddetmek vâcib olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.
Bu âyet, ehl-i İslâm beyninde muavenet usulünden bir nevi olup, ülfet ve ünsiyet ve hüsn-ü muaşeret esaslarını tesis eder. Çünkü; müminler birbirlerine mülâki olduklarında Allah'ın ismi ve cümle afattan selâmetle duâyı mutazammın bir mükâlemeyle yekdiğerine iltifat etmeleri elbette güzel bir ibadettir. Eğer selâmın taraf-ı ilâhiden ehl-i İslama i'ta buyurduğu bir atiye ve hediyesi olduğunu itikad ederek ihlâs üzere teati ederlerse, elbette aralarında muhabbet, meveddet ve kemal-i ferah ve sürür hasıl olacağı şüphesizdir. Halbuki bu ibadet şimdi ekseri insanlar arasında temennaya yani elini sallamak âdetine tebeddül etmiştir.
Hulâsa; bir mümin tarafından diğer bir mümine selâm hediye olunursa mukaabilinde selâm ve rahmetle hediyesine mukaabele etmek vâcib veyahut hiç olmazsa aynını, yani yalnız selâm lâfzını reddetmek lâzım olduğu ve Allah-u Tealâ'nın her türlü hediye ve selâm üzerine hesabedip herkesin hediyesine göre sevabını vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ müminler beyninde selâm teati olunmasını emrettiği gibi, selâma itina etmeyenleri dahî bir nevi tehdid ile tehdid etmek üzere :

ﷲُ لا إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ لَـيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَـى يَـوْمِ الْـقِـيَـامَـةِ لاَ رَيْـبَ فِـيـهِ وَمَـنْ أَصْدَقُ مِـنَ ﷲِ حَـدِيـثًـا ﴿87﴾

buyuruyor.

[Cemi-i ef'al ve a'malinize muttali olan Allah-u Tealâ'nın gayrı mabudun bilhak yok, ancak zat-ı ulûhiyeti vardır. Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, elbette Allah-u Tealâ sizi vukuunda asla şüphe olmayan yevm-i kıyamete cem'eder ve kelâm yönünden Allah-u Tealâ'dan ziyade sadık kim olabilir?]

Nâs, muhasebe zımnında kabirlerinden kıyam ettikleri için insanın haşrolunacağı güne y e v m - i k ı y a m e t denilmiştir. Yevm-i kıyametin vukuunda şek olmadığını beyan; kıyameti inkâr edenleri red içindir.
Allah-u Tealâ'dan ziyade sözü doğru olabilecek bir kimsenin vücudunu inkâr için istifham-ı inkârîye mevzu olan (مـن) lafzıyla varid olmuştur. Çünkü; Allah-u Tealâ'nın haberinin yalan olması muhaldir. Zira; nakz-ı alâllahı müstelzimdir. Allah-u Tealâ üzerine ise noksan muhaldir. Binaenaleyh; Allah'ın kelâmında yalan muhaldir. Şu halde yevm-i kıyamet kati olduğu gibi o günde insanları cem'edeceği dahî kafidir ki, şüphe edenler tekfir olunur.

***
Vâcib Tealâ münafıkların ahvalinden nev-i aharı beyan etmek üzere :

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُواْ أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُواْ مَنْ أَضَلَّ اللّهُ وَمَن يُضْلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً ﴿88﴾

buyuruyor.

[Size ne gibi şey arız oldu ki, münafıklar hakkında iki fırka oldunuz da küfürleri üzere ittifak etmediniz. Allah-u Tealâ o münafıkların kesbettikleri şirk ve sair maâsî sebebiyle onları küfre döndürdü. Binaenaleyh; tarik-ı müstakim olan tarik-ıtevhidden ters döndüler, gerisin geriye gittiler. Allah'ın idlâl ettiğini siz hidayette kılmak mı murad edersiniz? Bir kimse ki, Allah-u Tealâ onu idlâl etti ve nûr-u iman ve hidayetten uzak kıldı. Sen elbette onun için hidayete tarîk bulamazsın.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkların küfürlerine delâlet eder deliller meydanda olduğu halde küfürlerinde şekkedenleri bu âyetle Vâcib Tealâ tevbih ve tekdir buyurmuştur. Çünkü; kati kâfir olduklarına sdelil mevcut olunca küfürlerinde şekketmekte bir manâ yoktur. Binaenaleyh; şekkedenler tekdire müstehaklardır.
R e k s ; birşeyi arkasın arkaya döndürmek ve geri çevirmek manâsınadır. Vâcib Tealâ münafıkları ahkâm-ı küfür olan züll-ü sığara, sebiy ve esarete ve katlü helâke reddettiğini bu âyetle beyan buyurmuştur.

A l l a h – u T e a l â ' n ı n i d l â l i yle murad; onların sû-u ihtiyarları sebebiyle Allah-u Tealâ'nın küfürlerine ve dalâletlerine hükmetmesidir. Allah-u Tealâ'nın tarîk-i Cennet olan ahkâm-ı şer'iyeden onları ihraç etmesi; tarîk-ı Cennet'ten Allah'ın idlâl etmesidir. Binaenaleyh; idlâl ettiği kimseyi Resûlullahın irşad edemeyeceğini Allah-u Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Medine-i Münevvere'ye müslim olarak gelip bir müddet ikaametten sonra Medine'nin havasıyla imtizaç edemediklerinden bahisle sahraya çıkmak ve bedeviyete karışmak üzere Resûlullah'tan istizan eden zümre hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar Medine'den çıkarlar merhale merhale sefer ederek müşriklere iltihak edinceye kadar giderler. Ashab-ı Resûlullah bunlar hakkında ihtilâf ettiler. Bazıları «Bunlar kâfirdir, mümin olsalar bizimle Sabreder Medine'de kalırlardı» dediler. Bazıları da «Bunların bizce küfürleri zahir olmayınca küfre nispet edemeyiz» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut (yevm-i Uhud)'da muharebeden tahallüf eden münafıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Uhud) gazasından avdetinde Ashabın bazısı Resûlullah'a «Gazadan tahallüf edenleri katlet ya Resûlullah ! Zira; onlar münafıklardır» dediler. Ve bazıları da «Affet ya Resûlullah ! Zira; onlar kelime-i İslâmı tekellüm ettiler» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut Mekke'de bir kavim İslâm oldukları halde müslümanlar aleyhine müşriklere muavenet ettiler. Ashab-ı ızâm bunların müslim veya kâfir olduklarına dair ihtilâf etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; münafıklar hakkında müminlerin iki fırka olduğu ve Allah'ın, münafıkları eski halleri olan küfre döndürdüğü ve Allah'ın idlâl ettiği kimseyi hidayette kılmak imkânı olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Allah'ın idlâl ettiği kimseyi irşad edemeyeceklerini beyandan sonra onların irşad olunmak ihtimali kalmadığını beyan etmek üzere :

وَدُّواْ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ فَتَكُونُونَ سَوَاء فَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ أَوْلِيَاء حَتَّىَ يُهَاجِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ

buyuruyor.

[Onlar kendileri kâfir oldukları gibi sizin de kâfir olup din ve itikatta onlarla müsavi olmanıza muhabbet ederler ve sizin küfrünüzü ez canü dil arzu ederler..Hâl böyle olunca fisebilillâh onlar hicret edinceye kadar onlardan siz dost ittihaz etmeyin. Takarruben ilâllah aşair ve kabail beldelerini terkeder ve ihlâs üzere İslâm olduklarında onlardan dost ittihazınızda zarar yoktur.]
Yani; ey müminler ! Siz onların hidayetlerini arzu ediyıorsunuz halbuki onalr kendilerinin hidayetleri şöyle dursun, küfürde o kadar ileri gitmişlerdir ki, sizin bile kendielri ile beraber kâfir olup dalâlet ve bu'diyette müsavi olmanızı isterler. Küfürde bu kadar taassub etmiş ve ileri gitmişlerden nasıl iman ümid eyler ve hâlleri böyle olunca onlardan nasıl dost ittihaz edersiniz ? Binaenaleyh; onları dost ittihaz etmeyin. Ama fisebilillâh hicret ederlerse dost ittihaz etmenizde beis yoktur.
Müşrikler ve münafıklarla ve zındıka ile meşgul olanlarla samimi dost olup, onlara muhabbetten Allah-u Tealâ bu âyetle ümmet-i Muhammedi nehiy buyurmuştur. Zira; en ziyade kıymettar olan, din hususunda düşman olan bir kimseyle sair hususatta dostluk olamaz. Çünkü; zahiri dost gibi görünse de batını düşmanlıktan hâli değildir.
Mümin olanlarla dahî hicret etmedikçe dostluk olmayacağına âyet delâlet eder. Fakat âyetin bu cihetten hükmü hicretin farz olduğu zamana mahsustur. Çünkü; Mekke'nin fethine kadar hicret vâcibti.
H i c r e t ; dar-ı küfürden dar-ı İslama olduğu gibi a'mal-i küffardan a'mal-i ehl-i Islama intikaal etmekle dahî olur. Bu âyetin her ikisine de ihtimali olduğu ve cümlesine lâfzının şümulü olup hicretin her manâsına hamletmek mümkün bulunduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

***
Vâcib Tealâ kâfirlerin kemâl-i taassuplarından müminlerin de kendileri gibi küfrüzere müsavi olmalarına muhabbet ettikleri cihetle onları dost ittihaz etmek caiz olmadığını ve eğer İslâm olarak hicret ederlerse dost

ittihaz etmekte beis olmadığını beyan ettiği gibi, eğer imandan dönerlerse onları katletmek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَإِن تَوَلَّوْاْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدتَّمُوهُمْ وَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا ﴿89﴾

buyuruyor.

[Eğer onlar hicretten i'raz eder ve İslâmdan yüz döndürür, küfrüzere inat ederlerse, onları tutun, bulduğunuz mekânda katledin. Zira; düşmanlardır. Düşmanları katletmek lâzımdır, onlardan dost ve sizin umurunuzda kendinize yardımcı ittihaz etmeyin.]
Yani; bunlar hicret etmezler ve küfrüzere inat eder ve bulundukları mevkii terk etmezlerse, onlardan size hayır ve muhabbet yoktur. Binaenaleyh; gerek Harem'de ve gerek Harem harici hil olan bir yerde ve her nerede olursa olsun bulduğunuzda tutun ve katledin. Zira, onlardan sizin için daima mazarrat melhuzdur. Ve onlardan dost veya düşmanlarınıza yardımcı ittihaz etmeyin. Çünkü; size onlardan emniyet yoktur ve dostluk memul değildir. Onlarla hal-i harptesiniz ve aranızda kıtali men'edecek bir muahede dahi yoktur ve fırsat buldukça size mazarratları da muhakkaktır. Binaenaleyh; bulduğunuz yerde fırsat vermeksizin hemen katledin.

***
Vâcib Tealâ İslâmdan i'raz edenlerin katliyle emrettikten sonra, bazı kimseleri katilden istisna etmek üzere :

إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىَ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ أَوْ جَآؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُواْ قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاء اللّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْاْ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً ﴿90﴾

buyuruyor.

[İllâ şol kimseler ki, onlar bir kavme iltica ettiler. O kavimle sizin beyninizde muahede var. O muahedeyi nakzetmedikçe muahede icabı onlarla mukaatele etmek caiz olmadığı gibi, onlara iltica edenler de onların hükmünde oldukları için mukaatele caiz olamaz.] Yani; sizin ahdinize dahil olanların ahdine dahil olanlar, sizin ahdinize dahil olmuş gibidir veyahut şol kimselerin amânına dahil olmuşlar ki, onlar sizinle mukaatele etmekten kalpleri daralmış ve mahabetinizden ânz olan korku icabı sizinle muharebe etmekten soluk almaz derecede kalpleri müzayakaya duçar olmuş veyahut kendi kavimleriyle muharebe etmekten kalpleri daralmış olan kimselerin amânına dahil olanları siz katletmeyin. Zira mürüvvet; sizinle mukaatele etmeyenlerle mukaatele etmemektir. Çünkü; kıtal, sizinle mukaatele edenlerle lâzımdır, sizinle mukaatele etmeyen kimselerle kıtal münasip değildir. [Ve eğer Allah-u Tealâ size musallat kılmak murad etmiş olsaydı, onların kalplerine kuvvet vermek ve soluklarını ve kalplerini tevsi etmek ve korkularım izale eylemek suretiyle onları sizin üzerinize musallat kılardı. Binaenaleyh; onlar da sizinle mukaatele ederlerdi. Şu halde onlar sizinle mukaateleden uzlet ederler ve sizinle mukaatele etmezler ve bununla beraber size sulh ve müsalemet ilkaa ederlerse Allah-u Tealâ sizin için onlar üzerine katil ve esir etmek suretiyle tarîk halk etmez.]
Resûlullah'la muahedesi olanların muahedesi altına girenlerin katilden müstesna olduklarına âyet delâlet ettiği gibi ehl-i imanla mukaateleden el çekmiş olanlara iltica edenlerin dahi müstesna olduğuna âyet delâlet eder.
Resûlullah'la beyinlerinde muahedesi olan kavmin (Beni Eşlem) kabilesi olmak ihtimali vardır. Zira; Mekke'ye hurucunda Resûlullah onlarla muahede etmiştir. Yahut (Benî Bekir) veya (Huzeyme) veyahut (Huzâa) kabileleridir. Herhangi kabile olursa olsun ehl-i imanla muahedesi bulunan bir kavme dehalet ve muahede eden kavmin, ehl-i imanla muahid olan kavmin hükmünde olacağına âyet delâlet eder ve hüküm de budur. Kavmin muayyen olmasında bir fayda yoktur.
K a l p l e r i   d a r a l a n l a r la murad; ehl-i imanın mahabetinden arız olan havf. ve haşyet icabı ehl-i imanla muharebe etmedikleri gibi ehl-i imanın hasmı olan kendi kavmü kabileleriyle de muharebe etmezler. Çünkü; akrabalarıdır.

K a t i l d e n   i s t i s n a   o l u n a n l a r ; kâfirlerdir. Onlar da iki kısımdır:
B i r i n c i s i ; muahid olandır,
i k i n c i s i ; korkudan dolayı kıtali terkedendir. Yani; sizinle beyninizde muahede olan kavme delâlet edenler bilfiil muahid olanlar gibi kıtalden masun olurlar ve kezalik muahid olmadığı gibi, muahid olanlara dehalet de etmemiş ve lâkin havfından silâhı terketmiş olanlar da kıtalden onlar gibi masun olurlar.
Allah-u Tealâ muahidlerin ve havfından nâşi kıtali terkedenlerin serlerini ehl-i imandan men'etmesiyle ehl-i imana imtinah etmiş ve murad etse emri bilâkis kılarak kâfiri müslim üzerine musallat kılardı buyurmuştur. Onlar sizden uzlet edince sizinle mukaatele etmez ve size inkıyad ederlerse Allah-u Tealâ onları katlinize size izin vermemiştir.
Hulâsa; imandan i'raz eder ve muharip olursa, katletmek lâzım olduğu ve onlardan dost ittihaz etmek caiz olmadığı ve muahid olanların veyahut terk-i silâh ederek size dehalet edenlerin kıtalden müstesna ve Allah-u Tealâ'nın onları musallat kılmaması müminler hakkında büyük nimet olduğu ve muharebeden uzlet edip inkıyad edenler üzerine harp açmak caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerden bazılarının hallerini beyan ettiği gibi bazı aharın halini dahi beyan etmek üzere :

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَن يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُواْ قَوْمَهُمْ كُلَّ مَا رُدُّوَاْ إِلَى الْفِتْنِةِ أُرْكِسُواْ فِيِهَا

buyuruyor.

[Küffardan âhar kabileleri sen bulursun ki, onlar iman izhar etmek ve muhabbet göstermekle sizi emin kılıp kendilerine ısındırmak ve kendi kavimlerini sizin tasallutunuzdan emin kılmak murad ederler. Halbuki onlar size düşmanlardır. Size emniyet göstererek bağteten sizin üzerinize hücum etmek ihtimalini hatırınızdan çıkarıp gaflet etmeyin. Zira; onlar her nekadar size emniyet gösterseler de, her ne zaman fitneye ve küfre red olunsalar, derhal izhar ettikleri imandan dönerler,

zulüm ve adavete, fitne ve fesada avdet ederler.] Binaenaleyh; bu mâkule kimselerden size emniyet gösterenlere aldanmayın.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette beyan olunan k a v m - i a h a r î n ile murad; (Benû Esed ve (Gatfan) kabileleridir. Çünkü; onlar Medine'ye geldiklerinde İslâmiyet izhar eder ve muahede ederlerdi ve bundan maksatları müslümanları aldatmak, onları kendilerine ısındırmaktı. Kendi kabilelerine avdet ettiklerinde küfürle ahdi nakzederler ve her ne zaman ehl-i İslâm aleyhine fitneye ve muharebeye davet olunsalar icabet ederler ve lâkin mağlûp ve rezil olarak avdet ederlerdi.

فَإِن لَّمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُواْ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوَاْ أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثِقِفْتُمُوهُمْ

[Eğer onlar sizin kıtalinizden uzlet etmezler ve size sulh ve müsalemet ilkaa edip musalaha talebetmezler ve ellerini sizden çekmezlerse, siz onları bulduğunuz mekânda tutun ve katledin.] Zira; onlar küfür üzere ısrar ettikçe katilleri vâcibtir. Çünkü; bulduğu yerde sizi katilden elini çekmeyince'sve teslim olarak sulha da talip olmayınca muhafaza-i nefis ve muhafaza-i din için hemen katletmek lâzımdır.

وَأُوْلَئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿91﴾

[İşte şu evsafı beyan olunan kefere üzerine sizin için zahir ve açık hüccet kıldık.]
Ki, onlar adavetlerini izhar ettiler. Onlar adavetlerini izhar edip sizinle mukaateleye şuru'ları ve ahdi nakzedip irtidad etmeleri, onların katlini size mubah kıldı. O halde; onları katletmekten size vebal yoktur. Zira; irtidatları ve sizinle mukaateleye gelmeleri, sizin için onlar tarafından itiraz kabul etmez bir sened-i kavidir. Binaenaleyh; onları katle cevaz-ı şer'i olduğundan dünyevî ve uhrevî katillerinden mesul olmazsınız.
Hulâsa; imandan i'raz edenleri esir almak, katletmek lâzım olduğu ve ancak imandan i'raz edenler ehl-i imanla muahedesi olan bir kavmin ahdi altına girerlerse muahid olan kavmin hükmünde olacakları veyahut İslâmın mahabetinden arız olan havf neticesi kıtali terk edenlerle

amânınâ İltica eyleyenlerin katli ve esareti caiz olmadığı ve eğer Allah-u Tealâ dilemiş olsaydı kâfirleri müslümanlar üzerine musallat kılarak, onların da mukaatele etmelerine bir mâni bulunmayacağı ve eğer kâfirler mukaateleden uzlet ederler, sulh ve selâmet talebederlerse müslümanlar için onlar üzerine mukaatele tarîkinin olmadığı ve kavm-i ahar dahi Medine'ye gelip müslümanları görünce kelime-i tevhidi okuyup müslüman görünmekle, müslümanları kendinden emin kılarak aldatmak isteyip, kendi kavmine vardığında onlara küfrünü izhar edip onları aldatmak istediği ve her ne zaman müslümanlar aleyhine fitneye davet olunurlarsa derhal icabet edip, İslâmiyetten küfre döndükleri ve onlar mukaateleden uzlet etmeyip, sulh de istemeyerek müslümanlardan ellerini çekmediklerinde onları esir almak ve katletmek lâzım ve şu evsafı cami olanları katilde müminler için onlar üzerine hüccet-i zahire olduğu ve mukaatele edenlerle mukaateleden ellerini çekenlerden, ellerini çekip mukaateleyi terketmek vâcib olduğu şu birkaç âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirler üzerine muharebeye teşvik ettiği gibi muharebede cereyan edecek ahvalin ahkâmını dahi beyan etmek üzere :

وَمَـا كَـانَ لِـمُـؤْمِـنٍ أَن يَـقْـتُـلَ مُـؤْمِـنًـا إِلاَّ خَـطَـئًـا وَمَـن قَـتَـلَ مُـؤْمِـنًـا خَـطَـئًـا فَـتَـحْـرِيـرُ رَقَـبَـةٍ مُّـؤْمِـنَـةٍ وَدِيَـةٌ مُّـسَـلَّـمَـةٌ إِلَـى أَهْـلِـهِ إِلاَّ أَن يَـصَّـدَّقُـواْ

buyuruyor.

[Bir mümin için diğer müminin katli sahih olmadı, illâ hata olarak kasdi ve ihtiyari olmaksızın katlederse müstesnadır. Eğer bir kimse bir mümini hata olarak katlederse onun kefareti sıfat-ı imanla muttasıf bir köle azâd etmektir. Hakkullahı iskaat için mümin bir köle azâd etmesi lâzım olduğu gibi hukuk-u ibadı iskaat için de maktulün veresesinin hakkını ifa etmek üzere onun evlâd ve ıyaline diyet-i kâmilesini verip teslim etmeli ki, maktulün katlinden dolayı kalplerine arız olan inkisarı cebir ve haklarını hıfzetmek için diyeti vermek vâcibtir. Ancak verese kaatile diyeti sadaka

etmekle haklarını iskaat etmek vakti müstesnadır ki, verese kaatile sadaka ederek diyetten vazgeçerlerse, maktulün diyetini vermek kaatilin üzerine vâcib olmaz.] Çünkü; diyet hakkı veresenin olduğundan, verese hakkını iskaat edince kimsenin birşey demeye hakkı yoktur. Zira söz; hak sahibinindir.

Yani; hiçbir müminin diğer mümin biraderini ahvalden hiçbir halde katletmesi caiz olmaz. Ancak hata hali müstesnadır. Hataen katlettiği surette hakkullahı iskaat için kefaret olarak bir abd-i mümin azâd etmek lâzım olduğu gibi, hukuku ibadı iskaat için de vereseye maktulün diyetini teslim etmek lâzımdır. Ancak verese haklarını iskaat ederlerse diyet lâzım gelmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet devr-i Âdem'den beri hiçbir zamanda müminin katli mubah olmadığına delâlet eder. Çünkü; zaman-ı maziye delâlet eden (كَانَ) kelimesini nefyetmek zaman-ı mazide dahi katlin muhali olmadığına delâlet-i vazıhayla delâlet eder.

H a t a da iki ihtimal vardır:

B i r i n c i s i ; başka birşey zannıyla mümini öldürmektir.

İ k i n c i s i ; üzerinde alâmet-i küfür olduğundan kâfir zannıyla öldürmektir.

Alet-i câriha olmayan taş, ağaç ve sopa gibi ağır birşeylerle katletmek İmam-ı Azam indinde hata ve şibih amid olduğundan diyet ve kefaret vâcib olur, kısas lâzım gelmez. Amma İmam-ı Şafiî indinde katil amiddir, kısas lâzım gelir. İmam-ı Azam âmden katilden kefaret lâzım gelmeyeceğini bu âyetle istidlal etmiştir. Çünkü; bu âyette Cenab-ı Hak kefaretin şartının hataen katil olduğunu sarahaten beyan buyurmuştur.

Katilde kefaret olacak kölenin mümin olması lâzımdır. İmam-ı Azam indinde ebeveyni müslim olan sabi kefaret olabilir. Çünkü; o sabi ebeveynine tebaiyetle mümin olduğundan onu azâdla kefaret sahih olur.

Vereseyi, diyeti affa terğib için diyeti aftan sadaka ile tâbir olunmuştur. Çünkü; sadakanın birçok fezaili olduğundan, af; sadaka olunca birçok fezaili cami' olduğuna işaretle teşbih hâsıl olur.

***

Vâcib Tealâ maktulün müslimîn beyninde bir müslim olup hataen katlolunduğunda cezası bir köle azâd etmek ve diyetini vermek olduğunu beyandan sonra, eğer maktul müslim olduğu halde düşman bir kavimden olursa, cezasının yalnız köle azad etmek lâzım geldiğini ve eğer muahedeli bir kavimden olursa, hem köle azâd etmek hem de diyetini vermek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةً

[Eğer maktul size adavet-i diniyesi olan bir kavimden olur ve kendi de mümin olursa kaatil üzerine vâcib olan; ancak mümin bir köle azad etmektir. Çünkü; düşman bir kavimden olduğu cihetle veresesiyle kaatil beyninde ülfet olmadığı gibi veresesi de varis olamadığından diyeti lâzım gelmez. Amma maktul sizinle kendileri beyninde muahedesi olan bir kavimden mümin olarak katlolunursa kaatil üzerine vâcib olan; diyet-i kâmileyi maktulün veresesine teslim etmektir ki, muahedenin hükmünü muhafaza etmek umur-u vecibedendir ve hakkullahı iskaat etmek için bir mümin köle azâd etmek lâzımdır.] Bu hüküm; maktulün varis-i müslimi bulunduğu surettedir. Amma veresesi kâfir olup harbî olduklarında diyet lâzım gelmez.

***

Vâcib Tealâ kefaret için köle azâd etmeye iktidarı olmayan kaatilin kefareti oruç olduğunu beyan etmek üzere :

فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿92﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse ki, hataen katline azâd edecek köle bulamaz ve köle almaya iktidarı da olmazsa, o kaatil üzerine vâcib olan; arasını fasletmeksizin iki ay oruç tutmaktır. Bu orucu, cüret ettiği hatasına

kefaret ve tevbe ve Allah-u Tealâ'nın havf ve gazabından neşet eder bir nedamet-i halise olsun ki, hata olarak sudur eden masiyetine kefaret olsun. Halbuki Allah-u Tealâ kaatilin ve maktulün hallerini bilici ve hükmettiği kefarette hikmetine muvafık olarak hükmedicidir.]
Katil kefareti için tutulan oruçta tetâbu' ve tevali lâzımdır. Zira; arada bir gün fasıla verse yeniden başlamak icabeder. Amma hayız ve nifas gibi a'zâr-ı şer'iyeyle iptal ederse zarar vermez.
Hataen katleden kaatil, kemal-i ihtiyat üzere hareket etmiş olsaydı bu hatanın da vâki' olmamak ihtimali bulunduğundan, hatada vâki' olması ihtiyatı terkle kusur olduğu cihetle kefareti ve maktulün veresesine diyetini vermesi kendisinden ihtiyatsızlık eseri olarak sudur eden kusura nedamet ve tevbe olduğunu beyan için Cenab-ı Hak bu kefaretin tevbe makamına kaaim olduğunu beyan buyurmuştur.
Fahr-i Râzi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet Ebu Cehil'in ana bir biraderi (Ayaş) Hazretleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Ayaş, hicret-i Resûlullah'tan evvel Huzur-u Risalete gelerek İslâm oldu. Fakat İslâmiyetini kavmi içinde izhar etmekten havf ederek Medine-i Münevvere'ye hicret etti. Validesi, (Ayaş)'ı Medine'ye hicreti üzerine yemek ve içmekten kesilerek feryadü figaan ile her günü ahü enin içinde geçerdi. Ebu Cehille biraderi Harise, Ayaş'ı getirmek üzere Medine'ye gittiler. Ebu Cehil, Ayaş'a dininde sebat etmesini tavsiye edip, ancak validesinin feryadü figaanını, âhü eninini teskin ve İrza etmek üzere tekrar Mekke'ye gelmesi için kandırdılar ve bu suretle beraberce Mekke'ye dönmek üzere Medine'den hareket ettiler. Mekke civarına geldiklerinde Ebu Cehille Harise, Ayaş'ın elini ve ayağını bağlayarak yüz değnek vurdular. Ayaş kardeşlerinden dayak yediği sırada eğer fırsat bulursa onları öldüreceğine ahdetti. Badehu Ayaş yine Medine'ye hicret etti. Bilâhare Haris de İslâm olarak Medine'ye hicret eyledi. Haris birgün Mescid-i Kubâ cihetinden gelirken Ayaş onu gördü ve İslâm olduğunu bilmediği cihetle hemen katletti. Ba'delkatil İslâm olduğunu işitince fevkalâde nedamet eyleyerek Huzur-u Risalete gelip haber verince bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Yahut âyet (Ebudderda') hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Ebudderda') bir asker içinde bulunurken, bir dağ üzerine çıktı. Orada koyun güden bir kimse gördü. Kılıcıyla üzerine hamle edince, o kimse İslâmiyetini ilân için

kelime-i tevhidi kıraat etmişse de (Ebudderda') dinlemeyerek katletti ve koyunlarını aldı, götürdü. (Ebudderda') maktulün kelime-i tevhid getirdiğini Resûlullaha zikrettiği vakit Resûlullah «Kalbini yardın mı, niçin katlettin?» buyurunca (Ebudderda')'nın nedameti üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Yahut yevm-i Uhud'da (Huzeyfe)'nin pederi (Yemanî) yı kafir zannıyla Ashab-ı Resûlullah'ın katli üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; (Huzeyf-e) yevm-i Uhud'da Resûlullah'la beraber bulunurken pederi (Yemanî)'yi Ashab-ı Resûlullah, kâfirlerden biri zannıyla tutup katlettiler. (Huzeyfe) «Benim pederimdir» demişse de anlamadılar. Katlettikten sonra (Huzeyfe)'nin pederi olduğu tahakkuk edince nedamet etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; herhangi rivayet üzere nazil olursa olsun vakt-i mukadderine kadar âlemin imarına hadim olan beşerin bünyesini tahrip gayet muhataralı olduğundan, asla heder olmayacağı ve son derece ihtiyat etmek lâzım olduğu ve hatası sair maasinin amdi gibi kerafete muhtaç olduğu ve kefarette azâd olacak abdin mümin olması şart olduğu ve veresenin münkesir olan kalplerini maktulün diyetini vermek suretiyle tamir lâzım geldiği ve eğer harbî bir kavim içinde mümin olduğu bilinmeyerek katlolunursa yalnız kefaret kâve eğer kefaret verecek köleye muktedir olmazsa, mütevaliyen iki ay oruç tutmak icabeylediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ hata suretiyle katlin hükmünü beyandan sonra amd ve kasıt suretiyle katlin hükmünü beyan etmek üzere:

وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿93﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse bir mümini katil kasdıyla ve ihtiyarıyla katlederse, onun cezası çok zaman kalıcı olduğu halde Cehennem'dir. Zira; amden bünye-i insaniyeyi tahribe cür'et ettiğinden kefaretle, oruçla, sadakayla ve

vereseye diyet vermekle cinayetin setri mümkün olamadığından, cezayı sezası Cehennem'dir ve Allah-u Tealâ o kimseye gazap ve lanet eder ve âhirette kaatil için pek büyük azap hazırlamıştır.]
Beyzavi'nin beyanına nazaran bu âyetin hükmü; Cumhur indinde tevbe etmeksizin vefat eden kaatile mahsustur. H u l û d ile murad; Cehennem'de meks-i tavildir. Zira; ehl-i imanın asileri isyanları miktarı Cehennem'de kaldıktan sonra Cennet'e gireceklerine dair vaki olan nusus; ebedi Cehennem'de kalmayacaklarına delâlet eder.
Bu âyetin, amden katli helâl itikat edenlere mahsus olması ihtimali vardır. Buna nazaran h u l û d ; ebediyet manâsınadır. Zira; amden katli helâl itikad eden kâfir olduğundan Cehennem'de ebedî kalacağında şüphe yoktur. Herhangi manâ murad olunursa olunsun amden katil hakkında tehdid-i azîm vardır ki, küfürden sonra katil, cümle cinayetin fevkinde olduğuna âyet delâlet-i vazıha ile delâlet eder.
«Amden katlin tevbesi makbul değildir» diyenler varsa da esah olan Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile tevbenin kabulüdür. Çünkü; katilden daha büyük cinayet olan küfrün tevbesi kabul olununca, katlin tevbesi kabul olunacağı evleviyetle sabit olur. Şirkten maâdâ maâsînin mağfiret olunacağını beyaneden âyet de katlin tevbesi kabul olunacağına delâlet eder.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (Mukis b. Dababe) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Mukis) ve biraderi (Hişam) iman ettikleri halde Mukis biraderi Hişam'ı (Benî Neccar) içinde maktul olarak buldu ve Resûlullah'a haber verdi. Resûlullah (Beni Fihr)'den bir kimseyi (Beni Neccar)'a gönderdi. Ve o adama buyurdular ki, «Eğer Hişam'ın kaatilini bilirlerse Mukis'e teslim etsinler. Mukis kısasını alsın ve eğer bilmezlerse diyetini biraderine versinler.» Fihrî olan kimse emr-i Resûlullah'ı tebliğ edince (Beni Neccar) «kaatili bilmeyiz, diyetini verelim» dediler. Yüz deveyi biraderinin diyeti olarak Mukis'e teslim ettiler. (Mukis) şeytan'ın vesvesesine aldanıp biraderi makamında bir müslimi katlederek mürted olduğu halde Mekke'ye azimet edince bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Âlem-i faninin vakt-i merhununa kadar imarıyla meşgul ve ubudiyet makamında tevhidle memur olan insanın bünyesi nezd-i ilâhide gayet kıymettar olduğundan ziya'dan ve teleften muhafazası için Cenab-ı Hak

kavi bir esasla bünye-i insaniyeyi tahribe cüret edenlerin cezalarım şiddetle tertip buyurmuştur ki, bekaa-yı âlem mevcut oldukça ırk-ı insana zeval gelmesin ve âlem-i faninin imarı ve insanlar beyninde hüsn-ü imtizaç haleldar olmasın, herkes vücudundan emin ve taarruzdan salim olsun da mabihil-hayatı olan medar-ı maişetiyle meşgul olsun. Çünkü; amden katil için tertip olunan ceza uzun müddet Cehennem'de kalmak ve dünyada Allah'ın gazabına ve lanetine ve âhirette azab-ı azîme duçar olmak, insanı bu misilli cinayete cüretten men'ettiği için insanların yekdiğerine taarruzunu men'etmiştir.
Hulâsa; amden bir mümini katleden kimsenin cezası Cehennem ve Allah'ın gazabına ve lanetine müstehak olduğu ve onun için Cehennem'de büyük azap hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ amden katlin cezasını beyandan sonra emr-i kıtalin hürmetini teşdit ve mücahidine kemâl-i dikkat ve itina edip birtakım te'vilât-ı zaiyfeyle mümini katilden şiddetle men'etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلاَ تَقُولُواْ لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِندَ اللّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Muharebe ve mücahede için fisebilillâh müsaferet ettiğinizde, emrin ve hakikat-i hâlin beyanını talebedin ki, size karşı teveccüh eden her şahsın katline müsaraat etmeyin. Belki halini teftiş ve tahkik edin ve katle şâyâıı olup olmadığım bilin de badehu katli lazımsa katledin ve size selâm ilkaa edip imanını izhar eden kimseye «Sen mümin değilsin» demeyin. Çünkü; siz zahir ahvale ittiba'la memursunuz. Lisanen kelime-i tevhidi getirip inkıyad edenleri mümin tanımaklığınız lâzımdır. Size selâm verip imam izhar edenlere «Sen korktuğundan imanı izhar ettin, müdahinsin» dersiniz ki, bu sözünüzle hayat-ı dünyanın metaını talebedersiniz. Halbuki Allah-u Tealâ indinde sizin için pek çok ganimet

ve ecr-i azîm var ki, sizi hıtam-ı dünyadan muğni kılar. İndallah mevcud olan ganimete müsaraat edin. Lezaiz-i dünyaya rağbetle kelime-i tevhidi irad edenleri katletmeyin.]

كَذَلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواْ إِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿94﴾

[Bundan evvel siz de, kelime-i tevhidi lisanıyla getiren adam gibi olmuştunuz. Allah-u Tealâ size imanınızda takarrür ve temekkün ve kalbinizde itmi'nan halketmekle sizin üzerinize lütuf ve ihsan etti. İptida-yı İslâmınızda sizin haliniz de bunlar gibi olunca size karşı gelenlerin ve izhar-ı iman edenlerin imanlarını kabul edin, reddetmeyin. Zira; Allah-u Tealâ sizin amelinizi bilici ve ahvalinize muttali' olucudur.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile d a r p ; ticaret ve cihat için seyrü sefer etmektir. Âyetten maksat; teenni etmek ve aceleyi terk eylemektir ki, acele olarak mukaateleye mübaşeretle hata vaki olmamak için ihtiyatın lüzumunu tavsiye buyurmuştur. F i s e b i l i l l â h d a r b e t m e k ; cihad için gazada bulunmaktır.
S e l â m i l k a a e d e n le murad; ehl-i İslâm beyninde meşhur ve mütearef olan selâmla tahiyyet eden kimsedir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Âdât-ı İslâmiyeden olan selâmı size vermekle İslâmiyetini izhar ve selâmını imana alâmet kılan kimseye siz «Sen mümin olmadın. Zira; selâmı korkundan izhar ettin» diyerek malına tama' etmek suretiyle katletmeyin] demektir. İmam-ı Azam indinde sabinin selâmı sahihtir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette mutlak olarak «Selâm ilkaa eden kimseye "mümin değilsin" demeyin» buyurmuştur. Selâm eden kimse ise sabiye ve baliğa şamildir. İmam-ı Şafiî indinde sabibin imanı sahih değildir. Zira; sabiye vâcib değildir buyurmuştur. Fakat vâcib olmamaktan sahih olmamak lâzım gelmez. Çünkü; vâcib olmayarak işlenilen birçok amellerin sıhhatiyle hükmolunur. Binaenaleyh; sabiye iman vâcib değilse de iman ettiğinde imanı sahih olur.
M e t a - ı d ü n y a ; ânz ve zail olduğu için araz denilmiştir, İndallah mevcud olan m e ğ a n i m le murad; ecrü mesubattır ve sevabı, meta-ı dünya üzerine tercih etmek lâzımdır. Zira sevap; bakî ve dâimdir.

Vâcib Tealâ mücerret kelime-i tevhidi ve inkıyad-ı zahirîyi ve selâmı kabul etmeyerek katledenlere «Bundan evvel siz de onlar gibiydiniz» buyurmakla zahirî İslâmı kabul etmek lâzım olduğuna tenbih etmiştir.
«Bundan evvel siz de onlar gibiydiniz» demek; «Mücerret kelime-i şehadetle kanınızı, canınızı, malınızı muhafaza ettiniz. Lisanınızdan sudur eden kelimenin, kalbinize muvafık olup olmadığını tetkike hacet olmaksızın kabul olundu. Sizden kabul olunan bir hali siz başkası hakkında niçin kabul etmezsiniz? İslama dahil olduğunuzda size işlenilen hali siz de başkaları hakkında işleyin ve tatbik edin» demektir.
Yahut «Sizin imanını kabul etmediğiniz kimse, kavminden imanını sakladığı gibi, siz de müşriklerden imanınızı saklardınız Sonra Allah-u Tealâ İslâmı i'zaz etmekle sizi aziz kıldı ve İslâmiyetinizi izhara size kudret verdi. Size vâki' olan muameleyi siz de onlar da tatbik edin» demektir.
Yahut «Bir dinden âhar dine nakleden kimse için ikinci dine bir meyl-i cüz'i hadis olduktan sonra Cenab-ı Hak o meyl-i cüziyi takviyeyle nûr-u imanı kararlaştırır ve imana muhabbeti takviye ettirmekle küfre nefreti çoğaltır. Günbegün imanı takarrür eder. Şu halde evvelemirde her ne suretle olursa olsun sizden iman-ı zayıf kabul olunduğu gibi siz de onlardan kabul edin» demektir.
Âyetin sebeb-i nüzulü; (Üsame b. Zeyd)'in Ehl-i Fedek'ten (Mirdas) isminde bir mümini katletmesi olmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Fedek ahalisine asker-i Resûlullah sevk olundu. Emirleri (Galip b. Fedâle) idi. Fedek ahalisi firar ettiler. (Mirdas) İslâm olmuş, ancak kavminden İslâmiyetini gizlerdi. Asker-i Resûlullah koyunlarını bir dağa sürdü. (Mirdas) İslâmiyetine güvenerek askere karşı geldi, asker tekbir aldı, (Mirdas) da kelime-i tevhidi okudu ve asker-i Resûlullah'a selâm verdi. (Üsame) bunların hiçbirisini emmare-i İslâmiyet addetmeyerek Mirdas'ı katletti ve koyunlarını aldı, götürdü. Resûlullah'a bu hali haber verince Resûlullah «Elinde olan malına tamaan (لا الـه الا ﷲ) diyen kimseyi katlettiniz mi?» buyurup bu âyeti okuduğu mervidir.
Hulâsa; fisebilillâh mücahedeye gidildiğinde tebeyyün ve tahakkuk etmeksizin acele ederek bir kimseyi katletmemek ve selâm veren ve inkıyad eden kimseye «Sen mümin değilsin» dememek ve İslâmiyetini kabul etmek ve meta-ı dünya olan emval-i ganimet üzerine indallah

âhiret ganaiminden madud olan ecrü mesubatı ihtiyar eylemek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ cihatta acele edip, hataen mümini katletmekten ve kelime-i şehadeti tekellüm eden kimsenin imanını kabul etmeyerek heder ve zayi' etmekten men'ettikten sonra cihadın faziletini zikirle böyle mühim bir fazileti bazı hata ile izale ve mahvetmek lâyık olmadığını beyan etmek üzere :

لاَّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُأُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً

buyuruyor.

[Hastalık, kocalık, körlük ve topallık gibi zarar sahibi olmayan müminlerden harbe gitmeyip oturanlarla malları ve nefisleri ile fisebilillâh ve taleben limerzâtillâh mücahede edenler mertebede müsavi olurlar mı? Elbette müsavi olamazlar. Belki Allah-u Tealâ mallarıyla, nefisleriyle mücahede edenleri harbe gitmeyip oturanlar üzerine derece-i azîmeyle tafdil buyurdu.]

Z a r a r la murad; harbe gidemeyecek bir illettir, Harbe huruca bir mani olmayarak harbe iktidarı bulunmakla beraber oturanlarla, malları ve bedenleriyle harbe hazır olan mücahitlerin müsavi olamayacakları ve mücahidinin derece cihetiyle kaidîne tefevvuk ettiklerini, fazilet ve meziyet sahibi olduklarını beyanla Cenab-ı Hak ehl-i imanı harbe teşvik buyurmuştur.

Harbe huruçtan mani olarak oturanların harbe hazır olan mücahitlerle müsavi olacaklarına âyet delâlet eder. Çünkü; özürleri olmasa onların da harbe gidecekleri muhakkak olduğu halde, özürleri onları harpten geri koymakla ecirde noksan olmaz. Zira; ihtiyarlarıyla oturmadıklarından, ecirden mahrum olacak kusurları yoktur. (Cabir) (R.A.)'ın rivayetiyle (Müslim) Hazretlerinden naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Resûlullah'ın «Medine'de birçok kimseler vardı ki, onlar yol

yürümediler ve bir yere kat-ı mesafe ederek gitmediler, illâ ecirde sizinle beraberlerdir. Zira; onları hastalık hapsetmiştir» Hadîs-i Şeride özüründen dolayı harbe gidemeyenlerin, gitmek niyetleri olduğu takdirde, gidenlerle beraber ecirde müsavi olmalarına delâlet eder. Aynı mealde Buhari'de Hz. Enes'ten rivayet olunan diğer bir Hadîs-i Şerîf dahî mevcuttur.

İbn-i Abbas Hazretleri «Malları ve bedenleriyle mücahede edenlerin kâid olanlara bir derece ziyade olmalarıyla murad; bir özürle oturanlar üzerine bir derece ziyade olmalarıdır. Zira; bir özürle oturanlar, niyetleriyle mücahede ecrine nail olurlarsa da bilfiil harbe mübaşeret edenlere cemi-i meratip ve derecatta müsavi olamazlar. Ancak mücahitler bir derece kaidler üzerine fazilet sahibi olurlar» buyurmuştur. Bilfiil mücahede edenlerle kaid olanların müsavi olmaması ziyade olmak cihetinden olduğu gibi noksan cihetinden olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak adem-i müsavatı beyandan sonra, adem-i müsavatın mücahitlerin ziyade dereceye nail olmaları cihetinden olduğunu tasrih buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyet nazil olduğunda (غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ) lâfzı olmayarak nazil olmuştur. Çünkü; (Zeyd b.Sabit) (R.A.)'tan rivayet olunduğuna göre (İbni Ümmümektum) Hazretleri «Ben a'mâyım ya Resûlallah ! Bu ecirden nasıl mahrum olurum. A'mâlık benim sû-u ihtiyarım ve kisbimle değildir. A'mâ olmamış olsam elbette ben de sizinle beraber harbe iştirak ederdim. Şu halde özrüme binaen huruç edememçkliğim benim sevaptan mahrumiyetimi neden mucip olsun?» demesi üzerine o mecliste (غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ) nazil olduğu mervidir.

Ebussuûd Efendi'nin İbn-i Abbas'tan rivayetine nazaran âyet; Bedr-i Suğra'ya huruç edenlerle huruç etmeyenler haklarında nazil olmuştur ve müminleri harbe teşvik ve harpten kuud edenlerin mertebe-i faziletten nefsini mahrum etmemesine de tenbih vardır.

وَكُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿95﴾

دَرَجَاتٍ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿96﴾

[Allah-u Tealâ bilfiil harbe hazır olanlar ve harbe hazır olmayıp, hazır olmadığına mahzun olarak oturanlardan herbirine mertebe-i uzma ve derece-i ulya olan Cennet'i vaad buyurdu ve Allah-u Tealâ mücahitleri kaidler üzerine taraf-ı ilâhiyesinden derecat-ı adîde ve mağfiret ve lütuf ve ihsan ve merhamet-i Yezdan olan ecr-i azimle tafdil buyurdu ve Allah-u Tealâ kullarının günâhlarını mağfiret edici ve Cennetini ihsan etmekle merhamet buyurucudur.]
H ü s n a ile murad; Beyzavi'nin beyanına nazaran Cennettir. Cennet; ehl-i imanın hüsn-ü akideleri mukaabilinde olduğundan Cennet'e h ü s n a denildiği gibi ziyade ecir verildiğinden mücahitlerin derecelerine de e c r – i a z î m denilmiştir. D e r e c a t ile m a ğ f i r e t ; ecr-i azîmi tefsir ve izah etmek için varid olmuştur. Cihadı tafdil ve muharebeye teşvik için mücahitlerin mertebelerinin mürtefi' olduğu icmalen ve tafdilen beyan olunmuştur.
Evvelki f a z i l e t ve d e r e c e ; dünyaca nail oldukları emval-i ganimet, zafer, fütuhat ve zikr-i cemildir. İkinci f a z i l e t ve d e r e c a t ; âhirette nail olacakları derecat-ı âliyat olmak ihtimali vardır. Bu ihtimale nazaran âyette tekrar yoktur. Zira; bir derece fazilet dünyaca mertebesine ve derecat-ı adîde âhirette nail olacakları meratib-i âliyata işaret olunca, faziletlerin mercileri başka başka olduğundan tekrar şaibesi yoktur. Yahut d e r e c e yle murad; indallah kadri menzelet ve d e r e c a t la murad; Cennet-i A'lâ'da menzilleri olduğundan tekrar yoktur. Yahut evvelki k â i d l e r le murad; ma’zur olanlar, i k i n c i k â i d l e r le murad; taraf-ı Risaletten kendilerine izin verilenler olduğundan tekrar yoktur ve manâ-yı nazım şöyledir : [Bilfiil mücahede edenleri, mazur olarak muharebeden kalıp oturanlar üzerine Allah-u Tealâ bir derece tafdil etti. Amma başkalarının vücuduyla iktifa olunup ihtiyaç olmadığından dolayı mezun olup, mücahedeye gitmeyen kaidler üzerine, bilfiil mücahedeye hazır olanları Allah-u Tealâ derecat-ı müteaddideyle tafdil buyurdu.] demektir. Çünkü; mazur olarak muharebeden kalanlar kemâl-i aciz ve özürlerine binaen kaldıklarından, kudretleriyle beraber mezun olarak kalanlar beyninde elbette fark-ı azîm vardır. Binaenaleyh; mücahitlerin mazurlar üzerine faziletleri birer derece ve mezunlar üzerine derecat-ı müteaddideyle olduğu beyan olunmuştur.

Yahut e v v e l k i m ü c a h i t l e r le murad; küffarla mücahede edenler, i k i n c i m ü c a h i d l e r le murad; nefisleriyle mücahede edenler olduğu için tekrar yoktur. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Küffarla mücahede edenleri, harbe gitmeyip oturanlar üzerine Allah-u Tealâ bir derece tafdil buyurdu. Amma nefsiyle mücahede edenleri, nefsiyle mücahedeyi terk edenler üzerine derecat-ı müteaddideyle tafdil buyurdu.] demektir. Çünkü; nefisle mücahede, kâfirle mücahededen daha eşeddir. Zira; Resûlullah'ın bir gazadan teşriflerinde «Küçük cihaddan büyük cihada döndük» kelâm-ı nebevileri de nefisle cihadın daha ziyade mühim olduğuna delâlet eder.
Bu âyet; cihadın farz-ı kifaye olduğuna delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak mücahide ve kaide Cennetini vaad ettiğini beyan buyurmuştur. Eğer farz-ı ayn olmuş olsaydı farz-ı aynı terk edenlere hüsnayı vaad olmazdı. Rafızîler ve şîa taifeleri Hz. Ali'nin mücahedesi çok olduğundan (Ebubekir) Hazretlerinden efdal olduğuna bu âyetle istidlal etmişlerse de (Ebubekir) Hazretleri iptida-yı İslâmda zaruret ve ihtiyaç zamanında mücahedeyle, malıyla ve bedeniyle Ressûlullah'a muavenette bulunduğundan Hz. (Ebubekir)'in cihadı efdaldir ve (Ebubekir) Hazretleri dine davet hususunda mücahede-i kesireyle meşgul olmuştur. Hatta Ashab-ı izamdan pek çokları Hz. Ebubekir'in yediyle ihtida etmişlerdir ve dine davet hususundaki cihad; katil suretiyle cihaddan efdal olduğu cihetle Rafızînın dâvaları merduddur.
Hulâsa; gerek küffarla ve gerek nefisle mücahede edenleri Allah-u Tealâ'nın mazur ve mezun olarak mücahedeyi terkedenler üzerine tafdil buyurduğu ve bilfiil mücahitler dünyada ganimet, zafer ve fütuhata ve âhirette derecata ve ecr-i azîme nail olacakları ve mücahitle kaidin yani harbi terkeden kimsenin müsavi olamayacağı ve Allah-u Tealâ kullarının günâhlarını setredici ve merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ cihada terğib ettikten sonra cihadı terk edenleri tehdid etmek üzere:

إِنَّ الَّـذِيـنَ تَـوَفَّـاهُمُ الْـمَلآئِـكَةُ ظَالِـمِي أَنْـفُـسِهِمْ قَـالُـواْفِـيمَ كُـنـتُمْ قَـالُـواْ كُـنَّـا مُـسْتَـضْعَفِـيـنَ فِـي الأَرْضِ قَـالْـوَاْأَلَـمْ تَـكُـنْ أَرْضُ اللهِ وَاسِعَـةً فَـتُـهَـاجِـرُواْ فِـيـهَـا فَـأُوْلَـئِكَ مَـأْوَاهُمْ جَـهَـنَّـمُ وَسَـاءتْ مَـصِـيـرًا ﴿97﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar küffar beldesinde ikaametle nefislerine zulmedici oldukları halde onların ruhlarını melekler kabzettiler ve melekler dediler ki «Siz neredeydiniz ve hangi halü şan üzere bulundunuz, Allah'ın ve resûlünün düşmanları içinde şimdiye kadar neden kaldınız?» Meleklerin bu sualine cevapta onlar «Biz de arzı düşmanda zayıf düştük, bizi zelil ve hakir addettiler ve Resûlullah'la mukaateleye aldılar, getirdiler» dediler. Melekler onlara tekrar sual ve tekdir tarikiyle dediler ki «Allah'ın arzı geniş olmadı mı, sizi ve sizin gayrınızı istiaba kâdeğil mi? Siz, Allah-u Tealâ'nın vâsi' beldelerine hicret edin, Medine'ye hicretten sizin için bir mâni yoktur.» İşte şu evsafı beyan olunan ve kâfirlerle beraber Resûlullah'a karşı muharebeye çıkan zalimlerin makamları Cehennem'dir. Varılacak mahal yönünden Cehennem ne çirkin mahal oldu.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile m e l e k l e r i n t e v e f f i s i nden murad; rûhlarını kabzetmeleridir. Yahut rûhlarını kabzettikten sonra Cehennem'e cem'edip sevketmeleridir.

(إِنَّ) lâfzının haberi mukadder (هلكوا) kelimesidir. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Şol kimseler ki, nefislerine zulmedici oldukları halde melekler onların rûhlarını kabzetti. Onlar helâk oldular] demektir.

N e f s i n e z u l m e d e n l e r le murad; iman edip hicret farzolduğu ve hicret için de bir mâni olmadığı halde hicret etmeyip dar-ı küfürde kalanlar ve kâfirlerle beraber Bedir vak'asında Resûlullah'ın aleyhine muharebeye gelenlerdir ki, onlar da, altı kimsedir ve Bedir'de kâfirlerle beraber katlolundular. Bu muhavere meleklerle onlar arasında cereyan etmiştir. Yahut müslümanlara karşı korkuları sebebiyle iman izhar edip kendi kavimlerine avdetlerinde küfür izhar eden kimselerdir ki, münafıklar demektir.

Hangi suret ve manâ murad olunursa olunsun; bu misilli zâlimlerin rûhu kabzolunduğunda melekler onlara «Hicreti niçin terkettiniz ve âdâ-yı Resûlullah arasında ikaamete neden razı oldunuz ve emr-i dininizde ne haldeydiniz, şimdi Muhammed (A.S.) la muharebeye neden geldiniz?» derler. Meleklerin bu sualine onlar «Hicrete muktedir olamadıklarını beyanla» itizar ederlerse de, melekler itizarlarını kabul etmezler. Çünkü; onların hicretlerine bir mâni yoktu. Binaenaleyh; melekler onların bu itizarlarını reddederler ve muhaceret etmedikleri muktedir olamadıklarından olmayıp, belki vatanlarından mufarakat edemediklerini beyan ederek hicretten bir mâni olmadığına işaret ederler. Çünkü; bunlar farz olan hicreti terkettikleri gibi, kâfirlerle teşriki mesai ederek iki cihetle cinayet etmişlerdir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile m e l e k l e r le murad; melek-ül mevt ve onun avamdır. Ve zâlimlerle muhavere eden onlardır. Zira; Resûlullah'ın hicretinden sonra sevad-ı İslâmı teksir maslahatına binaen hicret etmek farz olduğundan hicret etmeyen günâhkâr olurdu. Mekke-i Mükerreme fetholununca İslâmın şevketi bu ihtiyacı bertaraf ettiğinden, hicretin farziyeti nesholundu. Zira; Resûlullah (لاهجرة بعد الفتح ولكن جهاد ونية) yani; «Mekke'nin fethinden sonra hicretin farziyeti yoktur. Ve lâkin cihad ve niyet-i hasene vardır» buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ bu misilli kimselerin dermeyan ettikleri özürlerinin yalan olduğunu beyandan sonra hakiki mazur olanları istisna etmek üzere :

إلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لاَيَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلاَ يَهْتَدُونَ سَبِيلاً ﴿98﴾ فَأُوْلَئِكَ عَسَى اللهُ أَن يَعْفُوَعَنْهُمْ وَكَانَ اللهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿99﴾
buyuruyor.

[Erkek ve kadın ve çocuklardan hicret için hileye kaadir olamayıp ve bir doğru yol bulamayan zayıflar azaptan müstesnadırlar. Çünkü; onları Allah'ın affı memuldur. Zira; Allah-u Tealâ gafur ve rahimdir.]

Yani; ancak makamları Cehennem olmaktan şol kimseler müstesnadır ki, onlar erkek, kadın ve çocuklar, düşmanlarından halâs için hile icadına iktidarları olmadığı gibi, Mekke'den Medine'ye gidebilecek tarîk intihabına da muktedir değillerdir ve Medine'ye isal edip, düşmanlarından halâs olacak bir mesleğe sülük edemezler. Yahut hastalık, kocalık, nafaka ve râhile cihetinden kudretsizlik onları zayıf düşürmüşse onların özrü makbuldür. Özürleri makbul olunca işte şu emir, hicrette muztar olup ve hicrete kudreti yetmeyip düşman elinde esir olanların kusurlarını Allah-u Tealâ'nın onlardan affetmesi ve amellerinin sahifelerinden günâhlarını affeylemesi ve sair müminler gibi Allah'ın affına mazhar olması onlar için memul-ü kavidir. Zira; Allah-u Tealâ ihlâs üzere iman edenleri af ve tevbe edenlerin günâhlarını mağfiret eder.

H i l e y e m u k t e d i r o l m a m a k la murad; hasta olmak, nafaka bulamamak veyahut bir zalimin yed-i esaretinde kalmaktır. T a r î k a i h t i d a e d e m e z l e r demek; dâr-ı İslama gidecek tarîki bilemezler ve delâlet edecek bir kimseyi dahi bulamazlar demektir.

Gerçi rical ve nisvandan âciz olanlar aczlerinden dolayı mükellef olmadıkları için ukubet olmadığı cihetle affa muhtaç olmamaları hatıra gelirse de vatandan hicret gayet meşakkatli ve nefsin nefret edeceği birşey olduğundan insan kendini âciz zannederek hicret etmez. Halbuki kendi zannı gibi âciz olmayıp, teşebbüs etmiş olsalardı, onları Medine'ye îsal edecek Allah'ın kudreti olduğundan affa ihtiyaç vardır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu misilli kusuru affedeceğini vaad buyurmuştur.

(عَسَى) kelimesi; ricaya ve ümide delâlet ederse de, Vâcib Tealâ'dan sudur eden (عَسَى) kelimesi kat'iyete delâlet ettiğinden Cenab-ı Hakkın bu misilli özür sahiplerini affedeceği kafidir. Lâkin kulların daima rica üzerine bulunmaları lâzım olduğundan ibada nispetle rica manâsına olan (عَسَى) kelimesi varid olmuştur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile insan, dininin ahkâmını ikaameye muktedir olamadığı beldeden diğer beldeye hicret vâcib olduğuna âyette delâlet ve tenbih vardır. Zira; hicreti terkedenler tevbih olundular. vâcib olmasa tevbih olunmazlardı. Ve Resûlullah (S.A.) Efendimiz «Bir kimse dini sebebiyle bir arzdan diğer arza hicret ederse, velevse firar edip, hicret ettiği mesafe eski beldesine bir karış olsun o kimse için Cennet vâcib olur

ve refiki, pederi İbrahim ve nebisi Muhammed (A.S.) olur» buyurmuştur. Sıbyanı zikir; baliğ olup hicrete muktedir olduğu saatte diyar-ı küfürde bekaasına müsaade olmayıp hemen hicret vâcib olduğuna işaret içindir. Hicreti terk etmenin muhataralı ve mühim bir mesele olduğuna ve hatta muztar ve âciz bile emin olmamak ve daima fırsata muntazır olmak ve kalbi hicrete muallak olmak lâzım olduğuna işaret için rica suretiyle vârid olmuştur.

Hulâsa; dar-ı İslama hicret mümkünken hicret etmeyip kâfirlerle teşrik-i mesai ederek ehl-i İslama karşı harbe kıyamla nefislerine zulmeden kimselerin melekler rûhlarını kabzettikleri zaman «Siz niçin hicret etmediniz ve neden kaldınız?» dediklerinde meleklere cevap olarak onların «Biz zayıftık» dedikleri ve meleklerin «Allah'ın arzı vâsi'dir, hicret etmeliydiniz» diyerek cevaplarını reddettikleri ve binaenaleyh; onların makamları Cehennem olacağı ve ancak erkek, kadın ve çocuklardan bihakkın mazur olup hicret edemeyenlerin ve kâfirlerden kaçmak için hileye ve doğru yola muktedir olamayanların azaptan ve meleklerin tekdirinden müstesna oldukları ve bu zayıf olanların kusurlarını Allah'ın affedeceği ve Allah'ın gafur ve rahîm olduğu bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kendilerinin dâr-ı İslama hicret etmesi mümkünken hicret etmeyerek ehl-i İslama karşı harbe kıyam edenlerle hicretten bihakkın mazur olanların ahvalini beyan ettiği gibi, fisebilillâh muhaceret edenlerin ahvalini de beyan etmek üzere :

وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهُ يَجِدْ فِي الأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَن يَخْرُجْ مِن بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللّٰهُ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلى اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿100﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse fisebilillâh muhaceret ederse yeryüzünde hayr-ı kesir ve bolluk bulur ve eğer bir kimse Allah-u Tealâ'nın rızasını talep ve resûlüne itaat için hicret edici olduğu halde hanesinden çıkar da sonra yolda

matlubuna vasıl olmaksızın o kimseye mevt idrak ederse onun ecri muhakkak Allah-u Tealâ üzerine vaki olur. Allah-u Tealâ kullarının günâhlarım setredici ve hicretlerine sevap ihsan etmekle merhamet buyurucudur.]

F i s e b i l i l l â h h i c r e t ; Allah'ın dinini ikaame ve resûlüne muavenet ve sünnetini ihya etmek maksadıyla vaki otan hicrettir. H i c r e t ; bir beldeden ahar bir beldeye nakletmektir. İnsan için hicrete mani olan; iki şeydir:

B i r i n c i s i ; insanın vatanında olan alâkasını keserek mehmaemken rahat ve refahiyeti sebebiyle vatanından müfarakat ederse birtakım mihan ve meşakkate tesadüf edip dıyk-ı maişete duçar olarak sefil olacağını teemmül etmektir. Cenab-ı Hak bu cihete rızk-ı kesire ve vüs'at-i maişete nail olacağını beyanla cevap vermiştir. Çünkü m u r â ğ a m ; kendi beldesinde kalanların sevmeyeceği ve burunlarının sürtüleceği raddede nimete ve hayr-ı kesire nail olup hasımlarının yapmış oldukları kötü muamelelerinden mahcup olacağı bir hüsn-ü hale ve vüs'at-ı maişete vasıl olmasından kinayedir. Şu halde Vâcib Tealâ dini uğrunda hicret edenlere pek çok bolluk vaad edip bu âyetle temin bûyurunca, beldesinde ahkâm-ı diniyeyi lâyıkıyla ifa edemeyecek olan kimsenin «Hicrette müzayaka görürüm» diyerek düşünmesine mahal yoktur.

İnsanı hicretten men'eden ikinci sebep; matlûba vasıl olamamak korkusudur. Cenab-ı Hak bu cihete «Allah'ın ve resûlünün rızasını talebetmek üzere evinden muhacir olarak çıktıktan sonra yolda vefat ederse, ecrinin noksan olmayacağını» beyanla cevap vermiştir. Binaenaleyh; fisebilillâh muhacir olan kimsenin hicret ettiği mahalle vasıl olmaksızın vefat ederse ecri noksan olmayıp herhalde tamam verileceğine hükm-ü kat'i lâhik olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü; (عَلـى) kelimesi vücuba delâlet edip Allah-u Tealâ üzerine birşeyin vâcib olması muhal olduğundan yol üzerinde matluba vasıl olmaksızın vefat eden muhacirin ecri vâcib olan bir emrin sübutu gibi indallah sabit oldu demektir.

Ayetin sebeb-i nüzulü; Beyzavi'nin beyanı veçhile (Cündeb b. Damra)'dır. Çünkü; (Cündeb) bir şeyh-i fânî ve mariz olduğu halde Medine-i Münevvere'ye hicret etmek istedi. İki oğluna «Beni sala koyun,

omuzunuzda götürün» dedi. Mahdumları emre itaat ederek omuzlarında götürdüler. Mekke'ye karip (Ten'im) denilen mahalle gelince vefat emaresini gördü. Sağ elini sol eline vurdu ve «Ey benim Rabbim ! Şu elim senin ve diğer elim resûlün içindir, resûlün her neye bîat ettiyse onun bîat ettiği ahkâma ben de bîat ettim» dedi ve vefat etti. Ashab-ı Resûlullah bunu işitince «Medine'ye gelse de vefat etseydi, hicreti tamam ve ecri ziyade olurdu» demeleri üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; niyet-i sadıkayla beldesinden çıkan kimse maksadı olan beldeye varır ve ömrü vefa ederse pek çok vüs'at bulacağı ve düşmanlarını hakîr ve zelîl kılacak nimetlere nail olacağı ve ömrü vefa etmez ve maksadı olan beldeye varmaksızın yolda vefat ederse, hicretinin ecri noksan olmayacağı ve hicretten dolayı vaki olan kusurunu Allah'ın mağfiret ve rızk-ı vâsi' ile merhamet buyuracağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ muharebeye terğip ve bazı ahvalini beyan ettiği gibi muharebe esnasında mücahidin muhtaç olduğu salâtın keyfiyetini dahi beyan etmek üzere :

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاَةِ إِنْ خِفْتُمْ أَن يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُواْ إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُواْ لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿101﴾

buyuruyor.

[Arz üzerinde müsaferet ettiğinizde eğer kâfirlerin size fitne, fesad, hile ve hud'a ile sizi katletmelerinden korkarsanız, salâtı dört rekâttan iki rekâta tenzil edip kısaltmanızda sizin üzerinizde günâh yoktur. Zira; kâfirler sizin için adaveti meydanda düşmanlardır.]
Yani; arz üzerinde müsaferette eğer fitneden ve kendinize bir zarar isabetinden korkarsanız, namazı kısa kılmakta sizin üzerinize günâh yoktur. Zira; kâfirlerin adavetleri meydanda olduğundan, onlardan hazeriniz lâzımdır.

Namazı kasretmek; rekâtını tensif etmektir. Rekâtını tensif etmekte günâh yok demek; kasrın cevazına delâlet edip vücubuna delâlet etmediğini, İmam-ı Şafiî beyan buyurmuşsa da İmam-ı Azam Hazretleri bu âyet, salâtı kasrın cevazına delâlet ettiği gibi Hz. Ömer'in «Müsafirin namazı tam iki rik'attır, nebinizin lisanı üzere noksan değildir» kavli ve Hz. Ayşe (R.A.)'nın «Namaz evvelâ farz kılındığında ikişer rekât farz kılındı ve iki rekât olması seferde takarrür etti ve hal-i hazarda ziyade kılındı» sözü; müsafirin, salâtı iki rekât kılması vâcib olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; müsafir için namazın iki rekât vâcib olduğuna hükmolunmuştur.
Fitneden korku; ekseriyet ve galibiyet itibarıyladır. Çünkü; müsafirin fitne havfından hali olamayacağı ağleb-i ihtimaldir ve bilhassa muharib olan askerin düşman korkusundan hiçbir zaman hali olamayacağına binaendir. Yoksa fitne endişesi olursa salâtı iktisar eder, fitne endişesi olmazsa iktisar etmez, manâsına değildir. Müsafirin, müsafir olduğu halde fitne olsun olmasın kasr-ı salât ile hanefiye indinde iki rekât kılması vâcib olmuştur.
K a s r -ı s a l â t la murad; salâtın erkânını tahfif etmektir diyenler varsa da esah olan dört rekâttı olanları ikiye tenzil etmektir. Dört rekâtlı olan namaz öğle, ikindi ve yatsı namazlarıdır. Rekâtını tenzil murad olduğuna (مِنَ الصَّلاَةِ) 'ta bulunan (مِنَ) lâfzı delâlet eder. Çünkü (مِنَ); ba'za delâlet ettiğinden «Salâttan bazısını kasretmekte günâh yok» demek olur. S a l â t t a n b a ' z da salâtın erkânı olan rekâttan ba'z demektir.
Kasr-ı salâtı icabeden seferin müddeti, hanefiye indinde üç gündür. Binaenaleyh; üç konak mesafeye gitmeye niyet eden kimse şer'an müsafirdir. Çünkü; Resûlullah «Müddet-i seferin üç gün olduğunu» beyan buyurmuştur. Şu halde üç konaktan az bir mesafeye giden kimse için kasr-ı salât caiz değildir. Hal-i seferde kasr-ı salâtın cevazında icmâ-ı ümmet vardır. İhtilâf; kasretmek vâcib olmasındadır. Hanefiye indinde kasretmek vâcibtir. Şafiîye indinde caizdir. Bu surette müsafir olan kimsenin namazı iki rekât kılması vâcib olduğundan, dört rekât kılması Hanefiyece günâhtır, amma Şafiîyye indinde günâh değildir.

***

Vâcib Tealâ hal-i seferde salâtın kasrolunacak miktarını beyan ettiği gibi salâtı kasrüvve düşman karşısında edanın keyfiyetini beyan etmek üzere :

وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاَةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُواْ فَلْيَكُونُواْ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Sen müminlerin içinde olup da onlara salâtı ikaame edip, sen imam, onlar cemaat olduklarında, onlardan bir taife seninle ikaame-i salât ve silâhlarını ahzetsinler. Zira; düşman karşısında bulundukları için ihtiyat etsinler ki, düşman fırsat bulup istifade eylemesin. Seninle beraber namaza mübaşeret edenler secde ettiklerinde, secdeden fariğ olunca onlar gelsinler, sizin arkanızda sizi bekleyici olsunlar. Âdâ karşısında olup namaza mübaşeret etmemiş olan diğer taife gelsin, seninle beraber onlar namaz kılsınlar ve onlar düşmandan ithiraz için silâhlarını beraberlerinde bulundursunlar.] Çünkü; düşman daima fırsata muntazır olduğundan herhalde uyanık bulunmak lâzımdır.
İmam-ı Ebu Yusuf «Salât-ı havf Resûlulah'a mahsustur. Zira; Resûlullah'ın arkasında salâtın faziletinden mahrum olmamak hikmetine binaen hilafı kıyas olarak Resûlullah hakkında salât-ı havfın cevazı sabit olmuştur. Resûlullah'ın gayrı için caiz değildir» buyurmuşsa da ekser-i fukaha, «Resûlullah için sabit olan bir hüküm havass-ı nebiden olmadıkça ve neshine dair bir delil de bulunmadıkça âhâd-ı ümmet için de sabittir.» Binaenaleyh; salât-ı havfın elyevm baki olduğunu beyan etmişlerdir.
Salât-ı havfın keyfiyeti: Hanefiye indinde imam cemaati iki fırkaya taksim eder, fırkanın biri düşman karşısında bulunur, diğer biri imamla bir rekât namaz kılar, secdeden kalkınca onlar düşman karşısına giderler. Düşman karşısında olan taife gelir imama iktida eder, imam ikinci rekâtı, ikinci taifeyle edâ eder, selâm verir. İkinci taife düşman karşısına gider, evvelki taife gelir, salâtlarının bakiyesi olan bir rekâtı itmam eder, selâm verir,

düşman karşısına gider. İkinci taife gelir, salâtlarının bakiyesi olan diğer rekâtı edâ ve selâm vermekle namazlarını itmam ederler.
Hal-i salâtta meşgul etmeyecek silâhın askerle beraber bulunması lâzım olduğuna âyette delâlet vardır. Salât-ı havfı Resûlullah (Batn-ün Nahil) ve (Zat-ür Rikaa) denilen mevkilerde edâ buyurup her mevkide zamanın icabına ve maslahata riayet buyurduğundan salât-ı havfın suret-i edasında rivayet muhteliftir. Âyete muvafık olan; hanefiyenin ihtiyar ettikleri surettir.
Kazi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ esna-yı harpte düşmandan ihtirazı, silâhla müsavi kıldı ki, gazi olan zata silâhla müdafaa kadar ihtirazla dahi müdafaa ve silâhı elden bırakmadığı gibi düşmandan hazeri dahi elden bırakmamak lâzım olduğuna işaret buyurmuştur.
Âyetin sebeb-i nüzulü; (Asfan) denilen mevkide vaki olan muharebedir. Çünkü; (Ebi Ayaş-ül Merzukî) Biz Resûlullah'la beraber (Asfan)'da bulunduk, cemaatle öğle namazını eda edip bitirince müşrikler «Biz gaflet ettik. Onlar namaz kılarken hücum edip birden onları bastırmalıydık» dediler ve ikindi namazında hücum etmek üzere tedbir edince Cenab-ı Hak habibini küffarın hazırlığından haberdar etmek ve düşman karşısını boş bırakmayarak eda-yı salâtla cemaatin sevabını dahî fevt etmemek üzere bu âyetle Cibril-i Emin'i gönderdiğini» beyan ve rivayet etmiştir.

***

Vâcib Tealâ guzat-ı müslimînin kemal-i ihtiyata riayetleri lâzım olduğunu beyan ettiği gibi, salât-ı havfın meşruiyetindeki hikmeti ve ihtiyata riayetin lüzumunu dahi tekid etmek üzere:

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَاحِدَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَى أَن تَضَعُواْ أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُواْ حِذْرَكُمْ إِنَّ اللهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿102﴾

buyuruyor.

[Kâfirler sizin silâhlarınızdan, eşya ve emtianızdan gaflet et'menizi isterler ki, sizin üzerinize gafletten bilistifade hüc'eten bir hamleyle hamle etsinler ve silâhsız ve hazırlıksız olduğunuz halde ansızın sizi itlaf etmeye elbette muhabbet ederler. Binaenaleyh; siz silâhınızı ve mühimmat-ı harbiyenizi terk etmeyin ki, düşmanlarınız fırsat bulmasınlar. Amma sizinle beraber eza ve zahmet verecek, yağmur veyahut hastalık gibi silâhı kaldırmaya ve götürmeye mani birşey bulunursa sizin silâhınızı yere koymanızda günâh yoktur. Zira; hastalık ve saire gibi bir müşkilât olduğunda Allah-u Tealâ silâhınızı vaz'etmeye size ruhsat verdi, fakat silâhınızı va'zettiğinizde silâh makamında takayyüdatınızı ahzederek ihtirazınızı elden koymayın, daima hazer üzere bulunun ki, düşmanlar size hücuma fırsat bulamasın. Zira; Allah-u Tealâ kâfirlere ihanet edici azabı hazırladı. Siz hazer üzere bulundukça Allah-u Tealâ onlardan intikaamını alır ve enva-ı zillet ve hakiretle onları muazzep kılar.]

Beyzavi'nin beyanı veçhile s i l â h ı a h ı z la emr-i ilâhî; vücub içindir. Zira silâhı vaz'a ruhsat; â'zâr-ı şer'iyenin vücuduna talik olundu. Eğer yağmur, kar veyahut hastalık gibi â'zâr-ı şer'iye olmasa silâhı vazetmeye müsaade yok demektir.

Allah-u Tealâ'nın kâfirlere azab-ı mühîni hazırladığını beyan; müminlere nusretini vaad etmek olduğu gibi müminlerin kalplerini takviye ve müminler için hazer, kâfirlerin kuvvetinden değil belki umurun küllisinde merasim-i teyakkuz ve tedebbüre dikkat ve itina lâzım olduğuna ve gaflet etmek müminlere lâyık olmadığına işaret için silâh vaz'olunsa dahî hazer ve teyakkuzun elden bırakılmamasını emir ve tavsiye buyurmuştur ki, herhalde ihtiraz üzere bulunmak lâzımdır. Binaenaleyh Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet; zarar olacağı zannolunan herşeyden ihtirazın vâcib olduğuna delâlet eder. Şu halde âyet; marîzi ilâçla tedavi etmemek ve yıkılmaya mail olan duvar altına oturmamak gibi ihtiraz lâzım olan şeylerden ihtirazın da vâcib olduğuna delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de (İbn-i Abbas) Hazretlerinden rivayet olunduğu veçhile bu âyet; Resûlullah hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resûlullah (Benî Muharip) ve (Beni Enmar) kabilelerine gaza buyurdu. Kabileler firar etti. Asker silâhlarını vaz'ettiler, düşmandan kimse görünmüyordu. Resûlullah kaza-yı hacet için askerden uzaklaştı. Hatta askerle arasında

vaki bir derenin öbür tarafına kadar uzaklaştı. O esnada şiddetli yağmur yağarak dereye geçilmez bir raddede sel geldi. Resûlullah bir ağaç altında selin inmesine muntazır olup dururken Benî Muharip'ten Gavres isminde bir kimse Resûlullah'ı gördü ve hemen hücumla huzuru Resûlullah'a geldi. Kılıcı elinde olduğu halde «Seni benim elimden kim kurtarır ya Muhammed (S.A.)» dedi. Resûlullah da «Allah kurtarır» buyurunca Gavres'in elinden kılıç yere düştü, Resûlullah aldı ve «Şimdi seni benim elimden kim kurtarır ey Gavres !» dedi. Gavres «Hiç kimse kurtaramaz» deyince Resûlullah «İman et, kılıcını sana vereyim» buyurdu. Gavres «İslâm olmam, fakat seni katletmeye de cüret etmem ve bir kimseye senin aleyhinde muavenette dahi bulunmam» deyince kılıcını eline verdi. Gavres «Sen benden elbette hayırlısındır» dedi ve bu âyet nazil oldu ve Resûlullah'ın selin sükûnetinden sonra ashabı tarafına gelerek vakayı haber verip, âyeti okuduğu mervidir.
Hulâsa; ehl-i İslâmın silâhlarından ve mühimmatından gaflet üzere bulunup, ansızın hücum etmeye kâfirlerin muhabbet ettikleri ve silâhı elden bırakmayı icabeden hastalık, yağmur v.s. gibi bir hal olursa, bu özre mebni silâhı elden yere koymakta günâh yoksa da hazer üzere bulunmak vâcib olduğu ve Allah-u Tealâ'nın kâfirlere hakaaret eder azap hazırladığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ korku zamanında cemaatin sevabını fevt etmemek için, namazın cemaatle nasıl kılınacağını ve düşmandan daima hazer lâzım olduğunu ve düşman fırsat gözettiğinden, düşmana karşı zaruret messetmedikçe silâhı elden bırakmanın caiz olmadığını beyan ettiği gibi, namazdan fariğ olunca vazifenin neden ibaret olduğunu dahi beyan etmek üzere :

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلاَةَ فَاذْكُرُواْ اللّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنتُمْ فَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا ﴿103﴾

buyuruyor.

[Şu memur olduğunuz veçhüzere korku zamanında salâh edâ ve kaza ettiğinizde namazdan fariğ olunca, ayak üzerinde, oturduğunuz yerde ve yattığınız mahalde teşbih, tehlil ve zikrullaha devam edin ki, salât-ı havfta vaki olan kusurlarınıza kefaret olsun. Ba'dehu havfınız zail olup, kalbinizin ıztırabı gidip, istirahat-ı kalp geldiğinde, namazı cemi-i şerait ve erkân ve âdabına riayet ederek eda edin. Zira; namaz müminler üzerine yakıtlarla farz oldu.] Binaenaleyh; vaktinden fevtetmek caiz değildir. Bu âyet; abde lâyık olan, zahirî ve batını ibadeti mevlâ ile meşgul olmak olduğuna delâlet eder. Çünkü; hal-i kıyam ve kuudda ve hatta yatakta bile zikrullahla meşgul olmasını bu âyet ehl-i imana emretmiştir. Binaenaleyh; hâl-i sefer ve müzayakada mehmaemken salâtı edâ umur-u lâzımeden olduğu gibi hal-i hazar ve sükûnette tamamiyle şeraitine ve erkânına riayetle edâ olunmasını dahî emretmiştir.
K i t a p la murad; farzdır. (مَّوْقُوتًا) muvakkat demektir.
ki, salât-ı mefruzanın vakt-i muayyeni olan beş vakta işarettir. Gerçi salâtın vakt-i muayyeni bu âyette mücmelse de diğer hususta evkaat-ı hamse tafsilen beyan olunmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran salâtın evkaatı beşe taksim olunması, insanda cereyan eden ahval-i hamseye işarettir:
B i r i n c i s i ; mertebe-i hudus ve vücud ve neşvü nema zamanıdır.
İ k i n c i s i ; mertebe-i vukuftur ki, otuz yaşından kırkına kadar insanın hadd-ı kemalidir, ziyade ve noksan olmaz.
Ü ç ü n c ü s ü ; sinn-i kühûlettir ki, insana inhitat-ı hafinin arız olduğu zamandır.
D ö r d ü n c ü s ü ; mertebe-i şeyhuhettir ki, insana inhitat-ı celî arız olup, herşeyi açıktan açığa tenakusa başladığı zamandır.
B e ş i n c i s i ; vefatından sonra bir müddet asarının bakî kaldığı zamandır. Bu ahval-i hamse, havadis-i âlemin her cüzünde cari ve mer'î olduğundan Cenab-ı Hak ahval-i hamse mukaabilinde insana beş vakit namazı farz kılmıştır.
Kezalik güneşte dahi bu hâl caridir. Çünkü; güneşin tuluu zamanı insanın hal-i vilâdeti gibidir ki, zaman-ı hudustur, gecenin zulmetinin zevaline ve onun zıddı olan ziyanın ve ölüme benzeyen uykunun gidip, hayata benzeyen uyanıklığın gelmesine şükür olarak şemsin tuluuna karip bir zamanda sabah namazı farz kılındı. Badehu güneş doğar, insanın sinn-i

izdiyadı gibi neşvü nema bulur ve vakt-i zevale kadar tezayüd ve teâlî eder. İnsanın sinn-i vukufu gibi zevalde bir miktar tevakkuf eder, badehu sinn-i inhitata başlar. İşte o zaman âlem-i ulvîyi a'lâdan ednaya ve ednadan a'lâya tahvile kaadir olan Allah-u Tealâ'ya şükren öğle namazı farz kılındı. İnhitat-ı hadevri geçip, inhitat-ı celî zamanı ikindi namazı farz kılındı. İnsanın vefatı gibi gurub ettiğinde ufk-u semada âsârının bekaasında görülen acaibi halk eden hallâka şükür için akşam namazı farz kılındı. Badehu eseri bilkülliye zail olan güneşten asla eser ve haber kalmayıp, nâbedid olmasından hasıl olan zulmet ve zulmetin iras ettiği dehşet, vahşet ve gurbetten inayet-i ilâhiyeye ilticadan başka Çare olmadığından Allah'ın himayesine iltica için yatsı namazının farz kılındığı Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcib Tealâ cihada müteallik ahkâmı ve cihadla meşgul olunduğu zaman eda-yı salâtın lüzumunu ve keyfiyetini ve harbin sükûnetinden sonra eda-yı salâtın keyfiyetini beyan ettiği gibi tekrar harbe teşvik ve düşmanlara zayıf görünmemek lâzım olduğunu beyan etmek üzere :

وَلاَ تَهِنُواْ فِي ابْتِغَاء الْقَوْمِ إِن تَكُونُواْ تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّهِ مَا لاَ يَرْجُونَ وَكَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾104﴿

buyuruyor.

[Kâfirlerin sizinle mukaateleyi talebettikleri zaman siz zayıf bulunmayın ve gevşek görünmeyin. Eğer onların kıtalinden siz elemlenirseniz, sizin onların kıtalinden elemlendiğiniz gibi, onlar da sizin kıtalinizden demlenirler. Şu halde onların elemleri ve harpten yorgunlukları sizinle kıtale mani olmayınca sizin eleminiz de kıtale mani olmasın. Halbuki şecaat ve cür'ete sabır ve sebata siz onlardan ziyade lâyıksınız. Çünkü; Allah-u Tealâ'ınn size olan vaad-i kerimi icabı, Allah'tan onların ümid edemediği nusreti siz ümid edersiniz ve Allah-u Tealâ sizin ve onlasın hallerini bilici ve size emri ve nehyi hikmetine muvafık hakimdir.]

Müminlerin, kâfirlerden ziyade ümitleri; ecrü mesubat, zafer ve nusrettir. Çünkü müminler; âhireti, haşrü neşri, sevap ve ikaa-bı mukır ve mu'terif olduklarından gaza ve cihadlarının ecrine nail olurlar. Amma müşrikler âhireti mu'terif olmadıklarından kıtalden maksatları sırf dünya olup, âhiret olmadığından sevap ümid etmezler. Şu hâl ile onlar kıtale cüret edince, ehl-i imanın cüreti daha ziyade olmak lâzım gelir. Maahaza â'dâ-yı dinle mücahede taraf-ı ilâhiden müminlere emrolunduğundan, müminlerin terkinde gerek dünyevî ve gerek uhrevî ikaab-ı azîm olduğu gibi, mücahedede müminler için dünyevî ve uhrevî mükâfat-ı azîme ümidi vardır. Zira; Cenab-ı Hak dünyada ve âhirette ecr-i azîm vaad buyurmuştur.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; yevm-i Uhud'da (Ebu Süfyan) avdet edince, Resûlullah arkasından taleb etmek üzere bazı kimselerin gitmesini emrettiğinde, bazıları yaradan ve yorgunluktan şikâyet etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yani; «Düşmanı aramakta eser-i zaaf göstermeyin. Zira; harpten siz yaralanıp yorgun ve kuvvetsiz kaldığınız gibi, onlar da yorgun ve bitap kalmışlar» demektir.
(فى ابتغاء القوم)«Düşmanın kıtal için ehl-i imanı aradıklarında, müminlerin onlara karşı zayıf görünmemeleri lâzım olduğu gibi, müslümanların düşmanı aradıklarında dahî zayıf görünmemeleri lâzım» demektir. Çünkü; lâfz-ı âyetin her iki cihete ihtimali olduğu gibi, iki suretle de manâ sahihtir. Zira herhangi surette olursa olsun maksat; düşmana zayıf görünmemektir.
Hulâsa; düşmana karşı ihtiyarı hangi surette olursa olsun eser-i zaafiyet göstermemek lâzım olduğu ve harpten hasıl olacak yorgunluk tarafeynin her ikisinde olacağı ve müminler için Cenab-ı Hakkın dünyevî ve uhrevî vaad-i azîmi bulunduğundan ümitleri olup, kâfirler âhireti itikad etmediklerinden ümitleri olmadığı ve Allah-u Tealâ'nın herşeyi bilip, efali hikmetten hâlî bulunmadığı cihetle emrü nehyi herhalde kullarının halini ıslah için olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların bazı hallerini ve muharebeyi ve muharebede eda-yı salâtın keyfiyetini ve hataen katil vuku bulursa, onun hükm-ü

şer'isini beyan ettiği gibi münafıkların ahvalinden bazılarını dahi beyan etmek üzere :

إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللهُ وَلاَ تَكُن لِّلْخَآئِنِينَ خَصِيمًا ﴿105﴾
وَاسْتَغْفِرِ اللهُ إِنَّ اللهُ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿106﴾

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan lûtfu keremimizden hakk-ı sahihe mukaarin olarak gibi bir kitab-ı azîmi habibim sana inzal ettik ki, sen Allah'ın sana vahyile gösterip bildirdiği hükümle nâs beyninde hükmedesin ve hainlerin tarafına meyi ile onlar için âharine hasım olma ve Allah-u Tealâ'ya istiğfar et. Zira; Allah-u Tealâ istiğfar eden kullarının günâhlarını mağfiret edici ve istiğfarını ihlâs üzere eda eden kuluna merhamet buyurucudur.]
Allah-u Tealâ'nın vahyile resûlüne bildirdiği ilmin, görülmüş gibi kavî olduğuna işaret için «Allah'ın sana gösterdiği ilimle nâs beyninde hükmetmek için biz sana hakla kitap inzal ettik» buyurmuştur. «Hainlere hasım olma» demek; «Hainlerin sözlerine ve hilelerine inanıp da onlar taraflarından beriüzzimme olan kimselere hasım olma», yani; «Hainlerin menfaatine âhar kimselere hasım olup, onlar tarafından müdafaa etme» demektir.
Enbiyadan günâhın sudurunu tecviz edenler, Resûlullah'tan günâhın sudurunu bu âyetle istidlal etmişlerse de onlara şöyle cevap verilir: Reslullah'ın tab'ında zarurî hâsıl olan bir meyi için istiğfarla emrolunmuştur. Gerçi zarurî hasıl olan şeyde kişi mesul değildir. Lâkin (حسنات الابرار سيِّاتَ الْمُقَرّبِين) fahvasınca, Resûlullah mansıb-ı nebevileri bu gibi şeylerden âlî olduğu için istiğfarla emrolunmuştur. Yahut dâvada tarafeynin birinde hakkı gördüğünden o cihete hükmetmek kasdetti, halbuki hak öbür tarafın yedinde olduğundan istiğfarla emrolunmuştur. Yahut istiğfar, hilâf-ı hakikati teklif edenler için olup, Resûlullah'ın zat-ı nebevileri için değildir. Yoksa Resûlullah'tan bir günâh sadır olduğu için istiğfarla emrolunmuş manâsına gelmez.
Kazi, Fahr-i Razi, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; (Benî Zafer) kabilesinden (Tu'me b. Ubeyrak)

hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Tu'me), komşusu (Katade b. Nu'man)'ın kavut dolu dağarcığıyla içindeki bir zırhını çaldı. Dağarcıkta olan yırtıktan kavutu yollara döke döke dağarcıkla beraber zırnı götürdü ve bir Yahudi nezdinde emanet bıraktı. (Katade) bidayeten (Tu'me)'den şüphelendiği için hanesini aradıysa da birşey bulamadı. (Tu'me) görmediğine ve bilmediğine yemin etti. Bunun üzerine (Katade) kavutun döküntüsünün izini takib etti, iz, (Katade)'yi Yehûdun hanesine kadar, götürdü ve Yahûdinin hanesinde zırhını buldu. Yahudi dağarcıkla beraber zırhı (Tu'me)'nin emanet bıraktığını birçok Yahudilerle ispat etti. (Tu'me)'nin kabilesi Resûlullah'a geldiler ve zırhın çalındığından (Tu'me)'nin haberi olmadığı cihetle, onun aleyhine hükmolunursa namusunun berbat olacağını ve Yahûdinin nezdinde bulunduğu için Resûlullah'ın Yahudi ile mücadele etmesini rica ettiler. Resûlullah da Yahûdinin yedinde zuhur ettiği için, Yahûdiden ziyadece tetkik etmek istemesi üzerine, derhal bu âyetle Cibril-i Emin geldi ve mezkûr kabilenin hain olduklarını ve Yahûdinin beriüzzimme olduğunu ve Resûlullah'ın Yahûdiden fazlaca tetkik hususunda hatırına gelen hatıra için istiğfar etmesini Cenab-ı Hak emretti.
Hulâsa; Kur’an’ın hakla nâs beyninde hükmetmek için nazil olduğu ve haine meyi edip beriüzzimme ve bî kusur olan kimselere hasım olmak caiz olmadığı ve Allah-u Tealâ'nın mağfiret ve merhamet sahibi olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ hainler için âhare hasım olmak/caiz olmadığını beyan ettiği gibi onlar tarafından müdafaanın dahi caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَلاَ تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿107﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusûl ! Sen şol kimseler tarafından mücadele ve muhasame etme ki, onlar kendi nefislerine hıyaneti ihtiyarla zulmettiler.

Binaenaleyh; onlara muin olma. Zira; Allah-u Tealâ nefsine hıyaneti irtikâp eden, hain günâhkâra muhabbet etmez ve onun fiilinden razı olmaz.]

Yani; nefislerine hiyanet edenler tarafından beriüzzimme olan kimseyle onlar tarafından mücadele ve muhasame etme. Zira; Allah-u Tealâ bigayrı hakkın başkalarına iftira edip, kendi kusurunu setrederek cinayetini gayra isnad eden ve ziyade hıyanetlik eden günâhkârları sevmez ve onlardan razı olmaz.

Fahr-i Razi'nin ve Kazi'nin beyanları veçhile n e f s i n e h ı y a n e t e d e n l e r le murad; âyet-i sabıkada beyan olunan (Tu'me) ve ona muavenet edip Yahûdiyi teorim, etmek isteyen kavmi ve onların emsali bilumum habaseti irtikâp ederek nefsini vikaaye için kendinden sudur eden cürmü gayrılara isnadla iftira eden kimselerdir.

Masiyeti irtikâb eden kimse nefsini sevaptan mahrum ve ikaaba maruz kıldığı için, nefsine hıyanet etmiş olmakla sirkat eden (Tu'me)'ye ve emsaline «Nefislerine hıyanet ettiler» denmiştir.

Vâcib Tealâ bu âyette (Tu'me) sirkatla hıyanet edip, sirkatini Yahûdiye isnadla âsim olduğundan evsaf-ı zemimeden şu iki sıfatla (Tu'me)'yi tavsif etmiştir. Gerçi Tu'me'den sudur eden hıyanet ve ism birer ise de tab'ında hıyanet ve ism sabit olup, fırsat buldukça o günâhı işlemek azminde olduğundan kesrete delâlet eden mübalağa sıygasıyla varid olmuştur. (Turne)'hin vefatı hakkında varid olaı\ haber dahi tab'ında fesada meyil olduğuna delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (Tu'me) bu vakadan sonra Mekke'ye firar ve irtidad eder ve orada yine hırsızlık için bir kimsenin duvarını delerken, duvar üzerine yıkılır ve ölür. İşte hatimesi şu minval üzere olan kimsenin tab'ında hıyanetlik olduğunda şüphe yoktur. Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile, bir kimseden bir seyyie görüldüğünde o adam onun birkaç mislini elbette işlemiştir. Hz. Ömer bir hırsızın eli kesilmesini emredince, validesi Hz. Ömer'den; bir defa sirkat ettiğini beyanla affetmesini rica ettiğinde Hz. Ömer'in «Yalan söyledin. Allah-u Tealâ sahib-i cürüm olan kulunu bir defa cürmüyle muahaze etmez. Behemehal tekerrürden sonra muahaze ve rüsva eder» buyurduğu mervidir.

Hulâsa; nefsine hıyanet edenleri iltizam ederek onlar tarafından müdafaanın caiz olmadığı ve Allah'ın günâhkârları sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların evsaf-ı zamimelerinden bazı âhari beyan etmek üzere:

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلاَ يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لاَ يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿108﴾

buyuruyor.

[O münafıklar, nâs'tan hıyanetlerini setreder ve haya ederler ve maayiplerini Allah-u Tealâ'dan saklayamaz ve setredip utanmazlar. Halbuki onlar Allah'ın razı olmayacağı sözlerini tezvir ve telbis ettiklerinde Allah-u Tealâ'nın ilmi onlarla beraberdir. Zira; Allah-u Tealâ üzerine onların ef'alinden hiçbir şey gizli olmaz, cümlesine murakıp ve nazırdır. Allah-u Tealâ'ya karşı ancak kabayihi terketmek lâzımdır. Çünkü Allah-u Tealâ'nın ilmi; onların cemi-i a'malini ihata edicidir.]

Yani; münafıkların adetleri: Masiyetlerini nâs'tan haya eder gizlerler, Allah-u Tealâ'dan gizleyemezler. Çünkü; Allah'ın ilmi onların bilumum amellerini ihata ettiğinden ilm-i ilâhiden hariç birşey saklayamazlar.

Onların geceyle vaki olan tedbirleri; kusur sahibini tebrie etmek ve kusursuz olan kimseye isnadla, onu cürüm sahibi göstermek ve Allah'ın razı olmayacağı iftirayı tasni' etmektir.

A l l a h ' ı n o n l a r l a b e r a b e r o l m a s ı yla murad; Allah'ın ilmi, kudreti, ru'yeti ve sözlerini işitmesi, onlarla beraber olmaktır. Ve Allah'ın ilmi, kullarının a'malini muhit olması; insanı maâsî irtikâbından men'etmek yönünden kâfidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (Tu'me) ve kavmi geceyle bir mecliste akd-i içtima ederek «Biz Resûlullah'a gidelim, sirkati Yahûdiye isnad edelim. (Tu'me) yemin etsin. Resûlullah onun yeminini kabul eder. Zira; (Tu'me) müslimdir. Onun sözü makbul olup, Yahûdinin sözünü

dinlemez. Zira; müslim değildir» dediler ve bu minval üzere karar verip dağıldılar. Cenab-ı Hak bunların bu sözlerine razı olmayarak, resûlünü onların ahvalinden haberdar ettiğini bu âyetle beyan buyurmuştur.
Hulâsa; münafıkların nâs'tan korkup Allah'tan korkmadıkları ve onların geceyle Allah'ın razı olmadığı sözleri söylediklerinde, Allah'ın ilmi onlarla beraber olduğu, zira; Allah'ın ilmi onların bütün amellerini ihata ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ vâki olan hiyanetlerinden dolayı münafıkları tevbih etmek üzere:

هَا أَنتُمْ هَؤُلاء جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَن يُجَادِلُ اللّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَم مَّن يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً ﴿109﴾

buyuruyor.

[Ey Tu'me tarafından bâtıl olarak mücadele eden kimseler ! Sizler sol kimselersiniz ki, o sirkat eden ve âr ve ayıp işleyen kimseler tarafından mücadele ve onların ayıplarını setreder ve cürüm ve cinayetlerini saklarsınız. Sizin setretmeniz insanlara karşı bu dünyada olabilir. Zira; setredebilmek dünyaya mahsus olup, onlar tarafından yevm-i kıyamette azapları tahakkuk edince Allah-u Tealâ'ya kim mücadele edecek? Veyahut onlar üzerine kim vekil olup müdafaa edecek? Ve kim muavenet ve müzaheret edip, Allah'ın azabından ve kahru gazabından onları kurtaracak?]
Bu hitap; (Tu'me)'nin kavmine olmak ihtimali olduğu gibi (Tu'me) ve kavminin zahir halleri İslâm üzere olduğundan dolayı, onları himaye eden bazı müminlere olmak ihtimali galiptir. Yani «Dünyada onlar tarafından müdafaa edersiniz ve lâkin âhirette onları kim müdafaa edecek ve Allah'ın azabından kimler kurtaracak» demektir.
Hulâsa; haksız tarafından müdafaa edenlerin tevbih ve tekdire şayan oldukları ve haksızlıkla dünyada haksız olan kimseyi himaye edebilirse de âhirette himaye edemeyeceği cihetle onları azaptan kurtaramayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ haksız olan kimselere muavenet edenleri tekdir ve tevbih ettikten sonra, kusur işleyenleri tevbeye davet etmek üzere :

وَمَن يَعْمَلْ سُوءًا أَوْيَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللهَ يَجِدِ اللهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿110﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse kötülük işler veya nefsine zulmeder, sonra istiğfar ederse, Allah-u Tealâ'yı gafur ve rahim bulur.]

Yani; eğer bir kimse masiyet işler ve o masiyeti gayra tecavüz ve iftira eyler veyahut nefsine zulmeder ve hudud-u ilâhiyeden huruçla şahsına ait maâsîde bulunduktan sonra Allah-u Tealâ'ya istiğfar ve günâhlarının affını ve setrini istirham ederse Allah-u Tealâ'yı günâhlarını mağfiret ve ihlâs üzere tevbe edenlerin tevbelerini kabulle merhamet edici bulur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile s û ' ile murad; bir masiyet ki, o masiyetle gayra kötülük eder ola, meselâ (Tu'me) sirkat edip sirkatini Yahûdiye isnad ve iftira ettiği gibi. N e f s i n e z u l ü m le murad; insanın kendine mahsus olan günâhlarıdır. Zira; insanın günâhı nefsine zulümden başka birşey değildir ve nefsine zulmün bir misali (Tu'me)'nin «Sirkat etmedim» diyerek yalan yere yemin etmesidir. Gayra sirayet eden masiyet zarar îsal ettiğinden (سُوءً) tâbir olunmuştur. Çünkü; gayrı zarara uğratmak elbette kötülüktür.

Bu âyet; iki hükm-ü şer'iye delâlet eder:

B i r i n c i s i ; herhangi masiyet olursa olsun tevbenin kabul olunacağına delâlettir. Çünkü (سُوءً) lâfzı ve nefsine zulüm; enva-ı maâsîye şâmildir.

İ k i n c i s i ; ihlâs üzere istiğfar ve nedametle beraber tevbe yönünden kâfidir.

وَمَن يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿111﴾

[Ve eğer bir kimse, bir günâh kesbeder ve işlerse ancak kendi nefsi aleyhine kesbeder, mazarratı sırf kendine aittir. Allah-u Tealâ onların işledikleri â'mâlin küllisini bilir ve amellerinin cezasıyla hükmü, hikmetine muvafıktır.]
Fahr-i Razi'nin beyanı vçehile k i s b ; cerr-i menfaat ve def-i mazarratta istimal olunduğundan kisb Vâcib Tealâ'ya vasıf olmaz. Zira; Allah-u Tealâ'nın kisbe ihtiyacı yoktur. Yani; insanın kesbettiği mâsiyetin vebali ancak kendine aittir. Allah-u Tealâ menfaat ve mazarrattan münezzehtir. Binaenaleyh; «Allah-u Tealâ filân şeyi kesbetti» demek caiz olmaz. Bu âyet bundan evvelki âyetler gibi (Tu'me) hakkında nazil olmuştur. Fakat günâh kesbeden kimselerin cümlesine şâmildir. Zira; itibar; lâfzın umumunadır, sebebin hususuna değildir.
Hulâsa; seyyiatın seyyiesi sahibine ait olup gayra sirayet etmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir. Çünkü; herkesin günâhının cezası kendinedir. Binaenaleyh; âhirette hiçbir kimse başkasının günâhından mutazarrır olmaz.

وَمَن يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿112﴾

[Ve eğer bir kimse küçük veyahut büyük bir günâh kesbeder sonra o günâhını günâhtan berî olan bir kimseye isnad eder, yani o günâhı, işlediğini beyanla o kimseye atarsa, günâhı kesbedip gayra isnad eden kimse bühtan yüklendi ve adaletini iskaat edecek açık, meydanda günâh işlemiştir.]
Şu manâ h a t i e nin günâh-ı sağîre ve i s m in günâh-ı kebire olduğuna nazarandır. Amma h a t i e ; yalnız failinin şahsına ait olup i s m ; katil ve zulüm gibi gayra sirayet ve zarar edecek günâh olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Eğer bir kimse sırf şahsına ait veyahut gayra sirayet edecek günâh kesbeder de sonra o günâhla o günâhtan beri olan kimseye iftira ederse o kimse muhakkak dünyada zenb-i azîm olan bühtanı ve âhirette azab-ı azîm olan günâhı yüklenmiş] demektir. Çünkü; kendi işlediği günâhı başkasına yükleterek kendini tebrie edip, âharini günâhkâr göstermek kadar dünyada bir zulüm olmadığından o kimse gayra bühtan ettiği gibi, âharin de pek büyük günâh cezasını göreceğinde şüphe

yoktur. O adam bu suretle insanları aldatabilir, lâkin Cenab-ı Hakkı aldatamaz.
Hulâsa; bir kimse kötü bir kabahat işler veyahut nefsine zulmettikten sonra nedametle istiğfar ederse, Allah-u Tealâ'yı günâhını mağfiretle merhamet edici bulacağı ve eğer bir kimse günâh işlerse, ancak kendi aleyhine işlediği ve o günâhını Allah-u Tealâ'nın bildiği ve eğer bir kimse büyük veya küçük günâh işler de işlediği günâhı başkasının üzerine atarsa, bühtan etmiş ve büyük günâhı yüklenmiş olacağı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ (Tu'me)'nin kavminin geceyle (Tu'me)'yi tebrie ve Yahûdiye bühtan etmek suretiyle düşündükleri tedbiri resûlüne haber verdiğini beyandan sonra Allah'ın haber vermesi resûlü hakkında lütuf ve ihsan olduğunu beyan etmek üzere:

وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّت طَّآئِفَةٌ مُّنْهُمْ أَن يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلاُّ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِن شَيْءٍ وَأَنزَلَ اللّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿113﴾

buyuruyor.

[Eğer habibim ! Senin üzerine Allah'ın fazlı olan nübüvvet ve rahmeti olan ismeti olmamış olsaydı, onlardan bir taife seni idlâl etmek kasdederlerdi. Halbuki onlar idlâl etmez, ancak kendi nefislerini idlâl ederler ve sana onlar hiçbir şey zarar etmezler.Allah-uTealâ senin üzerine evvelin ve ahirinin ulûmunu cami' olan kitabı ve hikmet-i mahzdan ibaret olan şeriati inzal buyurdu ve sana bilmediğin ahkâmı talim etti. Binaenaleyh Allah'ın fazlı senin üzerine pek büyük oldu.] Zira; seni nübüvvetle mümtaz kıldı ve idlâl için geceleyin düşmanlarının düşündüklerini sana haber verdi ve onların zararından seni muhafaza etti.
Ayet-i celile; Allah-u Tealâ'nın resûlüne lûtfunu beyan etmiştir. F a z l –ı i l â h i yle murad; nübüvvet ve r a h m e t – i i l â h i y e yle murad;

resûlünü maâsîden ismet-i ilâhiyesidir. T a i f e yle murad; (Beni Zafer) kabilesi ki, Tu'me'nin kavmidir. Bu kavim, Resûlullah'ı hak ve adaletle hükümden ihraca çalışmışlardı. Resûlullah'ı haktan ihraç edemediler. Bilâkis veballeri ve sa'ylerinin vizraKendilerine ait olduğu için ancak kendi nefislerini idlâl etmiş oldular, hileleri, desiseleri, tezvir ve telbisleriyle Resûlullah'a hiçbir zarar edemediklerini Cenab-ı Hak beyanla resûlünü tesliye buyurmuştur.
«Fazl-ı ilâhi olmasa seni idlâl etmek kasdederlerdi, lâkin fazl-ı ilâhi olduğundan kasdetmediler» demek; asıl kasıdlarını nefyetmek değildir, belki kasıtlarının eserini nefyetmektir. Çünkü; «Kasdettiler, lâkin kasıtlarının semeresi (Tu'me)'yi kurtarmak ve Yahûdiyi cezadide etmekti. İşte şu matluplarına nail olamadılar» demektir.
Vâcib Tealâ «Resûlüne bilmediğini .bildirdiğini ve kitap ve hikmet inzal ettiğini beyandan sonra, resûlü üzerine fazlının azîm olduğunu» beyan etmek; ilmin eşref-i fezail ve a'zam-ı menakıp olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; «Onlar sana zarar iras edemediler. Sen de zararda vâki' olmadın. Zira; sen hükmünü zahir-i hal üzere bina ettin ve zahire bina etmekle mamursun. Şu halde batına işi aksettirerek batılı ne kadar terviç etseler dahi hataya sevk edemezler» demektir.
Hulâsa; Resûlullah üzerine Allah'ın fazlı ve lûtfu olmamış olsa, Resûlullah'ı hakla hükümden çıkarmak için sa'ylerinin semeresini görecekleri ve Resûlullah'a Allah'ın fazlı sebebiyle sa'ylerinin semeresini göremedikleri ve ancak kendi nefislerini idlâl ettikleri ve Resûlullah'a hiçbir kimse tarafından bir zarar erişemeyeceği ve resûlü üzerine Allah-u Tealâ'nın kitabını ve şeriatini inzal ettiği ve bilmediği umur-u din ve umur-u gaybiyeyi bildirdiği ve Allah'ın resûlü üzerine lütuf ve ihsanı ve fazlı pek büyük olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ (Tu'me)'nin kavminden cereyan eden ahvalin bazılarını ve resûlüne fazlu ihsanı olmamış olsaydı, hak olan hükümden ihraç ve batılı tervice yol bulacaklarını beyandan sonra ahval-i mezmumelerinden bazı âhari beyan etmek üzere :

لاَّ خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلاَّ مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاَحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتَغَاء مَرْضَاتِ اللّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿114﴾

buyuruyor.

[(Tu'me)'nin kavmi olan (Benî Zafer)'in fısıltılarında asla hayır ve menfaat yoktur. İllâ sadakayla emreden veyahut şet'an ve aklen müstahsen olan tâat ve ibadetle emreden veyahut nâs beyninde ıslahla emreden kimselerin fısıltısında hayır ve menfaat olur ve eğer bir kimse şu sadaka ve maruf ve ıslah-ı beynile emirden herbirini Allah'ın rızasını taleb için işlerse, biz o kimseye yakında istihkaakının fevkinde büyük sevap veririz.] Zira; o kimse kendi ef'aliyle bizi taleb edince, biz de onun mükâfatını umduğundan ziyade veririz.
N e c v â ; iki kimse beyninde cereyan eden esrarengiz ve gizli sözdür. Nâs'ın gizli sözlerinde hayır olmadığı ve eğer o gizli söz hayırhahane ve a'mal-i saliha ve iyiliğe dair şeyler hakkında olursa hayır olduğu beyan olunmuştur. Ve o hayır da bu âyette üç kısım beyan olundu:
B i r i n c i s i ; sadakadır. Zira hayır; ahare menfaat isal ve mazarratını defetmek suretiyle olduğu gibi gayra menfaat isal etmek de hayrat-ı cismaniyeden mal vermekle olduğundan Cenab-ı Hak sadaka vermek hakkında fısıltı olursa caiz olduğunu beyan buyurmuştur. Yahut gayra menfaat isal etmek; kuvve-i ilmiye ve ameliyesini efal-i hasene ve a'mal-i salihayla ikmal etmekle olup bu da hayrat-ı rûhaniyeden olduğu cihetle Vâcib Tealâ bu kısma marufla işaret buyurmuştur ki,
i k i n c i k ı s ı m budur.
Ü ç ü n c ü s ü ; ahardan zararı defetmekle olur. Bu kısma da beynennas ıslahla işaret etmiştir. Şu halde bu âyet; icmalen enva-ı hayratı câmi'dir. Çünkü; âhare menfaat isal etmek ve âharin mazarratını def'eylemek ve âharin kuvve-i ilmiye ve ameliyesini ikmalle enva-ı ibadat ve tâat ve ahlâk-ı haseneye terğib etmekten ziyade hayratı cem'a ve hulâsa etmeye bundan daha ziyade camialı bir şey olamaz.
Şu beyan olunan a'mal-i selâse nefsinde gayet şerafet ve celâleti varsa da insanın bunlarla intifaı, ancak rıza-ı Bariyi talep için işlemek şartıyladır. Eğer rıza-yı ilâhinin gayrı bir garazla işlenirse asla intifa

olunmayacağına işaret için rıza-yı ilâhiyi talep için işlenirse ecr-i azîm verileceğini beyan buyurmuştur.
Çünkü rıza-i ilâhiyi taleple işlenilen amel; a'zam-ı menave aslah-ı a'mal iken eğer riyâ ve süm'a gibi bir garaz-ı fasidle işlenirse a'zam-ı mefasid ve mazarrat olur. Binaenaleyh a'mal-i zahirede üss-ül esas; niyette ihlâs, kalbi tasfiye ve ancak rıza-yı Bariyi kasdetmek olduğuna bu âyet delâlet eder. Çünkü bir amel; hüsnüniyete mukaarin olursa, ayn-ı menfaat olduğu gibi suiniyete mukaarin olursa ayn-ı mazarrat olur. Binaenaleyh; amelin kabulünde ve menfaat görülmesinde rıza-i Bari kasdolunmak şarttır.
Hayırla emreden ashab-ı hayrattan olunca, hayrı bizzat işleyen kimsenin ashab-ı hayrattan olacağı evleviyetle sabit olur.
M a t u f la murad; velev ibdhe tarikiyle olsun şer'in istihsan edeceği ve akim inkâr etmeyeceği şeylerdir ki, karz-ı hasen olarak para vermek, mazluma muavenet eylemek ve nafile sadaka gibi tab-ı insanın seveceği ve herkesin hoş göreceği işlerdir. Rıza ile olan a'mal-i salihaya ecr-i azîm vereceğini beyanla onun mukaabilinde fevt olan garaz-ı dünyanın gayet hasis ve denî olduğuna işaret olunmuştur.
Hulâsa; insanların fısıltılarında hayır olmayıp ancak o fısıltı sadakayla emir olur veyahut maruf at ve ıslah-ı beyne dair hayrata müteallik olursa, o misilli fısıltıda hayır olduğu ve bir kimse şu beyan olunan hayratı Allah'ın rızasını talep için işlerce, ecr-i azîme nail olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ resûlünün hükmüne razı olmayıp, münazaaya kıyam edenlerin hallerini beyan etmek üzere:

وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿115﴾

buyuruyor.

[Ve eğer bir kimse kendi için doğru yol taayyün ve tebeyyün ettikten sonra resûle muhalefet ve münazaa eder ve müminlerin ittiba ettikleri tarik-ı hakkın ve din-i İslâmın gayrı bir tanka ittiba ederse biz onun mütevelli olduğu dalâl ve ihtiyar ettiği fesada onu velî kılar ve Cehennem'e ithal ederiz. Varılacak mahal yönünden Cehennem ne çirkin oldu?]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile h i d a y e t le murad; din-i İslâm ve tarık-ı haktır. Mu'cizat-ı Resûlullah'la Resûlullah'ın risalet dâvası sahih ve din-i mübinin doğru bir din ve bütün ahkâmı beni beşerin ıslahına kâolduğu tezahür ettikten sonra resûle muhalefet eden kimseye tevfik-ı ilâhî olmayacağına bu âyet delâlet eder. Çünkü; Cenab-ı Hak tarîk-ı hakka ittibaı terkeden ve erbab-ı tevhidin dininin gayrı bir dine ittiba eden kimseyi ihtiyar ettiği tarîk üzere terkedeceğini ve kendi itimad ettiği ameliyle kendi beynini hali bırakacağını ve kendi mesleğine mütevelli kılacağını beyan buyurmuştur ki, a'mal-i hayriyeye muvaffak kılmayacağına işarettir. Tarîk-ı hakkı terkle tarîk-ı batılı ihtiyar eden kimseyi Cehennem'e ithal edeceğini beyanla cezasını tertip buyurmuş ve Cehennem'in gayet çirkin bir mahal olduğunu beyanla tarîk-ı batıldan insanları tenfir etmiştir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran İmam-ı Şafiî'den, icma-ı ümmete delâlet eder'dan bir âyet sual olunduğunda «Üç yüz kere'ı tilâvet edip icma-ı ümmete delâlet eder bu âyetten ziyade bir âyet bulamadığını» beyan buyurduğu mervidir. Çünkü müminlerin tarîkinin gayrı bir tarîka ittiba; cemaattan müfarakat olduğu cihetle haram olduğuna işaret olunmuştur. Zira müfarakat eden kimsenin, Cehennem'e dahil olacağını beyan etmek; müminlerin mesleğinden ayrılmak eşedd-i hürmetle haram olduğunu beyan etmektir. Çünkü; haram olmayan şeyi terketmekten Cehennem'e dahil olmak lâzım gelmez. Müminlerin tarîkinin gayrı bir tarîka ittiba etmek haram olunca, müminlerin tanklarına ittiba etmek vâcib olur. Şu halde icma'-ı ümmetin hüccet olduğuna bu âyet delâlet eder.
Bu âyet; Resûlullah'ın cümle günâhlardan masum olduğuna da delâlet eder. Zira; Resûlullah'a ittiba vâcib olduğuna delâlet edince, eğer Resûlullah'tan günâhın suduru caiz olsa, o günâhta dahî ittiba vâcib olmak lâzım gelirdi, halbuki günâhta ittiba haramdır. Şu halde

Resûlullah'tan günâh sadır olmadığına âyet delâlet ettiği gibi Resûlullah'ın ef alinde ümmetinin ittibaı vâcib olduğuna dahi âyet delâlet eder. Zira bazı ef'alinde Resûlullah'a ittiba etmemiş olsa, Resûlullah'a muhalefet etmiş olup, Resûlullah'a muhalefet de Cehennem'e duhulü mucip olduğundan her fiilinde ittibaın lüzumuna ve dinin sıhhatinde delâilini tetkik ve nazar-ı istidlalin vücubuna dahî âyet delildir. Çünkü vaîd-i ilâhî; doğru yol yani din-i mübîn tebeyyün ve tezahür ettikten sonra lâhik olmuştur. Tebeyyun ise bittabi' delâilini tetkikle husul bulacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; bir dinin sıhhatine delillerini tahkik etmek vâcibtir.
Âyetin sebeb-i nüzulü; (Tu'me) sirkat edip, Yahûdiye isnad etmişse de tezviratını terviç edemeyip rüsva olacağını bilince Mekke'ye firar ve irtidad etti. Sirkat için bir kimsenin duvarını delerken üzerine duvar yıkıldı ve altında öldü. Cenab-ı Hak bu âyetle «Onun indinde din-i mübinin hakkaniyeti tebeyyün ettikten sonra resûle muhalefet ettiğini ve müminlerin tarîkinin gayrı tarîka ittiba eylediğini ve kendi ihtiyar ettiği fesadatına kendini müstevli kıldığını ve sû-u a'malle Cehennem'e ithal edeceğini» beyanla bu misilli ef'al-i kabihayı işlemekten müminleri men'etmiştir. Çünkü; (Tu'me) işlemiş olduğu kabahatini gayra yükletmek için çalışmışsa da muvaffak olamadığı gibi akıbet kendi belâsını kendi fiilinden bulduğunu beyan etmek; bu gibi ef'al-i kabihayı kimler işlerse cezasını kendi eliyle bulacağını beyan etmektir. Türkçe lisanımızda «Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar» ve «Herkes kazdığı kuyuya kendi düşer» suretinde söylenilen durub-u emsalin mehazi bu ve bunun emsali âyetlerdir.
Hulâsa; bir kimse için doğru yol zahir olduktan sonra yani Resûlullah'ın mucizesiyle dininin doğru olduğunu bildikten sonra resûle muhalefet eder ve müminlerin ittiba ettikleri tarîkin gayrı bir tarîka ittiba ederse, o kimseyi Cenab-ı Hakkın o tarîkla terkedip Cehennem'e ithal edeceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların hallerini beyandan sonra şirkten maada günâhların mağfiret olunması caiz olup, şirkin mağfiret olunmayacağını beyan etmek üzere:

إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُۚ وَمَن يُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ فَقَدۡ ضَلَّ ضَلَٰلَۢا بَعِيدًا (116) إِن يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦٓ إِلَّآ إِنَٰثٗا وَإِن يَدۡعُونَ إِلَّا شَيۡطَٰنٗا مَّرِيدٗا (117)

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ kendine şirke mağfiret etmez ve şirkten başka günâhı, dilediği kulu için mağfiret «der ve eğer bir kimse Allah'a şirkederse, yoldan çıkar gibicesine çıkmıştır ve şirk edenler çağırmazlar, ancak nisvan menzilinde olan putlara ve mel'un Şeyta'a çağırırlar.]
Yani; kullarının serairine muttali olan Allah-u Tealâ kendine şirk olunmaklığı mağfiret etmez ve şirkten maada günâhları dilediği kulu için mağfiret eder ve eğer bir kimse Allah-u Tealâ'ya şirkeder ve mahlûkaatından birşeyi ibadette Allah-u Tealâ'ya şerik addeyler ve ibadete müstehak olduğunu itikad ederse, tarîk-ı haktan gayet uzak oldu ki, artık tarîk-ı hakka avdet etmesi müşkül ve ümitsiz olur. Şirk edenler çağırmazlar ve yalvarmazlar ve ibadet edip duâ etmezler, illâ Lât, Uzza ve Menat gibi ünsaya ibadet ederler ve diğer bir kısmı ibadet etmezler, illâ muannid ve merdud şeytan'a ibadet ederler ki Allah-u Tealâ o şeytan'a lanetle onu dergâh-ı ulûhiyetinden tard ve teb'id etti.
Vaad-i ilâhinin vaîd ve tehdid üzerine mukaddem ve galip olduğuna işaret için şirkten maada günâhların mağfiret olunacağı bu sûre'de iki defa zikrolunmuştur. Bundan evvelki âyetler (Tu'me)'nin sirkatine ve badehu irtidadına müteallik olduğundan irtidada müteallik olan âyet akibinde şirkin mağfiret olunmayacağını beyan, şiddet-i irtibatına binaendir. Çünkü; Tu'me irtidad etmemiş olsaydı sirkati ve iftirası mağfiret olunup, rahmet-i ilâhiyeden müstefid olmak ihtimali vardı demek olur ve mağfiret olunmasa bile onların cezası miktarı azab olunur, badehu rahmet-i ilâhiyeye nail olurdu. Amma mürted olunca, rahmetten bilkülliye mahrum olmuştur.
Şirkeden kimsenin dalâlinin haktan baîd olmasını beyan etmek; şirketmeyen kimse dalâl içinde olsa dahî, onun dalâli haktan gayet uzak olmadığına ve akıbet rahmete nail olacağına işarettir. Çünkü; kâfir olmayınca nihayet Cennet'e girecektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bir kimse ibadet ettiği mabuduna d u â ettiğinde bu âyette duâ ile murad; ibadettir. Yani «Onlar ibadet etmezler, ancak nisvan menzilesinde birtakım cemadat kabilinden olan putlara ibadet ederler ve putlar içinde gizli ve muannid şeytan'a ibadet ederler ki, Allah-u Tealâ o şeytan'a lanet etti. Binaenaleyh; mel'un olan şeytan'a 'ibadet ederler» demektir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de (İbn-i Abbas) Hazretlerinden naklen beyan olunduğuna nazaran her put için bir şeytan olup o şeytan putun hizmetçilerine ve etrafında dönenlerine idlâl için tekellüm edip, onlar da aklandıklarından şeytan'a ibadet etmişlerdir. Yahut Ş e y t a n la murad; İblis ve a'vânıdır. Zira müşrikleri putlara ibadete davet edip, müşrikler de o davete icabet ettiklerinden, zahirde puta ibadet ederlerse de hakikatte şeytan'a ibadet ettiklerini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur.

Araplardan her kabilenin bir putu olup, o putun lâfzı müennes olmasına binaen (Ünsa Beni Fülân) dedikleri için Cenab-ı Hak putlara ibadet edenlere «İnasa ibadet ederler» buyurmuştur. Yahut putları cemadat olup, cemadat da nisvan mesabesinde olduğundan putlara inas denmiştir.

Müşriklerin mabudlarına kendileri ünsa dedikleri gibi, o mabudların hasis ve denî bir mahlûk olduğunu beyanla dahî kemâl-i cehalet ve hamakatlerine tenbih olunmuştur. Yahut meleklere ibadet edip, meleklere de Allah'ın kızları dedikleri için müşriklerin kendi itikadlarına nazaran inasa ibadet ettikleri beyan olunmuştur. Yoksa hakikatte meleklerde erkeklik ve dişilik yoktur.

Şeytan isyanda nihayete vararak tâattan uzak olup, mermer taş gibi ibadetten silinmiş ve hiç tâat bulaşmamış gibi olduğuna işaret için şeytan merid lafzıyla tavsif olunmuştur ki, zemmin nihayetini müş'irdir.

Tefsir-i Taberi ve Nisaburi'de beyan olunduğu veçhile m e r i d ; temerrüd ve taannüd ederek Allah'ın emrine muhalefet ve isyanda nihayete varmış ve itaatten tamamiyle tecerrüd etmiş demektir ki, yaprağı dökülen ağaca (şecere-i merdâ) ve sakalı bitmeyen kimseye (emred) dendiği gibi taannüd ve tekebbürle Allah'a itaati tamamen terkeden kimseye de merid denmiştir. Binaenaleyh; şeytan Allah'ın tamamiyle muhalefet ettiğinden merid denmeye sezadır.

***

Vâcib Tealâ şeytan'ın mel'ûn ve bab-ı ilâhîden matrud olduğunu beyandan sonra, şeytan'ın insana olan husûmetine delâlet eden sözlerini beyanla, şeytan'a itaatten mükellefini tenfir için şeytan'ın sözlerini beyan etmek üzere :

لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا (118)
وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَأَمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ ٱلْأَنْعَٰمِ
وَلَأَمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ ٱللَّهِ وَمَن يَتَّخِذِ ٱلشَّيْطَٰنَ وَلِيًّا مِّن
دُونِ ٱللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا (119)

buyuruyor.

[Şeytan lanet olunup Allah'ın rahmetinden ümidini kesince dedi ki «Ya Rabbi ! Elbette benim tardıma sebep olan kullarından ben nasib-i mukadder alırım ki, onlar bana ittiba eder ve vesveseme aldanırlar. Elbette ben onları idlâl ederim ve dâr-ı dünyada onlara hırs ve tûl-ü emel gibi şeylerle ümit verir, tevbelerini tehir ettirir ve çok yaşayacaklarını kendilerine söyler, şehevat-ı nefsaniyelerine ittibaa teşvik ve isyana sebep olacak şeyleri tezyin eder ve nimet-i dünyaya rağbetlerini artırır ve âhiret üzere tercih edecek raddede herbirini aldatırım ve onlara hudud-u ilâhiyeni tağyiri ve masnuatını ta'yibi ve taarruzdan masun kalmasıyla emrettiğin insanların binalarının tahribini elbette emrederim. Binaenaleyh; onlara, ya kasd-ı takarrub ve ibadetle sırayla beş defa yavrulayan devenin kulağını kestirerek o deveden intifamı kendilerine haram kıldırırım veyahut puta ibadet kasdıyla onlara emrederek devenin kulağını kestiririm. Bu ise mahz-ı küfür ve fısktır. Ve elbette ben onlara emreder, küfre sevkederim. Binaenaleyh; onlar Allah'ın halkını ve din-i mübinini tağyire cüret ederler ve helâli haram ve haramı halâl itikad ve kavanin-i ilâhiyeyi tebdil ve hava ve hevesi ve arzularına muvafık olan şeyleri intihab edenler ve eğer bir kimse Allah'ın dûnunda şeytan'ı dost ittihaz ederse muhakkak aşikâr bir zararla zarar etti.»]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile t a ğ y i r - i h a l k u l l a h ; Allah'ın insanları halkettiği fıtrat-ı İslâmiyeyi küfre tebdil eylemesi ve azadan herbirini mahulika lehinin gayrıda istimal etmesi ve erkeğin

kelâm ve efalinde kadına benzemesi ve kadının dahi harekât ve sekenatında ve efalü akvalinde erkeğe benzemeye çalışmasıdır. Çünkü; erkek halkolunduğu halde kadına benzemesi ve bilâkis kadının harekât ve sekenatında erkeğe benzemek için çalışması Allah'ın halkını tağyire çalışmaktan başka birşey değildir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hayvanatı iğdiş etmek ve kulağını, kuyruğunu kesmek ve binip yük yükletmek için halk olunan hayvanattan intifaı haram kılmak Allah'ın mahlûkunu tağyir etmekte dahildir. Şu kadar ki, koyun ve sığır ve sair hayvanatın hayalarını çekip iğdiş etmekte menfaat-i külli olduğu için onlara cevaz-ı şer'i vardır. (فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ ٱلْأَنْعَٰمِ) «Ben emrederim ve onlar da hayvanatın kulaklarını elbette keserler» demektir. Çünkü; b e t k ; kesmek manâsınadır. Zira; Allah'ın kulağı ve kuyruğuyle birlikte halkettiği hayvanın, kuyruğunu ve kulağını kesmek şeytan'ın emriyle Allah'ın halkını tağyir etmektir. Aylara, güneşlere, taşlara ve ağaçlara ibadet etmek Allah'ın halkını tağyirde dahildir. Çünkü; şu tadad olunan şeylerin cümlesini Allah-u Tealâ insanların menfaati için halketmişken onları mabud ittihaz etmek Allah'ın halkını tağyir ve mevziinin gayrıda istimal etmektir.

Eğer bir kimse şeytan'ı Allah'ın dununda dost ittihaz ederse açık ve meydanda bir zararla muhakkak zarar etti ki, dünyada ondan büyük zarar olmaz. Çünkü cümle umuruna mütevelli, muin ve nasır olan Allah-u Tealâ'yı terk edip idlâl ve iğfal etmek şanından olan ve enva-ı hayrattan mahrum olmasına sa'yeden şeytan'ı dost ittihaz etmek; hidayeti dalâlete değişmek, saâdeti felâkete, mamuriyeti harabiyete, rahatı mihnete, sevabı ikaaba tebdil etmektir ve bunların cümlesi insan için zarardan başka birşey değildir. Şeytan'a itaat; insanı Cehennem'e alıp götürdüğü için ayn-ı mazarrattır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Genab-ı Hak mükellefini üç veçhile şeytan'a ittibadan men'etmiştir:

B i r i n c i s i ; Şeytan'ın muannid ve dalâle münhemik olması, hayır ve hidayetten hiçbir şeyle alâkası olmamasıdır.

İ k i n c i s i ; Şeytan'ın mel'un ve matrud olup, ona itaatin dalâlet ve lanetten başka birşeyi müfid olmamasıdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; Şeytan'ın insana olan adavetine dair makaalât-ı mefsedetkâranesini beyanla adavet-i kâmile sahibi olduğunu ve ondan asla hayır gelmeyeceğini bildirmekle Şeytan'a itaatten tenfir etmesidir.
Vâcib Tealâ bu âyette insanın şeytan'ı velî ittihaz etmesi zararı matız olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü Allah-u Tealâ'ya itaat; gumum ve humumdan hâlî nimet-i dâime ve menafi-i azîmeyi mucip olur. Amma şeytan'a itaat; gerçi zahiri, yılan gibi rengârenk görünürse de batını kaatil ve mühlik nedametlerle dolu olduğu gibi neticesi ebedî azap, gumum ve humumdan ibarettir. Binaenaleyh; bir kimse şeytan'ın dostluğuna rağbet ederse ehas, edna ve daima zevale maruz olan metalibin husulüne rağbetle a'lâ ve eşref-i metalib olan niam-ı bâkiye-i safiyeyi fevtetmiş ve hasar-ı azîme uğramış olur.
Hulâsa; şeytan'ın insana adavetini izhar suretindeki beyanıyla elbette Allah'ın kullarından bir kısmını ki, kendine itaat eden kâfirleri nasip ittihaz edeceği ve elbette benî âdemi idlâl edip, tarîk-ı haktan çıkaracağı ve nâs'ın kalbine idlâl için birtakım vesveselerle hülyalar ve ümitler vereceği ve hayvanatın kulaklarını kestirmek ve halkını tağyir etmekle emredeceği şeyleri azmettiği ve şeytan'ı dost ittihaz edenin zarar-ı azîme uğrayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ şeytan'a itaatin hüsran-ı azîmi mucip olduğunu beyan etmek üzere:

يَـعِدُهُمْ وَيُـمَنِّـيهِمْ وَمَـا يَـعِدُهُمُ الـشَّيْطَانُ إِلاَّ غُرُورًا ﴿120﴾
أُوْلَـئِكَ مَـأْوَاهُمْ جَـهَنَّمُ وَلاَ يَـجِدُونَ عَنْـهَا مَـحِيصًا ﴿121﴾

buyuruyor.

[Şeytan'ı dost ittihaz etmek zarardır. Zira; Şeytan evliyâsına ve a'vânına birçok şeyler vaad eder ve uzun ömürler ve lezzât-ı dünyadan enva-ı nimetlerle ümit verir ve birçok hülyaları kalbine vesvese ile ilkaa eder. Halbuki şeytan onlara vaad etmez, illâ bâtıl ve dalâl olan şeyleri vaad eder. Binaenaleyh; Şeytan'ın vaadinden dostlarının ellerine birşey değmez. İşte şeytan'ı dost ittihaz eden şu zümrenin mekânları

Cehennem'dir ve onlar Cehennem'den asla halâs bulamaz ve Cehennem'den âhar mahalle intikaal edemez, ancak Cehennem'de kalır.]
Şeytan'ın, incaz etmeyeceği ve edemeyeceği şeyleri vaad ile insanların nail olamayacakları şeylere ümitlendirmesi asla vücudu olmadık evhamât ve hayalât-ı bâtıladan ibaret olduğu cihetle gurur denmiştir. Çünkü g u r u r ; zararı mevcud olan şeyi menfaat suretinde görmek ve göstermektir. Şeytan da evliyâsına mahz-ı mazarrat olan birçok şeyleri sırf menfaat gibi gösterdiğinden vaadi gururdan ibaret olduğu beyan olunmuştur.
Şeytan'ın vaadi; vesvese tarikıyla ilkaa olunan havatır olduğu gibi evliyası vasıtasıyla söylenen sözler dahi şeytan'ın vaadinden ibarettir.
Şeytan'ın vesvesesine aldanmak, evhamına inanmak, emrine itaat etmek; Allah'ın emrini terkle şeytan'a itaat edip, veli ittihaz etmektir. Yoksa bir kimse haliyle şeytan'ı dost ittihaz etmez, ancak iğfalâtına aldanmak suretiyle dost ittihaz eder. Hattâ kendisine sual olunsa şeytan'ı sevmez ve sevmediğinden bahseder. Halbuki şeriatın hilâfına işlediği günâhların ekserisini şeytan'ın vesvesesiyle işlediğinden, şeytan kendisinin en aziz dostudur da haberi bile yoktur.
(مَحِيصًا), mahall-i firar ve mahall-i halâs demektir. Yani; «Şeytan'a ittiba eden kimse Cehennem'den kurtulmak için firar edecek bir mahal bulamaz» demektir.
Hulâsa; Şeytan'ın insanlara, nefislerine hoş gelen şeyleri vaad ettiği ve hâtıru hayallerine gelmeyen güzel şeylerle ümitlendirdiği ve şeytan'ın insanlara vaadi ancak dalâl ve zarardan ibaret ve şeytan'ın sözüne itimad edenlerin makamları Cehennem olduğu ve Cehennem'den kurtulacak bir melce' bulamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ kâfirleri tehdid ettikten sonra müminleri tebşir etmek üzere
:

وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللهُ قِيلاً ﴿122﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ ve resûlüne ve âhirete iman ettiler ve imanlarının muktezası olan amel-i salih dahî işlediler. Biz Azimüşşan, onları altından nehirler akan cennetlere ebedî kalıcı oldukları halde ithal ederiz. Şu zikrolunan şeyleri hak ve sabit olduğu halde Allah-u Tealâ vaad-i kavi ile vaadetti. Söz cihetinden Allah-u Tealâ'dan ziyade sâdık kim olabilir?] Allah-u Tealâ'nın sözü herkesten ziyade sâdıktır. Zira; vaadinde hulfetmez. İnsanların nail olduğu nimetlerin cümlesi vaad-i ilâhî semeresidir.
H u l û d ; meks-i tavil manâsına olduğundan muhalled olacaklarını beyandan sonra (أَبَدًا) kelimesi zikrolunmuştur ki, daima Cennet'te olacaklarını beyandır. Şeytan'ın dostlarına beyan ettiği mevaid-i kâzibe ve evhamat-ı batılaya karşı Vâcib Tealâ müminlere vaadinin hak ve sadık olduğunu beyanla tekid buyurmak suretiyle şeytan'ın vaadi hak olmadığı gibi doğru dahi olmadığına işaret etmiştir.
Birşeyi vaad etmek; menfaat isal edeceğini ihbardan ibaret olup, ihbarın sıdka, kizbe, hakka ve batıla ihtimali olduğundan Vâcib Tealâ müminlere vaadinin hak ve sadık olduğunu sarahat ve te'kid suretiyle beyan buyurmuştur; Fakat bu vaade nail olmak; iman ve amel-i salihin neticesidir.
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile Allah'tan daha ziyade sözüne sâdık kimse olmayınca, Allah'ın vaadine itimaden ubudiyete devamla vaad-i ilâhî olan cennetlere nail olmak lâzımken vaadi; hayalât-ı batıladan ibaret olan şeytan'ın iğfalâtına aldanarak Allah'a ibadeti terketmek taaccübe şayan bir hamakattır,

***

Vâcib Tealâ ehl-i imana Cennet'i vaad buyurduğu gibi o vaad-i ilâhi herkes hakkında olmayıp, belki iman ve amel-i salihle olacağını da beyan etmek üzere :

لَّـيْسَ بِـأَمَـانِـيِّكُمْ وَلا أَمَـانِـيِّ أَهْلِ الْـكِتَـابِ مَـن يَـعْمَلْ سُوءًا يُـجْزَبِـهِ وَلاَ يَـجِدْ لَـهُ مِـن دُونِ اللهِ وَلِـيًّـا وَلاَ نَـصِيـرًا ﴿123﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Allah'ın vaad ettiği sevap; sizin tasavvurlarınızla ve ehl-i kitabın tasavvurlarıyla mücerret ümit ve hülyalarla ve kuru kuruntularla hasıl olmaz, eğer bir kimse bir kötülük işlerse, o kötü ameli mukaabilinde cezalanır ve kendisi için Allah'tan gayrı azab-ı ilâhiden kurtaracak bir dost ve yardım edecek bir muin bulamaz.]
Yani; vaad-i ilâhi iman ve amel-i salihle husule gelir, sizin kuru hülyanızla husule gelmez ve kötülük eden cezasını görür. Kötü amel sahibi Allah'ın gayrı bir muin, nasır ve dost bulamaz.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette hitap müminlere olduğuna nazaran âyetin manâsı şöyledir: Çünkü; ehl-i kitap müminlere karşı «Bizim nebimiz ve kitabımız, sizin nebiniz ve kitabınızdan mukaddem olduğundan Cennet bizimdir. Allah-u Tealâ'ya bizim kurbiyetimiz sizden daha ziyadedir.» demekle iftihar ettiler. Onlara karşı müminler de «Bizim nebimiz Hatem-ül Enbiya ve kitabımız sizin kitaplarınızı nâsıhtır. Binaenaleyh; biz sizden efdaliz, Cennet bizimdir» dediklerinde Cenab-ı Hak onların şu mübahatlarına karşı [Sevap sizin ümitlerinizle değildir, belki kötülük işleyenler cezasını görürler, muîn ve .nasır da bulamazlar] buyurmuştur. Hitap; Mekke müşrikleriyle ehl-i kitaba olduğuna nazaran manâ-yı nazım şöyledir: [Ey ehl-i şirk ! Sizin ve ehl-i kitabın hülyalarıyla sevap ve Cennet hâsıl olmaz. Ancak iman ve amel-i salihle hâsıl olur. Sizin gibi şirk ve sair günâhlardan ibaret olan kötülüğü amel edenler, o kötü amelleriyle cezalanırlar ve muîn ve nasır da bulamazlar ki, kendilerini azab-ı ilâhiden kurtarsınlar] demektir.
Muîn ve nasır bulamamak kâfirlere mahsustur. Zira; onları azab-ı ilâhiden halâs edecek kimse bulunamaz. Amma mümin ne kadar fasık olsa dahî şefaat edici şef ileri ve yardımcıları bulunur ve onlar Cenab-ı Hakka iltica ve fasıksa azaptan halâsını ve abidse derecatının terfiini istirham ederler. Çünkü; imanları sebebiyle onlar daire-i merhametten hariç tutulmazlar. Binaenaleyh; rahmet-i ilâhiyeden müstefid olurlar.

Şu ikinci manâya nazaran müşriklerin hülyası: «Putlarının şefaat edeceği ve onları azaptan kurtaracağı» ve ehl-i kitabın hülyası ise «Cennet'e kimse girmez, ancak Yehûd ve Nasara girer» demeleridir.
(لَّـيْسَ بِـأَمَـانِـيِّكُمْ) e m â n i ; insanın nefsinde tasavvur ve takdir ettiği kuruntusudur ki, gönlünün sevdiği şeylerin hasıl olacağına ümitlenmektir. Yani; «Cennet sizin ümidiniz gibi size mahsus olmadı. Zira; gerek ehl-i İslâmdan ve gerek ehl-i kitaptan kötülük işleyenler herhalde o kötülüğü sebebiyle cezalanacaktır. Binaenaleyh; sizin tasavvurunuz veçhile elinize gelecek zannetmeyin» demektir.
Hulâsa; dünyada «Biz Cennet'e gireceğiz» demek fayda etmeyip, yalnız Cennet'e girecek olan kimseye iman ve amel-i salih fayda vereceği ve kötülük işleyen herhalde kötülüğünün cezasını göreceği ve kâfirleri azaptan kurtaracak, bir dostları ve yardımcıları bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ ehl-i imandan amel edenlerin amellerinin cezasını tamamen göreceklerini ve amellerinin cezasından asla noksan olmayacağını beyan etmek üzere:

وَمَن يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتَ مِن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُوْلَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلاَ يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿124﴾

buyuruyor.

[Ve eğer erkekten ve dişiden mümin olduğu halde bir kimse amel-i salih işlerse işte şu amel-i salih işleyenler Cennet'e girerler ve çekirdek üzerinde bulunan nokta miktarı amellerinin sevabından noksan verilmekle zulmolunmazlar.]
Yani; imanla beraber amel-i salih işleyenler amelinin ecrini görür ve Cennet'e girer, asla zulmolunmazlar.
Amel-i salihte erkeklerle kadınların farkı olmayıp herkes ameli kadar ecir alacağına bu âyet delâlet eder ve bir kimsenin a'mal-i salihanın kâffesini işleyemeyeceğine işaret için ba'za delâlet eden (مَـن) lafzıyla varid olmuş ve amel-i salihten intifa' etmek imana tavakkuf ettiğine işaret için

mümin olduğu halde işlerlerse Cennet'e gireceği beyan olunmuştur. Çünkü; iman olmazsa hiçbir amelin faydası yoktur.
Büyük günâh işleyen kimseler mümin oldukları için günâhlarının cezasını görmek üzere Cehennem'e girseler de cürümlerinin cezasını gördükten sonra Cennet'e gireceklerine bu âyet sarahaten delâlet eder. Çünkü; mümin-i fâsık her nekadar fıskile meşgul olsa dahi, namaz, oruç, zekât ve kurban gibi bazı amel-i salih işlemekten hali olmaz. İmanının ve amel-i salihin cezasını görmek için bu âyetin muktezası Cennet'e elbette girecektir. Zira; vaad-i ilâhide hulfolmaz. Cehennem'e gireceklerin Cennet'e girmezden evvel gireceklerine icma-ı ümmet vardır. Şu halde Cehennem'de cezasını görüp de badehu Cennet'e girenler ebedi Cennet'te kalacaklardır.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; ehl-i kitabın müminlere müsavi olduklarını iddia etmeleridir. Çünkü; (مَن يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَبِهِ) âyeti nazil olunca ehl-i kitabın müminlere «Siz de bizimle müsavisiniz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Allah-u Tealâ bu âyetle müminlerin milel-i saire üzerine faziletini beyan buyurmuştur. Çünkü, mümin olduğu halde amel ederse Cennet'e gireceğini beyan etmek; kâfirlerin Cennet'e girmeyeceklerini beyan etmektir.
(وَلاَ يُظْلَمُونَ نَقِيرًا) n a k î r ; hurma çekirdeğinin üzerinde olan bir noktadan ibarettir ki, gayet az olan şeyin azlığım beyanda darbımeseldir. Şu halde «Mümin olarak amel-i salih işleyen kimse Cennet'e girer ve amelinin sevabının çekirdeğin üzerinde olan nokta kadar az verilmekle bile zulmolunmazlar» demektir ki, asla zulüm şaibesi olmadığından kinayedir.
Hulâsa; müminin, mümin olduğu halde işlediği amelin zayi olmayıp behemehal mükâfatını göreceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ necat ve fevzü felahın husulü imanla olacağını beyan ettiği gibi, imanın sair fevaidini dahi beyan etmek üzere:

وَمَـنْ أَحْسَنُ دِيـنًـا مِّـمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَـهُ للهِ وَهُـوَمُـحْسِنٌ واتَّـبَعَ مِـلَّـةَ إِبْـرَاهِـيمَ حَـنِـيفًـا وَاتَّـخَذَ اللهُ إِبْـرَاهِـيمَ خَـلِـيلاً ﴿125﴾

buyuruyor.

[İbadat ve taâtında muhsin olduğu halde veçhini Allah-u Tealâ'ya teslim edip, inkıyad-ı tamla inkıyad eden kimseden daha ziyade din-i muhkem ve din yönünden ahsen kim olabilir? Allah-u Tealâ'ya itaat ve inkıyad etmekle edyan-ı batıladan din-i hakka meyletmiş olduğu halde İbrahim (A.S.)'ın milletine ittiba eden kimsenin dini, elbette her milletin dininden ahsen ve muhkemdir. Allah-u Tealâ İbrahim (A.S.)'ı dost ittihaz etti.]
Yani; din yönünden şol kimseden ziyade kim güzel olabilir ki, o kimse nefsini Allah-u Tealâ'ya ihlâs üzere teslim etti, Allah'ın gayrı bir rab tanımaz, ancak rab olarak Allah-u Tealâ'yı bilir ve kemâl-i tevazu ve tezellülle yüzlerini secdede yerlere sürer ve kuvve-i beşeriyenin nihayet mertebesinde Allah-u Tealâ'ya karşı tezellülünü izhar eder. Halbuki o kimse, hasenatı işlemek ve seyyiatı terketmek suretiyle ihsan edicidir ve o kimse sıhhatına cemi-i akvamın ittifak ettiği ve din-i İslama muvafık olan millet-i İbrahim'e dahî ittiba etti ki, o Millet-i İbrahim edyan-ı batılanın küllisinden ârî ve doğru bir dindir. Allah-u Tealâ'nın kendisine dost ittihaz ettiği İbrahim (A.S.)'ın milletine ittiba eden kimsenin dini elbette ahsen ve ahkem olur. Binaenaleyfi; ondan ziyade dini güzel kimse olamaz.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcib Tealâ d i n - i İ s l â m ı bu âyette iki cihetle medih buyurmuştur:
B i r i n c i s i ; ibadın vazifesi olan ubudiyeti, huzû' ve huşûu izhar üzere müştemil olmasıdır.
İ k i n c i s i ; İbrahim (A.S.)'ın dinine muvafık olmasıdır. Her iki sebebe nazaran din-i Islâmın şeref ve meziyetini beyan olduğu cihetle din-i İslama duhule insanları teşvik ve âyette dinin bina olunduğu esasa işaret vardır. Çünkü d i n i n m e b n a s ı ; iki şeydir:
B i r i n c i s i ; hüsn-ü itikaddır. Buna (أَسْلَمَ وَجْهَـهُ للهِ) cümle-i latifesiyle işaret buyurmuştur ki «Allah'ın vücudunu ikrar ve imanla gizli ve aşikâr her halinde tevazu ve inkıyad ve taâtinde ihlâs ve emrini Allah-u Tealâ'ya tefviz etti» demektir.

İ k i n c i s i ; amel-i salihtir. Buna da (وَ هُـوَمُـحْسِنٌ) kavl-i şerifiyle işaret buyurmuştur. Yani «Amelini lâyıkı veçhüzere işler, hasenatı yerine getirir ve seyyiatı terkeder» demektir.
Vâcib Tealâ'ya teslim ve inkıyadda her aza müsavi ise de yüz, insanın eşref azasından olduğu cihetle şerefine binaen zikrolunmuştur. Cemi-i azanın Allah-u Tealâ'ya inkıyadı yüzden anlaşıldığı cihetle, yüzün inkıyadı ctümleşinın inkıyadına delâlet eder ve cümlesinin inkıyadı makaamına kaaimdir.
Veçhini Allah-u Tealâ'ya teslimde imanın kemali; cemi-i umuru hakka tefviz ve masivadan i'raz etmek ve bilcümle kudret ve kuvveti Allah-u Tealâ'dan bilmek suretiyle hasıl olacağına tenbih vardır. Şu halde müşriklerin putlardan ve Yehûdun evlâd-ı enbiyadan olmak itibarıyla babalarından ve Nasara'nın salis-i selâseden istianelerinin ve itikadlarının butlanına dahi tenbih vardır.
İbrahim (A.S.)'ın dinine muvafakat; usul-ü itikaddadır. Gerçi cemi-i enbiyanın dinleri usul-ü itikadda müsavi olup, yekdiğerinden farkı yoksa da İbrahim (A.S.)'ın dini, milleti ve mesleği cümlece müsellem ye sıhhatına bilumum milletlerin ittifakı olduğundan İbrahim (A.S.) zikrolunmuştur. Furû-u a'malde de İbrahim (A.S.)'ın dininin din-i İslama müşabeheti çoktur. Meselâ Kabe'nin kıble olması, Kabe'yi tavaf, Safa ile Merve beyninde sa'yetmek, şeytan'a taş atmak, Arafat'ta vakfe ve Mina'da başını tıraş etmek gibi ekseri ahkâmda müşabehet vardır. İbrahim (A.S.)'ı, Allah'ın ismini işitmek için malını ve evlâdını feda ettiğinden Allah-u Tealâ halil ittihaz etmiştir. Yahut Cibril-i Emin bazı meleklerle müsafir suretinde geldiklerinde, bir dana kebap edip «Suret-i seriada Allah'ın ismini zikreylemek ve taamın âhirinde hamdetmek şartıyla eki edin» demesi üzerine Cibril-i Emin «Sen halilullahsın» deyince bu ismin taraf-ı ilâhiden nazil olduğu mervidir. H i l l e t ; muhabbette saffet ve ihtiyacını Allah'a arzetmekte ihlâs ve her halinde Allah'ı tefekkür etmektir. İbrahim (A.S.)'da bu gibi ahlâkı hasene ve evsaf-ı cemile mevcut olduğundan halilullah unvanını bihakkın ihraz etmiştir. Allah'ın kuluna hilleti; ibadete kudret verip, maâsîden muhafaza buyurmasıdır.

***

Vâcib Tealâ halkı din-i İslâm'a terğip ve kendine itaat ve inkıyad etmelerini emredince zat-ı ulûhiyetinin itaat ve inkıyad edilmeye lâyık ve vaadini vefaya kaadir ve cüziyat-ı âlemin cümlesine âlim olduğunu beyan etmek üzere :

وَلِلّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَكَانَ اللّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا ﴿126﴾

buyuruyor.

[Göklerde zuhur eden bilcümle âsâr-ı ulviye ve yerde olan bilumum ecsam-ı süfliye cümlesi Allah-u Tealâ'ya mahsustur ve Allah-u Tealâ eşyadan herşeyi ve mahlukaatın her cüzünü ilmiyle ihata edici oldu.] Binaenaleyh; âsi ve mutî', muhsin ve müsi' cümlesini bilir ve herkesin ameline göre cezasını verir.
Cenab-ı Hakkın İbrahim (A.S.)'ı dost ittihazı ihtiyacından olmadığını ve İbrahim (A.S.) halili olmasıyla beraber abdi olduğunu bu âyetle ispat etmiştir. Çünkü; semavat ve arz semavat ve arzda bulunan mevcudatın kâffesi Allah'ın memlûkü Ve abdi olup herbirinde tasarruf Allah-u Tealâ'ya mahsus olunca İbrahim (A.S.) da Allah-u Tealâ'nın abd-i memlûkü olduğu evleviyetle sabit olur. Vâcib Tealâ'nın herşeyi ihatası ilmi ve kudretiyle ihatadır, yoksa bazı müteşeyyihanın dedikleri ffihi zatıvla ihata manâsına değildir.

***
Vâcib Tealâ kemâl-i azametine delâlet eden âyeti beyandan sonra bazı ahkâmını beyan etmek üzere :

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاء قُلِ اللّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاء الَّلاتِي لاَ تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَن تَقُومُواْ لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ

buyuruyor.

[Habib-i Zişamın ! Taife-i nisanın mirası hakkında nâs, senden istif ta ederler. Sen onlara cevapta de ki: «Allah-u Tealâ nisvanın mirası hakkında size ahkâmını beyan etti ve fetvasını verdi. Allah-u Tealâ'nın nisvan için farz kıldığı haklarını kendilerine vermediniz. Nisvanın yetimleri haklarında sizin üzerinize tilâvet olunan kitabında fetva verdi, haklarını beyan etti ve mirastan onların hukukunu vermediniz. Yetimlerin nikâhlarına rağbet eder, mallarını ekledersiniz ve çocuklardan yetim olup, gayet zayıf olanların mirasları hakkında dahi fetva verdi ve haklarını, hisse-i irsiyelerini beyan etti ve sizin yetimler hakkında adaletle kaaim olmanızı da beyan ve tenbih eyledi.]
Binaenaleyh; tekrar fetva talebine hacet yoktur, verilen fetva ile amel etmek lâzımdır.

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿127﴾

[Hayırdan her ne işlerseniz Allah-u Tealâ o hayrınızı bilici oldu.]
Binaenaleyh; işlediğiniz hayrın cezasını tamamıyla verir, asla noksan olmaz.
Yani; habibim ! Nas kadınların irsi hakkında senden fetva isterler ki, bu hususta vaki' olan müşküllerini izah edesin. Sen cecapta de ki: «Allah-u Tealâ kadınların irsi için miras âyetiyle size fetva verdi. Siz'da Allah'ın onlar için farz kıldığı haklarını vermediniz. Nisvandan yetimler haklarında sizin üzerinize tilâvet olunan ahkâmda onların fetvalarını da verdi. Halbuki siz o yetimlerin güzelliğine bakarak nikâhlarına rağbet eder, haklarını vermezsiniz. Çocuklardan zayıf olanların da fetvalarını verdi ve işlerini adaletle tesviye etmenizi tavsiye etti.»
Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile i s t i f t a ; fetva taleb etmek, f e t v a ; müşkül olan şeyi halletmektir. Nisvan hakkında fetva, nisvanın zatları hakkında değildir. Çünkü; zata fetva olmaz, ancak nisvanın ahval ve evsafı hakkında olması zarurîdir. Bu âyette fetva; nisvanın ve yetimlerin irsleri hakkındadır. Allah-u Tealâ kitabında nisvanın hukuk-u irsiyeleri hakkında fetva verdiğini beyan buyurdu. Zira; sûrenin bidayesinde Cenab-ı Hak herkesin hisse-i irsiyesini beyan etmiştir.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile zaman-ı cahiliyede kadınlara ve yetimlere irsten hisse vermezlerdi. Cenab-ı Hak miras âyetinde onların

hisselerini beyan buyurmuştur. Kız olursa malına ve cemaline tamaan nikâh ederler ve lâkin mehir vermezler ve hukuk-u zevciyelerine riayet etmezler, mallarını eklederler ve onların maişetlerini lâyıkıyla temin etmezlerdi. Cenab-ı Hak din-i İslâmda ve bilhassa'da cümle benî beşerin hukukunu temin ettiği gibi, nisvanın ve eytamın haklarını dahi temin ve taarruzdan vikaaye buyurmuş olduğunu bu âyette beyan etmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü (Ümmü Keçe) namında bir hatunun kızları hakkında nazil olmuştur. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Araplar nisvana ve sıbyana irs vermediklerinden Cenab-ı Hak onların hukukunu muhafaza için bu âyeti inzal buyurmuştur. Buna nazaran fetva; irs hususundadır. Diğer bir rivayette zaman-ı cahiliyede yetime olan kızların kendisi güzel ve malı çok olursa, cemaline ve malma tamaan nikâh ederler, lâkin mehrini vermezler, malını yerler ve eğer çirkin olursa nikâh etmezler ve âhare de vermezler. Ölünceye kadar bekletirlerdi. Bu suretle kızcağız ölüp, mirasını almak için bu zulmü irtikâb ettiklerinden Cenab-ı Hak mehirlerini tam vermek ve miraslarına göz dikmemek için bu âyeti inzal etmiştir. Buna nazaran fetva, irs ve mehir hakkındadır.

Beyzavi'nin beyanına nazaran (Uyeyne b. Husayn) Huzur-u Risalete geldi ve : «Ya Resûlallah ! Biz yalnız harbe hazır olanlara ve emval-i ganimet ihraz edenlere irsten hisse verirken, sen kız evlâdına ve hemşireye dahi irsten hisse veriyorsun» deyince Resûlullah'ın «Taraf-ı ilâhiden ben böyle emrolundum» buyurması üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

İşte Cenab-ı Hak şeriat-ı garrasında bütün insanların her hususta haklarını temin ettiği gibi, insanlar içinde diğerlerine nispetle âciz ve biçare olan kadınların ve yetimlerin dahî haklarını gerek irs ve gerek muamele-i zevciye hususunda beyan ve tamamiyle izah ederek birtakım zâlimlerin zulmü altında ezilmekten halâs ve istirahatlarını temin etmiş ve başkalarının taarruzundan mahfuz kılmış ve bilumum insanlara bunların hallerine riayet ederek haklarında adalet tavsiye etmiştir. Binaenaleyh; nisvanın ve yetimlerin bigayrıhakkın haklarına tecavüz edenlerin Allah'ın emri hilâfında hareketettiklerinden azab-ı ilâhiye müstehak olacakları şüphesizdir. Zira; emr-i ilâhi hilâfında hareket mucib-i gazaptır.

***

Vâcib Tealâ nisvan hakkında verilen fetvadan diğerini zikretmek üzere:

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِن بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلاَ جُنَاْحَ عَلَيْهِمَا أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الأَنفُسُ الشُّحَّ وَإِن تُحْسِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿128﴾

buyuruyor.

[Eğer bir hatun zevcinin hukukuna riayet etmemesinden ve uzak bulunmasından ve nafakasını vermemek ve hukuk-u zevciyesini men'ederek nâşiz olmasından veyahut sohbetinden ve mecalisinden i'raz ve âharîne rağbet etmesinden korkarsa zevçle zevcenin beyinlerinde sulh olmalarından dolayı, onlar üzerine günâh yoktur. Zira; zevce kendi rızasıyla mehrinin bazısını tenzil ve nöbetinin taksiminde bazısını zevcinin diğer haremine terk veyahut zevcin rızasını tahsil için birşey hibe ve müstehak olduğu şeyden bazı hukukunu iskaat etmek gibi şeylerle tarafeyn birrıza musalaha olurlarsa zarar yoktur. Halbuki; sulh olmak, tefrikadan ve talâktan ve sû-u muaşeretten ve aralarında husûmetten hayırlıdır ve lâkin o vakitte nefs-i emmareler buhlün en şeni ve en çirkini olan hırsla hayırdan men' ve hukuk-u lâzımeyi ketmetmekten ibaret olan şuhhu hazırlarlar. Tarafeynden herbirinin nefisleri buhlüzere yaratılmış gibi, hiçbirisi âhar hakkında semahat etmez ve eğer ey müminler ! Siz ihsan eder ve zevcelerinizle hüsn-ü muaşerete dikkat eyler ve Allah'ın gazabından korkar ve hudud-u ilâhiye haricine çıkmazsanız Allah-u Tealâ sizi hüsn-ü ceza ile mücazat eder. Zira; Allah-u Tealâ sizin enva-ı a'malinize âlim ve haberdardır ki, her amelinizin ceza-yı lâyıkını verir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile b a ' l ; hatunun zevcidir.

K a d ı n ı n z e v c i n d e n h a v f e t m e s i ; zevcinin «Sen ihtiyarsın, ben senden gencini almak isterim, sen çirkinsin güzelini isterim.» demek gibi şeylerden neşet eder. N ü ş u z ; zevçle zevceden herbirinin âhari sevmemesi ve kerih görmesidir. Z e v c i n n â ş i z o l m a s ı ; hatundan i'raz etmek ve yüzünü ekşitmek ve döşeğini terketmek ve sû-u muaşeret

etmek ve imtizaçsızlığa yüz tutmaktır. Veyahut sözünde ve işinde huşunet izhar etmektir. İ r a z ; hayır ve şer birşey söylemeyerek ülfeti kesivermektir. Bu haller nefrete ve kerahete delâlet ettiğinden, hatunun bu halleri izaleye çalışması ve beyinlerinde nefretin kalkması için bazı fedakârlıkta bulunarak sulha rağbet etmek ve bazı hukukundan vazgeçmek ve zevcin kendine meyletmesinin çarelerin düşünmek tarafeyn hakkında hayır olduğunu beyanla Vâcib Tealâ tarafeyni hüsn-ü imtizaca davet etmiştir. Çünkü; hüsn-ü imtizaç olmaz ve beynehümada nefret devam ederse, o nefret firkata müncer olduğu cihetle tarafeyn ezher cihet mutazarrır olacağından, mümkün olduğu kadar zararın izalesine çalışmak ve önüne geçmek elbette sevaptır.
Zevcenin zevçte mehir ve nafaka ve geceyle beytûtet hakkı vardır. Bunlardan herhangisi mukaabilinde yani mehrini veya nafakasını veyahut nöbetini terketmek suretiyle sulh olmak caizdir. Çünkü; hatun kendi hukukuna malik olduğundan hukukundan olan hibeye ve iskaata dahi mâliktir. Bu makamda s u l h la murad; zevçle zevce beyninde sulh olmak ihtimali varsa da s u l h ; beşer beyninde nizaı katettiğinden bilumum sulha şâmil olmak ağlebi ihtimaldir. Çünkü; (وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ) 'deki hayır kelimesi umuma şâmil olduğunda umum içinde zevçle zevce arasında vâki' olan sulh da dahil olup hayır olacağında şüphe yoktur. Sulhta hayr-ı kesir ve menfaat-ı azîme olduğuna âyet delâlet eder. İ h s a n la murad; zevcin hatuna zulmetmemesi ve şer'an lâzım olan hukukuna riayet eylemesidir. İ t t i k a a ; hatunun hukukunu bezletmeye ve haktan vazgeçmeye mecbur kılmakla gazab-ı ilâhiyi celbetmekten korkmaktır. Çünkü; hatunlar zevçleri indinde emanet olduklarından, emanete herhalde riayet lâzımdır. Binaenaleyh; hatunları cevrü cefadan esirgemek ve zulmü taaddiden vikaaye etmek vezaif-i diniyedendir. Erkeklerin kadınlara şeriatın beyanı veçhile hüsn-ü muamele etmeleri emanetullaha riayet kabilindendir.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü: (İbn-i Ebi-s Sâib)'dir. Çünkü; (İbn-i Ebi-s Sâib)'in bir ihtiyar zevcesiyle o zevcesinden birçok çocukları bulunduğu halde talâk vermek ve başkasını tezevvüc etmek istediğinde zevcesi «Bırak beni kendi halime. Evlâdımın mesalihini tesviyeyle meşgul olayım. Ancak bana talâk verme, şu kadar zamandır beynimizde cereyan eden muhabbeti mahvetme. İki ayda bir

kere nöbetime riayet edersen razıyım. Diğer hareminle beytutet et.» dedi. Zevci de «Sen buna razı olursan ben de memnun olur, sana talâk vermem» dedi. Fakat hatunun bu rızasının caiz olup olmadığı hususunda iştibah ettiklerinden istifta etmek üzere Huzur-u Risalete gelip istifta edince bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; zevce zevcinin imtizacsızlığından havf ederse zevcine hukukundan vazgeçmek veyahut bazı şey hibe eylemek suretiyle beyinlerinde musalahayla imtizacın devamını arzu etmek caiz ve sulh olmak iftiraktan hayırlı olduğu ve fakat beynehümaya husûmet girince tarafeynin nefisleri yekdiğerinden semahati esirgedikleri ve eğer zevçler zevcelere ihsan eder ve zulmetmekten ittikaa ederlerse hüsn-ü ceza görecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ zevçle zevce beyninde musalahanın cevazını beyan ettiği gibi, adalete riayet lâzım olup, ancak adaletin de müşkül olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَن تَسْتَطِيعُواْ أَن تَعْدِلُواْ بَيْنَ النِّسَاء وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلاَ تَمِيلُواْ كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِن تُصْلِحُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ اللهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾129﴿

buyuruyor.

[Nisvan beyninde adalet etmeye elbette kaadir olamazsınız. Velevse adalet etmeye haris olsanız dahi muktedir olamazsınız. Çünkü adalet; her hukukta müsavi tutmak ve asla tarafeynden birine meyl-i cüz'i bile bulunmamakla olduğundan meyl-i tabii adaleti ikaame etmekten imtina eder. Şu halde siz meyl-i külli ile meyledip de hatunu muallaka hatunlar gibi terketmeyin. Nefsiniz üzerine hatuna iltifat etmemekle ifsad ettikten sonra, eğer hatunu ıslah eder ve hukukunu zayi etmekten ittikaa ederseniz Vâcib Tealâ sizi müsab ve me'cur kılar. Zira; Allah-u Tealâ sizden sudur eden günâhlara tevbe ederseniz mağfiret edici ve tevbenizi kabulle merhamet buyurucudur.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile «Hatunlar beyninde adalet etmeye kaadir olamazsınız» demek; «Onlara sözünüzde ve muamelenizde beyinlerini müsavat üzere tutmaya kaadir olamazsınız» demektir. Zira; muhabbette tef avut ve müsavi olmamak zarurî olduğundan muhabbetin neticesinde dahi tefavüd ve adem-i müsavat zarurîdir. Binaenaleyh; tam manâsıyla adalet muteazzirdir. Hatta Resûlullah ezvac-ı mutahherat beyninde nöbete riayet ve adalet eder ve buyururdu ki: «Ya Rabbi ! Renim malik olduğum cihette taksimim budur. Şu halde senin malik olup da benim malik olamadığım cihetlerde beni muahaze etme.»
İşte şu meyl-i kalbî zarurî olduğuna binaen olmalıdır ki, Cenab-ı Hak «Meyl-i külli ile içinden birine meyledip de diğerini meyus etmeyin» buyurdu ki «Meyl-i kalbiniz bulunursa da meyl-i kalbinin eserini hariçte terkedip hatunu minveçhin kocalı ve minveçhin kocasız olan muallaka hatun gibi terketmeyin» demektir. Yani «içinden birine meyliniz diğerlerinin zulmüne sebep olmasın ve bu hususta hava ve hevesinize tâbi olmayın» demektir.
Geçmiş olan kusurları tevbeyle ıslah eder ve ileride kusur etmekten ittikaa ve tehaşi ederseniz Allah-u Tealâ günâhlarınızı mağfiret ve tevbenizi kabulle merhamet eder.
M u a l l a k a ; hayat ve ematı malûm olmayan mefkud bir kimsenin haremidir. Çünkü; kocası yanında olmadığından zevciyet intifamdan mahrumdur. Bu bakımdan kocası var denemez. Kocası yoktur da denemez. Zira; kocasının mematı malûm olmadığından berhayat olmak ihtimali de vardır. Şu halde bu hatun iki şey arasında muaallakadır ki, minveçhin kocası var, âhar zevce varamaz ve minveçhin kocası yok, zira; zevçten mahrumdur. Cenab-ı Hak bu âyette ezvaca hitaben «Siz bütün bütün adaletten meylederek hatunu muallaka gibi yani kocası mefkud olan hatun gibi terk etmeyin» buyurmuştur. Çünkü; nazardan bilkülliye iskaat etse aynı muaallaka gibi olur ki, zevc-i âhare gidemez, zira; nikâhlıdır. Kocası var denemez, çünkü; muamele-i zevciyeden mahrumdur.
Âyetin hükmü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bir kimsenin taht-ı nikâhında müteaddid hatun bulunursa beyinlerinde zarurî olan muhabbette tesviyeye kaadir olamazsa bile ihtiyarî ef'alinde adalete, müsavata riayet edip nöbetlerini terketmemek lâzımdır. Eğer terkeder,

birini diğeri üzerine tercih ederse günâhkâr olur. Şu halde beytutet hususunda taksime riayet etmek vâcibtir. Amma cima' hususunda müsavata riayet lâzım değildir. Zira cima'; zarurî neşata tâbi olduğundan onda müsavat vâcib olmadığı mervidir. Amma bir kimsenin bir cariye, bir de hürre haremi olsa hürrenin nöbeti iki, cariyenin nöbeti bir gündür. Eski haremi üzerine yeni bir hatun alırsa, aldığı hatun bakir olursa zifaftan itibaren yedi gün onunla beytutet eder, badehu alesseviye beytutet eder ve eğer aldığı hatun seyyib olursa, üç gün beytutet eder, badehu taksime riayet eder. Çünkü; (Ebu Kılâbe)'nin Hz. Enes'ten rivayet ettiği Hadîs-i Şerifte «Bakirin hakkı yedi Ve seyyibin hakkı üç gün olduğu» rivayet olunmuş ve bu Hadîs'i (Müslim) ve (Buhari) kitaplarında dercetrnişlerdir. Binaenaleyh; sahihtir ve'da sarahat olmayan ahkâmda Hadîsle amel caizdir. Bir kimse müsaferet ederse kur'ayla hareminin birini yanında götürebilir. Müsaferetten avdetinde müsavata riayet eder. Yanında gidenin mukaabilinde hanesinde kalanlara müsaferetten avdetinde müsaferet müddetini onlara ödemez. Resûlullah'ın «Bir kimsenin iki haremi bulunsa, birine ziyadece meyletse yevm-i kıyamette bir tarafı düşük olarak gelir» buyurduğu (Ebu Hüreyre) Hazretlerinden mervidir.

Hulâsa; müteaddid hatun sahibi olan kimse muhabbet-i kalbiye ve meyl-i zarurîde müsavata muktedir olamayacağı, zira; vüs'-u beşer haricinde olduğu ve fakat meyl-i ihtiyarîde içinden birine meyl-i külli ile meyledip diğerini muallaka gibi terketmesi caiz olmadığı ve geçmişte vaki olan kusurları ıslah ve gelecekte zulmü cevirden ittikaa ederlerse me'cur olacakları ve Allah-u Tealâ'nın kusurlarını mağfiret ve tevbelerini kabulle merhamet buyurucu olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ zevçle zevce beyninde hüsn-ü imtizacı tavsiye ve emrettiği gibi, ıslah-ı beyn olmayıp akıbet tefrik vuku bulursa, tarafeyni zat-ı ulûhiyetinin muğni kılacağını dahi beyan etmek üzere :

وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلاًّ مِّن سَعَتِهِ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴾130﴿

buyuruyor.

[Eğer zevçle zevce beyninde musalaha mümkün olmaz ve herbiri yekdiğerinden ayrılmak diler ve bilfiil iftirak vuku bulur da aralarında alâka-i nikâh mürtefi' olursa Allah-u Tealâ onlardan herbirini fazlu keremi ve lûtfu ihsanıyla âharînden muğni kılar ve Allah-u Tealâ fazlu ihsanı bol ve emrü nehyinde hikmet sahibi oldu.] Binaenaleyh; herbirini hatırlarına gelmeyen insanıyla mesrur eder.
Vâcib Tealâ zevçle zevce sulh murad ederlerse, sulhun cevazını beyandan sonra iftirak ederlerse, iftirakın cevazını ve iftirak vukuunda herbiri âharden muğni olacaklarını beyanla tesliye buyurmuştur.
Herbirinin âharden muğni olması; maişet cihetinden ahadühüma âhare muhtaç olmamak hususunda muğni oldukları gibi zevciyet cihetinden dahi muğni olurlar. Meselâ hatun zevc-i aharla ve recül de zevce-i uhra ile izdivaç ederler, yekdiğerine ihtiyaçları kalmaz.
Cenab-ı Hak fazlu kereminden ve sia-i rahmetinden herbirini
muğnî kılacağını beyandan sonra, kendi zat-ı ulûhiyetinin rızkı ve fazlu keremi, rahmeti, kudreti ve ilmi vâsi' olduğuna işaret için vasi ve hakim olduğunu ve her ikisini tatyib edeceğini, tatyibe muktedir olduğunu beyan etmiştir.

***
Vâcib Tealâ fazlu ihsanı bol olduğunu beyan ettiği gibi, ihsanının vüs'atını ispat etmek üzere :

وَلِلّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُواْ اللّهَ وَإِن تَكْفُرُواْ فَإِنَّ لِلّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَكَانَ اللّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴾131﴿

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde olan bilumum mevcudat Allah-u Tealâ'nındır. Binaenaleyh; onların cümlesinde tasarruf Allah-u Tealâ'ya aittir,

başkalarının alâkası yoktur ve tasarruf edenlerin tasarrufu ariyettir. Zat-ı ulûhiyetime kasem ederim ki, muhakkak Biz Azimüşşan sizden evvel kendilerine kitap verilen Yehûd ve Nasara'ya, size vasiyet ettik ve dedik ki: Evamirine imtisal ve nevahisinden içtinap suretiyle Allah-u Tealâ'ya ittikaa edin, Allah-u Tealâ'ya küfretmeyin. Eğer küfrederseniz, küfrünüzle Allah-u Tealâ'ya zarar edemezsiniz ve sizin küfrünüze Cenab-ı Hak mübalât etmez. Zira; semavat ve arzda olan mevcudatın küllisi Allah-u Tealâ'ının kulları ve memlûkleridir ve cümle mevcudatın mâliki ve mutasarrıfı olunca sizin küfrünüzden ve isyanınızdan mutazarrır ve müteessir olmadığı gibi, imanınızın ve amelinizin faydası dahi kendinizedir. Zira; Allah-u Tealâ zatında cemi-i âlemlerin amellerinden ganidir ve hamd olunsun ve olunmasın nefsine mahmuddur ve kullarının hamdine ihtiyacı da yoktur.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyet-i celile; takva ile vasiyetin zaman-ı Âdem'den beri geçen ümmetlerin cümlesinde vâki' olmuş ve kütüb-ü semaviyenin umumunda nazil olmuş, asla nesih ve tebdil târî olmamış bir hükm-ü celil-i ilâhi olduğuna delâlet eder. Çünkü takva; cemi-i edyanda itina olunmuş bir meseledir. Semavat ve arzda bulunan mevcudatın cümlesi Allah-u Tealâ'ının olduğu üç defa zikrolunuyorsa da tekrar değildir. Zira; herbiri ayrı ayrı birer manâyı ifade eder maksada işaret olduğundan tekrar denilemez. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ zevçle zevce beyninde ıslah ve imtizaç mümkün olamayıp tefrika vuku bulursa, herbirini muğnî kılacağını beyan edince herbirini âharden muğnî kılmak, mülkünün vüs'atına ve kudretinin kemaline ve ilminin tamamına muhtaç olduğundan mülkünün vüs'atına, ilim ve kudretinin kemâline işaret ve onları muğnî kılmaya kudretinin kâolduğunu ispat için semavat ve arzda bulunan mahlûkaatın cümlesi mülk-ü vâsiinde dahil ve cümle mevcudat kendinin memlûkü olduğunu beyan buyurmuştur. Badehu ittikaa edip küfür etmemelerini tavsiye ve bu vasiyet kütüb-ü semaviyenin cümlesinde nazil olup ümmetlerin cümlesine vuku bulduğunu beyanedince Allah'ın ittikaa ve ibadeti emrinden menfaatin, ibada ait olduğunu ve kâfirlerin küfründen Cenab-ı Hakka bir zarar olmayacağını ve müminlerin imanlarından ve abidlerin ibadetlerinden muğni olduğunu beyan için ikinci merrede semavat ve arzın ve onlarda bulunan mevcudatın cümlesi kendinin memlûkü olup,

tasarrufları zat-ı ulûhiyetine ait ve cümle mahlûkaattan müstağni ve zatında mahmud olduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ üçüncü merrede halkı bilkülliye ifnaya ve yerlerine diğer bir kavmi icada kaadir olduğunu beyan etmek üzere :

وَلِلّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلاً ﴿132﴾ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا ﴿133﴾

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde bulunan mevcudatın küllisi Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Allah'ın gayrı mevcudatta bir malik ve mutasarrıf yoktur. Mevcudat ve masnuatta vekil yönünden Allah-u Tealâ kâoldu ve kullarını muhafaza ve a'dânın şerrini ve mazarratlarını defi' ve enva-ı menafiini feyzetmek yönünden kâve vâfidir. Eğer Allah-u Tealâ sizi mahvü ifna etmek dilerse ey nas ! Sizi giderir ve makaamınıza sizin başkanızı getirir ve Allah-u Tealâ sizi gidermeye ve yerinize başkasını getirmeye kaadir oldu ve bu kudreti ezelî ve ebedîdir. Binaenaleyh; kudreti her zaman nafizdir.]

Cemi-i mahlûkatın kendi zatına ihtiyacı Vâcib Tealâ'ınn gınasına delâlet ettiği gibi cümle mahlûkaatın vücudunu feyz ve herbirine lâyık olduğu kemalât ve tarz-ı maişetlerine göre havass ve nev'inin yaratılışına göre kudret ve idrak ihsan etmek Cenab-ı Hakkın müstağni ve zatında mahmud olduğuna delâlet eder.

Âyet-i celile Vâcib Tealâ'nın kudretini ve gınasını takrir olduğu gibi, kâfirleri ve emrine muhalefet edenleri de tehdid etmiştir. Hatta Beyzavi'nin beyanı veçhile âyet, Resûlullah'a adavet eden Arapları tehdid hakkında nazil olup onlara hitap olduğu mervidir. Yani «Ey kâfirler ! Sizin resûlünüze itaat etmeniz vâcibtir. Eğer itaat ederseniz dünya ve âhiret şeref ve saâdetine nail olursunuz ve eğer küfür üzre ısrar ederseniz, Cenab-ı Hak murad ederse sizi mahvü ifna eder, yerinize mutî ve münkad bir kavmi getirir. Allah-u Tealâ sizi kavm-i âhare tebdile

kaadirdir. Binaenaleyh; kudreti sizi imhaya ve kavim icadına kâfidir.» Vâcib Tealâ cemi-i makdurata kudreti ezelen ve ebeden carî ve nafiz olduğuna işaret için nâsı kavm-i âhare tebdile kaadir olduğunu zaman-ı maziye delâlet eden mazı sıygasıyla irad buyurmuştur.

مَّن كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِندَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿134﴾

[Eğer bir kimse mücahede ve mukaateleye ve memur olduğu umum a'maliyle emval-i ganimet, riyâset, akranı üzerine tefevvuk ve ülüvvü mertebe gibi dünya sevabı ve ecri murad eder ve ameline dünyaca mükâfat isterse Allah-u Tealâ indinde dünya ve âhiret sevabı ve ecri vardır ve her ikisini i'taya kaadirdir. Zira; Allah-u Tealâ kullarının talep ve münacatlaruu işitici ve ef'al ve a'mallerini görücü oldu] ki, herkese istediğini verir.
Yani; yalnız amelinden dünyada sevabı isteyene dünya sevabı verir. Halbuki dünya ve âhiret sevabını istese daha hayırlı olur. Zira; Allah-u Tealâ indinde her ikisi de mevcut olduğundan ikisini de verir. Çünkü; Vâcib Tealâ herkesin halini görür ve duâsını işitir.
Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile Vâcib Tealâ dünya ve âhiret ecirlerini vermeye kaadir olduğunu beyanla insana lâyık olan, amelinin mükâfat-ı dünyeviye ve uhreviyesini talep etmek olduğuna işaret ve duâda her iki ciheti talebetmek suretini talim buyurmuştur. Şu halde âkil olan; sualini ehass-i metalib olan dünya metaına hasretmemelidir. Eğer amelini rıza-yı Bâri için işler ve amelinden mükâfat-ı uhreviye isterse, mükâfat-ı uhreviyeye nail olmakla mükâfat-ı dünyeviyeden mahrum olmaz. Meselâ; âhiret için mücahede edea, kimse âhiretçe gazi sevabına nail olmaktan dünyaca emval-i ganimetten mahrum olmadığı gibi şân ve şeref sahibi olmamak da lâzım gelmez. Şu halde ameliyle âhiret ecri isteyen, dünya ecrine dahi nail olur. Çünkü; dünya sevabı âhiret sevabına tebaiyetle hasıl olur, lâkin âhiret sevabı dünya sevabına tebaiyetle hasıl olmaz.
Bu âyetin münafıklar hakkında dahî nazil olduğu mervidir. Çünkü onların Resûlullah'la beraber mücahedeye hazır olmaktan maksatları; sırf emval-i ganimete nail olmak olduğundan Cenab-ı Hak onları ihlâsa davet

etmiştir. Çünkü ind-i ulûhiyetinde dünya ve âhiret sevabı olduğunu beyan etmek; yalnız dünyaya hasretmeyip âhiret sevabı dahi taleb etmelerine terğiptir. Âhiret sevabı tar leb etmek ise ihlâsa muhtaçtır.
Hulâsa; semavat ve arzın mülkü Allah-u Tealâ'nın olup, cümlenin işlerine Allah-u Tealâ'nın vekâleti kâve isterse Cenab-ı Hakkın mevcut olan nâsı ifna edip, yerine başkasını getirmeye kaadir olduğu ve bir kimse amelinden dünya sevabı isterse Allah-u Tealâ dünya ecrini vereceği ve zira; Allah-u Tealâ indinde dünya ve âhiret ecri mevcut olduğu ve Allah-u Tealâ'nın kullarının amellerini görüp duâlarını işittiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ, nâsı taleplerini dünyaya hasretmekten men'ettiği gibi, herşeyi ihlâs ve adalet üzere işlemek lâzım olduğunu dahî tenbih ve tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ
وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا
أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ
وَإِن تَلْوُواْ أَوْ تُعْرِضُواْ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا
﴿135﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Siz bilcümle umurunuzda adaletle ikaameye devam ve adaleti muhafaza edin. Eğer vakayi' ve mühimmatta ve nâs beyninde cereyan eden havadis ve muamelâtta şehadet ederseniz şehadetinizi beyninizde adalet üzere icra edin, velevse şehadetiniz nefsinize veyahut valideyn vesair akrabalarınızın aleyhine olsun adalet ve insaftan ayrılmayın. Eğer şehadet ettiğiniz kimse ganî olsun, fakir olsun sizin için fakrinden dolayı fakir canibine veya gınasından dolayı ganî tarafına meyletmeniz caiz değildir. Zira; Allah-u Tealâ ganî ve fakir her ikisine evlâdır. Şu halde haktan udûl veya hakkı tağyir veyahut hakkı edadan i'raz etmek için hava ve arzunuza ittiba etmeyin. Eğer ittiba ederseniz âhirette azap görürsünüz. Zira; Allah-u Tealâ sizin amelinizi bilicidir.]

Vâcib Tealâ zevçle zevce beyninde hüsnü imtizacı ve musalahanın cevazını beyandan sonra bu âyetle hukuk-u ilâhiyeyi edâ etmeyi emir ve tavsiye buyurmuştur.
K a v v a m ; mübalağayla birşey üzerine kaaim olmak k ı s t ise adalettir. Vâcib Tealâ bu âyette cemi-i mükellefine adalete şiddetle riayet etmek lâzım olduğunu, zulüm ve cevretmekten ihtiraz etmelerini emir ve cemi' umurda ve bilhassa muamelât-ı nâsta şehadetlerini Allah-u Tealâ için edâ edip tarafeynden birine meyletmek caiz olmadığını beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; velevse o şehadet kendi nefsi aleyhine olsa veya pederi ve validesi ve sair akrabasının mazarratını mucip dahi olsa doğru şehadet etmek vâcibtir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile insanın kendi nefsine ikrarı kendini ilzam ettiğinden
ş e h a d e t denmiştir. Yahut âhar hakkında şehadeti, kendi mazarratını mucip olursa kendi aleyhine şehadet demektir.
A d a l e t l e k ı y a m ; fiil, ş e h a d e t ; söz olup fiil kavilden yani sözden akva olduğu için adaletle kıyamın ehemmiyetine binaen şehadet üzerine takdim olunmuştur. Yahut a d a l e t l e
k ı y a m ; nefsinden azabın zararını defetmek, ş e h a d e t ; çayırdan zararı defetmek olup, nefsinden zararı defetmek mukaddem olduğu için, adalet şehadet üzerine takdim olunmuştur. Aleyhine şehadet edeceği kimse ağniyadan olursa, gınasına riayet ve fukaradan olursa fakrına merhamet caiz olmaz. Zira; onların mesalihine , Allah-u Tealâ herkesten ziyade lâyık olduğu cihetle şehadeti ketmin caiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.
Adaletten ayrılmak için havaya ve nefsin arzusuna tâbi olmak haram ve hakkı tahrif ve tağyir ve haktan iraz etmek menhi olduğunu dahi beyanla nefsin arzusuyla adaletten inhirafın hürmetini beyan etmiştir. Çünkü birşeyden nehiy; o şeyin hürmetini icabeder. Binaenaleyh; nefsin arzusuna tebaiyetle şehadette adaletten ayrılmak haramdır.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir zenginle bir fakir muhakeme için Huzur-u Risalete geldiklerinde, fakirin ganiye zulmedemeyeceği hatıra gelmesi üzerine âyetin nazil olduğu ve adaletin fakir ve ganî herkese nazaran lâzım bulunduğunu beyan hakkında vürud ettiği mervidir.

(ان تعدلوا) şehadeti edada haktan tecavüz etmek, (وان تلووا) şehadeti eda ederken haktan lisanım dürmek ve lâyıkı veçh üzere şehadet etmemektir. (اوتعرضوا) şahit, şehadetten kaçıp hakkı saklamaktır.
Hulâsa; herkese adaletle kıyam şiddetle lâzım olduğu ve her kim hakkında olursa olsun velevse kendi nefsi için veyahut en ziyade yakın olan validesi, pederi ve sair akrabası hakkında olsun şehadetini Allah-u Tealâ için ikaame edip, şehadette adaletten ayrılmak caiz olmadığı fakir ve zengin hukukta müsavi olup, cümlesine adaletin lâzım ve adaletten ayrılmak ve hakkı tağyir ve tahrif etmek için nefsin arzusuna ittibam haram olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ adaletle emrettikten sonra, adaletin levazımından olan imanla emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ آمِنُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِيَ أَنزَلَ مِن قَبْلُ وَمَن يَكْفُرْ بِاللّهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً بَعِيدًا ﴾136﴿

buyuruyor.

[Ey müminler ! Allah-u Tealâya ve resûlüne ve resûlü üzerine Allah'ın inzal ettiği'a ve'dan evvel inzal olunan bilumum kitaplara imanda devam ve sebat edin. Eğer bir kimse Allaha, meleklerine, kitaplarına, resûllerine ve yevm-i âhirete küfrederse tarîk-ı haktan çıkar ve hakka takarrub edemez bir halde muhakkak dalâleti ihtiyar etmiş ve yoldan çıkmıştır.]
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyette hitap; müminlere olduğu için, âyetin zahirinden anlaşıldığı gibi imanla emir olsa hasılı tahsil olacağından bu makamda emir; imanda devam ve sebat manâsınadır. Yani «Ey müminler ! İmanınızda devam ve sebat edin» yahut «İcmalen iman edenler delâil-i tafsiliye ile istidlal ederek iman edin» demektir. Yahut hitap; münafıklaradır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey lisanıyla iman eden müminler ! Kalbinizle dahî iman edin ki, mümin-i hâlis

olasınız] demektir. Yahut hitap; ehl-i kitabadır. Buna nazaran manâ-yı nazım : [Ey Tevrat'a ve İncil'e iman eden müminler !'a ve daha evvel nazil olan kitaplara iman edin] yani «Sizin kitabınızdan evvel ve sonra nazil olan kitaplara iman edin» demektir.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü de bu manâyı teyid eder. Çünkü; (Abdullah b. Selâm) ve etbaı Huzur-u Risalete gelerek «Ya Resûlallah ! Biz sana, kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman eder ve bunlardan maadaya küfrederiz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa, imanda muteber olan; devam olduğu gibi Allah'a ve resûllerinin cemiine, meleklerine, kitaplarının küllisine ve yevm-i âhirete iman etmek olduğu ve bunlardan birine küfrün cemiine küfür mesabesinde olup, bunlara küfredenin hakka karîp olamaz derecede dalâleti ihtiyar ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ imanda sebatın lüzumunu ve kâfirlerin dalâletini beyan ettiği gibi, imandan sonra küfrün fesadını dahî beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ ثُمَّ آمَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ ثُمَّ ازْدَادُواْ كُفْرًا لَّمْ يَكُنِ اللّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلاَ لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلاً ﴿137﴾
بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿138﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Musa (A.S.) a iman ettiler. Badehu Samiri'nin ihzar ettiği buzağı suretine ibadetle küfrettiler. Sonra Musa (A.S.) Mîkattan geldi, tekrar iman ettiler. Badehu, Musa (A.S.)ın vefatı ve bazı enbiyanın âhirete rıhletleriyle zaman uzadı, vahiy kesildi. Emr-i dinde fetret ve zaaf arız olunca Allah-u Tealâ İsa (A.S.) ı gönderdi ve İncil'i inzal etti, O'na da küfrettiler. Badehu İsa.(A.S.) ın cemaati münkariz olunca Cenab-ı Hak âhir zamanda mebus olacak resûlü ve'ı gönderdi, ona da küfür ve dâvetine icabetten istinkâf ettiler ve adavet ve husûmetlerini teşdid etmekle küfür yönünden ziyade oldular. Şu evsafı hâiz olan kimseler

küfür üzere ısrar ettikçe Allah-u Tealâ onların günâhlarını mağfiret eder olmadığı gibi, onlar dalâlete münhemik oldukça doğru yola hidayette kılar da olmadı. Çünkü; dalâleti irtikâb ettiklerinden hidayetten nasibedar olamazlar. Habibi Zişanım ! Kalpleri küfürle dolu, lisanlarıyla iman iddiasında bulunan münafıkları kendileri için olan azab-ı elimle tebşir et.]

Nisaburi'nin ve Hâzin'in beyanları veçhile kiraren ve miraren iman edip küfredenler, Cenab-ı Hakka yakîn üzere kalbinde iman etmeyenlerdir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile sadakatla yakîn üzere iman eden kimse imanından kolaylıkla dönemez. Şu halde muteber bir imanla iman edemeyen kimseler bazı zamanda mümin ve bazı zamanda kâfir olur ve akıbet kâfir olarak gider. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakkın mağfiret buyurmayacağım ve tarîk-ı hakka hidayette kılmayacağını beyan etmesi de bu misillilerin ekseri evkatta küfür üzere gideceklerine mebni olmasıdır. Çünkü; imanında yakîni olmadığından sebat edemez. Binaenaleyh; alelekser küfürle gider, Cenab-ı Hak da mağfiret etmez.

Âyetin Yehûd hakkında nazil olduğu ve onların evvelâ Musa (A.S.)'a iman edip sonra küfür ve daha sonra iman etmek suretiyle bizim nebimize gelinceye kadar bu hâlin devam ettiği gibi, bizim nebimize küfürde ısrarla küfürlerini tezyid ettiklerini tasvir edip, onların hallerini beyan ettiği Kazi ve Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Yahut âyet; münafıkların hallerini tasvirdir. Çünkü; münafıklar evvelâ İslâmı izhar ve kalpleriyle küfreder ve müminleri gördüklerinde imanlarından ve kâfirleri gördüklerinde küfürlerinden bahsetmeleri ikinci imanları ve ikinci küfürleridir. Müslümanlar hakkında enva-ı hileler icadında, adavet ve husûmette devamlarıyla küfürleri izdiyad etmiştir. Küfürleri, hal-i küfürde isabet ettikleri günâhları sebebiyle tezayüd ettiğinden veyahut din-i İslâmı istihza; küfrün en büyük derecatından olduğu cihetle küfürleri tezayüd ettiğinden küfürlerinin izdiyad ettiği beyan olunmuştur. İslâmdan küfre ve küfürden İslama intikaal edenlerin mağfiret ve doğru yola îsal olunmayacakları, küfür üzere ısrar edip tevbe etmemek şartıyla meşruttur. Binaenaleyh; tevbe ederlerse mümin olurlar ve imanla giderler.

T e b ş i r a t ; sürür verecek yerde olup bu makamda ise azab-ı elimle tebşir olduğundan, tebşir tâbirinde münafıkları istihza vardır. Yahut t e

b ş i r ; mutlaka insanın yüzünü tağyir edecek bir haberdir. Binaenaleyh; haber, iyiliğe dair olursa, insanın yüzü gülmekle ve kötülüğe dair olursa ekşimekle tağayyür hasıl olur. Şu halde mutlaka habere beşaret denebilir. Velevse o haber bu âyette olduğu gibi, azabı haber olsun.

***

Vâcib Tealâ münafıklara azab-ı elimle tebşirini resûlüne emrettikten sonra münafıkların evsaf-ı zemimelerini beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاء مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ العِزَّةَ لِلّهِ جَمِيعًا ﴿139﴾

buyuruyor.

[Azab-ı elimle mübeşşer olan münafıklar şol kimselerdir ki, onlar kâfirleri müminlerin dûnunda dost ittiftaz ederler. O münafıklar kâfirler indinde ululukla izzet ve nusretini taleb ederler. Ve Yehûd'un aziz olup, izzet sahibi olduklarını itikad ederler de onları dost ittihaz etmekle ve görüşüp konuşmakla kendilerine muin ve nasır olacak mı zannederler? Eğer böyle itikad ederlerse, itikâdları fâsiddir. Zira; izzet-i hakikiyenin ve kuvvet-i asliyenin ve galebe-i maneviyenin cümlesi Allah-u Tealâ'ya mahsustur.] Allah'ın gayrıda izzet olmadığından Allah'ın başkasından izzet taleb etmek ve onlarda izzet var zannetmek hatadır. Zira izzet; Allah'a mahsus olduğu gibi, kullarını aziz kılmak da Allah'a mahsustur.

K â f i r l e r i d o s t i t t i h a z e d e n l e r le murad; münafıklar ve k â f i r l e r le murad; Yahûdilerdir. Münafıklar Yahudilerle dostlaşırlardı. Keenne Yehûd Resûlullah üzerine galebe edecekler ve münafıklar da o galebeden istifade edeceklerdi. Cenab-ı Hak onların itikatlarını bu âyetle reddetmiştir.

«İzzetin kâffesinin Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğunu» beyan etmek; «Kudret-i kâmilenin Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğunu» beyan etmektir. Amma Allah-u Tealâ'nın kudret ve kuvvet verdiği resûllerde ve müminlerde dahî Allah'ın ianesiyle izzet olduğundan bu âyetle (ولله العزة ولرسوله ولِلْمُؤْمِنِينَ) âyeti beyninde tenakuz yoktur. Çünkü Allah'ın gayrısında hâsıl olan izzet; Allah'ın ianesiyle olduğundan,

esas itibariyle cümle izzet Allah-u Tealâ'ya mahsus demek doğrudur. Zira; hepsi kudret-i ilâhiyeyle hasıldır.
Hulâsa; bu âyette üç hüküm vardır:
B i r i n c i s i ; münafıkların müminleri bırakıp, kâfirleri dost ittihaz etmeleridir.
İ k i n c i s i ; münafıkların kâfirlerden kuvvet ve yardım istemeleri ve onlarda büyüklük var zanneylemeleridir.
Ü ç ü n c ü s ü ; cemi-i kuvvet ve kudretin Allah-u Tealâ'ya mahsus olmasıdır.

***

Vâcib Tealâ münafıkların evsaf-ı zemimelerinden bazı âhari beyan etmek üzere:

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللّهِ يُكَفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلاَ تَقْعُدُواْ مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُواْ فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ إِنَّ اللّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿140﴾

buyuruyor.

[Ey cemaat-i müslimîn ! Sizin üzerinize'da Allah-u Tealâ inzal etti ve «Siz Allah'ın âyetlerine küfür ve müşrikler tarafından istihza olunduğunu işittiğiniz zaman onlarla beraber oturmayın.'a ta'nın gayrı bir kelâma başlayıncaya kadar bir mecliste beraber bulunmayın» demekle ehl-i küfürden ihtirazınızı size tavsiye etmişti. Binaenaleyh; sizin ihtirazınız vâcibtir. Zira; onları terketmeyip onlarla beraber oturduğunuzda günâh işlemekte siz de onlar gibi olursunuz. Çünkü, masiyete rıza; ayn-ı masiyettir ve onlardan î'raz etmeye ve beraber oturmaya muktedirken oturmak rızaya delildir. Binaenaleyh; onlarla'a ta'nettikleri mecliste bulunursanız azaba istihkakta onlara müşarik olursunuz. Zira; Allah-u Tealâ münafıkları ve kâfirleri müçtemian Cehennem'de cem edicidir.]
Bu âyet-i celile;'ı istihza edenlerle oturmak caiz olmadığını beyan eden bir âyetin evvelce nazil olduğunu hikâye ediyor. Çünkü; müşrikler

Mekke'de meclislerde'ı istihza ve ta'n ettiklerinden onlarla oturmak ve ihtilâf etmekten ehl-i imanı men'etmek üzere:

(واذارأيت الذينَ يخوضونَ فى آياتنافاعرض عنهم حتىيخوضوا فى حديث غيره)

âyeti nazil olmuştu. Yani «Bizim âyetlerimiz hakkında bâtıl söze dalmış olan ve ta'neden kimseleri gördüğünde, onlar'a ta'nın gayrı bir söze başlayıncaya kadar onlardan î'raz et» demektir. İşte şu tercümesi sadedinde bulunduğumuz âyet, Mekke'de nazil olan bu âyetin ahkâmından bahsediyor. Medine'de Yehûd'un ileri gelenleri'ı zem ve t'an ederler ve onların meclisinde münafıklar da bulunur, dinlerler ve onlara muvafakat da ederlerdi. Cenab-ı Hak o münafıklara hitaben buyurdu ki «Ey münafıklar ! Muhakkak Allah-u Tealâ'da sizin üzerinize inzal etti ve buyurdu ki, halü şan şöyledir: Siz Allah'ın âyetlerini istihza edilir ve küfrolunur gördünüz ve işittiğinizde onlar'a ta'nın gayrı bir kelâma başlayıncaya kadar onlarla beraber oturmayın, eğer oturursanız siz de onlar gibi olursunuz. Zira; siz onlardan î'raz etmeye kaadir olduğunuzdan, beraber oturmaktan mesulsünüz» buyurmuştur.
Bu âyet; küfre rızanın, küfür ve masiyete rızanın masiyet olduğuna ve bir münkiratı görüp ehl-i münkirle beraber oturup, kendi bilfiil işlemezse de razı olduğu cihetle bilfiil günâha mübaşeret edenlere günâhta müşterek ve müsavi olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; insanın mümkün olduğu kadar masiyet meclisinde bulunmaması lâzımdır. Eğer bulunur, inkâr etmezse günâhkâr olur. Amma münkirata razı olmayarak korkusundan ve ehl-i masiyetin şerlerinden nefsini vikaaye için oturursa masiyette müşterek olmaz. Zira; zaruret messederek oturduğundan mesul değildir. Münafıklar, kâfirlerle'ı istihza meclisinde içtima ettikleri gibi Cehennem'de dahi içtima edeceklerini Vâcib Tealâ bu âyetle beyan buyurmuş ve kâfirlerle beraber münafıkları Cehennem'de cem edeceğini bildirmiştir.
Hulâsa; esas-ı şeriat olan Kur'ân'ı ve sair ahkâm-ı şer'iyeyi istihza eden bir mecliste oturmak caiz olmadığı ve eğer birrıza oturursa istihza edenlerle günâhta müşterek olacağı ve kâfirlerle münafıkların

Cehennem'de cem'olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların evsaf-ı zemimelerinden bazı âhari dahî beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِن كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ اللّهِ قَالُواْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ وَإِن كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُواْ أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُم مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَن يَجْعَلَ اللّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً ﴾141﴿

Buyuruyor.

[Münafıklar şol kimselerdir ki, onlar sizin helâkinizi gözetirler ve daima fırsata ve size bir kötülük isabetine intizar ederler. Şu halde eğer sizin için taraf-ı ilâhiden bir fütuhat, galebe ve em-val-i ganimet hâsıl olursa onlar «Biz de sizinle beraber olmadık mı ve askerinizde dahil değil miyiz, ne için bize sehim vermiyor ve neden em val-i ganimetten bizim hissemizi ayırmıyorsunuz?» derler ve eğer kâfirler için muharebeden galebe ve istilâ gibi bir nasip olursa, onlar kâfirlere hitaben» Biz size muavenet etmedik mi, muharebede tekâsül etmek ve geriden gelmek ve müminlerin kalplerine korku ilkaa eylemek gibi şeylerle size muavenette bulunmadık mı ve müminleri sizden defetmedik mi ve onların sırlarını size haber vermek suretiyle, onların şerrinden sizi halâs ey-lemedik mi? Sizin üzerinize vâcib olan galebeniz ve ganimetinizden bizi hissedar etmelisiniz. Zira; biz sizin galebenize sebep olduk» demekle kâfirlerin galebesine iştirak etmek isterler. Şu halde onların imanlarına ve nifaklarına mübalât etmemek lâzımdır. Allah-u Tealâ yevm-i kıyamette beyninizi fasleder ve münafıklarla müminlerin hali yekdiğerinden kıyamette temeyyüz eder, birbirinden ayrılırlar ve yevm-i kıyamette münafıklar, müminler aleyhine hüccet ve delil ibraz etmek isterlerse de ibraz edemezler. Zira; Allah-u Tealâ müminler aleyhine kâfirler için tarîk halketmez ve onlar elbette hüccet ibraz edemezler.]

İ s t i h v a z ; galebe manâsınadır. Münafıkların «Biz size galip olmadık mı?» demeleri; «Biz hakkıyla müminlere muavenet ve müzaheret etmiş olsaydık size galebe edeceğimiz şüphesizken, biz muavenette bedaet gösterdik ve onları birtakım hayalât ve hiyelü desaisle aldattık. Sizden onları tehir ve şerlerinden sizi vi-kaaye ettik. Binaenaleyh; size isabet eden emval-i ganimetten bize de nasip verin» demeleridir. Yahut münafıklar Yahudileri ve kâfirleri İslama duhulden men'etmişler ve demişlerdi ki, «Muhammed (S.A.) in işi zayıftır, yakında siz ona galebe eder ve kuvvet bulursunuz. Onun dini ve işi inkıraza mütemayildir. Binaenaleyh; sakın dinine dahil olmayın.» Şimdi bu sözlerini hikâye ederler ve derler ki; «Biz size İslama duhulden men'etmekte galebe etmedik mi ve siz gaalip olacaksınız demedik mi ve müminlerin dininden ve namazından ve amelinden sizi men'etmedik mi, şimdi sözümüzün doğru olduğunu gördünüz ve anladınız ya? Aldığınız emvalden bize de vermelisiniz. Zira; biz sizi İslama duhulden men' etmemiş olsaydık, siz şimdi bu galebeye nail olamazdınız.» İşte münafıklar böyle demekle kâfirlerden hisse isterler.
Müminlerin zaferi emr-i azîm ve âhirette bakî ve sevabı mucip olduğundan Cenab-ı Hak fetih tabir buyurmuştur. Amma kâfirlerin zaferi âhirete bir fayda temin etmediğinden emr-i denî ve bekaası olmayıp, akıbeti dünyada zem ve âhirette azap olduğundan kâfirlerin şanlarını tahkir için onların zaferine nasip tabir buyurmuştur ki, dünyaca bir haz almaktan ibarettir.
Kâfirlerin müminler aleyhine hüccetleri olmayacağı âhirete mahsustur, bu dünyada değildir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bir kimse Hz. Ali'ye bu âyetten sual ederek «Allah-u Tealâ kâfirler için bizim aleyhimize bir tarîk halketmeyeceğini beyanediyor, halbuki kâfirler bizimle mukaatele ediyorlar» dediğinde Hz. Ali'nin «Kâfirler için müminler aleyhine hüccet olmamak âhirete ve yevm-i kıyamete mahsustur» buyurduğu mervidir. Yahut dünyaya mahsustur ki «Müminlerin hücceti dünyada kâfirler üzerine galiptir. Kâfirlerin müminler aleyhine ikaame edecek delilleri bulunmaz ve hüccetle müminlere kimse galebe edemez» demektir. Çünkü; din-i İslâmın edillesi kuvvetli olduğundan edyan-ı saire erbabından hiçbir kimse din-i İslâmın delillerine karşı delil ibraz edemezler ve her nekadar delil getirseler din-

i İslâmın delillerine karşı çok zayıf düşer. Yahut âyetin manâsı: [Allah-u Tealâ müminlerin devletini bilkülliye mahvedip de, müminler aleyhine kâfirlerin devletini ikaame ederek müminleri bilkülliye hakimiyetten iskatla kâfirleri her cihetle hakim kılmaz] demektir. Yahut manâ-yı nazım: [Allah-u Tealâ kâfirler için müminler aleyhine şeriat noktasından tarîk halketmez. Zira; şeriat-ı İslâmiye ilâ yevmilkıyam zahir ve bahirdir. Binaenaleyh; kâfir müslime vâris olamaz ve kâfir müslimin malını istilâ etmiş olsa bile, beynehu ve beynallah malik olamaz. Zira; kâfirlerin müminler üzerine meşru' bir tarîkları yok] demektir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların evsaf-ı zemimesinden diğerini beyan etmek üzere:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُواْ إِلَى الصَّلاَةِ قَامُواْ كُسَالَى يُرَآؤُونَ النَّاسَ وَلاَ يَذْكُرُونَ اللّهَ إِلاَّ قَلِيلاً ﴿142﴾ مُّذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لاَ إِلَى هَـؤُلاء وَلاَ إِلَى هَـؤُلاء وَمَن يُضْلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً ﴿143﴾

buyuruyor.

[Münafıklar âhâd-ı nâs'a hile ettikleri gibi, Allah-u Tealâ'ya dahi hile ederler. Halbuki Allah-u Tealâ onların hile ve desiselerine karşı onlara hile muamelesini yapar ki. onlara müsaade eder hileye kudret verir. Onlar, haklarında nimet zannederler, halbuki nikmettir. Zira; o nimet zannettikleri hileleri üzerine azaplar terettûp eder ki, eğr bu dünyada o azabı ve şiddetini bilseler helâk olurlar ve münafıklar müminlerle beraber edâ-yı salâta kıyam etseler keselân ve nefret üzere kıyam ederler. Zira, namaza kıyamdan garezleri; nâs'a riyâ edip göstermektir, yoksa garezleri; nâsa riyâ edip göstermektir, yoksa gazrezleri rıza-yı Bâri değildir. Allah-u Tealâ'yı zikretmezler, illâ onlar az zamnad zikrederler ki, hakikatta ihlâs üzere zikretmezler. Belki nâs'a riyâ için zikrederler. Maamafih münafıklar, kâfirler nazarında kâfir ve müminler nazarında mümin değillerdir. Belki küfürle iman beyninde mütereddid ve mütehayyir bir halde bulunurlar. Zira; müminlerle beraber ihlâs üzere

mümin; kâfirlerle beraber ihlâs üzere kâfir olmadıklarından ikisinin arasında mütereddid bir halde bulunurlar. Şu halde müminlerden ma'dûd ve müminlere mensup değil ki, müminlere vâcib olan onlara da vâcib olsun ve kâfirlerden ma'dûd ve onlara mensup değil ki, kâfirlerden alınması vâcib olan şey onlardan da alınsın. Eğer bir kimseyi Allah-u Tealâ idlâl ederse, o kimse için hidayet cihetine habibim sen bir tarîk bulamazsın.]
(مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ) Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile «Münafıklar dinlerinde mütereddid ve imanla küfür arasında mütehayyirler» demektir. Münafıkların Allah-u Tealâ'ya h u d ' a l ar ı yla murad; resûlüne İslâmiyeti izhar etmekle, küfür ve adaveti saklamakla hasıl olmuştur. A l l a h – u T e a l â ' n ı n o n l a r a h u d ' a s ı ; onların hud'alarıyla kendilerini cezalandırmaktır.
Münafıklar âhireti itikad etmediklerinden namaz ve sair ibadetleriyim Allah'ın rızasını taleb ederek sevap ümid etmedikleri gibi terkinden ikab korkusu da olmadığından ibadete ve bilhassa salâta kıyamları gayet ağır ve isteksiz bir halde olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Çünkü onların maksatları; mücerret riyâ olduğundan elbette gönülsüzdür. Onlar nâs yanında olurlarsa namazı edaya kıyam edip, nâs yanında olmazlarsa edâ etmediklerinden Cenab-ı Hak «Allah-u Tealâ'yı az zikrettiklerini» beyan buyurmuştur. Zira; salâtın ekserisi zikrullah olduğu cihetle eğer salâtı ekseriyetle edâ etmiş olsalar zikrullahı çok yapmış olurlardı.
Tefsir-i Taberi ve Tefsir-i Hâzin'de Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla İbn-i Ömer (R.A.)'dan rivayeten Resûlullah «Münafıkın sıfatı iki sürü koyun arasında mütereddid olyu, bazı gün sürünün birineve bazı gün de diğer sürüye gidip hangi sürünün sürünün malı olduğunu bilmeyen koyun gibidir.» buyurmuştur. Çünkü; bu misilli koyun bazı kere sürünün birinde ve bazı kere âhar birinde olduğu gibi münafık da bazı kere müminlerle ve bazı kere de kâfirlerle bulunur, hangi tarafa mal olacağını kestiremez. Esasen t e z e b z ü b ün manâsı da iki taraftan birine meyl-i kavı ile meyledemeyip, hangi cihete malolacağını tayin edemeyerek şaşkın bir halde ortada kalmaktır.

Bu âyette Allah-u Tealâ'yı çok zikretmek memduh ve az zikretmek mezmum olduğundan Vâcib Tealâ münafıkları Allah-u Tealâ'yı az zikrettiklerinden dolayı zemmetmiştir.
Fahr-i Razi'nin Tefsir-i Keşşaftan naklen beyanına nazaran
dünyaya müstağrak olanların ekserisi bu halde görülür. Çünkü; İslâmiyet izhar edenlerin çoklarıyla birkaç kere refakat edilse kelime-i tevhid ve tehlil işitilmez. Fakat dünyaya müteallik mebahisi dilinden kesmez ve asla onun muhabbetinden yorulmaz ve her vaktini dünya muhabbetiyle geçirmek istediği görülür.
(لاَ إِلَـى هَـؤُلاء وَلاَ إِلَـى هَـؤُلاء) demek; «Ne basiret ve ilim üzere müminlere meyleyler ve ne de cehalet üzere kâfirlere meyleder. Binaenaleyh; kâfir yanma varır kâfir görünür, mümin yanına varır mümin görünür. Bundan maksadı; hangisi galip olursa o galebeden istifade etmek» demektir.
Hulâsa; münafıkların iman izhar etmekle Allah-u Tealâ'ya hud'a etmek istedikleri kendi hud'alarını ayaklarına dolaştırıp cezaandırmak süretiyle onlara hud'a muamelesi yaptığı ve munafıklar namaz kıldıklarında nâsa riyâ ederek gönülsüz kıldıkları ve Allah'ı gaayet az zikrettikleri ve imanla küfür beyninde mütereddid bir halde oldukları ve Allah'ın idlâl etliği kimseye doğru bir yol bulunamayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkları bazı müminlerle mümin ve bazı kâfirlerle kâfir görünüp bir karar üzere bulunmadıklarını beyanla zemmettiği gibi müminlerin imanda sebat edip kâfirleri dost ittihaz etmek caiz olmadığını dahî beyan etmek üzere:

يَـا أَيُّـهَـا الَّـذِيـنَ آمَـنُـواْ لاَ تَـتَّخِذُواْ الْـكَـافِـرِيـنَ أَوْلِـيَـاء مِن دُونِ الْـمُـؤْمِـنِـيـنَ أَتُـرِيـدُونَ أَن تَـجْعَـلُـواْ لِلهِ عَـلَـيْـكُمْ سُلْطَانًـا مُّـبِـيـنًـا ﴾144﴿

buyuruyor.

[Ey müminler ! Kendi kardeşleriniz olan müminlerin dûnunda kâfirleri dost ittihaz etmeyin. Ey müminler ! Kâfirleri datt ittihaz etmekle Allah-u Tealâ için aleyhinize açık ve zahir beyyine, hüccet kılmak murad mı eder ve bu sebeple nefsinizi nâra müstehak kılmak mı istersiniz?]
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile âyet-i celile; ahlâk-ı münafıkîn ile tahalluk etmekten müminleri nehyetmiştir. Çünkü; münafıklar kâfirleri dost ittihaz etmişlerdi. Cenab-ı Hak müminlere «Münafıklar gibi, kâfirleri dost ittihaz etmeyin ve eğer dost ittihaz etmek isterseniz kendi ehl-i din ve ehl-i milletiniz olan müminlerden dost ittihaz ediniz; münafıkları dost etmekle Allah-u Tealâ için aleyhinize hüccet mi ibraz ediyorsunuz?» buyurmakla müminleri kâfirlerle dostlaşmaktan men'etmiştir.
Fahr-i Razi'nin İmam-ı Katâde'den naklen beyanına nazaran âyet-i celilede kâfirler le murad; münafıklardır. Cenab-ı Hak müminleri, münafıkları dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında beyan olunan rivayete nazaran kâfirler le murad; Yahûdilerdir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Medine'de Ensar-ı Kiram Yahudilerle dostlaşırlardı ve beyinlerinde muahedeleri ve rıza'ları olduğundan fevkalâde bir ihtilât ve emniyetleri vardı. Resûlullah onları dostluktan men'etti. Ensar-ı Kiram «Kimi dost ittihaz edelim» dediler. Resûlullah (S.A.) Efendimiz de «Muhacirini dost ittihaz edin» buyurunca bu âyetin nazil olduğu mervidir. Fakat âyette kâfir mutlak zikrolunduğundan hangi milletten olursa olsun kâfiri samimî dost ittihaz eylemek ve esrar-ı ehl-i İslâmı onlara izhar etmek memnudur. Amma umur-u dünyada bazı maslahat için ihtilât etmekte ve muamelâta girişilmekte bir mâni yoktur, caizdir.
Hulâsa; müminler için dost ittihaz etmeye şayan kendi dindaşları ve milletleri olan mümin kardeşleri olduğu ve kâfirleri müminlerin dûnunda dost ittihaz etmek caiz olmadığı ve insanın kendi aleyhine hüccet olacak yerde bulunmak lâyık olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkları zem ve müminleri münafıkların ahlâkından nehyettikten sonra münafıkların makamlarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿145﴾
إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ وَأَصْلَحُواْ وَاعْتَصَمُواْ بِاللّهِ وَأَخْلَصُواْ دِينَهُمْ لِلّهِ فَأُوْلَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿146﴾

buyuruyor.

[Münafıklar, muhakkak Cehennem derekelerinin en aşağısındadır ve münafıklar Cehennem'in aşağı tabakalarına girdiklerinde sen onlar için onları azaptan kurtaracak bir yardımcı ve şefaat edici kimse bulamazsın. İllâ, şol kimseler ki, onlar kendilerinden sudur eden emarât-ı nifak ve sair hiyelü desaisten ve Resûlullah'a adavetten tevbe ve nedamet ettiler ve yalnız tevbeyle iktifa etmediler. Belki nifak sebebiyle ifsad ettikleri şeair-i İslâmı ve imanı ve sair amellerini ıslah ettiler ve sağlam Allah'ın dinine yapıştılar ve lûtfu keremine itimad ettiler, itaat ve inkıyadlarım halisan liveçhillâh kılarak riyâ ve süm'adan teberrî ettiler. İşte şu evsafla mevsuf olan kimseler müminlerle beraberlerdir ve yakında Allah-u Tealâ müminlere ecr-i azîm verir ve tâibü müstağfir olanlar da müminlerle beraber ecr-i azimden istifade ederler.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile d e r k - i e s e l le murad; Cehennem'in en derin mahallidir. Çünkü; Cehennem tabakaat-ı müteaddidedir. O tabakaların ziyade şiddetlisi derinde bulunan alt tabakasıdır. Bu âyet; münafıkın azabı kâfirin azabından eşed olduğuna delâlet eder. Zira; münafık kâfirlerle beraber kâfir olduğu gibi İslâmiyeti ve ehl-i İslâmı istihza etmek ve İslâm kıyafetinde ehl-i İslâmın esrarına vâkıf olup kâfirlere haber vermek gibi enva-ı küfriyâtı küfürlerine zammettiklerinden azap ve mihnetlerinin kat enderkat ziyade olacağı şüphesizdir.
Vâcib Tealâ bu âyette münafıklara dört şeyle teklifini beyan etmiştir:
B i r i n c i s i ; tevbedir.
İ k i n c i s i ; ıslah-ı amel edip a'mel-i salihayı ihtiyar ve a'mal-i haseneye tamamiyle ikdam etmektir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allah-u Tealâ'ya itimad ve şeriatına i'tisam eylemektir. T e v b e d e n g a r a z ; Allah-u Tealâ'nın rızasını tahsil eylemek ve ı s l a h - ı a m e l den maksat; amelini şer'a tevfik etmektir. Yoksa mesalih-i vakta riayet etmek değildir. Eğer tevbeden ve ameli ıslahtan maksadı celb-i menfaat ve def-i mazarrat olsa tevbeden ve amelini ıslahtan vazgeçer. Çünkü; garazının tebeddülüyle ameli de derhal tebeddül eder. Amma garaz; rıza-yı ilâhi ve saâdet-i âhiret ve din-i ilâhiye î'tisâm olunca bu matlupta tebeddül olmadığı için amelinde dahi tebeddül olmaz.
D ö r d ü n c ü s ü ; ihlâstır. Çünkü ihlâsa mukaarin olmayan amel indallah muteber değildir. Şu tadad olunan dört şey hasıl olunca imanın tekemmül edeceğine ve ecr-i azîme nail olacaklarına işaret için şu evsafı cami' olanların müminlerle beraber bulunacaklarını ve müminlerin ecr-i azîme nail olacaklarını beyan buyurmuştur. Yâni, «Evvelce münafıkken ıslah-ı nefsederek şu beyan olunan dört teklifi yerine getirirse mümin olur ve bu suretle müminlerin nail olacakları ecre o da nail olur» demektir.
Hulâsa; münafıkların Cehennem'in alt tabakasında olacakları ve onları azaptan kurtaracak bir yardımcı bulunmayacağı ve ancak münafıklardan tevbe edip ıslah-ı hâl ederek şeriata yapışıp; dininde ihlâs üzere ibadet edenlerin müminlerle beraber olacakları ve Allah'ın müminlere ecr-i azîm vereceği ve bu ecr-i azimden, evvel münafıkken bilâhare tevbe edenlerin de müstefid olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların makarrı Cehennemin alt tabakası olduğunu ve tevbe edip amellerini ıslah edenlerin müstesna bulunduğunu beyan ettiği gibi şükredenlere ve iman edenlere azap etmeyeceğini dahi beyan etmek üzere :

مَّا يَفْعَلُ اللّهُ بِعَذَابِكُمْ إِن شَكَرْتُمْ وَآمَنتُمْ وَكَانَ اللّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿147﴾

buyuruyor.

[Eğer siz iman eder ve nimet-i ilâhiyeye şükrederseniz size azab etmekle Allah-u Tealâ ne işleyecek?] Yani sizin azabınızla teşeffi-i sadır mı edecek veyahut celb-i menfaat ve def'-i mazarrat mı eyleyecek? Bunların hiçbirisi Vâcib Tealâ hakkında tasavvur olunmaz. Çünkü; Allah-u Tealâ için teşeffi-i sadır ve celb-i menfaat ve def-i mazarrat muhaldir. Şu halde siz mümin oldukça azapta ne gibi fayda vardır ki, Allah-u Tealâ onu işlesin. [Allah-u Tealâ şükreden kullarına sevap verici ve herkesin isrihkaakını bilici oldu.]
Âyetten maksat; mükellefini tâata terğib ve kabahattan ihtiraza sevketmektir. Şu halde «İnsan âmâl-i haseneyi işleyince Vâcib Tealâ'nın lütuf ve keremi hasebiyle size azab etmesi lâyık olmaz» demektir.
Vâcib Tealâ'nın şâkir olması; kullarına sevap verip ve az amellerine mukaabil çok ecri ihsan etmesidir. Kâfirin küfür üzere ısrarı Beyzavi'nin beyanı veçhile hastalığa ve elem-i cismanî ve rûhanîye müeddî olan sû-u mizaç menzilesindedir. Tedavi ile sû-u mizacı izale eden kimse hastalığından halâs olduğu gibi imanla küfrü izale eden kimse de azab-ı küfürden halâs olur.
Bir kimse evvelemirde nimeti görüp şükreder, ondan sonra dikkat nazarıyla nazar edip o nimeti in'am eden mümini görüp iman ettiğinden, şükür iman üzerine takdim olunmuştur ki, nimete şükür; nimeti bilmeye ve nimeti bilmek de o nimeti veren mün'imini bilip vücudunu tasdika tevakkuf etmeye sebep olduğundan nimete şükür; imana sebeptir. Binaenaleyh; âyette şükür; iman üzerine takdim olunmuştur. Zira; sebepler müsebbep üzerine mukaddemdir.
Hulâsa; Vâcib Tealâ kâfire küfründen ve âsiye isyanından dolayı azabeder. Yoksa, onun azabından Cenab-ı Hakka ait birşey yoktur.

Vâcib Tealâ münafıkların günâhlarını beyanla esrarını izhar edip onları âleme rüsvâ edince keşf-i esrar etmek, rezil ve rüsva kılmak caiz olmayıp illâ zâlim ve mekrü hilesi çok olan kimseler hakkında caiz olduğunu beyan etmek üzere :

لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ وَكَانَ اللّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿148﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ kötü işi izhar ve ifşa etmeye ve sözün çirkinini yüksek sesle söylemeye razı olmaz. Ancak zulmolunan kimse zâlimin ahval-i seyyiesini savt-ı bâlâ ile işaa ve izhar ederse onu sever ve mazlumun duâsına derhal icabet eder. Allah-u Tealâ kullarının münacatını işitir ve hallerini bilir oldu] ki, herkesin istihkakına göre amelinin cezasını verir.
Yani; Allah-u Tealâ cehren söylenen çirkin sözü sevmez, illâ mazlum olan kimsenin zalimden gördüğü zulmü serd ve beyan için cehren söz söylemeye ve mazlum olan kimse sesini yükselterek zalimin aleyhine duâya müsaade vardır ve zalimin zulmünü nâs'a işâa ve ilân edebilir. Gerçi nâs'ın mestur olan ahvalini keşfetmek caiz değilse de zâlimin zulmünü —gasp veya sirkat etti veyahut bigayrıhakkın darb etti gibi zulmü her neye müteallik ise ona ait sözlerle— işaa ve ifşa etmek caiz olduğuna âyet delâlet eder ki, nâs o zâlimin zulmünü bilsinler ve şerrinden hazer etsinler.
Resûlullah'ın «Fâsıkı, fıskıyla zikredin ki, nâs o fâsıktan hazer etsinler» kavl-i şerifi de bu manâyı teyid eder.
Âyetin ahirinde «Vâcib Tealâ'nın işitici ve bilici olduğunu beyan etmek; «Taraf-ı ilâhiden mezun olduğu sözü cehren söylemekte zâlimden sudur etmeyen şeyleri söylemekten ve daha fazla itale-i lisan etmekten tahzir» etmektir. Yani, «Mazlum fazla italeden ve vaki olmayan şeyi hiddet ve gazapla söylemekten ittikaa etsin. Zira; söylerse Allah-u Tealâ işitir ve bilir ve sözünün muktezasına göre mücazat eder» demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet-i celile (Ebubekir) Hazretleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Ebubekir (R.A.)'a Huzur-u Risalette bir kimse kiraren ve miraren itale-i lisanda bulundu. Ebubekir Hazretleri sükût etti. Tekrar o kimse itale-i lisan edince, Ebubekir Hazretleri reddetti. Resûlullah'ın derhal kıyam eylemesi üzerine Hz. Ebubekir «Ya Resûlallah ! Bana defaatla itale-i lisan ettiği halde sükût buyurdun. Ben bir defa kelâmını reddedince kıyam ettin. Hikmet nedir?» dediğinde Resûlullah «Sen sükût ederken bir melek tarafından cevap veriyordu. Sen reddedince melek gitti, şeytan geldi. Şeytan'ın geldiği yerde ben niçin oturayım» buyurunca âyetin nazil olduğu mervidir.

Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet müsafir hakkında nazil olmuştur. Çünkü; bir kavme nazil olan müsafire ikram ve it'am etmediklerinden dolayı müsafir şikâyet eyledi ve şikâyeti üzerine itab ettiler. Müsafirin mazlum olduğu miktar şikâyete hakkı olduğunu beyan hususunda âyetin nazil olduğu mervidir. İmam-ı Mücahid «Bir müsafirin nazil olduğu hane sahibi müsafirine riayet etmezse müsafirin hürmet olunmadığını beyan etmeye hakkı vardır» buyurmuştur.
İşte Cenab-ı Hak bu âyetle insanları kemâl-i edebe ve hüsn-ü terbiyeye ve nezaket-i lisaniyeye davet etmiştir. Binaenaleyh; insanlar her yerde ağzına gelen sözü söylemek ve fahiş sözleri velev lâtife tarzında olsun âdet etmemek ve daima lisanını nezaket üzere bulundurmak lâzım olduğu gibi mazlum olsa bile zalimin zulmü miktarı söyleyip ziyade söylememek elzem olduğunu ve söylerse Cenab-ı Hakkın sevmediğini ve kulunun sözlerini işittiğini beyan etmiştir.
Hulâsa; bir kimsenin âhara fuzulî olarak itale-i lisanı ve aharın gizli esrarını fâşetmesi caiz olmayıp, ancak mazlum olursa zalimin zulmünden zulmü miktarı bahsetmek ve herkese ilân etmek caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ cehren kötü sözle fuzulî olarak halkı acıtmak caiz olmadığını beyan ettiği gibi halka ikram ve zarardan vikaaye etmek lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

إِن تُبْدُواْ خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُواْ عَن سُوَءٍ فَإِنَّ اللهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿149﴾

buyuruyor.

[Eğer nâs'a hayrı izhar ve mele-i nâs'ta fukaraya ihsan ederseniz veyahut hayrınızı gizler, fukaraya gizli olarak ihsan ederseniz veyahut halkın size vaki olan hatalarını affederseniz sizin için elyak ve ahsen olduğu gibi ahlâk-ı ilâhiyeyle tahalluk etmiş olursunuz. Zira; Allah-u Tealâ affedenlerin kusurlarını mübalağayla affedici ve sevap ihsan edip, ihsan ettiği sevabı sahibine isaline kaadir oldu.]

Yani; ibadet, tâat, hayrat ve hasenatı sizin için izhar ve ihfa ve size karşı kusur edenlerin kusurlarını affetmeniz caizdir. Zira; siz affederseniz Allah-u Tealâ da sizin kusurunuzu affeder ve affetmeye kaadirdir.
Vâcib Tealâ zâlimden ahz-i intikaam etmeye âyet-i sabıkada müsaade ettikten sonra bu âyette mazlumu zalimden affetmeye terğib ve mekârim-i ahlâka teşvik etmiştir. Zira affedenleri affedeceğini beyan etmek; affa terğib etmektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile e n v a – ı h a y r a t iki şeyde içtima eder:
B i r i n c i s i ; hakka karşı sadakat.
İ k i n c i s i ; halka karşı ahlâk-ı hasene ve hüsn-ü muaşerettir.
Halka taallûk eden dahi iki kısımdır:
B i r i n c i s i ; halka menfaat îsal eylemek,
i k i n c i s i; halktan zararı defetmektir. Hayrı izhar veya ihfa etmek; halka menfaat îsal etmeye ve affetmeyi beyan; halktan mazarratı defe işarettir. Şu halde bu iki kelime enva-ı hayratı câmi'dir.
Allah-u Tealâ erbab-ı cinayetten ahz-i intikaama kadir olduğu halde affettiğini beyan etmek; ibad üzerine lâzım olan evamir-i ilâhiyeye iktida etmek olduğunu beyan etmektir. Binaenaleyh; mazlum ahz-i intikaama kaadir olduğu halde intikaamını almak caizse de affetmesi evlâdır. Zira; intikaam almakta sevap yoktur, lâkin affetmekte sevap vardır. Şu halde mümin için sevap olan ciheti ihtiyar etmek elbette evlâdır.

***

Vâcib Tealâ münafıkların ahlâkını ve müminlere lâyık olan ef'ali beyan ettiği gibi Yahudilerin ahlâkını dahi beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُواْ بَيْنَ اللّهِ وَرُسُلِهِ وَيقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُواْ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً ﴿150﴾
أُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿151﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya ve resûllerine küfrederler ve küfretmekle beraber Allah-u Tealâ ile resûlleri beynini tefrik etmek isterler ve «Resûllerin bazısına iman ve bazısına küfrederiz» derler ve imanla küfür arasında bir tarîk ittihaz etmek murad ederler. İşte şu evsafı haiz olanlar ancak küfr-ü hakikî ile kâfirlerdir ve küfürleri sabit ve muhakkaktır. Zira; imanla küfür arasında bir tarîk yoktur. Çünkü Allah-u Tealâ'ya iman; resûllerine imanla beraber tamam olur. Ve resûllerin taraf-ı ilâhîden tebliğ ettikleri ahkâmı icmalen ve tafsilen tasdik etmedikçe iman muteber olamayacağından resûlleri ve getirdikleri ahkâmı tamamen tasdik lâzımdır. Binaenaleyh resûllerin bazısına küfür cemisine küfür gibidir ve Biz Azîmüşşan kâfirlere ihanet edici azabı hazırladık.]
Enbiyanın bazısına iman ve bazısına küfretmek; Yehûd ve Nasara'nın adât-ı batılalarındandır. Çünkü Yehûd; Hz. Musa'ya ve Tevrat'a iman eder ve Hz. İsa'ya ve İncil'e ve Hz. Muhammed (A.S.)'a ve Kur'ân'a küfrederler. Nasara ise Hz. İsa'ya ve İncil'e iman eder ve Hz. Muhammed (A.S.)'a ve Kur'ân'a küfrederler ve Allah-u Tealâ'ya iman edip resûllerinden bazılarına küfretmek suretiyle, Allah-u Tealâ ile resûlleri beynini tefrik etmek isterler. Binaenaleyh; küllisine imanla küllisine küfrün arasında bazısına iman ve bazısına küfür suretiyle bir tarîk ihdas ve ittihaz etmek isterler. Halbuki hakta ihtilâf olmaz ve taaddüd de etmez. Eğer onların arzusu gibi küllisine iman, hakikî iman olduğu gibi bazısına iman da iman olsa hakkın taaddüd etmesi lâzım gelir, bu ise bâtıldır. Binaenaleyh; enbiyanın cemisine iman etmek lâzımdır.
Vâcib Tealâ bazı enbiyaya küfredenlerin küfr-ü kâmil ve küfre lâyıkı veçhile kâfir olduklarını beyan buyurdu ki, asla iman şaibesi olmadığını beyan etmektir. Çünkü; bazısına küfürle beraber diğerine iman asla muteber değildir.
Hulâsa; Allah'a ve resûlüne küfredenlerin ve Allah'la resûlleri beynini imanda tefrik eyleyenlerin ve «Enbiyadan bazısına iman ve bazısına küfrederiz» diyenlerin ve küfürle iman arasında bir tarîk ihdas etmek isteyenlerin cümlesi kâfir olup, onlar için azab-ı mühîn hazırlandığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin hallerini beyan ettiği gibi müminlerin hâllerini ve nail olacakları derecâtı dahi beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ آمَنُواْ بِاللّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُواْ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ أُوْلَـئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿152﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya ve resûllerine iman ettiler ve resûllerden hiçbirisinin beynini imanla ve küfürle tefrik etmediler. İşte Allah'a ve resûllerinin beyinlerini tefrik etmeksizin resûllerine iman edenlerin elbette yakında ecirlerini veririz. Allah-u Tealâ'nın iman eden müminlere ecirlerini vereceğini uzak birşey addetmeyin. Zira; onları hidayete muvaffak eden Allah-u Tealâ, tarîk-ı haktan onları uzak kılan günâhlarını mağfiret edici ve onlara enva-ı nimetini ihsan etmekle merhamet buyurucudur.]
Beyzavi'nin beyanı veçhile istikbale delâlet eden muzari' sıygasını (سَوْفَ) kelimesiyle tekid etmek; vaadi takviye ve tekid içindir. Zira; «vaad-i ilâhi şüphesiz vücut bulacak» demektir.
Bu âyet-i celile; Yehûd ve Nasara'dan ehl-i kitabı, âhir zaman peygamberi Muhammed (S.A.)'e imana teşvik için sevkolunmuştur. Zira imanda muteber olan; cümle enbiyaya iman edip asla beyinlerini tefrik etmemek olduğunu beyan; Yehûd ve Nasara'nın imanları sahih olmadığını ve iman-ı sahih Muhammed (A.S.)'a iman etmekle olacağını beyan etmektir.
Bu âyet; mürtekib-i kebirenin Cehennem'de ebedî kalmayıp akıbet Cennet'e .gireceğine delâlet etmekle Mu’tezilenin Mürtekib-i kebîre ebedî nârda kalacakları» suretindeki kelâmlarını reddetmiştir. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile Allah'a ve resûllerine bilâ tefrik iman edenlerin ecirlerini vereceğini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurunca mürtekib-i kebîre de her nekadar fıskı olsa dahi mümin-i mu'tekid olduğundan âyetin mazmununda dahildir. Binaenaleyh; Cennet'e dahil olacak ve Cehennem'e girse dahî ebedî Cehennem'de kalmayacaktır.

Hulâsa; Allah'a ve resûllerinin cümlesine bilâ tefrik iman edenlerin yakında ecirlerinin muhakkak olarak verileceği ve herkesin velev fâsık olsun imanının faydasını göreceği ve Allah-u Tealâ'nın gafur ve rahîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

Vâcib Tealâ Yehûd'un rusûl-ü kiramı tefrik ile bazısına iman edip, bazısına iman etmedikleri cihetle imanlarının sahih olmadığını ve hakkaa kâfir olduklarını ve azab-ı mühîn kendileri için hazırlandığını, Allah'a ve resûllerine iman edenlerin ecirleri elbette verileceğini beyan ettiği gibi Yehûd'un cinayetlerinden nev-i âhari dahi beyan etmek üzere :

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاء فَقَدْ سَأَلُواْ مُوسَى أَكْبَرَ مِن ذَلِكَ فَقَالُواْ أَرِنَا اللّهِ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُواْ الْعِجْلَ مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَن ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿153﴾

buyuruyor.

[Ey Ekremer Rusûl ! Ehl-i kitap kemâl-i cehalet, fart-ı gabavet ve şiddet-i inatlarından nâşi üzerlerine semadan kitap nazil olmasını senden isterler ve semadan üzerlerine kitap nazil olması hava ve heveslerinin arzusu olduğundan ona ittiba eder ve «Bize semadan kitap nazil olsun» derler. Habibim ! Onlardan sen bunun emsali suali çok görme. Zira; onlar Musa (A.S.)'dan, senden istediklerinden daha büyüğünü, muhal ve mümteni olmakta daha ziyadesini istediler ve «Açıktan Allah-u Tealâ'yı bize göster ve sair mevcudat gibi biz Allah-u Tealâ'yı görelim» dediler. Ve Allah-u Tealâ'nın hakkını takdir edemediler ve vâcib Teaİâ hakkında dünyada mümkün olmayan şeyi istemeye kadar cür'et ettiler. Onlar bu misilli lâyık olmadık cürette bulununca nefislerine zulümleri sebebiyle onları semadan nazil olan yıldırım ahzetti. helâk oldular ve kendilerine vahdaniyete delâlet eden mucizat-ı bahire ve delâil-i zahire geldikten sonra Samirî'nin icadettiği buzağı suretine taptılar ve ulûhiyetini itikad ederek kendilerine mabud ittihaz ettiler. Badehu bize tevbeyle rücu' ve nedamet-i kâmileyle nedamet ettikten sonra biz onların bu hatalarını

dahî affettik ve Biz Azîmüşşan Musa (A.S.)'a açık mu'cize verdik ki, o mu'cize onları imana mecbur etti.]

***

Vâcib Tealâ Hz. Musa'ya i'tâ olunan sultan-ı mübîni beyan etmek üzere :

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لاَ تَعْدُواْ فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿154﴾

buyuruyor.

[Onlardan kuvvetli bir ahdalmak ve lâyıkıyla imana onları muztar etmek üzere Biz Azîmüşşan onların üzerine Tur Dağı'nı kaldırdık ve «Eğer iman ederseniz dağı üzerinizden gidereceğiz ve eğer imandan imtina ederseniz Tur Dağı'nı üzerinize dökeceğiz» demekle tehdid ettik ve onlara «Beyt-i Mukaddes'in kapısında secde edici olduğunuz halde dahil olun ve alnınızı ve yüzünüzü türab-ı mezellete sürün ve kemâl-i tevazu ve itaat üzere devam edin» demekle onları daire-i itaata davet ettik. Onlarsa nakz-ı ahdedip enva-ı isyanı irtikâb ettiler ve onlara lisan-ı Davud (A.S.) üzerine alâ tarik-il ahdi vel’mîsak «Cumartesi gününe riayet edin ve tecavüzde bulunmayın ve bizim size beyan ve emrettiğimiz hududumuzdan harice çıkmayın, Cumartesi günü balık avlamayın» demekle onlardan kiraren ve miraren ağır ahid ve misak aldık ki, edna aklı olan, bizim onlardan aldığımız ahdi nakza cüret etmez. Lâkin onlar her defasında nakz-ı ahdederek emrimize muhalefet ettiler.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Yahudiler Resûlullah'a «Eğer sen dava ettiğin veçhile nebi isen Hz. Musa'ya müçtemian Tevrat'ın geldiği gibi sana da bir kitap gelsin. Biz gözlerimizle muayene ve müşahede edelim ve sözüne inanalım ve filân ve filân kimselere de senin resûl olduğunu beyaneder kitap gelsin ki, dava-yı nübüvvette sadık olduğunu bilelim» dediler. Bundan maksatları; taannüd, tekebbür ve telbisât idi. Zira; Resûlullah'ın mucizesi dâvasını ispata kâfi olduğu halde ziyadesini taleb etmek elbette inattan ibaretti.

Hz. Musa'dan cehreten Vâcib Tealâ'yı görmesini taleb edenler gerçi bunların âbâ ve ecdatlarıysa da zaman-ı saâdette bulunan Yahudiler onların evlâdından olup ecdatlarından sadır olan suale razı ve onların mezhebinde bulundukları gibi inat ve istikbarda onlara müşabih olduklarından Hz. Musa'dan ecdatlarının suali, evlâda isnad olunmuştur. Âyetten maksûd; Yehûd'un tıynetlerini ve halk olundukları cibilliyetlerini ve tabiatlarında olan taannüdü beyandır. Çünkü; onların istediği veçhile Musa (A.S.)'a semadan kitap nazil olmuşken onunla iktifa etmeyip alâ sebil-il muayene Cenab-ı Hakkı görmek talebine cüret ettiklerini beyanla arzuları veçhile semadan kitap nazil olsa dahi iman etmeyeceklerini beyan buyurmuştur.
Vâcib Tealâ zat-ı ulûhiyetini alenî görmek isteyip yıldırımla helâk olduktan sonra bakiyeleri ibret almayıp buzağı suretini raa-bud ittihazıyla şirke kıyam ettiklerini ve bu kıyamları Hz. Musa'nın mucizeleri geldikten sonra vuku bulduğunu beyan buyurmuştur ki, kemal-i cehalet ve inada münhemik bir kavim olduklarını beyan etmiştir.
B e y y i n â t la murad; saika olmak ihtimali vardır. Çünkü saika; her nekadar şey-i vahidse de Allah'ın kudretine, ilmine ve iradesine muhalif olduğuna delâlet ettiğinden mucizât-ı adîde mesabesindedir.
Yahut b e y y i n a t la murad; saika ve saikadan sonra saikayla helâk olanların ihya olunmasıdır. Çünkü; onlar saikayla vefat ettikten sonra Hz. Musa'nın duâsıyla tekrar dirilmişlerdir.
Yahut b e y y i n a t la murad; Musa (A.S.)'ın yedinde zuhur eden mucizattır. Çünkü; onların dana suretini mabud ittihaz etmeleri enva-ı mucizâtı müşahede ettikten sonra vuku bulmuştur. Asâ ve yed-i beyzâ ve Fir'avn'ın helâki hep Samirî'nin dana suretini ihdasından evvel Mısır'da vuku bulmuştu.
Cenab-ı Hak Musa (A.S.)'a kuvvet, kudret, şevket ve saltanat verdiğini beyanla Resûlullah'ı tesliye buyurmuştur. Yani «Benî İsrail Musa (A.S.)'a ne kadar eza ve inat ettilerse biz ona nusret edip kuvvet verdiğimiz cihetle emrine asla zaaf târî olmadığı gibi senin zamanında bulunan gerek Yehûd ve gerek sair kâfirler her nekadar sana eza ve inat etseler dahî sana asla zaaf târî olmaz ve nusretimize ve senin emrini takviyemize hiçbir halel gelmez» demektir.

Yehûd, din-i Musa'yı kabulden veyahut kabul ettikten sonra irtidad kasdedip şeriat-ı Tevrat'a devamdan imtina ettiklerinden Cenab-ı Hak Tur Dağı'ndan bir parçayı üzerlerine kaldırmakla tehdid ettiğini beyanla Yehûd'un dini kabulde şiddet-i inatlarını beyan buyurmuştur ve Tur Dağı'ndan bir parçanın kaldırılması fevkattabia harikulade mucize kabilinden olduğu cihetle mümin olan kimse bu gibi harikuladelere imanda tereddüd etmez.
Resûlullah'tan kitap nazil olmasını isteyenlerin Yehûd'dan (Kâb b. Eşref) ve (Fahhas b. Azura) olduğu; Tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.
Vâcib Tealâ'nın Benî İsrail'den ahzettiği m i s a k - ı g a l î z la murad; emrettiği evamiriyle amel edeceklerini ve nehyettiği menâhiden kemâl-i ihtimamla imtina eyleyeceklerini tekid etmek ve şiddetli ahid almaktır.
Hulâsa; ehl-i kitabın Resûlullah'tan semadan müçtemian bir kitap nazil olmasını istedikleri ve halbuki Hz. Musa'dan bundan daha büyüğünü isteyip «Allah'ı açıktan bize göster» dedikleri ve bu sualleri üzerine kendilerini zulümleri sebebiyle Allah-u Tealâ'nın yıldırımla ihlâk eylediği ve onların kendilerine Hz. Musa tarafından mucizeler geldikten sonra Samirî'nin icad ettiği buzağı suretini mabud ittihaz ettikleri ve Allah-u Tealâ'nın bu kusurlarını affile Hz. Musa'ya açık mucizeler verdiği ve Yahudileri imana ve insafa davet için Tur Dağı'nı üzerlerine kaldırdığı ve onlardan «Kudüs'ün kapısından girerken secde edin ve Cumartesinde balık avlamayın» diyerek ahd-i galîz aldığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in ahdi nakzettiklerini beyan ettiği gibi nakz-ı ahdetmek sebebiyle uğradıkları cezayı dahi beyan etmek üzere :

فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِم بَآيَاتِ اللّهِ وَقَتْلِهِمُ الأَنْبِيَاء بِغَيْرِ حَقًّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلاَ يُؤْمِنُونَ إِلاَّ قَلِيلاً ﴿155﴾

buyuruyor.

[Yahudilerin ahidlerini ve yeminlerini nakız ve Allah'ın âyetlerine küfür ve bigayrıhakkın enbiyayı katletmeleri ve resûllerin onları imana davet ettiklerinde «Bizim kalplerimiz nûr-u irfan ve maarif-i hikmetle dolu ilim çanağıdır» demeleri sebebiyle Biz Azîmüşşan onları enva-ı iptilâ ile müptelâ kıldık ve lanetle dergâh-ı ulûhiyetimizden tardettik ve mubah olan birçok şeyleri onlara haram kıldık. Halbuki onların kalplerinde, umur-u din ve marifete müteallik hiçbir şey yok, belki Allah-u Tealâ onların küfürleri sebebiyle kalplerinin üzerini mühürledi. Şu halde onlar iman etmezler, illâ az kimseler iman ederler.]
Bu âyette beyan olunan cinayât gaayet büyük olduğundan onlar üzerine terettüb eden ukubât da azimdir. Çünkü; ahdi nakzeylemekten ve Allah'ın âyetlerine küfür ve enbiyayı katil ve tekâlifi inkâr etmekten büyük cinayet olamaz. Binaenaleyh bu cinayet-i azîme üzerine'terettüb eden ukubat; dergâh-ı ulûhiyetten tard ve teb'id gibi azîm ukubetlerdir. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ'nın â y e t l e r i yle murad; mucizelerdir. Enbiyadan birinin mucizâtını inkâr cemiinin mucizâtını inkâr gibi olduğundan âyât cemi' sıygasıyla varid olmuştur. Bu âyette (غُلْفٌ) ğılâfın cem'idir. G ı l â f ; birşeyin kabı ve kılıfı demektir. Şu halde kâfirlerin «Bizim kalbimiz ğulf» demekten muradları; «Kalbimiz ilim kabıdır ve ilimle doludur. Bizim kalbimizde olan ilmin gayrı başka ilme ihtiyacımız yoktur. Eğer bizim bildiğimizden başka ulûm-u şer'iye olmuş olsaydı bizim kalbimizde olmak lâzımdı. Madem ki, bizim kalbimizde yoktur. Şu halde başka ilim yoktur» demekle enbiya-yı ızâmı tekzip etmektir. Yahut (قُلُوبُنَا غُلْفٌ) demek; «Kalbimiz kılıf içinde örtülüdür, sizin dediğinizi anlamayız» demektir. Onların «Bizim kalplerimiz ilimle doludur» diyerek iddialarını Cenab-ı Hak tekzip ve kalpleri mühürlü olup asla ilme mahal olmadığını beyanla iddialarını red ve bu mühre sebep onların küfürleri olduğunu beyan etmiştir. Onlardan iman eden (Abdullah b. Selâm) ve onun etbaıdır. Diğer iman etmeyen Yahudilere nispetle iman edenlerin adetleri gaayet az olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Yahut k a l b le murad; imanlarının kılleti ki, «enbiyadan azıcık zevata iman ederler diğerlerine iman etmezler, şu halde imanları noksan olduğundan muteber değildir.» demek olur.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un lanetine ve tard ve teb'îde istihkaklarından sebeb-i âhari beyan etmek üzere :

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿156﴾

buyuruyor.

[Yehûd'un inat ve istikbar üzere küfürleri ve küdürat-ı beşeriyenin birçoklarından beri olan Meryem hakkında büyük bühtan olarak iftira ve azviyatları sebebiyle onlar lanet ve dergâh-ı ulûhiyetimizden tard ve teb'îd olundular.]
Yehûd taifesi babasız oğlan halk etmeye kudret-i ilâhiyeyi inkâra ve Hz. Meryem'e lâyık olmadık birtakım ef al nispet etmeye cüret ettiler. Halbuki Meryem (R.A.)'ın enva-ı ceraim ve muharremattan beraeti ve bilhassa onların isnad ettikleri şeyden iffet ve tahareti meydanda olduğu halde öyle birşeyi nispet etmek bühtan-ı azimdir. Çünkü bühtan; bir kimsenin işlemediği bir cürümle onu itham etmek ve ona iftira eylemektir.
Kudretullahı inkâr küfür olduğundan Cenab-ı Hak küfürleri ve Meryem'e bühtanları sebebiyle «Biz onları enva-ı belâya ile müptelâ kıldık» buyurmuştur. Fakat Hz. Meryem'e bühtan Yehûd'un küfrünü mucip olmuştur. Zira bühtanın sebebi; Hz. İsa'nın Meryem'den babasız vücuda gelmesi olduğundan Cenab-ı Hakkın babasız oğlan halk etmesine kaadir olduğunu inkâr ettikleri için kâfir olmuşlardır.
Hulâsa Yehûd'un bab-ı ilâhiden tard olunmalarına sebep beştir:
B i r i n c i s i ; nakz-ı ahdetmeleridir.
İ k i n c i s i ; Allah'ın âyetlerine küfretmeleridir.
Ü ç ü n c ü s ü ; enbiyayı katleylemeleridir.
D ö r d ü n c ü s ü ; bizim kalbimiz ilimle dolu demeleridir.
B e ş i n c i s i ; Hz. Meryem'e bühtan etmeleridir.

***
Vâcib Tealâ Yahudilerin kabayihinden nev-i âhari beyan etmek üzere :

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِن شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُواْ فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿157﴾

بَل رَّفَعَهُ اللّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿158﴾

buyuruyor.

[Yehûd taifesinin müptelâ olduğu belâyânın sebeplerinden birisi de onların «Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'ı katlettik ki, o İsa'yı siz Resûlullah zannediyorsunuz» demeleridir. Çünkü; bu sözü sıhhati olmayarak işaa edip bir cinayet-i azîme olduğu halde mübahat ve iftihar tankıyla söylediklerinden Cenab-ı Hakkın dergâhından ve kurb-u izzetinden tardolundular. Halbuki Yahudiler İsa (A.S.)'ı katil ve salbetmediler. Zira; İsa (A.S.) ülülazîm peygamberan-ı zişandan himaye-i ilâhiye ve muhafaza-i subhâniyeyle mahfuz ve afattan masundur ve lâkin onlara bir şahıs İsa (A.S.)'a benzetildi. Onlar İsa (A.S.)'ı zannederek o şahsı katlettiler. İsa zannıyla katlettiklerini İsa diyerek işaa ettiler ve İsa (A.S.)'ın katlinde ve salbinde ihtilâf edenler, İsa (A.S.)'ın katlinden şek ve tereddüd üzerinedirler. Zira; onlar için İsa (A.S.)'ın haline bir ilm-i yakîn yok, ancak zanna ittiba vardır. Hak olan; onlar İsa (A.S.)'ı yakînen katledemediler. Belki Allah-u Tealâ, hıfz-ı ilâhisiyle taraf-ı semaya kaldırdı ve Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'ı yeryüzünden semâya ref'a kaadir ve İsa (A.S.)'ı bir şahsa benzetip katle ttirmekte hakimdir.]
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile eğer bu âyette (رَسُولَ اللّهِ) lâfzı Allah-u Tealâ'nın kelâmı olup Yahudilerin kelamından değilse, Yahudiler Hz. İsa hakkında onların reva gördükleri ve istimal ettikleri kelimât-ı kabîha bedelinde Cenab-ı Hak onlara rağmen (رَسُولَ اللّهِ) kelime-i hasenesini istimal ve resûlullah olduğunu beyan buyurmuştur.
Eğer bu kelime Yahudilerin kelâmında dâhil ve onların sözünü hikâyeyse Yahudiler Hz. İsa'ya son derece adavet ve husûmetlerinden dolayı istihza tarikiyle (رَسُولَ اللّهِ) demişlerdir veyahut Hz. İsa'nın kendi iddiasına göre Resûlullah demişlerdir. Çünkü Yehûd Hz. İsa'nın risaletini itikad şöyle dursun son derece ta'n ederlerdi. Binaenaleyh; resûlullah demeleri alâ tarikilistihzadır.

Yahudilerin İsa (A.S.)'ı katlettikleri yolundaki iddialarını Cenab-ı Hak bu âyetle red ve tekzip buyurmuş ve İsa (A.S.)'ı katlettik zanlarının sebebini beyan etmiştir. Zira; İsa (A.S.)'ı beklemek üzere gözetici koydukları şahsı Allah-u Tealâ İsa (A.S.) suretine koydu. Yahudiler o şahsı İsa (A.S.) zannıyla katlettiler ve fakat katlettik zannedenler şek ve şüpheye düştüler ve dediler ki: «Şu katlolunan İsa ise, bizim bekçi koyduğumuz kimse neredddir, eğer katlolunan bekçi ise İsa neredddir?» Bu suretle tereddüd ve evhamları artmıştır. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ onların İsa (A.S.) ın katli hakkında şek üzere olduğunu beyan etmiştir.
İsa (A.S.)'ın katline dair ilimleri olmayıp zanna ittiba ettikleri sarahaten zikrolunmuştur. Zan ise insana hakikati bildirir birşey değildir.
Tefsir-i Taberi, (Veheb b. MünebbihVten nakil suretiyle İsa (A.S.)'ın katli hakkında Yehûd üzerine vaki' olan teşbihi şöyle beyan ediyor: İsa (A.S.) on veyahut on yedi ashabıyla bir hanede sohbet ederken Yahudiler katletmek üzere hücum ettiklerinde Allah-u Tealâ cümlesini Hz. İsa şekline koydu. Yahudiler Hz. İsa hangisi olduğunu bilemeyince «Ey sâhirler ! Bize sihrettiniz. Sizin cemimizi katledeериз» dediler. İsa (A.S.) «Sizden Cennet mukaabilinde nefsini kim feda eder» buyurunca ashaptan birisi «Ben fedâ ederim» dedi ve Yahudilere karşı çıkarak «Ben İsa'yım» demesi üzerine Yahudiler onu katlettiler, salbettiler ve zannettiler ki, Hz. İsa'yı katil ve salbettik. Halbuki Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'ı semâya refi' buyurmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran ekser-i mütekellimin teşbihi şöyle beyan etmişlerdir: Yehûd, İsa (A.S.)'ı katletmek kasdedince Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'ı semaya refi' buyurdu. Rüesayı Yehûd avam-ı nâs beyninde peygamber olduğu tahakkuk edip, fitneye bâdi olacağından havf ettikleri için Hz. İsa diyerek bir kimseyi katil ve salb ettiler ve «İşte İsa budur» dediler. Çünkü; avam-ı nâs'la İsa (A.S.)'ın çok ihtilâtı olmadığından pek çokları İsa (A.S.)'ın şahsını tanımazlardı.
Yahut, Yehûd üzerine teşbih şöyle vaki olmuştur: Yehûd'un reisi (Yahûza) kendi adamlarından (Taytabus) isminde bir kimseyi Hz. İsa'yı katil için gönderdi. Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'ı semâya ref'etti ve (Taytabus)'u İsa (A.S.) suretinde gösterdi. Onu katlettiler ve salbedince şüpheye düştüler ve «Eğer bu asılan İsa ise (Taytabus) neredddir? Ve eğer (Taytabus) bu

ise İsa nerededir?» diyerek şek ve hayret içinde kalmışlardır. Bu rivayetlerin içinde esah olan budur.
Hz. İsa (A.S.)'ın semâya refi bu âyetle sabittir ve semâya ref etmek kudret-i beşere nispetle müteazzirse de Allah-u Tealâ'nın kudretine ve hikmetine nazaran asla taazzür olmadığını beyan için Cenab-ı Hak âyetin ahirinde aziz ve gaalip olduğuna ve kemal-i ilmine işaret için hakim olduğunu ve İsa (A.S.)'ı semaya ref'e kudret ve hikmetinin kâfi bulunduğunu beyan buyurmuştur.
Hulâsa; «Yahudilerin Hz. İsa'yı katlettik» dedikleri ve halbuki, katil ve salbedemedikleri ve lâkin İsa (A.S.)'a müşabih ve onun şeklinde bir kimseyi katlettikleri, Hz. İsa'yı katil hakkında ihtilâf edenlerin şek ve hayret içinde bulundukları ve katline dair ilm-i yakînleri olmayıp zanna ittiba ettikleri ve yakînen katledemedikleri ve Allah-u Tealâ'nın Hz. İsa'yı semaya kaldırdığı, Cenab-ı Hakkın semaya ref etmeye kaadir olup refi, hikmete muvafık olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un kabahat ve cinayetlerini beyan ettiği gibi cümle ehl-i arzın İsa (A.S.)'a iman edeceklerini dahî beyan etmek üzere :

وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿159﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan hiçbir kimse olmadı; illâ mevtinden evvel İsa (A.S.)'a elbette iman eder ve yevm-i kıyamette ehli kitaptan iman etmeyenlerin aleyhlerine ademi imanlarına ve Yehûd aleyhine tekzib ettiklerini beyanla ve Nasara aleyhine «Allah'ın oğludur» diyerek dâva ettiklerine şehadet eder ve aleyhlerine şahit olur.]
E h l - i K i t a p la murad; Yehûd ve Nasara'dır. Bunların cümlesi vefat etmezden evvel velev rûhları çıkarken olsun iman edeceklerine âyet delâlet eder. Velâkin o vakitte imanları menfaat vermez. Buna nazaran Beyzavi'nin beyanı veçhile âyet; Yehûd ve Nasara'yı Hz. İsa Allah'ın kulu

ve resûlü olduğuna sekerât-ı mevtle imana muztar ve mecbur olmaksızın iman etmelerime terğib etrriştir. Çünkü; her şahıs kablelvefat meleklerin tazyikiyle İsa A.S.)'a iman edeceklerine âyet delâlet eder. Şu halde o zaman gelmeksizin iman etmenin elbette enfa' olduğuna Cenab-ı Hak işaret buyurmuştur. Ehl-i İslâm enbiyanın cümlesine iman ettikleri için bu âyette ehl-i kitabın iman edecekleri beyanolunmuştur.
Kazi'nin ikinci bir tevcihine nazaran (بِــهِ) ve (مَـوْتِـهِ) de bulunan zamirler İsa (A.S.)'a râcidir. Buna nazaran manâ-yı nazım şöyledir : [Ehl-i kitaptan hiçbir kimse olmadı, illâ o kimse, İsa (A.S.)'ın vefatından evvel İsa (A.S.)'a elbette iman eder.] demektir. Çünkü; İsa (A.S.) Deccal'in hurucunda semâdan nazil olur, Deccal'i katleder. Bütün miletler İsa (A.S.)'a iman eder ve dünya yüzü millet-i İslâmiyeden ibaret olur. Zira; Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile din-i Muhammedi cemii edyan-ı hakkayı cami' ve sair edyanı nâsih olduğundan İsa (A.S.) din-i Muhammedîyi takviye ve terviç için nazil olur ve kırk sene yeryüzünde maişet eder. Aslanlar develerle, kaplanlar sığırlarla ve kurtlar koyunlarla gezer ve hiçbiri öbürüne zarar etmez. Yani adalet-i tâmme icra ettiğinden yeryüzü emniyet ye bereket ve istirahatla dolar ve hiçbir hayvan diğerine zarar etmez. Hatta çocukların yılanlarla oynayacağı bile mervidir. Kırk seneden sonra vefat eder ve müslümanlar namazını kılarlar ve defnederler. Hz. İsa'nın kıyametin evvelinde semadan ineceğine ve Deccalı katledip âlemi adaletle dolduracağına ve bütün edyan erbabının kendine inkıyad edeceğine dair ahadis-i celile mevcut ve meşhurdur ve adalet-i tâmme olan yerde her türlü nimetin mevcut olacağında şüphe yoktur.
Hz. İsa'nın yevm-i kıyamette Yehûd'un aleyhine «Valideme kazif ve bana ta'nettiler ve benim dâvamı tekzib ettiler» demekle aleyhlerine şehadet edeceği gibi Nasara aleyhine de şirkettiklerini ve Allah'ın oğlu dediklerini beyanla şehadet edeceği Fahr-i Razi ve Kazi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin enva-ı fezayihini beyandan sonra fazihaları mukaabilinde dünyada ve âhirette onlar üzerine azabını teşdid ettiğini beyan etmek üzere :

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللّهِ كَثِيرًا ﴿160﴾
وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُواْ عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿161﴾

buyuruyor.

[Yahudilerden sudur eden zulüm ve nakz-ı ahd ve tâat-ı ilâhiyeden çıkmaları sebebiyle onlara helâl kılman nimet-i tayyibelerini Biz Azîmüşşan onlar üzerine haram kıldık ve onların, nâstan çok kimseleri tarîk-ı ilâhi olan tarîk-ı tevhidden men' ettikleri ve ribâdan nehyolundukları halde ribâyı almaları ve nâs'ın emvalini ruhsat-ı şer'iye olmaksızın sirkat, gasp, ribâ, rüşvet ve hiyel ü desais gibi batıl tarîklarla ekletmeleri sebebiyle onlara enva-ı azabımızı ihzar ettik ve kâfirlere acıtıcı azabı Biz Azîmüşşan hazırladık.]
Vâcib Tealâ şu tadad edilen ve bundan evvel beyan olunan kabayih ve cinayetleri sebebiyle Yehûd üzerine dünyada tekâlifini teşdid ettiğini ve helâl olan şeyleri onlara haram kıldığını ve âhirette azabını teşdidine de kâfirlere azab-ı elîmi ihzar ettiğini beyanla işaret buyurmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile e n v a - ı g ü n â h ; ikiye münhasırdır:
B i r i n c i s i ; halka zulüm;
i k i n c i s i ; din-i haktan irazdır. Yahudilerin halka zulümlerini, halkı tarîk-ı ilâhiden men'ettiklerini zikirle beyan buyurduğu gibi gaayet hırs ve tama'larını dahî ribâ'yı ekilden nehyolundukları halde ribâ'yı eklettiklerini ve nâs'ın emvalini batıl tarîklarla yediklerini zikirle beyan buyurmuştur.
Nimetullah Efendi rüşvet ve hiyel-i fukaha ve birtakım müftü taslaklarının halkı idlâl için ihdas ettikleri sahte mesaili; şer'-i şerife isnad ederek nâs'tan aldıkları şeylerle birtakım mürailerin kendilerini zühdü takva kisvesine bürüyerek halktan aldıkları şeyler dahî bu kabildendir, diyor.
«Ribâ'dan nehyolundukları halde ribâ'yı alırlar» demek; ribâ'nın haram olduğunu beyan etmektir. Şu halde nehiylerin hürmet için olduğuna âyette delâlet vardır.

***
Vâcib Tealâ Yehûd'u zemmettiği gibi Yehûd'dan iman edenleri de methetmek üzere :

لَّكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلاَةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أُوْلَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿162﴾

buyuruyor.

[Lâkin Yehûd'dan ilimlerinde sabit ve rasih olanlar ve onlardan müminler sana inzal olunan Kur'ân'a ve senden evvel inzal olunan kitaplara asla tefrik etmeksizin iman ederler, kitaplara ve kitapların sahipleri olan nebilerini asla ayırmaksızın iman ve tasdik ederler, onlardan ikaame-i salât edenlere ve fukaraya zekâtlarını verenlere ve Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman edenlere Biz Azîmüşşan elbette büyük ecirler veririz.]
İlimde rasih olanlar; usul-ü itikadiyede müstedil olup mukallid olmayanlardır. Çünkü; mukallidin ilmi bir müşikkin şekkiyle zail olduğundan rasih olamaz. Amma müstedillin ilmi müşikkin şekkiyle zail olmadığından rasih ve sabittir. Yehûd'dan ilminde r a s i h o l a n l a r la murad; (Abdullah b. Selâm) ve etbaı ve onlardan veyahut muhacirin ve ensardan iman edenlerin Kur'ân'a. ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman etmeleridir.
(مُقِيمِينَ) medih üzere mensuptur. Yani «İlminde rusuh olan ve bilcümle kitaplara iman edenlerle salâtı ikaame ve zekâtı i'tâ eden, Allah'a ve yevm-i âhirete iman edenleri murad ederim» demektir veyahut (بِمَا أُنزِلَ) (مُقِيمِينَ) üzerine matuftur. Şu halde i n z a l o l u n a n şe y le murad; kitaplar ve s a l â t ı i k a a m e e d e n l e r le murad; enbiya-yı kiramdır. Çünkü; enbiyanın şeriatlarında namaz meşru olmadık hiçbir şeriat yoktur. Buna nazaran manâ-yı nazım: [İlminde sebat ve rusuh olanlar ve müminler sana ve senden evvel inzal olunan kitaplara ve salâtı ikaame eden nebilere iman ederler] demektir. Çünkü;

her nebinin şeriatında namaz vardır. Şu kadar ki, herbirinde namazın keyfiyeti, erkânı, suret-i edası ve vakti başka başkadır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ulemâ üç kısımdır:
B i r i n c i s i ; ahkâm-ı ilâhiyeye âlim olandır.
İ k i n c i s i ; zatullah ve sıfâtullaha âlim olandır.
Ü ç ü n c ü s ü ; ahkâm-ı ilâhiyeye ve zatullaha âlim olandır. Kısm-ı evvele, kitaplara iman ettiklerini beyanla irşat buyurmuştur. Çünkü; ahkâm-ı ilâhiyenin me'hazi olan kitaplara iman eden onun ahkâmını bilir. Kısm-ı saniye, bu ahkâmla amel etmeleriyle beraber salâtı ikaame ve zekâtı i'tâ ettiklerini beyanla işaret etmiştir. Kısm-ı salise, Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettiklerini beyanla işaret buyurulmuştur.
Hulâsa; velev ehl-i kitaptan olsun, ilminde sebat eden müminlerin Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara iman ve farzolan namazı ikaame ve zekâtı edâ, Vâcib Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman ettikleri ve bu minval üzere iman ve ibadet edenlerin büyük ecre nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Yehûdun Resûlullah'tan muayene edebilecekleri veçhile semadan kitap nazil olmasını taleb ettiklerini ve kabayih-i sairesini beyandan sonra Yehûd'un semadan kitap nazil olmasına dair şüphelerine cevap olmak üzere enbiya-yı saireye vahyin gelmesi Resûlullah'a vahyin gelmesi gibi olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِن بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإْسْحَقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿163﴾

buyuruyor.

[Biz Azîmüşşan Nuh ve Nuh'tan sonra birçok nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Onlara tarîk-ı tevhid ve tenzihi beyan eden suhufları nasıl inzal ve vahyettikse, kütüb-ü sabıkanın kâffesinin ulûmunu cami' olan Kur'ân'ı dahî sana o minval üzere inzal ve vahyettik. Vahy tankında

asla farkı yoktur. İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub (A.S.)'a ve Yakub'un evlâdü ahfadına, Eyyub, Yunus, Harun ve Süleyman (A.S.)'a dahi bu minval üzere vahyettik ve Dâvud (A.S.)'a Zebur'u verdik.]
Enbiya-yı sairenin cümlesine bir siyak üzere vahyedince Yehûd taifesinin Peygamberimiz (S.A.) Efendimizden suret-i muayenede kitap nazil olmasını sual etmeleri inat ve istikbardan başka birşey değildir ve Hz. Âdem ve şeriatından sonra Nuh (A.S.) beşer üzerine inzal olunan şeriatın ve şirkten nehyin evlâ olduğundan Cenab-ı Hak evvelâ Nuh (A.S.)'ı zikretmiştir. Kendine adem-i itaat ve davetine adem-i icabetlerinden dolayı evvelâ helâk olan kavim; Nuh (A.S.)'ın kavmidir ve Nuh (A.S.) Hz. Âdem gibi ebülbeşerdir. Çünkü; onun duâsıyla bütün dünya halkı helâk olmuş ve insanlar tekrar onun neslinden tekessür etmiştir. Enbiya içinde en ziyade ömrü uzun olan Nuh (A.S.)'dır. Zira; kuvveti zail ve kendine kocalık arız olmayarak bin sene muammer olmuş ve müddet-i ömründe kavminin ezasına sabretmiş ve enva-ı mihan ve meşakkata göğüs germiştir. Cenab-ı Hak bundan sonra nebilerin bir kısmını icmalen zikir ve bir kısmını şereflerine binaen isimlerini tasrih buyurmuştur.
Şu tadad olunan enbiyanın nübüvvetini Yehüd ikrar edip herbirine vahyi, müteferrik gelip defaten kitap nazil olmadığı halde onların nübüvvetine ta'netmeyip de yalnız Muhammed (A.S.)'ın nübüvvetine ta'netmek haset ve inattan başka birşey olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve ispat etmiştir.
Z e b u r ; Davud (A.S.)'a nazil olan kitaptır. Yüz elli sûre'yi havi olup onda hillü hürmet ve ahkâmdan bahis yoktur. Ancak teşbih, tehlil, tenzih, hamdü sena ve vaazü nasihatten ibaret olduğu mervidir.
Dâvud (A.S.)'ın dağ eteklerine çıkıp Zebur'u tilâvet ettiğinde ulemâ-yı Benî İsrail etrafına halka ve onların etrafına nâs ve onların etrafına cinler ve onların etrafına şeyatîn ve onların etrafına da vuhuş ve tuyur ve hayvanat-ı saire halka olarak içtima edip istima' ettikleri mervidir.
Musa (A.S.) üzerine defaten kitap nazil olduğu için bu âyette Musa (A.S.) zikrolunmamıştır. Zira maksat; cümleten kitap nazil olmayanları beyanla Yahudileri ilzam etmektir.

***

Vâcib Tealâ enbiyaya vahyi beyan sırasında bazılarının isimlerini zikredince ismi zikrolunmayan daha birçok nebiler olduğunu beyan etmek üzere:

وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلاً لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴿164﴾
رُّسُلاً مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿165﴾

buyuruyor.

[Zikrolunan resûlleri gönderdiğimiz ve onlara vahyettiğimiz gibi birtakım resûller gönderdik ki, onları bugünden evvel biz sana hikâye ettik ve bir kısım resûlleri de sana hikâye etmedik ve Allah-u Tealâ Musa (A.S.)'a tekellüm buyurdu ki, o kelâmm keyfiyetini âhâd-ı ümmetten anlayan olmaz ve erbab-ı tâatı tebşir ve erbab-ı ma'siyeti korkutucu oldukları halde birçok resûller gönderdik ki, o resûller gönderildikten sonra nâs'ın Allah-u Tealâ üzerine hüccetleri olmasın. Eğer resûl gönderilmese yevm-i kıyamette Cenab-ı Hak nâs'ı muahaze ettiğinde onların, «Bize resûl gönderip rızana muvafık tarîka irşad etmediler ki bizi muahaze edesin» demeye hakları olurdu. Binaenaleyh; resûller gönderildi ki, nâs'ın itiraza mecalleri kalmasın ve Allah-u Tealâ cemii evamir ve nevahisinde cümleye gaalip ve bilumum tedbirlerinde hakimdir.]
Vâcib Tealâ resûlüne enbiyanın bazısını haber verip bazısını haber vermediğini beyandan sonra Musa (A.S.)'ın mümtaz olduğu sıfatıyla ismini zikir buyurmuştur. Çünkü; enbiyanın herbirinin ayrı ayrı mu'cizeleri ve mabihil imtiyazları vardır. Musa (A.S.)'a Cenab-ı Hak vasıtasız hitap buyurduğu için k e l î m - i H u d â denmiştir ve bizim Peygamberimize enbiya-yı saireye verilen mucizelerin cümlesi verilmiştir. Hatta bilâ vasıta hitab-ı ilâhi leyle-i miraçta bizim nebimize vaki olmuş ve Musa (A.S.)'ın şüphesiz kelâm-ı İlâhiyi işittiği gibi bizim nebimiz de şüphesiz kelâmı ilâhiyi işitmiştir.
Rusûl-ü kiramın bi'setinden maksat; halkı mesalih ve menafime irşad ve asileri inzar ve muti olanları niam-ı ilâhiyeyle tebşir etmektir. Bu maksat, kitabın cümleten nazil olduğunda husule geldiği gibi müteferrik surette

nazil olduğunda daha ziyade hasıl olur. Zira; kitap nazil olmayan nâs birşey bilmez ve birşeyle mükellef olduğunu anlamazken cemi-i tekâlifi cami' olan kitabın birden gelmesi nâs'ı yorar ve tekâlifi ağır görür ve nefret ederler.. Hz. Musa'nın Tevrat'ı defaten nazil olunca Benî İsrail'in kabulden imtina ettikleri diğer âyetlerde beyan olunmaktadır. Zira; ahkâmın cemiini birden kabul müşküldür. Amma müteferrik surette nazil olunca halkta tedricen ülfet hasıl olduğundan irşad daha ziyade olacağı cihetle vakit vakit gelen ahkâmda nefret olmayacağı şüphesizdir. Zira; bir vakitte tahaddüs eden hâdisenin ahkâmını beyan eden âyet gelince o hâdise hakkında müşkülâtı halleder ve nâs onu kabul ve amel ederler ve hazmı kolay olur ve diğer âyet gelinceye kadar nâs arasında o hüküm takarrür eder.
Rusûl-ü kiram gelip nâs'ı irşad eylemese ve kitap inzal olunup ahkâmı beyan olunmasa, nâs'ın Allah-u Tealâ üzerine hüccet olacağına ve «Bize irşad için resûl gönderip ahkâmı beyan için kitap inzal etmedin» demeye hakları olduğuna bu âyet delâlet ettiği gibi rusûl-ü kiramı göndermeksizin Cenab-ı Hakkın halka azab etmeyeceğine dahî âyette delâlet vardır.
Tefsir-i Hâzin'in beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; bundan evvelki âyet nazil olunca Yehûd, sair enbiyanın zikri sırasında Musa (A.S.)'ın zikrolunmadığından bahsetmesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Hulâsa; bizim nebimiz üzerine Vâcib Tealâ'nın hikâye ettiği birçok resûller olduğu gibi hikâye etmediği birçok resûller dahî olduğu ve Hz. Musa'ya Cenab-ı Hakkın tekellüm ettiği ve yevm-i kıyamette nâs'ın Cenab-ı Hakka itizara mecalleri kalmaması için nâs'ı tebşir ve inzar eder birçok resûller gönderdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ sair enbiyaya vahyettiği gibi âhir zaman peygamberine dahi vahyettiğini beyanedince Yehûd'un «Biz senin üzerine semadan kitap nazil olduğuna şehadet etmeyiz» demeleri üzerine :

لَكِنِ اللهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنزَلَ إِلَيْكَ أَنزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلآئِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللهُ شَهِيدًا ﴿166﴾

buyuruyor.

[Lâkin Allah-u Tealâ sana inzal ettiği Kur'ân'ı ilmine mukaarin olarak inzal ettiğine şehadet eder ve inzal ettiği kitabın beşeri âciz kılacak derecede kelimatının telifini ve nazmının yekdiğerine irtibatım ve nâs'ın dünya ve âhiret mesalihine muvafık ahkâmını ve senin inzaline ehil olduğunu ve halkın haline lâyık ve fehmedecekleri surette tebliğini bilerek inzal etti ve bu minval üzere inzaline şehadet ettiği gibi senin üzerine Allah'ın Kur'ân'ı inzal ettiğine melekler de şehadet ederler ve şahit yönünden Allah-u Tealâ sana kâfi oldu.] Başka şahide hacet yoktur. Binaenaleyh; Yehûd'un şehadet etmediklerine mahzun olma.
(لَــكِنِ) kelimesi Yehûd'un inat ve istihbarlarından istidraktir. Yani «Yehûd taifesi inat ve istikbar eder, senin nübüvvetine ve üzerine nazil olan kitaba şehadet etmez, inkâr ederlerse de lâkin Allah-u Tealâ sana inzal ettiği kitabı ilmine mukaarin ve mülâbis olarak inzal ettiğine bizzat şehadet eder. Allah'ın şehadeti sana kâfidir; ehl-i kitabın şehadetine hacet yoktur» demek olur.
A l l a h ' ı n ş e h a d e t i ; mu'cize olarak Kur'ân'ı inzal buyurup herkesin muarazasından âciz olmasıdır. Çünkü; resûlünün risalet davasını tasdik için yedinde mu'cize halketmek ve herkesi muarazasından âciz kılmak gerek dâvâ-yı risaletin sıdkına ve gerek Kur'ân'ın semâdan inzaline ayn-ı şehadettir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet ilmin zatullah üzerine zaid bir sıfat olduğuna delâlet eder. Eğer Mu'tezilenin dedikleri gibi ilim, Zat-ı İlâhinin aynı olsaydı ilmin zamire izafetinde şey'in nefsine izafeti lâzım gelirdi, bu ise batıldır. Kur'ân-ı Azimüşşan ise batıl terkibinden münezzehtir.
Mucizenin zuhuruyla Allah-u Tealâ'nın şehadeti malûm olunca meleklerin şehadetleri de malûmdur. Zira; Allah'ın şehadet ettiği mesaile melekler elbette şehadet eder.
Bu âyet Resûlullah'ı tesliyedir. Yani «Ey habibim ! Sen Yehûd'un seni tekzip ettiklerine mahzun olma ve mübalât etme. Zira; âlemlerin rabbi olan Allah-u Tealâ ve cümle melekler seni tasdik ve senin nübüvvetine şehadet ederlerse, senin ehass-i nâs olan Yehûd'un tekzibine iltifat etmemen lâzım» demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Yahudilerin Huzur-u Risalete gelerek «Ya Muhammedi Sen resûl olduğunu ilân ediyorsun. Halbuki senin risaletine dair birşey bilmiyoruz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (İbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Şu halde mamâ-yı nazım: [Ey Yehûd taifesi ! Siz resûlün risaletine şehadet etmiyorsanız Allah-u Tealâ ve melekler şehadet ederler ve yalnız Allah-u Tealâ şahit yönünden kâfidir, başka şahide hacet yok] demektir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un evsaf-ı kabihâsından diğer bazılarını zikretmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ اللّهِ قَدْ ضَلُّواْ ضَلاَلاً بَعِيدًا ﴿167﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, kâfir oldular ve nâs'ı tarik-i ilâhi olan din-i İslâmdan men'ettiler. Onlar hudud-u ilâhiyenin dışına çıktılar ve muhakkak hakka rücu edecek bir halde haktan uzak oldular.]

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette k â f i r l e r le murad; Yahûdilerdir. Çünkü; onlar Resûlullah'a küfrettikleri gibi sair nâs'ı da tarîk-ı ilâhî olan din-i Muhammedîden birtakım şüpheler ilkaa etmekle men'ettiler ve «Eğer Muhammed (S.A.) kendi dâvası veçhile resûl olmuş olsaydı Hz. Musa'ya defaten semadan kitap geldiği gibi ona da gelirdi ve Allah-u Tealâ Tevrat'ta Hz. Musa'nın şeriatı nesholunmayacağını ve ilâ yevmilkıyam bakî olacağını beyan buyurdu ve enbiya ancak Harun ve Davud (A.S.) neslinden olur» gibi sözlerle halkı din-i Muhammedîye duhulden men'etmeye çalışmışlardır. Bunların dalâletten baîd olmasının hikmeti; bunlar hem dalâl, hem mudil oldukları halde kendilerini muhik görmeleridir. Çünkü; bir kimse hatasının hak olduğunu itikad ederse bir daha ondan rücu etmek ihtimali olmadığı gibi gayrıları o dalâle ithal etmekle hem dalâlette kendisine iştirak edenlerin âdetlerini teksir etmekten haz duyar, hem de bu suretle mal ve mansıp tahsilinden geri

durmaz. İşte hali şu derece olan ve hatayı savap gören kimsenin dalâlı elbette haktan baîd olur. Dalâletlerine sebep de ikidir:
B i r i n c i s i ; kendilerinin küfürleri,
i k i n c i s i ;   başkalarım tarîk-ı ilâhiden men'etmeleridir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin keyfiyet-i dalâletlerini beyan ettiği gibi o dalâl üzere terettüb edecek azabı dahi beyan sadedinde :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَظَلَمُواْ لَمْ يَكُنِ اللّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلاَ لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً ﴿168﴾
إِلاَّ طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللّهِ يَسِيرًا ﴿169﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya küfrettiler ve Muhammed (A.S.)'ın sıfatını ketmetmekle ve sair nâs'a birtakım şüphe ilka edip din-i hakka dahil olmaktan men'etmekle zulmettiler. Küfür ve zulüm şanından olan kimseleri Allah-u Tealâ mağfiret etmez ve kabayih-i â'mâlini setreylemez ve onları Cehennemiden necat verecek tarîk-ı İslama hidayette kılmaz.] Zira; onlardan iman sudur etmeyeceğini bilir ve onları doğru yola hidayette kılmaz, ancak tarîk-ı Cehennem'e hidayette kılar. Binaenaleyh; [Onlar Cehennem'de muhalled ve ebedî oldukları halde kalırlar. Onları Cehennemide ibkaa edecek bir tarîka hidayette kılmak Allah-u Tealâ üzerine gaayet kolay oldu.]
Yani; zalim kâfirleri Allah-u Tealâ mağfiret etmez ve onları bir tarîk-ı hidayette kılmaz, ancak tarîk-ı Cehennem'e hidayette kılar. Ebeden Cehennem'de kalırlar ve bu gibi kâfirlere ebeden azab etmek Allah-u Tealâ üzerine gaayet kolaydır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette k ü f ü r l e murad; Resûlullah'ın nübüvvetini inkâr etmek suretiyle olan küfürdür. Z u l ü m le murad; birtakım şüpheler ilkaasıyla avam-ı nâs'ı yoldan çıkarmaktır. Şu halde bunlarda hem dalâl ve hem de gayrıları idlâl olduğundan dalâletlerinin bu'diyeti ayandır ve bundan dolayı hidayetten gaayet uzak düştükleri

beyan buyurulmuştur. Bunlara mağfiret müyesser olamaması; tevbeye muvaffak olamayıp küfür üzere vefat ettiklerindendir ve işte bu sure-i şerifede küfür üzere vefat eden kimsenin mağfiret olunmayacağı tasrih olunmuştur.
Hulâsa; Allah'a ve resûlüne küfür ve sair nâs'a zulmedenler tevbe etmeksizin, küfür üzere vefat ettiklerinden mağfiret olunmayacakları ve tarîk-ı Cehennem'den başka bir tarîka sülük etmeye muvaffak olamayacakları ve bu küfür ve zulüm şanından olan kimselerin ebediyen Cehennem'de kalacakları ve onları ebeden Cehennem'de ibkaa ve onlara ilâ gayrın nihaye elem îsal etmek Allah-u Tealâ üzerine kolay olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ resûlünün hakkaa resûl olduğunu ve muhalefet edenlerin azaba duçar olacaklarını beyan ettiği gibi, umumi halk üzerine resûlüne itaat ve imanetmek vâcib olduğunu tenbih ve tavsiye etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ فَآمِنُواْ خَيْرًا لَّكُمْ وَإِن تَكْفُرُواْ فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَكَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾170﴿

buyuruyor.

[Ey nâs ! Size Rabbiniz tarafından hak olan Kur'ân'la muhakkak resûl geldi. Şu halde sizin için hayırlı olan imanla iman edin ve eğer o resûle küfrederseniz, Allah-u Tealâ sizin küfrünüze ve imanınıza mübalât etmez. Zira; semavat ve arzda bulunan mevcudatın kâffesi Allah-u Tealâ'ya mahsus ve Allah'ın mülkü ve kullarıdır ve Allah-u Tealâ kullarının kaabiliyetlerini bilici, emrinde ve kullarına teklifte hakimdir ki, onlara teklifi hikmetine muvafıktır.]
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette r e s û l le murad; Muhammed (S.A.) dır.
H a k la murad; Kur'ân'dır. Zira; Resûlullah Kur'ân'la geldi. Kur'ân da haktır. Yahut h a k la murad; Allah'ın ibadetine davettir. Zira; Resûlullah

Allah'ın ibadetine davet etti ve ibadetin gayrıdan iraz etmelerini Allah'ın kullarına tenbih ve tavsiye buyurdu ki, bunun her cümlesi haktır.

Resûl, hakla gelince o resûle iman etmek, elbette hayır ve menfaat olacağından Cenab-ı Hak imanla emretti ve buyurdu ki, «İman edin, o iman hakkınızda hayırlıdır» veyahut «İman edin ve emr-i hayrı getirin» demektir. Eğer iman etmez de küfrederseniz Allah-u Tealâ sizden ganîdir, küfrünüzle mutazarrır olmadığı gibi imanınızla intifa da etmez. Zira; semavat ve arz ve onlarda bulunan mevcudatın kâffesi Allah-u Tealâ'nın mahlûku ve mülküdür. Şu halde küfrederseniz Allah-u Tealâ size semadan azap inzaline kaadirdir.

Allah-u Tealâ üzerine mümin ve kâfir kullarından hiçbirinin hiçbir ameli hafî olmadığına işaret için zat-ı ulûhiyetinin âlim olduğuna ve müminle kâfir beynini müsavi kılmayacağına ve hiçbir kimsenin amelini zayi etmeyeceğine işaret için zat-ı ulûhiyetinin hakîm olduğunu beyan buyurmuştur.

Bu âyette Vâcib Tealâ resûlüne üç veçhile tazim etmiştir:

B i r i n c i s i ; resûl olması,

İ ki n c i s i ; hak ve hakikati beyan eden Kur'ân ve din-i İslâmla gelmesi,

Ü ç ü n c ü s ü ; muhatabı bulunan insanların Rabları tarafından gelmesidir. Bu üç veçhile tazimden sonra imanla emretti ki, imanı kabul kolay olsun. Zira; iman edilecek zatın evsafını beyan etmek kulûb-ü nâs'ta tesirden hâlî kalmaz.

(فَآمِنُواْ خَيْرًا لَّكُمْ) demek (فَآمِنُواْ وَأْتُوا خَيْرًا لَّكُمْ) demektir. Yani «Şu evsafı beyan olunan resûle iman edin ve kendiniz için hayırlı olan amelleri getirin» demektir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un şüphelerini beyan ettikten ve onlara cevap verdikten sonra Nasara'ya hitab ederek :

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لاَ تَغْلُواْ فِي دِينِكُمْ وَلاَ تَقُولُواْ عَلَى اللّهِ إِلاَّ الْحَقِّ
إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى
مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ فَآمِنُواْ بِاللّهِ وَرُسُلِهِ وَلاَ تَقُولُواْ ثَلاَثَةٌ
انتَهُواْ خَيْرًا لَّكُمْ إِنَّمَا اللّهُ إِلَـهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ

وَلَدٌ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَات وَمَا فِي الأَرْضِ وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلاً ﴿171﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap olan Nasara ! Dininizde tecavüz edip ileri gitmeyin ve İsa (A.S.)'ın enirinde haddini tecavüz ederek ifrat edip ulûhiyetine kaail olmayın ve Allah-u Tealâ üzerine hak ve Cenab-ı Akdesine lâyık olanı söyleyin, Allah'ın şanına lâyık olmayacak şeyi Allah-u Tealâ'ya isnad etmeyin, ancak Mesih (A.S.) ki Meryem (R.A.)'nın oğlu İsa (A.S.), Allah'ın resûlü ve Meryem'e melek vasıtasıyla ilkaa ettiği kelimesidir ve sair ervah gibi Allah'ın halk ettiği kendi zat-ı ulûhiyetinden tecelli eden bir rûhtur, babasız (كن) kelime-i celilesiyle meydana gelmiştir. Şu halde Allah-u Tealâ'ya lâyık olduğu veçhile zevce ve veletten tenzih ve resûllerine Allah'ın kulları ve resûlleri olduğunu itikad ederek iman edin ve Allah-u Tealâ üçtür demeyin. Zira; Allah-u Tealâ vahid-i hakikî ve ferd-i sameddir. Siz Allah-u Tealâ üçtür demekten vazgeçin, müntehi olun ki, bu intiha sizin için hayır olsun. Ancak Allah-u Tealâ mabud-u vahiddir. Kendi için veled olmaktan tenzih olunmakla tenzih olundu. Veled ve zevce ittihazından münezzehtir. Zira; veled ittihazına ihtiyacı dahi yoktur. Nasıl ihtiyacı olsun ki, semavat ve arzda bulunan mevcudatın kâffesi Allah-u Tealâ'ya mahsus ve onun mülkü ve herbirinde tasarruf Zat-ı Vacib-ül Vurud'a aittir. Allah-u Tealâ kullarının umurunu ve cemii mahlûkaatını tedbir cihetinden kâfi oldu. Veled ve zevce gibi ağyare ihtiyacı yoktur. Cümle mahlûkaat zat-ı ulûhiyetine muhtaçtır.]
(انتَهُواْ خَيْرًا لَّكُمْ) demek (انتَهُواْعن التثليث يكن خَيْرً الَّكُمْ) demektir. Yani; «Teslisten vazgeçin, tevhidi itikad edin ki, sizin için hayır olsun» demektir.
Bu âyette e h l – i k i t a p ; Yehûd ve Nasara'nın mecmûuna şâmil olduğundan her ikisi de murad olunmak ihtimali vardır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey Yehûd ! İsa (A.S.)'ın hakkında lâyık olmadık şeyler isnad ederek hakkını tenkis ve kadrini tenzil etmek suretiyle ve ey Nasara ! İsa (A.S.)'a tazimde ifrat ederek ulûhiyet mertebesine kadar ileri götürmek suretiyle dininizde haddi tecavüzle itikaad-ı batıl ittihaz etmeyin] demektir. Fakat âyetin Nasara'ya mahsus ve onlar hakkında

nazil olduğu mervidir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Nasara'nın dört fırkası vardır ve her fırkada Hz. İsa hakkında ifrat ederler.Meselâ dört fırkadan
B i r i n c i s i ; Yakubiye,
i k i n c i s i ; Melekâniyyedir ki, bunlar doğrudan doğruya Hz. İsa'nın ulûhiyetine kaail olurlar.
Ü ç ü n c ü fırka olan Nasturiye Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu ve
D ö r d ü n c ü fırka olan Merkusiye ise, üçün üçüncüsüdür derler ki, Hz. İsa cevher-i vâcibtir, ekaanim-i selâseyi havidir, e k a a n i m - i s e l â s e ise uknum-ül eb —zat— uknum-ül ibn —İsa— ve uknum rûhul kudüstür ki, Hz. İsa'ya hulûl eden hayattır. Nasara'ya bu itikaadı ilkaa eden (Paulos) isminde bir Yahûdidir. Nasara suretinde görünerek böyle bir mezhep ihdas ve işaa etti ve bununla Nasara'yı idlâl ederek ilâh üçtür demelerine sebep oldu. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ bu âyette «İsa (A.S.) Allah'ın resûlü ve Meryem'e ilkaa ettiği kelimesi ve halkettiği ervahtan bir rûh» olduğunu beyandan sonra «Allah-u Tealâ'ya üç» demeden nehyetti ve «Üç demeyin» dedi ve «Üç demekten vazgeçerseniz sizin için hayırlı olur» buyurdu ve zat-ı ulûhiyetinin mabud-u vâhid olduğunu ve veled ittihazından münezzeh ve müberra bulunduğunu beyan ve veletten müstağni ve âhare ihtiyaçtan ganî ve semavat ve arzda bulunan mahlûkaatın cümlesi kendinin mahlûku ve mülkü olduğunu zikirle ispat etti.
R û h la murad; Hz. Meryem'e Cibril'in üfürdüğü nefes olmak ihtimali vardır. İsa (A.S.)'ın şanına tazım ve teşrif için ve pedersiz emr-i ilâhiyle vücut bulduğundan Vâcib Tealâ zatına muzaf kılmıştır. Velet babanın cüz'ü ve emare-i hudûs olduğundan Vâcib Tealâ hakkında velet isnadı küfrü mahzdır. Zira; Cenab-ı Hak tecezziden ve emmare-i hudûstan münezzehtir.
İsa (A.S.) sair insanlar gibi babanın nutfesinden halk olunmayıp Allah-u Tealâ'nın emri üzerine Cibril-i Emin'in nefhiyle halkolunup kemal-i taharet ve nezafetine binaen rûh denmiştir.
Yahut din-i İsa'ya dahil olanların hayatlarına sebep olduğundan r û h denmiştir. Zira; hayata sebep olan şeye r û h denmek âdettir. Hattâ Kur'ân, nâs’ın ervahına hayat verdiği için rûh ıtlak olunmuştur.

Yahut İsa (A.S.) halka rahmet olduğu için r û h tesmiye kılınmıştır. Çünkü enbiya-yı ızâm; ümmetlerinin ihtidalarına sebep ve hayat-ı ebediyelerine vesile olduklarından ümmetleri hakkında rahmettirler.
Vâcib Tealâ veletten müstağni olduğunu vekil yönünden kâfi olduğunu beyanla ispat etmiştir. Çünkü velede ihtiyaç; babasına vekil olsun ve bazı umurunu muhafaza eylesin içindir. Vâcib Tealâ cemi eşyanın hafızı ve cümle mahlûkunun tedbirine kuvveti ve kudreti kâfi olduğundan velede ihtiyaçtan beridir. Bu âyette on hüküm beyan olunmuştur ki, onlar da şunlardır :
Ehl-i kitabın dinlerinde olmayan şeye tecavüzatta bulunmaları caiz olmadığı, Allah-u Tealâ hakkında ancak hak ve şanına lâyık olan şeyi söylemek caiz olduğu, Hz. İsa Allah'ın resûlü ve validesi Meryem'e emanet ettiği bir kelimesi ve sair ervah gibi halk eylediği bir rûh olduğu, Allah'a ve resûllerine imanın vâcib olduğu, teslisin caiz olmadığı, teslisten vazgeçmek hayırlı olduğu, mabudun ancak bir olduğu, Allah-u Tealâ'nın veled ittihazından münezzeh bulunduğu, semavat ve arzda bulunan mevcudat Allah'ın mahlûku olduğu ve Allah-u Tealâ kullarının umurunu tedbir yönünden kâfi olduğudur.

***
Vâcib Tealâ Hz. İsa hakkında Nasara'nın ulûhiyet derecesine kadar itikada cesaretle ifratları küfr-ü mahzolup caiz olmadığını ve Yahudilerin hakk-ı İsa'da lâyık olmadık birtakım iftirada bulunarak tefritleri küfür olup caiz olmadığını beyandan sonra İsa (A.S.) için Allah'ın kulu ve abdi olmak âr olmadığını ve İsa (A.S.)'ın Allah'a kulluktan âr etmediğini beyan etmek üzere :

لَّن يَسْتَنكِفَ الْمَسِيحُ أَن يَكُونَ عَبْداً لِّلّهِ وَلاَ الْمَلآئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَن يَسْتَنكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيهِ جَمِيعًا ﴿172﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.) Allah-u Tealâ'ya kul olmaktan âr ve istikbar etmez ve Allah-u Tealâ'nın mukarreb melekleri dahi Allah-u Tealâ'ya kul olmaktan

tekebbür ve tereffu' etmezler. Eğer bir kimse Allah'ın ibadetinden taazzum ve tekebbür eder ve kendini büyük addederse yakında Allah-u Tealâ kendi huzur-u mânevisine onların cemiini cem'eder.]
Yani; İsa (A.S.) ve melâike-i mukarrebîn Allah-u Tealâ'ya kul olmaktan kendilerini elbette büyük addetmezler. Eğer bir kimse Allah'a ibadet etmekten nefsini büyük addederse yakında Allah-u Tealâ onları huzuruna cem'eder ve amellerine göre ceza verir.
(لَّن يَسْتَنكِفَ الْمَسِيحُ) Mesih (A.S.) Allah'a kul olmaktan arlanmaz demektir. Çünkü istinkâf; arlanmak vei'raz etmek manâsınadır. Mesih; İsa (A.S.)ın lakabıdır. Melâike-i mukarrebunla murad; Arş-ı A'lâ'da bulunan melekler. Cibril, Mikâil, İsrafil ve Azrail gibi meleklerin efadıllarıdır.
Gerek İsa (A.S.) ve gerek melâike-i kiram cümlesi Vâcib Tealâ'ya kul olmaktan kendilerini büyük addetmediklerini beyanla Cenab-ı Hak Nasara'yı red ve itikadlarını iptal etmiştir. Çünkü; Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Necran)'dan gelen Nasara cemaati Resûlullah'a «Sen bizim sahibimize yani resûlümüze âr ve ayıp nisbet ettin» dediler. Resûlullah «Sahibiniz kimdir?» buyurdu. Onlar da «İsa (A.S.)'dır» dediler. Resûlullah «Ben İsa (A.S.)'a ne gibi şey dedim ki, hakkında âr olacak?» buyurdu. Nasara «Sen İsa (A.S.) Allah'ın kulu ve resûlü dedin» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde Allah-u Tealâ'ya abid olmak insan için istinkâf şöyle dursun iftihar olunacak bir şeref olduğundan gerek insandan ve gerek melekten ne kadar şerefli mahlûk olursa olsun Allah-u Tealâ'ya kul olmaktan âr etmeyeceklerini ve binaenaleyh; İsa (A.S.)'a Allah'ın kulu demenin hakkında ayıp olmayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan ve Nasara'nın zu'm-u batıllarını reddetmiştir.
Melâike-i kiram için beşerden efdaldir diyenler bu âyetle istidlal ederek «Allah-u Tealâ, İsa (A.S.) Allah'a kulluktan imtina etmediği gibi melekler bile imtina etmez» diyerek «İsa (A.S.)'dan meleklere irtika ettiğinden, âyet meleklerin beşerden efdal olmasına delâlet eder» demişlerse de «Vâcib Tealâ, İsa Allah'ın oğlu diyenlere İsa (A.S.) Allah'ın kulu olduğunu ve melekler Allah'ın kızı diyenlere de melekler Allah'ın kulları olduklarını ve Allah'ın kulu olmaktan istinkâf ve imtina etmediklerini beyanla onları reddetmiştir. Yoksa maksad, terakki değildir» demekle cevap verilmiştir.

***

Vâcib Tealâ ibadetinden istinkâf edenleri canib-i manevisine hasredeceğini beyandan sonra hasrın neticesi olan herkesin amellerine göre cezayı beyan hususunda :

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزيدُهُم مِّن فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُواْ وَاسْتَكْبَرُواْ فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلُيمًا وَلاَ يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ اللّهِ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا ﴿173﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ onları huzur-u ilâhisine cem'edince şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Allah-u Tealâ onların amellerinin mükâfatını ve ecirlerini belğan ma belâğ verir ve fazlından onlara daha ziyade de verir. Amma şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya ibadetten tekebbür ve taazzum ettiler ve kendilerini Allah'a ibadetten daha büyük addeylediler. Allah-u Tealâ onları acıtıcı ve elem verici azapla azab eder. Onlar, kendileri için azaptan kurtaracak Allah'ın gayrı bir dost ve yardımcı bulamazlar.]
Kazi'nin beyanı veçhile bu âyet bundan evvelki âyette beyan olunan haşrin neticesi olan mücazatı tafsil etmiştir. İcmalde müminler zikrolunmamışsa da ibadetten istinkâf edenlerin gam ve hasretleri tezayüd etmekle azapları ziyade olsun için tafsilde müminlerin ecri belğan ma belâğ ve daha ziyade bile verileceği beyan olunmuştur. Çünkü; Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile âsilerin isyanlarını zikir sırasında muti olanların amellerine hüsn-ü cezayı zikir, onların azaplarını ve gam ve hasretlerini tezyid onlara azapta dahildir. Keenne denilmiş oluyor ki, Allah'ın ibadetinden istinkâf edenler ibadet edenlerin ecirlerini gördükleri zaman hasretle muazzeb olurlar. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âbidlerin ecirlerini gördükten sonra kendi azaplarını görünce hasretleri daha ziyade olur.

***

Vâcib Tealâ Yehûd ve Nasara ve münafık cümlesinin hallerini ve ceza-yı sezalarını ve herbirinin şüphelerine cevabını beyan ettiği gibi cemi-i nâs'ı Resûl-ü Ekrem'in risaletini ikrara davet etmek üzere :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءكُم بُرْهَانٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُّبِينًا ﴾174﴿
فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُواْ بِاللهِ وَاعْتَصَمُواْ بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴾175﴿

buyuruyor.

[Ey nâs ! Size Rabbinizden muhakkak tarîk-ı haka irşad eder burhan geldi ve size Biz Azîmüşşan açık nûr menzilinde olan Kur'ân'ı hidayetiniz için inzal ettik. Size burhan ve Kur'ân gelince şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'ya iman ettiler ve din-i ilâhiye yapıştılar ve Kur'ân'a temessük ettiler. Onları Allah-u Tealâ kendi lûtfundan rahmeti olan Cennet'e ve fazlu ihsanına yakında ithal eder ve Allah-u Tealâ onları sırat-ı müstakim olduğu halde sıratına ve fazlu keremine hidayette kılar.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile b ü r h a n la murad; Muhammedi (S.A.ydir. Resûlullah'ın sıfatı; hak üzerine burhan ikaame ve batılı burhanla red ve iptal etmek ve ikhar ettiği mucizâtla keenne hak üzere hüccet-i katıa olduğundan Cenab-ı Hak resûlünün burhan olduğunu beyan buyurmuştur ki, cemi-i nâs'ın itizarı Resûlullah'la munkati' olmuştur. Zira; Resûlullah'ın şeriatında gizli birşey olmadığından «Ben bilmedim, aklım ermedi» diyerek itizara kimse için mecal yoktur. Çünkü; her itizar edenlere karşı Resûlullah ve şeriatı hüccet-i katıa ve delil-i mülzimdir.
N û r - u m ü b î n le murad; Kur'ân'dır. Zira n û r ; imanın kalpte lemeân edip parlamasına sebep olup ahkâm-ı ilâhiye Kur'ânla tebeyyün ettiğinden ve zaman-ı cehaletteki zulmeti izaleyle âlemi nûrlandırdığından Kur'ân'a nûr tesmiye olunmuştur. Çünkü; cihan zulmet içinde kalıp itikaad-ı hak tamamen zayi' olduğu bir zamanda nûr-u hidayet olan Kur'ân'ın zuhuru itikaad-ı hakkı beyanla âlemi ziyalandırmış ve herkese doğru ve eğri yolları göstermiş ve tarîk-ı hakkın neden ibaret olduğunu anlatmıştır. Allah-u Tealâ'ya i'tisamın, şeytan'ın şerrinden muhafaza ve Cennet'e ithale sebep olacağı beyan

buyurulmuştur. Zira; iman ve i'tisam edenlere bu âyette Vâcib Tealâ rahmetine ithal edeceğini vaad etti ki, r a h m e t le murad; Cennettir. F a z l – u i h s a n la murad; gözlerin görmediği ve kulakların duymadığı nimetlerdir.
S ı r a t – ı m ü s t a k i m le murad; din-i müstakimdir ki din-i İslâmdır. Allah-u Tealâ razı olduğu din-i İslama kullarını hidayette kılacağını beyan buyurmuştur. Vâcib Tealâ bu âyette resûlüne tazimin birçok envamı beyanla herkesi imana davet ve iman etmeyenleri zımnen tevbih etmiştir. Çünkü; o resûlün Rableri tarafından burhanla vürudu yani; hakkı ikaame ve batılı iptal ederek nübüvvetini tasdik eder birtakım mu'cizelerle gelmesi imanı icabettirdiğinden iman etmeyenler elbette tekdire müstehaklardır ve resûlün burhan olması şanına tazim olduğu gibi kendisine nazil olan kitabın nûr-u mübîn olması dahi şanına tazim ve nâs'ın imanını icab eden esbaptandır. Allah-u Tealâ'ya imanla beraber o resûlün kitabına yapışmak Cennet'te nimetlere nail olmaya sebep olduğunu beyan etmek; imana terğib olduğu gibi küfürden tenfiri de müstelzimdir. Kur'ân'a temessükün sırat-ı müstakime hidayete vesile olacağını beyan; Kur'ân'ı medih olduğu gibi Kur'ân'ın sahibi olan resûlüne açık bir tazimdir.

***

Vâcib Tealâ sûre'nin evvelinde ahval ve emvale müteallik mebahisi beyan buyurduğu gibi sûre'nin ahirinde de irse müteallik olan bazı mesaili beyan etmek üzere :

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِن كَانُواْ إِخْوَةً رِّجَالاً وَنِسَاء فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ أَن تَضِلُّواْ وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿176﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişah'ım ! Evlâdı olmayan kimsenin irsinden sual ederler ve nasıl taksim olacağına dair senden fetva taleb ederler. Sen onlara cevapta

«Oğlu ve kızı olmayan kelâle hakkında Allah-u Tealâ size fetva verir ve ahkâmını beyan eder. Asla çocuğu olmayan bir kimse vefat eder ve onun bir hemşiresi olursa vefat eden meyyitin terkettiği emvalinin nısfı hemşiresinindir ve eğer hemşiresi vefat eder çocuğu olmazsa vefat eden hemşirenin emval-i metrukesinin mecmûu oğlan kardeşinindir ve eğer meyyitin hemşiresi iki olursa biraderlerinin emval-i metrukesinin üçte ikisi hemşirelerinindir ve eğer meyyitin arkasında kalan varisleri erkek ve dişi karışık hemşire ve biraderler olursa erkeğe iki sehim hemrireye bir sehimdir. Sizin dalâlette olmamaklığınız için Allah-u Tealâ ahkâmını beyaneder. Allah-u Tealâ herşeyi ve herkesin istihkaakını bilici ve her şahsın hissesini vericidir.]
K e l â l e ; varise ıtlak olunduğunda vâlidle veledin başkası murad olunur ve eğer mevrusa ıtlak olunursa valideyninden ve evlâdından başka varisi bulunandır ki, valide ve pederi olmadığı gibi evlâdı da yok demektir. Bu sûre'de kelâle hakkında iki âyet nazil olmuştur ki, birisi sûre'nin evvelinde kış gününde ve diğeri sûre'nin âhirinde yaz gününde nazil olduğu mervidir.
Buhari ve Müslim'den naklen Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Cabir b. Abdullah (R.A.), Efendimizin kelâle hakkında istifta etmesidir. Çünkü Cabir Hazretlerinin hastalığında Resûlullah'la Hz. Ebubekir ziyaretine geldiklerinde Hz. Câbir «Ya Resûlallah ! Ben kelâleyim. Yani; çocuğum, pederim ve validem yoktur. Malımı ne yapayım ve malımda nasıl hükmedeyim?» dediğinde bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bazı rivayette «Ya Resûlallah ! Bana kelâleten varis olacak nimse bulunmadığından yani ebeveynim ve evlâdım olmadığından ebeveynimle evlâdımın gayrı varis olacak dokuz hemşirem var. Bunlara malımı nasıl taksim edeyim?» dediğinde bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile ahkâmı mübeyyin âyetlerden en sonra nazil olanı bu âyettir. Tam olarak da en sonra nazil olan sûre'nin «Sûre-i Tevbe» olduğu Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla Berra' b. A'zip (R.A.)'den mervidir.